

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадший, ижтимоий-публицистик журнал

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УОШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЎНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

1997 йил июндан чиқа бошлаган № 9 (196) 2013 йил, сентябрь

МУНДАРИЖА

- НАВОИЙ САБОҚЛАРИ
Дахр судидин тамаъ узким...
(Қ.Эргашев).....2
- НАСР
М.А.АСТУРИАС. **Сеньор Президент.**
Роман. (Рус тилидан Ортиқбой Абдуллаев
тарж.).....8
- Али Мухаммад АФҒОНИЙ. **Оху хонимнинг
эри.** Роман. (Форс тилидан Миродил Обидов
тарж.).....84
- Ф.М. ДОСТОЕВСКИЙ. **Иблислар.** Роман.
(Рус тилидан Иброҳим Гафуров тарж.)..41
- Хулио КОРТАСАР. **Ҳикоялар.** (Рус тили-
дан Олим Отахон тарж.).....118
- Пауло КОЭЛО. **Мактуб.** (Рус тилидан
Сарвар Собит тарж.).....147
- ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ
Пабло НЕРУДА. **Кулгиндан бенасиб
айлама... Шеърлар.** (Рус тилидан
Рустам Мусурмон тарж.).....35
- Томас ЭЛИОТ. **Кўзлар кўзёш тўла кўринар
менга... Шеърлар.** (Рус тилидан Хумоюн
Акбаров тарж.).....77
- УСТОЗ ТАРЖИМОНЛАР БИСОТИДАН
Уильям САРОЯН. **Ҳей, ким бор?** (Рус
тилидан Рауф Парфи тарж.).....137
- АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА
Мухаммаджон ХОЛБЕКОВ. **Томас Элиот
шеърияти.**.....80
- КОНФУЦИЙ. **Олий одам рўёми, рўёб?** (Хитой
тилидан Севара Алижоннова тарж.).....115
- Михаил БАХТИН. **Романда замон ва
хронотоп шакллари.** (Рус тилидан Узок
Жўрақулов тарж.).....164
- К.МЕРРИЛЛ, С.ЁҚУБОВ. **Ижод ва эътиқод.
Сухбат.**.....177
- ЖАҲОН МАДАНИЯТИ ВА САНЪАТИ
Унутилмас сиймолар183
Муқовамизда203
Тақвим.....205

ДАҲР СУДИДИН ТАМАЪ УЗКИМ...

*Даҳр судидин тамаъ узким, зиёне беш эмас,
Умрни туткил ганимат, замоне беш эмас.*

*Уй бино айлаб ажабтур элни меҳмон айламак,
Улки бу уй ичра беш кун меҳмоне беш эмас.*

*Кўй тавонолиг сўзин, ёд эт ажал хоринки, фил
Пашишлар ниши қошинда нотавоне беш эмас.*

*Кир фано дайридаким, ҳар шайху юз савдо анга,
Улки отин хонақаҳ қўймиш, дўконе беш эмас.*

*Эйки, бўлмиш хилъатинг зарбафт бори билким, ул
Маъно аҳлин кулдурурга заъфароне беш эмас.*

*Меҳр тожу чарх тахтинг бўлса гофил бўлмаким,
Меҳр бемеҳру фалак номехрибоне беш эмас.*

*Шаҳга иш эл фикрини қилмоқдур. Ул ким, зеб ким?!
Бир сурук қўйдур раоё, ул шубоне беш эмас.*

*Гар Навоий истади авворалиг, эй аҳли ҳуш,
Ғам еманг девонайи бехонумоне беш эмас.*

*Авжи давлат узра бўлсун доимо Билқиси аҳд,
Ким Зуҳал қасрида ҳар тун посбоне беш эмас.*

* * *

*Ползы мира ты не жаждай, ибо в нем лишь вред – не больше.
Жизнью пользуйся – на время входим в этот свет – не больше.*

*Странно, что жилье воздвигший приглашает смертных в гости,
Ведь и сам он в этом доме – гость недолгих лет – не больше.*

*Не считай себя могучим, смертен ты – ведь слон громадный
Перед комариным жалом – лишь отваги след – не больше.*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

*В брeнную войди обитель – шейх там наторел в торговле:
Пусть зовется ханакою – это лавка бед – не больше.*

*Тот, кто в платье златотканом, – пусть кичится неразумно:
Знает мыслящий, что в золото жалкий шут одет – не больше.*

*На престол воссев небесный, все равно не будь беспечен,–
В небе ласки ты не встретишь, встретишь лишь рассвет – не больше.*

*Повелитель справедливый должен думать о народе,
Ведь блюсти пасомых благо пастырь дал обет – не больше.*

*Если нынче стал скитальцем Навои по доброй воле,
Не горюй, благоразумный, – глянь безумцу вслед – не больше!*

Алишер Навоий ғазалиётининг мавзу ва мотивлар доирасининг кенглиги ва ранг-баранглиги, шоир девонлари мумтоз адабиётимизнинг етакчи мавзуси бўлган ишқ-мухаббатни тараннум этувчи шеърлар билан бир қаторда панд-насихат руҳидаги маъвиза, маърифий ғазалларни ҳам ўз ичига олиши тадқиқотчилар томонидан кўп бора таъкидлаб ўтилган. Бундай шеърлар, одатда, Навоий девонларида у ёки бу ҳарфга тегишли ғазаллар туркумининг бошида жойлаштирилади. Жумладан, “син” ҳарфига оид туркумининг биринчи ғазали ушбу матлаъ билан бошланади:

*Даҳр судидин тамаъ узким, зиёне беш эмас,
Умрни туткил ганимат, замоне беш эмас.*

Мазмуни: Оламдан фойда кўришни тамаъ қилма, у бир зиён, бундан ортиқ эмас. Умрни ганимат бил, у бир замон (лаҳза) холос, бундан ортиқ эмас.

Уй қуриб, унда одамларни меҳмон қилиш ажабланарлик ишдир, – дейди шоир навбатдаги байтда, – чунки унинг (меzbоннинг) ўзи бу уйда беш кунлик меҳмон, ортиқ эмас:

*Уй бино айлаб ажабтур элни меҳмон айламак,
Улки бу уй ичра беш кун меҳмоне беш эмас.*

Ўзининг теран фалсафий мулоҳазаларини, панд-насихатини мисралар зимнига жо қилар экан, шоир ёзади:

*Кўй тавонолиг сўзин, ёд эт ажал хоринки, фил
Пашшалар ниши қошинда нотавоне беш эмас.*

Мазмуни: Куч-қудрат сўзини (кучлилиқ даъво қилишни) қўй, ажал хорини (ўлимни) ёдингда тутки, фил пашшалар ниши олдида бир ожиз нотавон холос, ортиқ эмас.

Фано дайрига кир, – давом этади шоир, – у ердаги ҳар бир шайхда юз савдо. Хонақоҳ деб аталган бу ер аслида бир дўкон холос, бундан бошқа эмас:

*Кир фано дайридаким, ҳар шайху юз савдо анга,
Улки отин хонақоҳ қўймиш, дўконе беш эмас.*

Бешинчи, олтинчи мисраларда маъно аҳли назарида бойлик, мартаба, тахту тож ҳеч нарса эмаслиги ҳақидаги фикр чиройли бадий шаклда баён этилади ва инсон уларга ишониб ғафлатда қолмасликка чақирилади:

*Эйки, бўлмиш хилъатинг зарбафт бори билким, ул
Маъно аҳлин кулдурурга заъфароне беш эмас.*

*Меҳр тожу чарх тахтинг бўлса гофил бўлмаким,
Меҳр бемеҳру фалак номехрибоне беш эмас.*

Шоирнинг фикрича, шоҳнинг вазифаси – эл ғамини ейиш, зеб-зийнат, хашамат ҳақида ўйлаш эмас:

*Шаҳга иш эл фикрини қилмоқдур. Ул ким, зеб ким?!
Бир сурук қўйдур раоё, ул шубоне беш эмас.*

Ғазалнинг навбатдаги байти қуйидагича:

*Ғар Навоий истади авворалиг, эй аҳли ҳуш,
Ғам еманг девонайи бехонумоне беш эмас.*

Мазмуни: Эй ҳуш аҳли, агар Навоий овора бўлиб юришни истаса, ғам еманг, зеро у бир бехонумон девона холос, бундан ортиқ эмас. Одатда, мумтоз шеърятда шоир тахаллуси киритилган байт, яъни мактаъ ғазал охирида келади. Лекин айрим ҳолларда мактаънинг сўнгги байтдан олдин келиши ҳам учраб туради. Мазкур ғазалда ҳам мактаъдан сўнг яна бир байт бор:

*Авжи давлат узра бўлсун доимо Билқиси аҳд,
Ким Зуҳал қасрида ҳар тун посбоне беш эмас.*

Байт мазмунидан ушбу таҳлил қилинаётган ғазалнинг кимга бағишлангани маълум бўлади. Билқиси аҳд деганда Хадичабегим кўзда тутилган. Назаримизда, айнан унга бағишланган ғазалнинг юқоридаги руҳда ёзилиши, унда умрнинг ўткинчилиги, бойлик, ҳокимият, тож-тахтнинг ҳеч нарсага арзимаслиги, уларга мағрур бўлмаслик ҳақидаги фикрларнинг ифодаланиши бежиз эмас. Агар биз тарихий воқеаларни, Хадичабегимнинг улардаги ролини, қандай фожиаларга сабаб бўлгани ва ниҳоят ўзининг қисмати ҳам аянчли яқун топганини эсга оладиган бўлсак, улуғ шоир гўё башорат қилгандек (ғазал ёзилган вақтда у воқеалар ҳали юз бермаган эди), маликани огоҳлантираётгандек туюлади.

Энди Навоийнинг инсон камолотига хизмат қилувчи, унинг маънавий дунёсини бойитувчи маърифий, фалсафий фикрлари русийзабон ўқувчиларга қай тарзда етказилганини А.Големба таржимаси мисолида кўриб ўтамиз. (А. Навои. Сочинения в 10 томах. Т.1, Тошкент, “Фан”, 1968) Матлаънинг русча таржимаси қуйидагича:

*Ползы мира ты не жаждай, ибо в нем лишь вред – не больше,
Жизнью пользуйся – на время входим в этот свет – не больше.*

Таржимада Навоий ғазалидаги радиф сақланган. Таржимон уни “не больше” деб ўгирган ва бу сўзни “беш эмас”нинг мақбул эквиваленти дейиш мумкин. Матлаъда ифода этилган маъно таржимада дуруст акс этирилган, лекин байтнинг иккинчи мисрасида бадий эффе́ктнинг бир оз пасайгани сезилади. Гап шундаки, “Умрни тутқил ғанимат, замоне беш эмас” мисрасидаги “замоне” сўзи “бир замон”, “лаҳза”, “момент” маъноларини ифодалайди ва инсон умрининг абадийлик қаршисида оний бир ҳодиса эканлигини таъкидлашга хизмат қилади. Буни таржимон тарафидан “на время входим в этот свет” деб ўгирилишида ҳам умрнинг

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

қискалиги ва ўткинчилиги ҳақидаги мазмун сақланган, лекин у ўқувчида ҳаётнинг бир дам, атиги бир лаҳза эканлиги ҳақида ассоциация ҳосил қила олмайди ва натижада байтнинг бадиий таъсир кучи бир оз бўлса-да, пасаяди.

Худди шундай ҳолни иккинчи байт таржимасида ҳам кўрамиз:

*Странно, что жильё воздвигший приглашает смертных в гости,
Ведь и сам он в этом доме – гость недолгих лет – не больше.*

Бунда инсоннинг бу оламда беш кунлик меҳмон эканлиги ҳақидаги фикр (“беш кун меҳмоне беш эмас”) “гость недолгих лет...” деб ўгирилган ва юқоридаги байт таржимасида кузатилгани сингари, гарчи умумий мазмунга путур етмаган бўлса ҳам, бадиий эффект бирмунча сусайган.

Ғазалнинг учинчи байти Навоий асарлари нашрларида қуйидаги тарзда хато берилган:

*Кўй тавонолиг сўзин, ёд эт ажал хоринки, бил
Паишшалар ниши қошинда нотаवоне беш эмас.*

Байтнинг тўғри шакли қуйидагича:

*Кўй тавонолиг сўзин, ёд эт ажал хоринки, фил
Паишшалар ниши қошинда нотавоне беш эмас.*

Таржимон қайси нашрдан фойдалангани бизга маълум эмас, лекин у байтнинг тўғри вариантини олган ва тўғри таржима қилган:

*Не считай себя могучим, смертен ты – ведь слон громадный
Перед комариным жалом – лишь отваги след – не больше.*

“Фано дайрига кир, у ердаги ҳар бир шайхда юз савдо. Хонақоҳ деб аталган бу ер аслида бир дўкон холос, бундан бошқа эмас” деган маъно ифодаланган навбатдаги байтнинг таржимаси шундай:

*В брэнную войди обитель – шейх там наторел в торговле:
Пусть зовется ханакою – это лавка бед – не больше.*

Таржиманинг иккинчи мисрасидаги “бед” сўзи ортиқча ва ноўрин қўлланган. Аслиятда бундай сўз йўқ. Навоий шайхлар хонақоси ҳақида “дўконе беш эмас” деб ёзади. Мазкур сўз юқоридаги мисралардаги вред, свет, лет, след сўзларига ҳамоҳанг бўлгани сабабли фақат қофия учун ишлатилган ва бу ўринда бир мунча сунъийлик, зўрама-зўракилик юзага келган.

Ғазалнинг маърифий, дидактик мазмун-моҳияти унинг бешинчи, олтинчи байтларида ёрқин намоён бўлади. Бу мисраларни таржимон уларнинг бадиий мазмунига путур етказмаган ҳолда ўгиришга эришган:

*Тот, кто в платье златотканом, – пусть кичится неразумно:
Знает мыслящий, что в злато жалкий шут одет – не больше.*

*На престол воссев небесный, все равно не будь беспечен –
В небе ласки ты не встретишь, встретишь лишь рассвет – не больше.*

Таржимоннинг Навоий мисраларидаги мазмунни аниқроқ, конкретроқ

ифода этишга урингани диққатга сазовордир. Масалан, маъно аҳли назарида заррин тўн кийиб, ўзига зеб беришнинг кулгили бир иш экани ҳақида Навоий “Маъно аҳлин кулдурурга заъфароне беш эмас” деб ёзган ва шундай кишиларни заъфарон ёрдамида ўз либосларига заррин тус берувчи масхарабозларга қиёслаган. Лекин бунда “масхарабоз” сўзи тилга олинмаган, уларнинг ишига ишора қилинган. Таржимада тўғридан-тўғри “что в злато жалкий шут одет – не больше” дейилган ва маъно конкретлаштирилган.

Халққа ғамхўрлик қилиш ҳукмдорларнинг бурчи эканлиги ҳақидаги муҳим ижтимоий ғоянинг бадиий ифодасидан иборат бўлган навбатдаги байт шундай ўтирилган:

*Повелитель справедливый должен думать о народе,
Ведь блюсти насомых благо пастырь дал обет – не больше.*

Бу ўринда аслиятдаги мазмуннинг бир оз торайгани кузатилади, зеро Навоий байтида эл-халқ тўғрисида ўйлаш ҳар қандай ҳукмдорга қўйиладиган талаб сифатида янграйди (Шаҳга иш эл фикрини қилмоқдур. Ул ким, зеб ким?!). Таржимада эса бу фақат адолатли шоҳ учун лозим бўлган иш сифатида талқин қилинган.

Саккизинчи байт таржимаси шундай:

*Если нынче стал скитальцем Навои по доброй воле,
Не горюй, благоразумный, – глянь безумцу вслед – не больше!*

Байтнинг иккинчи мисрасида маъно унча аниқ ифода этилмагандек туюлади, лекин умуман олганда асосий мазмун ўқувчига етказиб берилган. Сўнгги байт таржима қилинмаган ва тушириб қолдирилган.

Буюк шоир ва мутафаккирнинг теран фалсафасининг, унинг инсонларни эзгуликка чорловчи панд-насихатларининг бадиий ифодаси ўлароқ, юқоридаги сингари шеърлар, шубҳасиз, Навоий адабий меросининг умуминсоний, тарбиявий-ахлоқий, ижтимоий аҳамиятини белгилайди, бинобарин, уларни таҳлил ва тарғиб қилиш, хусусан, ўзга тилларга қай тарзда таржима қилинаётганини, дунё ўқувчисига қандай тақдим этилаётганини кузатиб бориш, бу борадаги ютуқ-камчиликларни кўрсатиш навоий шунослигимизнинг муҳим йўналишларидан бири бўлиши зарур.

*Қодиржон ЭРГАШЕВ,
филология фанлари номзоди*

МАНГУ ЭВРИЛИШ ВА МАНГУ ЗИДДИЯТ

Инсоният ҳаёти, маданияти, адабиёти бир бутун жараён. Ер юзидаги энг кичик давлат, энг кам сонли миллат ҳам бу жараёндан ташқарида эмас. Лотин Америкаси ҳам маълум адабий оқимларни юзага келтирган, маълум адабий оқимларни янгилаган, эртанги адабий тасаввурларни белгилайдиган адабиётдир. Асосан испан, португал, инглиз тилларида намоён бўлса-да, ўта қурама тилга, “сеҳр” кучини берувчи қурама оҳангларга эга.

Шу кунга қадар инглиз тилида чоп этилган етакчи адабий манбаларда Америка адабиётининг бошланиши 1492 йилдаги Колумбнинг бу қитъани кашф этиши билан белгиланади: “Колумб таширифи миссионерлик ҳаракатидир, Америка адабиёти бўлса мақсадли ҳаракат тарғиботидир”. Сўнг бу адабиёт ҳиссий Библия, ҳинду халқларининг куйлари, инқилоб чақириқлари қоришигида XIX асрда классицизм ва романтизмга етиб олди. Янги Англия адабиётининг таъсири сабаб романтизм шароитида мавҳум идеалларга ўралиб қолди. Қуллик қўшиқларига тутаиш реализмга ўтилди. Натурализм, Modern Fiction, Modern Nonfictionдан то индивидуал афсоналарнинг яратилишига қадар бўлган узун йўл: Астуриас тасвирлари, Борхес раддиялари, Онетти умидсизликлари, реаллик ва фантастиканинг Маркесча композициялари, Пабло Неруданинг озодлик ёнгинлари, Кортасар эврилишлари, Кортасар оламлари... Қисқа сўзда бу оламларнинг қай бири ҳақида сўзлайлик, қай бирига эврилайлик. Тўла сеҳр бўлмаса, тўла реаллик бўлмаса. Эврилишни Сиз бошланг, журналхон. Ҳукмингизда Кортасар ҳикоялари, Коэло мактублари, Неруда шеърлари, Родригес, Ривера мўйқалами ранглари...

Астуриаснинг гамгин сюрреалистик тасвирлари тўлқини, рангларнинг нурланиши, оҳангларнинг сочилиши ва йигилиши. Кабрера диктатураси ичида гимиллаб юрган телба озодликнинг ҳиндуча қиёфаси. Ўта сиёсий муносабатнинг ўта адабий талқини. Адибнинг “Сеньор Президент” асари ўз тилимизга ўгирилди ва Сизнинг ҳам муносабатингизга эҳтиёжманд.

Мигел Анхел АСТУРИАС

(1899-1974)

Гватемалалик ёзувчи, Нобель мукофоти лауреати (1973). Янги Лотин Америкаси адабиётининг асосчиларидан бири. Адиб миллий мустақиллик ғояларининг фаол тарғиботчиси сифатида катта шуҳрат қозонган. Унинг “Гватемала афсоналари”, “Маккажўхоризордаги одамлар”, “Довул”, “Мархумларнинг кўзлари” сингари асарлари бутун дунёга машхур.

“Сеньор Президент” романи 1946 йилда эълон қилинган. Мазкур асар жаҳондаги жуда кўп тилларга таржима қилинган. Ватанидан узоқда – Мадридда вафот этган атоқли ёзувчининг мазкур романи ўзбек ўқувчиларига манзур бўлади деган умиддамиз.

СЕНЬОР ПРЕЗИДЕНТ

Роман

Биринчи қисм

21, 22, 23 АПРЕЛЬ

КЎҲНА АРК ХАРОБАЛАРИДА

Бўм-бўм-бўм! Бьем-лбом, бьем-лбом! били-били-лбом! – ноғоралар ғамгин нидо таратади. – Били бўм!.. Би-ли-бўм! Бўм-бўм, били, биллил-бом... бўм! Бўм! Бўм!

Барча арзон ошхоналардан олағовур, гавжум кўчаларга судралиб чиққан ғарибу ғураболар қаққайиб турган зимистон шаҳарни тарк этиб, кўҳна Арк харобалари томон имиллаб боришади.

Осмон юлдузларга тўлган паллада ташландиқ Арк остидаги майдонга етиб келиб, эски зинапоялардан қўним топадиган бечора одамларга бош-пана бериб, бошини силайдиган меҳрибон қайда дейсиз? Қашшоқлик ва ғарибликдан бошқа мулки йўқ бу бахти қаро кимсалар ён-атрофга бахиллик билан кўз олайтиришади, тишларини ғижирлатиб сўқинишади, итдек ириллашади. Улар бир-бирларига кўшилмасдан, жулдур кийимларини ечмасдан ёлғиз ўтиришади; тунда уйқуга ётганда ҳам кун бўйи қўлга тушган ўлжалари – эски қоғозларга ўралган сарқит овқатлар, йиртиқ бошмоқлар, шам қолдиқлари, чириган апельсину бананлар солинган тўрваларини ўғриларга ўхшаб бошларига ёстиқ қилиб кўйиб олишади.

Кўпчилиги кенг пиллапояларда чўзилиб ётиб, майда чақаларини санашар, тишлаб кўришар, нималарнидир ғўнғиллаб, қайлардандир қўлга туширган матоҳлари (аниқроғи, турли тошлару ҳатто туморлар)ни саралашар ва ўзгалар кўриб қолмасин деб, тош қотган ушоқларни чала-чулпа

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ямлаб ютишади. Бу зикна, курумсоқ кимсаларда бирон луқмани бирга баҳам кўриш одати йўқ – бировга бергандан кўра итга ташлашни афзал кўришади.

Қорни тўйгандан кейин қолган саркитларни латтага тугиб, белига боғлаб, ёнбошлаб уйқуга кетишади. Уларнинг уйқуси ҳам нотинч, алағда-чалағда бўлар, тушларида ориқ чўчкалар, нимжон кампирлар, кўтир итлар, аллақандай ғилдиракларни кўрар, ой ёруғида муз қотган суякларни тепкилаб ўтиб, ибодатхонага кириб кетаётган руҳоний оталарнинг шарпалари орасида изғиб юришарди. Кўпинча ярим кечаси алаҳсираб, адашиб қолдим деб нола чекадиган телба боланинг қичқириғидан уйғониб кетишарди. Сиёсий махбусларни кечаси турмага ҳайдаб кетаётган миршаб орқасидан қон ютиб йиғлаб қолган аёл фарёди уйқу бермас эди. Яра-чақа босган маймоқнинг баланд хурраги, қорни қаппайган соқов хотиннинг пишиллаб йиғлаши, тушида ўзини керагага осилган ва пашша талаётган гўшт ўрнида кўрганини айтиб дийдиё қилаётган кўр кампирнинг мунгли ҳасрати уйқуни қочирмасинми? Аммо телба боланинг қичқириғи ҳамманикидан ошиб тушарди. Унинг оҳ-фиғони осмону фалакни тешиб юборгудек бўларди.

Якшанба кечаси бу олақуроқ жамоага бир бадмаст қўшилар ва болалардек уйқусираб, онасини йўқлаб йиғларди. Унинг оғзидан чиқаётган ҳам маънос, ҳам ҳақоратомуз сўзларни эшитган телба ўрнидан сакраб турар, атрофга олазарақ қараб, мастга қўшилиб нола кўтарар ва ҳаммани жонидан безор қилиб юборар эди.

Итлар увлашар, қашшоқлар сўқинишарди, кимдир ўрнидан туриб тартиб ўрнатишга уринарди. “Ҳой, жим бўлинглар, полиция чакираман!” – деб кўйишарди. Аммо бу ёққа кечаси полиция ўлиб қолса ҳам келмасди. Жарима солишдан наф йўқ. Ниҳоят, оқсоқнинг хайқириғи телбаникидан ўтиб тушарди: “Яшасин Франция!”

Қашшоқлар бора-бора бу аҳволга кўникиб кетишди: деярли ҳар оқшом ярамас чўлоқ кўринмай қолган бадмастга тақлид қилиб бақирар, ҳар бир қаттиқ товуш телба Пелелени даҳшатга соларди, жулдур кўрпачаларга ўралган одамлар жунуни кўзиб кетган бола бечорани тинимсиз мазах қилишарди. У эса бу даҳшатли қиёфаларга қарамас, ҳеч нарсани кўрмас, ҳеч нарсани эшитмас, ҳеч нарсани англамас, ғингшиб, инграб-инграб, тинка-мадори қуриб кўзи илиниб қолар, айна шу дамда чўлоқнинг “Она-а!” деган қичқириғидан яна уйғониб кетарди.

Пелеле кўрка-писа кўзларини уқаларди, тушида жарликка қулаб кетаётганини кўрган одамлар шунақа безовта ухлашади. У ғужанак бўлиб олар, яра-чақа босган бадани тиришиб-тортишар, кўзларидан дув-дув ёш тўкиларди. Аста-секин у тинчланар, ёнбошига ағдарилиб ухлашга уринар, аммо жунбушга келган миясидаги ғалаёнлар алламаҳалгача ҳаловатини бузар эди. Ниҳоят, кўзи илина бошлаганда бошқа бир:

– Онажон! – деган товушдан уйғониб кетарди.

Ярим телба мўлат Сўққабош қичқиришга тушади. У оғзидан кўпик сочиб, кампирларга ўхшаб бидиллайди:

– Онажон, онагинам, азиз авлиёлар, мадад беринглар. – Телба ҳиқилларди. Балки у ҳам ўзининг забун, оч-юпун аҳволини ўйлаб кўз ёши тўқармикан? Ҳаммаси тинмай хохолашарди: ха-ха-ха... хо-хо-хо... Қорни қаппайган, узун мўйлови осилиб қолган гадо гердайиб юрарди; ғилай ётган жойида сийиб, деворни тепарди, кўрлар ғўнғиллашарди, Искарботпар лақабли бир оёғи йўқ сўқир ҳаммадан баланд товушда гапирарди. Бекорчи эрмаклар эрмак кишига ярашмайди, деб ҳисобларди у.

Кўрларнинг овози ҳеч кимнинг кулоғига кирмас, айниқса, Искабтопарни эшитадиган мард йўқ эди. Мактанчоқлигидан ҳаммани безор қилганди. Нукул мен, мен деб кўкрагига урарди. Мен казармада катта бўлганман, хачир тешиб мени чўлоқ қилган, мени зобитлар камчи билан савалаган, қийналиб одам бўлганман, кўчаларда шарманка чалиб юрганман, муштлашувда бир кўзим, ўнг оёғимдан ажралганман, чап оёғимни машина мажақлаб кетган, аммо бу фожиалар қачон бўлгани эсимда қолмаган...

Гадолар орасида “Она” десанг Пелеленинг жунуни кўзгайди, деган гап тарқалди. У шаҳардаги майдонлар, бозорлар, черковлар эшигино, жин-кўчаларда дайдиб юганда бу хитоб шарпага айланиб, уни таъқиб қилар эди. У уйларга қочиб беркинмоқчи бўлар, аммо итлар талар, хизматкорлар уриб ҳайдашарди. Саждагоҳлардан, дўконлардан – ҳамма ердан қувиб чиқаришарди. Ҳеч ким унинг силласи куриб бораётганини сезмас, шафқат сўраб жавдираб турган кўзларида қанчалик мунг, ҳасрат яширинганини ҳис қилмас эди.

Мадори қолмаган Пелелега шаҳар катта, чек-чегарасиз туюларди, Пелеле кезиб чиқиши учун у ниҳоятда улкан эди, ғам-ғуссаларини ёйиш учун ниҳоятда тор эди. Одамлар уни кўрди дегунча бақирарди: “Ҳой жинни!.. Телба!.. Онанг келаяпти!.. Онанг!.. Она! Она! Она!” Уни уришарди. Яғир кўйлагини йиртишарди. У болалардан қочиб камбағаллар маҳалласига яширинмоқчи бўлар, аммо аввалгидан бешбаттар ҳақоратларга дуч келар эди. Бу ердаги шафқатсиз чувриндилар ҳимоясиз телбага ўлик каламушларни отар, тош, темир-терсақлар билан урар эдилар.

Бир куни у санғиб-санғиб яна кўхна Арк тагига келиб қолди. Пешонаси ёрилган, бошида шапкаси йўқ, орқасида эрмак учун ёпиштириб қўйилган қоғоз илон судралиб келарди. Уни ҳатто биноларнинг сояси, митти кўппаклар, хазон япроқлари, тебраниб кетаётган фойтунлар ҳам ваҳимага соларди... Қоронғи тушди. Арк пиллапояларидаги қашшоқлар майдонга орқа ўгириб ўлжаларини юзинчи марта санаб ўтирар эдилар. Маймоқ ва Искабтопар жанжал чиқариш илинжида эди. Соқов тобора катталашиб бораётган қорнига ҳайрон тикиларди. Кўр кампир ўзини керагага осилган ва пашша талаб ётган гўштга қиёс қилиб безовта тебранарди.

Телба пиллапояга қулади. У аранг нафас оларди. Анча кундан бери кўзини юммаган эди. Бит ва канага ем бўлган қашшоқлар ғирчиллашиб қашинишар, уйқусизлик азобида тўлғонишарди. Хира ёғду тушиб турган майдонда жандармлар кезарди. Йўл-йўлакай панчо кийган соқчилар – тунги шарпалар деразалар тагида қиличларини шарақлатиб юриб, Республика Президентини қўриқлашади. У қаерда ором олаётганини ҳеч ким билмайди. Бировлар шаҳардан ташқарида деса, бошқалар шу ерда – уйлардан бирида деб гапини маъқуллайди. Қандай ухлаши ҳам номаълум, кимдир телефон ёнида узун камчи ушлаб ётади, деб башорат қилади; қай пайтда ухлаши ёки бутунлай ухламаслиги ҳам маълум эмас.

Арк олдида бир киши келди. Қашшоқлар ҳашаротлардек ғимирлашди. Чеки йўқ зулмат кўйнида увиллаётган бойқушнинг ёқимсиз товуши этиклар ғижирига қоришиб кетди...

Маймоқ кўзини очди. Осмонга даҳшатли сураатлар осиб қўйилгандай эди. У чор-ночор бойўғлига илтижо қилди:

– Бойўғлижон, бойўғли, бу ердан тез кета қол, ғам-ҳасратларимизни кўк денгиздан нарига олиб кет...

Искабтопар юзини қашиди. Шарпалар ҳавода сузиб юргандек кўринади. Сўқирлар орасида Сўққабаш тентирарди. Фақат Пелеле ўликдек донг қотиб ётарди. Ниҳоят, у ухлаш бахтига эришган эди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Номаълум киши тўхтади. У телбани кўргач, кулгидан зўрға ўзини тийиб, уни оёғи билан туртиб қичқирди:

– Она!

Тамом. Пелеле чакмоқ ургандек сакраб турди-ю, унга ёпишиб кетди: бармоқларини кўзига санчди, қимирлашига кўймай, юзини тишлади, тиззасини қорнига тираб, номаълум одамнинг нафаси чикмай қолгунча босиб турди. Гадолар кўркүвдан қотиб қолдилар. Бойўғли ув тортиди. Пелеле қоронғи кўчалар бўйлаб елдек ғизиллаб чопиб кетди, у хали ўзига келмаган, дахшатли тутқаноқдан халос бўлмаган эди.

Ёвуз куч Чавандоз лақаби билан машҳур полковник Хосе Паралес Сонриентенинг бошига етди.

ИСКАБТОПАРНИНГ ЎЛИМИ

Қуёш нурлари полициянинг Иккинчи бўлими томларини (кўчаларда якка-ёлғиз йўловчилар пайдо бўлди), протестантлар ибодатхонаси гумбазини (бирин-кетин дарвозалар очилди) ва ниҳоят, қурилиб битмаган ғиштин бинони олтин рангига бўяди. Хўмрайган полиция ҳовлиси ва қоронғи йўлақларда маҳбусларнинг ялангоёқ хотинлари бир тўда болалари билан (гўдақларни кўтариб олишган, катгароқлари полда юмалаб ётишарди) ғамгин ўтиришарди. Уларнинг кенг кўйлақлари остида, тиззалари орасида нарсалар солинган саватлар турарди. Аёллар хўрсиниб, кўз ёшларини рўмол учида артиб, бошига тушган мусибатлар ҳақида пичирлашарди. Кўзлари ичига чўкиб, изтироб оташида адо бўлган кампир дунёда она тортаётган ғам-ғуссадан оғир нарса йўқлигини намоёйиш этаётгандек унсиз йиғлар эди. Бу хосиятсиз жойда, сўлиган дарахтлар, қуриган фонтан, тупуги билан охорли ёқасини бепарво тозалаб ўтирган навбатчи полициячи олдида ҳеч кимга ёрдам бериш ёки бирон нарсага эришиш мумкин эмас. Худодан нажот тилашдан бошқа илож йўқ.

Эпчил жандарм уларнинг олдидан Искартопарни судраб ўтди. Уни пиёдалар ўқув юрти бурчагида кўлга олишган, ҳозир кўлини бураб, ҳар қадамда туртиб, маймундек эзгилаб бормоқдалар. Аёллар унга бурилиб қарашга улгурмадилар – эшик очилиб, навбатчи нарсаларни қабул қиладиган ва маҳбуслар ҳақида маълумот берадиган вақт бўлиб қолган эди. “Сиз, – дейишади, – акасига ҳамма нарсани айтиб берган деган гапга ишонманг, бу ёлғон гап”. “Сиз, – дейишади, – пулни камроқ шиладиган адвокат топиб келинг”. “Сиз, – дейишади, – рашк қилиб ўтирманг. Биттасини олиб келишган эди, дарров тил топишиб олди”. “Сиз, – дейишади, – икки реалга дори олиб келинг, унинг тоби қочиб турибди”. “Сиз, – дейишади, – пулдан кийналсангиз, шкафни сотинг”.

– Ҳой, сен, – дағдаға қилди Искартопар, – нега мени туртасан? Камбағал деб хўрламоқчимисан? Камбағалман, аммо виждоним тоза! Сенинг ўғлинг эмасман, билдингми? Мени кўғирчоқ қилмоқчимисан? Судраса кетаверадиган тентак эмасман! Сенга ўхшаганларни амриқо худойихонасида кўрганман. Уч кун овқат емаганмиз, деразасига оппоқ чойшаб тутилган сариқ уйда ўтирганмиз! Чидаганмиз!

Қамоққа олинган гадоларни “Уч Мария”га – хоналари ниҳоятда тор ва қоронғи турма шундай аталади – жўнатишади. Искартопар шу ёққа тушди. Темир тўсиқлар ғижирлайди, тамаки ҳиди анқийди, нам ички кийимлар бадбўй ис таратади, турма кўриқчилари сўкинади, бу тало-тўп ичида ютилиб кетган овоз яна жаранглаб қолади:

– Вой-бўй! Шунча полициячи-я! Э-ҳа, буларнинг қанчаси исковуч экан?!

Маҳбус гадолар ўлат теккан итдек ғингшийдилар. Улар қоронғуликдан

безиб қолишган, ёруғ дунёни кўришдан аллақачон умид узилган; ёмон жойга тушиб қолганини билиб кўрқиб-қалтирашади; бу ерда қанчадан-қанча одам очлик ва ташналикдан ўлиб кетган; уларнинг жасадларидан совун қилишади, айниқса, ана шундан кўрқишади. Ёки этини нимталаб жандармларга едиришади. Қоронғиликда бу одамхўрларнинг думалок, йўғон юзлари хира кўринади, узун мўйловлари жигарранг сўлак билан ёпиштириб қўйилганга ўхшайди.

Ана шу хонада талаба билан пономар¹ учрашиб қолди.

– Агар янглишмасам, сиз бу ерга мендан олдин келдингиз-а? Аввал сиз, кейин мен, шундай эмасми?

Сукунатдан безиб кетган талаба томоғига қадалиб қолган тугундан кутулиш умидида гап бошлади.

– Ҳа, тахминан ана шундай... – жавоб берди пономар қоронғида суҳбатдошининг юзини яхшилаб кўриш учун тик қараб.

– Кечирасиз... нимага қамашганини... билсам бўладими?

– Сиёсат учун дейишади...

Талаба титраб кетди, қийналиб аранг гапирди:

– Мени ҳам...

Гадолар қоронғуликда тимирскиланиб қимматли матоҳлари – тугунларини излашади. Полиция бошлиғининг хонасида чўнтақларидаги ҳамма нарсани – ҳатто гугуртгача тортиб олишган эди. Энг қаттиқ чоралар белгиланганди.

– Қандай иш очишди? – Яна қизикди талаба.

– Ҳеч қандай иш йўқ. Мен Президентнинг шахсий топшириғи билан қамалдим!

Пономар оқланган деворга сурқалди – битлар таламоқда эди.

– Сиз балки...

– Ҳеч қандай! – жаҳл билан гапни бўлди пономар. – Ҳеч қандай гуноҳим йўқ!

Шу дақиқада эшик ҳалқаси ғижирлаб, бир табақаси очилди. Яна бир гадо ичкарига кирди.

– Яшасин Франция! – Маймоқ қийқириб хонага қадам қўйди.

– Мени қамоққа олишди, – гапни якунлади пономар.

– Яшасин Франция!

– ... менга тўнқалган айбга алоқам йўқ. Ҳаммаси хатодан бошланди. Тасаввур қиялсизми, мен деворга кечаги мотам ўрнига Сеньор Президентнинг онаси туғилган кун ҳақидаги хабарни осиб қўйибман.

– Буни қаердан билишди? – ҳайратда қолган талаба пичирлади. Пономар бармоғининг учи билан гўё кўз ёшларини ситиб чиқараётгандек авайлаб артди.

– Ўзим ҳам билмай қолдим... Омад юз ўгирди... Кимдир етказган-да, ғизиллаб келишди. Бошлиққа рўпара қилишди, у юзимга мушт туширди ва бу ёққа жўнатди. Олдин бир кишилиқ хонага қўйишди, сабаби, мени инқилобий ҳаракатларда айблашмоқда.

Қоронғиликда ғуж бўлиб олган гадолар кўркув, совук, очликдан қийналиб йиғлашади. Баъзан кўз илиниб қолади. Қорни қаппайган Соқов бирон нафи тегадигандек деворга бурнини тираб нафас олади.

Вақт қанча бўлгани Худога маълум – ҳар ҳолда тун яримлаганда уларни қаергадир олиб боришди. Улар сиёсий қотилликнинг гувоҳига айланган эдилар. Қориндор киши шундай деб айтди. Унинг захил юзларини ажин

¹ Пономар – православ маъзабидаги энг кичик унвон.

босган, ўрдакбурун, қуюқ мўйлови йўғон лабига ёпишган, кўзлари оғир қовоқлари ичига ботиб кетган эди. У ҳаммадан аввал бирма-бир, сўнг ба-равар кеча тунда кўхна Арк майдонида юз берган қотилликдан хабарингиз борми, деб сўради.

Хонадаги пилиги узун керосин чирок нури кабарик линза орасидан ўтаётгандек атрофни хира ёритар эди. Стол қани? Девор қани? Йиртқич йўлбарс тишларини эслатадиган герб қани? Полиция камари қани?

Гадоларнинг жавобини тинглаб, ҳарбий прокурор ўрнидан сакраб турди. У кўзойнаги устидан бақрайиб қараб, столга мушт тушириб, қаҳрини сочди:

– Қани, гапирмай кўринглар-чи!

Аммо гадолар бир овоздан полковникни Пелеле ўлдирди, деб жавоб бердилар ва ўзлари гувоҳ бўлган воқеа тафсилотларини оқизмай-томизмай қайта-қайта такрорладилар.

Эшик олдида турган полициячилар прокурор ишораси билан гадоларни уриб-суриб бўм-бўш хонага киргизишди. Гира-шира қоронғиликда шифтга осилган аркон аранг кўриниб турар эди.

– Уни Пелеле ўлдирди! – кичқирди соддалик қилиб, тўғриси айтсам, кийноқлардан қутуламан деб ўйлаган гадолардан бири. – Пелеле! Пелеле! Исо пайғамбар ҳақи – Пелеле! Телба! Телба! Телба! Телба! Пелеле! У! У! У! Ҳаммамиз кўрдик! Пелеле – Телба!

– Шундай жавоб бер деб ўргатишдими? Менга бундай найрангингиз кетмайди! Иқрор бўлмасангиз – ўлдираман! Билмайсизми? Билиб олинг! Эшитдингизми? Билиб олинг!

Прокурорнинг овози ва осиб қўйилган гадо бармоғидан томчилаётган қон томчилари қоришиб кетди. У тўхтамай кичқиради:

– Пелеле ўлдирди! Пелеле! Ё, Худо! Пелеле! Пелеле! Пелеле! Пелеле!

– Ёлғон! – бўқирди прокурор ва яна такрорлади:

– Ёлғон гапираяпсан, ит! Узим айтаман. Тан олмай кўринглар-чи! Ким ўлдирганини ҳозир айтаман!.. Генерал Эусебио Каналес билан аблаҳ Абель Карвахаль! Кимлигини энди билдингми?

Совуқ сукунат. Кейин... кейин аянчли инграш, иккинчи, учинчи... ва ниҳоят: “Ҳа...” Арқонни бўшатишади, Сўққабош ерга ағдарилади. Ёш томчилари ва тер босган қорамтир юзи ёмғирда қолган кўмир бўлагидек ялтирайди. Гадолар полициячилар қувиб бораётган дайди итлардек қалтирашади, ҳаммаси бирма-бир прокурор сўзларини такрорлашди. Искабтопардан бошқа ҳаммаси. Уни тирсагидан осишга тўғри келди, сабаби ярим оёғи йўк, у кийноқларга чидаб, бошқалар қўрққанидан Пелеленинг айбини бировга ағдармоқда, деб мардона туриб берди.

– Бекорларни айтибсан! – ўшқирди прокурор. – Ёлғон гапирди дейишга қандай ҳаддинг сиғди, муттаҳам? Ёлғонни ямламай ютишини қаранг! Ёлғон гапиришдими?! Ҳали менга ақл ўргатадиган бўлиб қолдингми?

– Ана ўзлари айтсин!

– Ақлини киритиб қўйиш керак! – полициячилардан бири йўл кўрсатди. Бошқаси қариянинг башарасига қамчи туширди.

– Гапир! – бақирди прокурор. – Бўлмаса кечаси билан осилиб турасан.

– Кўзим кўрмайди-ку!

– Пелеле ўлдирмаган деб айт!

– Айтолмайман. Мен тўғриси айтдим. Хотин эмасман.

Хўкиз терисидан тўқилган қамчи икки марта оғзига тарсиллаб тегди.

– Кўр бўлсанг ҳам қар эмассан. Менга тўғриси айт. Шерикларингга ўхшаб гапир...

– Хўп, майли, айтаман, – бўғиқ хиркиради Искабтопар. – Прокурор ғалабадан яйради. – Кулоқ сол, тўнғиз. Уни Пелеле ўлдирган!

– Аблах!

Яримжон одам прокурорнинг сўкишларини эшитмасди. Аркон бўшатишганда унинг жасади кесилган дарахтдек ерга ағдарилди.

– Қари ёлғончи! Кўрнинг кўрсатмаси ҳисобга ўтмайди, – деди прокурор, мурда ёнидан ўтар экан.

Президент Ҳазрати Олийларига дастлабки тергов натижаларини маълум қилиш керак. У шоша-пиша кўчага чиқди ва ориқ қирчанғи отлар кўшилган извошга ўтириб, фонарлар хира нур сочаётган кўча бўйлаб кетди. Жандармлар Искабтопарнинг мурдасини ахлат аравасига ташлаб, қабристонга йўл олишди. Гадолар ҳар тарафга тарқалишди. Соков қаппайган қорнидаги тебрианишларга паришон кулоқ солиб, афтодаҳол инграган кўйи қадам босар эди.

ПЕЛЕЛЕНИНГ ҚОЧИШИ

Пелеле шаҳар чеккасидаги тор, эгри-бугри, хароб кўчаларда чошиб борарди. Унинг ёввойи қичқариқлари на сокин осмонга, на шаҳарликларнинг осойишта уйқусига халақит берди. Ўлим олдида теппа-тенг бўлса-да, тонг отгандан кейинги уқубатли ҳаёт ичида бир-биридан осмону ер қадар узок одамлар хотиржам ором олишарди. Бировларда ҳеч вако йўқ, бир бурда нонини оғир меҳнат қилиб топади. Бошқалар кўлини совуқ сувга урмаса ҳам даромади ошиб-тошиб ётибди. Сеньор Президентнинг дўстлари – ижарахўрлар (қирқ уй, эллик уй...), судхўрлар (ойига тўққиз фоиз, тўққиз ярим, ўн...), катта мансабдорлар (олтита мансаб, еттита, саккизта...), хорижий шартномалар, ломбардлар, унвонлар, қиморхоналар, фоҳишахоналар, хўроз уриштиришлар, ҳиндулар, арақхўрлик, ковоқхоналар ва сотқин газеталардан келадиган даромадлардан бўкиб ётганларнинг ҳисоби йўқ...

Тонгнинг қизил шуълалари тоғларга туташ қияликларга сочилган шаҳарни қон рангга бўяди. Ер ости йўлига ўхшаш қоронғи кўчаларда ҳар тонгда кўланкадек овоз чиқармай қадам босадиган хунармандлар пайдо бўлди. Улардан кейин амалдорлар, мирзалар, ўқувчи болалар кўринади. Соат ўн бирда, қуёш тепага кўтарилганда юқори мартабали савлатдор кишилар иштахани очиш ёки нуфузли дўстлари билан бирон муҳим масалани ечиш мақсадида сокин сайр қилиб юрадилар. Хароба кўчаларда каллаи саҳардан ишқорланган юбкасини хилпиратиб, оиламга мадад берай, деб елиб-югурадиган, ичак-чавоқ сотадиган камбағал қизалоқлар одам қаторига қўшиладими? Ҳаво оқиш, пуштиранг гуллар тусига кирган паллада озғин ҳарф терувчи қизлар чопқиллаб қоладилар, ниҳоят, ўзларини қуёшга солиб ҳозиргина кўрган тушларини оқсочларга сўзлаб бериш, ўткинчилар устидан кулиб роҳатланиш, мушукчасини силаш, газета ўқиш, ойнага боқиб ўтириш учун семиз ойимтиллалар болохоналарга чиқадилар. Пелеле туши ёки ўнги эканини билмай қочиб борарди, орқасидан итлар қувлар, майда ёмғир томчилари аёвсиз саваларди. Кўрқувдан ўзини йўқотиб, кўллари қанотдек кенг ёзиб, нафаси тикилиб, осилган тилидан сўлақлари оқиб, дуч келган томонга қочиб борарди. Атрофидан эшиклар, яна эшиклар, ойна ва эшиклар, эшик ва ойналар лип-лип ўтади... Телеграф устуни. У телеграф устунидан ўзини ҳимоя қиламан, деб кўлини чўзиб тўхтади, ундан ўзига ҳеч қандай зиён етмаслигига ақли етгач, беихтиёр кулиб юборди ва орқасидан биров қувиб

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

келаётгандек яна ғизиллаб чопиб кетди. Тезлаб чопди, тезлаб чопди, назарида туман босган турма деворларидан жуда узоқлашиб кетгандек бўлди.

Шаҳар далага туташган жойга етганда силласи куриб, чиқиндилар устига йиқилиб тушди-ю, худди ўзининг ўрин-тўшагига киргандек, маст уйкуга кетди. Чиқиндихона тепасида ўргимчак тўрига ўхшаган новдалар осилиб турарди, бутокларда калхатлару қора қарғалар тизилишган. Улар юқоридан кўкимтир совуқ кўзларини тикиб пойлаб ўтирадилар, сўнг одам кимирламай қолганига ишонч ҳосил қилгач, ерга учиб тушиб, уни ўраб олдилар ва гоҳ тепасида учиб, гоҳ ёнига кўниб, чўқилаб, ўлим рақсини, қора кушлар рақсини бошлаб юбордилар. Ўлаксаҳўрлар ҳар бир шарпа, шамол эпкинидан чўчиб, қанотини ёзиб, бир кўтарилиб, яна кўнар, сакраб-сакраб, доирани торайтириб Пелелега яқинлашар эдилар. Тумшугининг тагигача етиб боришди. Ёвуз бир қичқириқ хужумга чорлади. Ана шундагина у хушига келди ва ғайришуурий равишда сакраб туриб ҳимояга чоғланди...

Довюррак калхатлардан бири унинг лабига ёпишди, найзадек тумшугини шахт билан оғзига тикиб, тишигача етиб борди; бошқалари кўзини, юрагини нишонга олди. Биринчи калхат курбон ҳали тириклигига қарамай лабини юлиб олишга уринди, аммо ниятига етолмай қолди, Пелеле ҳеч кутилмаганда сирғаниб, ахлатхона чуқурига тушиб кетди ва қоғозлар, латта-путталар орасига кўмилиб қолди, чанг-тўзон кўтарилди.

Ғира-шира. Кўкимтир осмон. Яшил дала. Олис казармаларда карнайлар чалинди, бу ўрта аср шаҳар қалъаларида доимий қўрқув, хавф-хатар ичида яшаган аҳолининг қон-қонига сингиб кетган азалий одат... Турмаларда маҳбусларнинг кечкурунги ўлим талвасаси бошланди. Одамлар расмий қабуллардан қайтишмоқда, бировлар хафа, бировлар хурсанд. Ярим қоронғи ишратхоналардан тушган нур ерга ҳанжардек санчилади.

Телба кузғунларнинг соялари билан олишади. Йиқилганида лат еган оёғи оғрийди, ниҳоятда қаттиқ, жонини олгудек қаттиқ оғрийди. Пелеле тишини-тишига босиб, оҳиста инграйди, калтакланган итдек ғингиб инграйди:

– Ув!.. Ув!.. Ув!..

Атрофда ғовлаб ўсган ёввойи ўтлар ахлатхонани шинам боғчага айлантирган, ариқда сув жилдирайди; бу митти оламда унинг боши қақшаб оғриб, бўрон кўзғатади:

Ув... ув... и-и-и-и...

Ҳарорат темир тирноққа айланиб пешонасига ёпишади. Мияси палағда. Олам қийшиқ ойнада кўрингандек чайқалади. Шакллар ғалати алфозда қоришиб кетган. Пелеле чарх уриб, гоҳ баландлаб, гоҳ пастлаб қаергадир учиб кетмоқда.

Ло-та-ло-та-лото-ло-та-лотанинг хотини. (Балки у лотереяни ўйлаб топгандир?) Кўнкап судраб бораётган хачирлар Лотанинг хотинига бурилиб қараб, тўхтаб қоладилар. Кучерлар сўкинадилар – тошбўрон қиладилар, камчи билан савалайдилар – жойидан кимирламайди, ёрдам берворинглар деб йўловчилардан илтимос қиладилар. Улар ёрдамлашадилар – хачирларни савалайдилар, хачирлар кўзғалади...

– И-и-и-и-и!

– Ув-в-и-и-и!

– Т-т-телба! Т-т-телба!

Пичоқлар, қайчиларни қайрайман, тишларни қайрайман, кулишни хоҳлайман! Ойи!

Маст қичқиради: “Ойи!”

Илма-тешик булутлар орасидан ой нур сочади. Оппоқ ой хўл барглар устида чиннидай ярақлайди.

Ол-иб ке-тиш-япти!

Авлиёлар уларни кўмиш учун олиб кетишяпти!

Қандай яхши, оҳ, кўмишади, кўмишгани қандай яхши, оҳ!

Қабристонда ўйин-кулги, шаҳардагидан кўра хуррамлик, шаҳардагидан кўра озодалик. Оҳ, қандай яхши, оҳ кўмишяпти!

Та-ра-ра! Та-ра-ра!

Тит-и-и!

Бим-бўм-бим-бўм-бўм!..

У тушида ва ўнгида вулқондан вулқонга, юлдуздан юлдузга, осмондан осмонга сакрайди, чор-атрофи иржайган жағларга тўлиб кетган, катта ва кичкина тишли ва тишсиз, лабли ва лабсиз, тиртиқ, пахмоқ, икки, уч тилли жағлар, ҳаммаси “Ойи” деб қичқиршади.

Пуф-уф! Шаҳар ташқарисига қатнайдиған поезддан кечикмаслик керак, тезроқ шаҳардан чиқиб кетиш керак, тоғда вулқонлар бор, телеграф устунлари, қушхоналар, артиллерия истехкомларидан, пирог тушираётган аскарлардан нари кетиш керак.

Афсуски, поезд эндигина жўнаб кетибди, биров арқон билан тортган-дек шартта орқасига бурилди, бекатда тарақ-туруқ – сочлари мажнунтол новдасидек тўзғиған манқа сотувчи аёлга дуч келди. “Отажон, манави тентаквойга нон берамизми? – қичқирди у. – Тентаквойга сув беринг! Тентаквойга сув беринг!”

Сотувчи аёл ковоқ идишини силкитиб орқасидан қувлаб кетди: “Тентак-чага сув беринг!” Ундан қочиб Арк остонасига бориб қолди, у ерда эса... Ойи! Қичқирди... сакраш... одам... тун... олишув... ўлим... қон... қочиш... телба... “Тентаквойга сув беринг! Тентаквойга сув беринг!”

Оёғидаги қаттиқ оғриқдан уйғониб кетди. Оғриқ суяқларини қақшатди. Оҳиста тебраниб турган чирмовуқлар соясида дам олиш роҳат, кўпикланиб оқаётган ирмоқ шивирлайди, қирқбўғимлар орасига кумушранг олмахон яшириниб олганга ўхшайди.

Ҳеч нарса, ҳеч ким йўқ.

Қоронғи тун яна кўз олдини тўсиб қўйди. Яна оғриқ билан курашмоқ, лат еган оёғига малҳам топмоқ, шалвираб қолган лабини кафти билан беркитмоқ керак. Аммо қайноқ мижжалари юмилган захотиёқ кўзига қон қуюлди. Чақмоқлар орасида учиб юрган чирилдоқлар капалакларга айланди.

У алахсираб ёнбошига ағдарилди ва карнайгул садо берди: Жон бераётганга қор келтиринг. Муз, муз сотаман! Малҳам беринг! Жон бераётганга қор, қор энг яхши малҳам!.. Ўлаётганга қор беринг! Ти-лин, ти-лин! Малҳам сургани келишмоқда! Шляпангни йўқот, тентаквой! Қор, ўлаётганга қор келтиринг!

ФАРИШТА

Пелеле ифлос қоғозлар, чарм қийқимлар, латта-путталар, бузуқ зонтиклар, йиртиқ шляпалар, чинни синиқлари занглаған кастрюлкалар, сочилган суратлар, ийиғи чиққан муқовалар, шиша бўлақлари, тешик бошмоқлар, эски кўйлақлар, тухум пўчоқлари, увода пахталар, сарқитлар орасида алахсираб ётар эди. Ҳозир ўзини катта саройда кўрмоқда, ён-атрофида

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ниқоблар ўтиришибди; уларга синчиклаб тикилди ва бу башаралар хўрозлар жангини томоша қилишаётганини кўрди. Очиғини айтганда бу оддий жанг эмас, росмана гулхан – қоғозлар ёнмоқда. Жангчилардан бири томошабинларнинг жонсиз нигоҳлари остида товуш чиқармай ўлди, қон доғлари қотиб қолган қийшиқ оёқларни кўриш жуда мароқли. Ароқ ҳиди. Тамакиннинг қора тупуги. Калла-поча. Дахшатли ҳордиқ. Ўтмаслашасан. Телбалашасан. Қуёш қовуради. Шиппак кийган кимдир уни уйғотиб юбормаслик учун авайлаб тушига киради.

Бу – онаси. У ароқхўр билан яшайди. Эри хўроз уриштириб тирикчилик қилади. Гитарани яхши чалади. Тирноқлари худди чакмоқтошдек. Онасини кўп қийнайди, рашк қилади. У билан яшаш оғир, аммо чидайди, ўғли ногирон бўлиб туғилди. Гийбатчи хотинлар (бошқа ким ҳам билсин) бу ойга боғлиқ дейишади. Қийналиб кўзи ёриди, кўз олдида чақалоқнинг ойга ўхшаган икки ғуррали боши айланиб турибди, ҳолдан тойган аёл, ароқхўр бақиради, тупуради, ҳиқиллайди, йиғлайди, кекиради.

Пелеле онасининг оҳорланган юбкаси шилдирашини, орқасидан увлаб чопайётган шамол ва барглар шивирини эшитади.

Онасининг сийнаси юмшагандай бўлди. Унга ҳаёт берган вужуд худди босма қоғоз сингари баданидан жароҳатларни сўриб ола бошлади. Қандай роҳат, жимжитлик, ҳеч ким безовта қилмайди! Ҳеч ким ғашига тегмайди. Оқ гул! Оппоқ гул! Уни силайди. Эркалайди...

Олисдаги жарликдан ароқхўрнинг кўшиғи таралади:

Наҳотки йўқ бўлса...

Наҳотки йўқ...

Наҳотки йўқ конфет, конфетжон.

Урушқоқ хўрозман мен, болажон,

Қанотини юлиб оламан, болажон!

У бошини кўтарди, товуш чиқармасдан:

– Кечир, онажон, кечир! – деди.

Соё юзларини силади, нолишларини тинглаб майин жавоб қайтарди:

– Кечираман, болам, кечираман!

Ичкилик йўлдан урган ароқхўр отаси олис-олисларда куйлар эди:

Мен яшайман...

Яшайман бугун...

Бабақ товуқ билан яшайман;

Агар юкка¹ яхши бўлса,

Ҳузур топар юрагим, жиссим!

Пелеле эркаланади:

– Ойижон, дилим оғрийди!

Соё юзини оҳиста силаб, нолаларига ҳамдард бўлади:

– Болажоним, дилим оғрийди!

Овозида бахтиёрлик нашидаси сезилмайди.

Шундоқ ёнгинасига қарағайнинг ёқимли, жилғадек майин соёси тушади – тупрокни ўпади. Қарағай шоҳида қушча сайрайди, қушча эмас – олтин кўнғирок.

– Мен ҳаёт гулиман ҳамда жаннат қушларининг олмасиман, ярмим –

¹Юкка – доим ям-яшил ўсадиган дарахт; баргидан каноп, чипта, қоғоз тайёрланади.

ёлгон, ярмим – чин. Мен атиргулман, мен – олман, ҳаммага кўзимни берман, бир кўзим – чинакам, бир кўзим – шиша. Шиша кўз билан қараганлар ифлос нарсаларни кўрадилар, чинакам кўз билан қараганлар – беғубор нарсаларни кўрадилар. Чунки улар ҳақиқий кўз билан қарайдилар. Мен ҳаёт гулиман, жаннат кушларининг олмасиман, барча ҳақиқатларнинг уйдирмасиман, барча эртақларнинг мағзи – моясиман.

Шунда у онасини қўйиб, дорда ўйнаётган раққосаларга қараб югуради. Ялтироқ кўйлакли аёллар ёллари узун учқур арғумоқларда елдек учадилар, ёл эмас – йиғлоқи мажнунтол. Гуллар ва хитой фонарлари билан безатилган аравачалар тош йўлда маст одамга ўхшаб чайқалиб боради. Масхарабозлар мунчалар ифлос! Турли-туман барабанчилар, трубачилар, созандалар. Қизикчилар гулдор дастурномаларни тарқатадилар. Республика Президенти, Ватан Қаҳрамони, Улуғ Либерал Партия Доҳийси, Ёшлар ҳомийси шарафига улуғвор Тантана.

... У довираб баланд устунларга тикилади. Дор раққосалари уни қандайдир бино ичидаги очяшил бўшлиққа ташлаб юборадилар. Пардалар қоқилган ўриндиқлар осма кўприк сингари чайқалади. Лифтга ўхшаган тавбаҳоналар тиним билмай, руҳларни ташийдилар. Юқорида олтин шар устида фаришта, қуйида етти шохли шайтон. Токчадан Биби Марям чиқиб келади, у деразадан тушган нур каби зални айланади ва нима учун келганини маълум қилади. Пелеле у билан – мана шу уй бекаси, фаришталар сарвари, Худо суйган малоикаларнинг ақл-заковати, камбағал одамларнинг муруватпаноҳи билан мамнун суҳбат қуради.

Юксак нуфузли хонимнинг бўйи бир метр ҳам келмайди, аммо бу илоҳий ҳодиса экани ҳаммага маълум. Пелеле қўли билан имо-ишора қилиб, мум шимгиси келаётганини билдирди, у майин жилмайиб, меҳробдаги шамлардан бирини олишга рухсат берди. Кейин кумуш ёқасини тартибга келтириб – бўйи униқидан паст эди – Пелелени қўлтиғидан олди ва ирмоқ ёқасига етаклади. Сувда тилла балиқлар сузарди. Шимиб ўтир деб қўлига камалакни ушлатиб қўйди. Қандай роҳат! Тилидан товонигача лаззат оғушига чўмди. Умрида бунақаси бўлмаган: мум шимаяпти, хушбўй камалакни сўраяпти, балиқчаларга қарайди, онаси эса лат еган оёғини уқалаб мулойим гапирди: “Вақир-вуқир қурбақа, бечора кампирни қўлла, болагинамни тузатиб, олис-олисга йўлла”. Бахтиёр дамлар келди – ахлатхонада ухлаб қолди.

Бахтнинг умри қисқа. Сутранг сўқмоқдан ит етаклаган ўтинчи тушиб келди: елкасида бир кучоқ ўтин, ўтинни куртқасига ўраб олган, қўлида ёш боланинг ўйинчоғига ўхшаган узунчоқ пичоқ. Ўра чуқур бўлмаса-да, ғираширада жуда катта кўринади; тубини соя босган. Ўтинчи атрофга аланглади. Изидан келишяпти! Кимдир борга ўхшайди. Ит жунини хурпайтириб, худди шайтонга дуч келгандек ғингшиди. Шамол ғижимланган қизғиш қоғозларни айлантириб ўйнайди. Осмон жуда узок, кўм-кўк, гулчамбарлар билан безатилган баланд кўрғонни эслатади; кузғунлар эриниб учиб юради. Ит Пелеле ётган чуқур ёнига чопиб келди. Ўтинчи қўрқувдан қотиб қолди. Ит орқасидан аранг юриб борди – ўликдек чўзилиб ётган ким ўзи? Оёғи билан оҳиста туртди – шунча шиша синиқлари кириб кетмаганини қаранг. Бу бадбўй, сассиқ ўрага қоронғида йиқилиб тушганмикан?..

Елкасидаги шох-шаббаларни ерга қўймай (кўрқувнинг кучини кўринг!) оёғи билан туртиб кўриб, ўрадаги одам тирик эканини сизди. Юқоридан қарағайзорлар орасидан қадам товушлари эшитилди. Ўтинчи ўзини йўқотиб кўяёзди. Э, парвардигор, кўриқчилар бўлмасин!.. Ҳа... Фақат шу етмай тургани...

– Жим ёт! – кичкирди у. Ит тинчимади, биқинига бир тепди. – Мана сенга!.. Йўқол!

Қочиш керак!.. Йўқ, тутиб олишади – нега қочдинг деб қийин-қистокқа солишади. Нима деганда ҳам кўриқчи-да... У ярадорга юзланди.

– Ўрнингдан тур, ёрдам бераман!.. Вой сен-ей, ўлдиришмаганига шукур қилавер. Мендан кўркма, додлама, сенга ёмонлик қилмайман... Ўтиб кетаётиб кўриб қолдим, ахволинг бу...

– Кўриб турибман, сен уни кўтараяпсан, – ногоҳ орқадан овоз эшитилди: – Мен ҳам кўриб қайтиб келдим. Бу таниш одам эмасмикин? Уни бу ёққа чиқар...

Ўтинчи орқасига ўгирилди ва кўрққанидан чайқалиб кетди, нафаси бўғзига тикилди, ярадорни кўлидан тушириб юбораёзди. У билан фаришта гаплашмоқда эди – бадани мрамардек оқ, сочлари тилларанг, оғзи кичкина, юзлари аёлларникидек нафис, кўзлари тим-қора. Бошдан-оёқ кулранг кийимда. Булутга ўхшайди, синчиклаб қарамасанг кўрмайсан. Митти бармоқлари ингичка, бир кўлида ҳасса, бир кўлидаги шляпаси худди каптарнинг ўзи.

– Фаришта!.. – Ўтинчи бақрайиб қолди. – Фаришта... – такрорлади у, – фаришта.

– Кийимларингизга қараганда камбағалга ўхшайсиз, – деди фаришта. – Сизларга осон эмас!

– Нима десам экан?.. Мисол учун мана мен, тўғриси, бой эмасман, аммо ишим бор, хотиним ҳам, кулбам ҳам бор, худога шукур, яшаб турибман, – фаришта ҳозир уни тахтга ўтказиб қўядигандек тилёғламалик қилишга тушди ўтинчи. У олтинга ботиб юради, қизил ридо кияди, олтиндан тишлар қўяди, ҳассаси олмосдан бўлади. Чиқиндихонада тургани бир лаҳза хаёлидан чиқиб кетди.

– Азоб тортяпти, – Пелеленинг алаҳлашлари эшитилмасин деб баланд овозда гапирди фаришта.

– Бунинг нимаси азоб. Биз камбағал бўлсак ҳам жуда итоаткор халқмиз. Қисматимиз шундай! Ўқимишли одамларнинг йўриғи бошқа. Кампирим ҳеч бўлмаса якшанба кунлари қанотим бўлсаю, учиб юрсам деб орзу қилади.

Тик сўқмоқдан юқорига кўтарилиб чиққунларича ярадор икки-уч марта ҳушидан кетди. Дарахтлар хитой раққосаларининг кўллари каби гоҳ юқорига кўтарилар, гоҳ пастга тушар эди. Уни судраб бораётган одамлар ўзаро гаплашишар, сўзлар полда эмаклаётган маст одамлар сингари бир-бирига қоқилиб, айланиб юрар эди. Қандайдир катта қора нарса юзини тирнайди. Кўйиб кул бўлган тушларини совуқ шамол сидириб кетди.

– Хотининг якшанба кунлари қанотли бўлишни хоҳлайдими?.. – сўради фаришта. – Агар қанот берсам, уни нима қилишини билмай қоларди.

– Буниси тўғри. Дарҳақиқат, у сайрга чиқардим, дейди. Ёки бўлмасам, мең билан ғижиллашиб қолганида сендан қочиб, учиб кетардим, дейди.

Ўтинчи тўхтаб, куртқасининг этаги билан терларини артди.

– Ух, оғир экан!

Фаришта таъкидлади:

– Сайрга чиқишга оёқнинг ўзи кифоя. Қочиш учун... қаноти бўлгандаям ҳеч қаяққа кетмаган бўларди.

– Рост айтасан, қаергаям кетарди. У қисматидан сира норози бўлмаган. Фақат аёл зоти шунақа кушки, қафасга солмаса, тутиб туролмайсан. Бошида таёқ синиши керак, ха... – Шу чоқ фаришта билан гаплашаётгани эсига тушди ва шоша-пиша хатосини тўғрилашга уринди. – Фақат худонинг хоҳлагани бўлади... шуниси аниқ...

Фаришта жавоб бермади.

– Ким бу бечорани шу ахволга солдийкин? – ўтинчи ғамгин оҳангда гапни бошқа ёққа бурди.

– Ёмонлар тўлиб ётибди...

– Тўғри айтасан, бунақа ишларга устаси фаранглар ҳамма жойда топилади... Ҳа... Шунчалик шафқатсизлик қилишганки...

– Юзига пичоқ санчиб, ахлатхонага ташлаб кетишибди...

– Шубҳасиз, бошқа яралари ҳам бор.

– ...Ўйлайманки, устарадек ўткир пичоқ билан лабини кесишган. Кейин чуқурга ташлашган, сувга ботиб ўлсин деб...

– Ҳа, осмон билан ер ўртасида...

– Шунга айтман-да...

Жарлик тугади, кузғунлар дарахтларга тизилишган. Кўркув оғриқдан кучли. Пелеледан садо чикмас, танаси шалпайиб қолганди.

Шаҳардан текисликка қараб ёқимли, майин, сарин шамол эсади.

Фаришта соатига қаради, ярадорнинг чўнтагига бир неча танга солиб кўйди-да, ўтинчи билан мулойим хайрлашиб, тез жўнаб кетди.

Ҳаво ёришди. Қоронғи театр залида гугурт чақилгандек электр чироклари ёнди.

Ғира-ширада илондек буралиб бораётган сўкмоқ сомон хиди уфуриб турган гувала деворли омборлар, қишлоқ уйлари, бадбўй отхоналар ва пичан сотиладиган, қоронғи бурчакларида майхўрлик қилинадиган ковоқхоналарга бориб тақалади.

Ўтинчи дуч келган биринчи уйга ярадорни олиб кирди ва касалхонага қандай боришни тушунтирди. Лоақал ким ёрдам берганини кўриш учун Пелеле киприкларини кўтарди, мадорсиз нигоҳи бўм-бўш кўчадаги ёпиқ эшикларга тикандек қадалди. Узоқдан бурғу чалинди; қаердандир кўнғирокнинг ибодатга чорловчи ғамгин садоси таралар эди: Жим-жим! Жим-жим!..

Қаноти синган кузғун қоронғиликда судралар эди. Пелелени кўркув босди. Ярадор қушнинг аччиқ ноласи унга ёмон аломат. У зўр-базўр ўрнидан туриб, деворни, кўзғалмайдиган, лиқиллаб турган деворни ушлаб, инқиллаб-синқиллаб судралиб қадам ташлашга уринди. Тун совуғи билан тўйинган муздек шамол юзига урилди. Инграш ҳам азоб бермоқда эди.

Ўтинчи ҳовлисига кириб, ҳар галгидек ўтинни ерга ташлади. Анча олдин етиб келган ити эркаланиб унга суйкалди. Уни итариб юборди ва шляпасини ҳам ечмай, куртқасини елкасига ташлаган кўйи кўршапалакдек овоз чиқармай ичкарига кирди, ўчоқ олдида ивирсиб қатирма пишираётган хотинининг олдига келиб, бугунги саргузаштини сўзлаб берди:

– Ахлатхонада фариштани кўрдим...

Аланга сомон деворда, қамиш шифтда фариштанинг қаноти янглиф титраб кўринар эди.

Мўридан буралиб-буруқсиб оппоқ тутун кўтариларди.

“МАНА БУ ҲАЙВОН”

Президентнинг котиби доктор Барреньони тингламоқда эди.

– Жаноб котиб, ҳарбий жарроҳ сифатида мен шуни айтишим лозимки, мана, ўн йилдан бери ҳар куни казармаларни бориб кўраман. Сизга айтишим лозимки, мен чидаб бўлмайдиган ҳақоратларга дуч келдим... Ҳа, маълум сабабларга кўра қамалиб чиқдим ҳам. Сизга айтишим лозимки, ҳарбий шифохонада номаълум касаллик пайдо бўлди, ҳар куни эрталаб

ўн киши, пешинда ўн киши, кечқурун ўн киши ва тунда ўн киши ўлмоқда. Сизга айтишим лозимки, Санитария хизмати бошлиғи ва бошқа ҳамкасблар харбий шифохонага келганда соғлиғи мутлақо қониқарли ахволда бўлган аскарларнинг ўлими сабабларини аниқлаш ва зарур чоралар кўриш ҳақида мурожаат қилиш ваколатини менга топширдилар. Сизга айтишим лозимки, бешта мурдани ёриб кўрганимдан кейин ўлим ошқозон тешилиши натижасида содир бўлган, деган хулосага келдим. Сизга айтишим лозим, текширишлар шуни кўрсатадики, тешилиш сабаби шифохонада сурги дори сифатида ишлатилаётган сульфат содага боғлиқ. У маъданли сувлар тайёрланадиган фабрикадан олинган, аммо ниҳоятда зарарли, уни ишлатиш мумкин эмас. Сизга айтишим лозимки, ҳамкасбларим хулосаларимни рад этдилар ва ўлим сабаби ҳали етарлича ўрганилмаган касалликка боғлиқ деган фикрни илгари сурдилар. Шу туфайли улар қамалмай қолишди. Сизга айтишим лозимки, бир юз қирқ аскар нобуд бўлган, яна икки бочка сульфат бор. Сизга айтишим лозимки, Санитария хизмати бошлиғи ўз шахсий бойлигини кўпайтириш мақсадида бир юз қирқ йигитни ўлимга мажҳум этди, яна неча киши ўлади – буёғи ёлғиз худога маълум. Сизга айтишим керакки...

– Доктор Луис Барреньо! – Президент ёрдамчиларидан бири қабулхона эшигидан қичқирди.

– ...Жаноб котиб, у нима деганини сизга айтишим керак.

Котиб доктор билан бирга бир неча қадам ташлади. Нафис нутқлар сўзлаб ўрганган бу одам докторнинг бир оҳангдаги куруқ гапларидан ҳайратга тушди, бундай гаплар оқ сочли, озғин, юзлари қовурилган бифштексни эслатадиган олимларга ярашади.

Республика Президенти тик туриб, бошини баланд кўтарди ва кўришишга ўрин қолдирмаслик учун бир кўлини камзули ичига тикқан, иккинчисини пастга туширган ҳолда докторни қабул қилди.

– Эшитиб қўйинг, дон Луис, мен ҳар қандай докторчалар ҳокимият обрўсига путур етказишига йўл қўймайман. Йўл қўй-май-ман! Билиб қўйишин! Ҳаммасининг боши кетади! Йўқол, бу ердан! Йўқол!.. Анови хайвонни чақиринг!

Мурдадек оқариб кетган доктор Барреньо кўлидаги шляпасини ғижимлаб эшикка қараб тисарилди.

– Мен тамом бўлдим, жаноб котиб, тамом бўлдим!.. “Йўқол бу ердан, анави хайвонни чақиринглар...” деб бақирди.

– Мени шундай чақиради.

Бурчакда ўтирган кичик амалдор ўрnidан туриб, Президент қабулхонасига йўрғалади.

– Мени уради деб ўйладим! Уни кўрганингизда эди! – терларини артиб ғўлдиради доктор. – Сиз кўрганингизда эди! Аммо вақтингизни олаяпман. Жаноб котиб, ишларингиз кўп. Мен кетаман, кетаман! Сиздан жуда миннатдорман...

– Майли, майли, арзимаёйди! Омон бўлинг, табиб!

Котиб бир неча сониядан кейин Президент кўл кўядиган қоғозларни тартибга сола бошлади.

Юлдузлари сийрак осмонда енгил булутлар қизғиш тусга кирган шуъаларни шаҳар томонга судраб боради. Ялтираб турган кўнғироқхоналардан таралаётган садо кечки ибодатга чорлайди. Барреньо уйига келди. Бу уйнинг умри қисқа!.. У эшикни ёпар экан, биронта кўл томоғимдан бўғмасмикан, деб атрофга аланглади ва ўз хонасига кириб, шкаф орқасига яширинди.

Нафталин сепилган камзуллар дорга осилган одамлардек тебраниб

турибди; доктор бундан кўп йиллар олдин тунда, кимсасиз йўлда отасини ўлдириб кетишганини эслади; расмий терговдан натижа чиқмади; тақдирга тан беришга тўғри келди. Аммо ишнинг охири масхарабозлик билан якунланди – имзосиз бир хат келди. Унда тахминан шундай ёзилганди: “Мен куёвим билан Вуэльта Грандедан Ла-Каноага кетаётган эдим. Тунги соат ўн бирда олишдан ўқ овози эшитилди, кейин яна бир неча бор ўқ узилди, биз бештасини санадик. Нарирокдаги тўқайга яшириндик. Тез орада Вуэльта Грандега қараб от чоптириб кетаётган чавандозлар гуруҳини кўрдик. Атроф тинчигач, йўлда давом этдик. Озгина юрганимиздан кейин отлар орқага тисарилиб, пишқира бошлади. Биз пистолетларимизни қўлга олиб тезлаб юрдик ва йўлда чўзилиб ётган мурдага дуч келдик, сал нарида ярадор хачир жонҳолатда типирчиларди (уни куёвим отиб тинчитди). Вақт бекор кетмасин, тезроқ хабар берайлик деб Вуэльта Грандега қайтдик. Комендатурада чавандоз лақабли полковник Хосе Парралес Сокриента оғайнилари билан қадахларга тўла катта столда ўтирган экан. Уни бир чеккага чақириб кўрганларимизни айтиб бердик, аввал ўқ овозлари ҳақида, кейин... Полковник гапларимизни индамай тинглаб, елкаларини қисди ва шам ёруғида қамашган кўзларини олайтириб, дона-дона қилиб: “Уйлариңгизга боринглар ва ҳеч кимга валдираб юрманглар. Нимага ишора қилаётганим – ўзимга яхши маълум!..” – деди.

– Луис, Луис!

Камзуллардан бири ўқ еган қушдек илгакдан тушиб кетди.

– Луис!

Барреньо дарҳол китоб жавони ёнига ўтди ва дуч келган китобни олиб, шоша-пиша варақлашга тушди. Хотини шкаф орқасида кўрганда борми!

– Ўзингга раҳминг келмайди! Ўзингни ўлдирасан-ку, ҳа, аниқ ўлдирасан! Ё ақлдан озасан. Қачон ақлинг киради ўзи: бу илмингдан ҳеч қандай фойда йўқ! Ҳаётда яхши муомала керак. Ҳа! Сен ўқийсан, ўқийсан. Ўқиб қаерга бординг? Нимага эришдинг? Ҳеч нар-са-га! Иккита пайпоқ, улар ҳам... Энди-чи... Фақат шу етишмай турувди, фақат шу!..

Чирок нури ва хотинининг овози уни ўзига келтирди.

– Китоблар! Китоблар! Буларинг нимага керак ўзи, биласанми?! Дафн пайтида катта олим эди дейишлари учунми? Оддий шифокорлар бор – майли, улар ўқишсин! Сенинг унвонларинг бор! Кимга унвон беришади? Ҳаммага маълум – билимдон одамга. Афтингни буруштира! Ҳар бир китобинг ўрнига биттадан яхши мижозинг бўлганда ҳаммамиз хотиржам яшар эдик. Бошқаларнинг қабулхонаси бор, телефони кечаю-кундуз жиринглаб туради, маслаҳат сўрашлар! Лоақал қанийди биронта кўшимча ишинг бўлса!..

– Сенингча бу...

– Биронта фойдали иш!.. Бунинг учун китоблардан ажралиш керак деб ўйлаб ўтира! Бошқа шифокорларда ярим билиминг ҳам йўқ. Улар аллақачон ном қозонган бўлишарди, ҳа! Сеньор Президентнинг шахсий шифокори! Шахсий шифокор у ёққа! Шахсий шифокор бу ёққа. Мен ана шуни “кўшимча иш” деб айтапман.

– Ҳу-у-у.. – Барреньо ўйлаб олиш учун чўзиб гапирди – ... у-у, буни хаёлинг-гаям келтирма. Мен бугун Президентни кўрдим... ҳа, Президентнинг ўзини.

– Ё, худо! У нима деди? Сени қандай қабул қилди?

– Ёмон. “Йўқол, бу ердан!” деб бақирди ва яна шунга ўхшаш ғалати гапларни айтди. Яхши англай олмадим. Қаттиқ кўрқиб кетдим.

– Бақирдимми? Унда зарари йўқ. Бошқаларни урар экан. – У жим қолди,

сўнг кўшимча қилди: – Доим кўрқиб яшасанг, фалокатга йўлиқасан.

– Эҳ, азизам, бунақа ҳайвондан кўрқмай бўладими?

– Буни айтмаяпман. Президентнинг шахсий шифокори бўлолмайсан, лекин жарроҳлик қилишинг мумкин-ку. Кўрқиб ўтирмайсан, дадил бўлсанг, бас. Ҳа! Тиғни ушлаганингда дадил ва қатъий ҳаракат қилсанг этади, менга ишонавер. Агар тикувчи шойини бузиб кўйишдан кўрқса, ҳеч қачон кийим тиколмайди. Шойи қиммат туради. Сен ҳиндуларни даволасанг бўлади. Президент ҳақида ўйламай кўяқол. Яхшиси, тушлик қилайлик. Албатта, у анави даҳшатли қотилликдан кейин жазавага тушади, бақиради-да...

– Бас қил! Бас қил, бўлмаса шундай қиламанки!.. Бир тарсаки тушираман. Ўлиб қолмайсан! Ҳеч нарса бўлмайди. Уни йўқ қилганлари яхши бўлди. У разил! Жаллод! У отамни ўлдирди! Кекса одамни ўлдирди! Ёлғиз кетаётганда, тунда, ҳеч ким йўқ жойда!..

– Имзосиз хатга ҳалиям ишонасанми? Худо асрасин. Бу эркак одамга ярашмайди! Унга ким ишонади?

– Агар имзосиз хатга ишонганимда...

– Эркак одамга ярашмайди...

– Гапимни бўлма! Агар имзосиз хатга ишонганимда сен бу уйда қолмас эдинг. – Барреньо изтироб ичида чўнтақларини кавлади. – Менинг уйимда қолмас эдинг. Мана. Ўқи.

Аёлнинг ранги оқариб кетди – юзида фақат кимёвий бўёқларнинг изи қолди, холос. Қоғозни олиб, тез кўз югуртирди:

“Доктор, хушёр бўлинг, хотинингизни тинчлантиринг, чавандоз боқий дунёга кетгани ёдингизда турсин. Садоқатли дўстларингиз.”

У қоғозни эрига узатди. Асабий кулги бўлаклари текширишга мўлжалланган номаълум захар зарралари сингари Барреньонинг кичик лабораториясидаги пробиркалар ва бўғзи қайирилган шишаларни тўлдирди. Остонада оқсоч кўринди:

– Овқат тайёр!

Президент саройда қоғозларга қўл қўймоқда, ёнида доктор Барреньодан кейин ичкарига кирган – “анави ҳайвон” – кичкина қария турарди.

“Бу ҳайвон” ғариб кийинган, бадани сичқончаникидек пушти, сийрак сочлари оқарган кўкимтир кўзлари хира, ранги тухум сариғига ўхшаган катта кўзойнак таққан эди.

Президент охириги қоғозга қўл қўйди. Қария шошилиб сиёҳшимгични босаётганда сиёҳ чапланиб кетди.

– Лаънати, ҳайвон!

– Сень-ор Пре...зи...

– Ҳайвон!

Кўнғироқ... яна... учинчи марта... Қадам товуши. Ёрдамчи остонада.

– Генерал, бунга икки юз дарра. Тез! – хириллади Президент ва емак-хонага йўл олди. Тушлик қилиш керак.

“Анави ҳайвон” эзилиб йиғлади. Аммо шафқат сўрамади, фойдаси йўқ. Сеньор Президент полковник Парралес Сонриенте ўлимидан қаттиқ дарғазаб бўлган. Кўз ёшлари аро у нола чекаётган оиласини – ҳасратдан адо бўлган кекса хотини-ю, ҳолдан тойган олтига боласини кўрди. Чангак бўлаёзган бармоқлари камзул чўнтагини титиб, дастрўмол излади. Юзига босиб йиғлаш керак – овоз чиқариш мумкин эмас. Беҳуда жазоланаётгани хаёлига ҳам келмайди, ҳатто тўғри деб билади. Иш пайтида сиёҳни тўкиб юбориш даражасида латта бўлиш, овоз чиқариб йиғлаш мумкин эмас.

Мумкин бўлганда, анча енгиллашарди!..

У лабларини тишлади, тишлари аррадек ботди, юзлари тортишиб қолди, башарасига қараб бўлмади, худди ўликнинг ўзи! Тер босган кўйлаги елкасига ёпишиб қолди. Умрида бунчалик терламаган эди. Овоз чиқариб йиғлаш мумкин эмас. Дахшат, дахшат, кўнгли айнимоқда, тишлари та-та-та-киллади...

Ёрдамчи кўлидан ушлаб судради, қария бир зум ўзини йўқотди, букилиб қолди. Кўзлари бақрайди, қулоғи битди, оғир, нақадар оғир, ёмон. Оҳ, нақадар ёмон...

Бир неча дақиқадан кейин ошхонада:

– Рухсат беринг, Сеньор Президент, – деган овоз эшитилди.

– Киринг, генерал.

– Сеньор Президент, гапиришга рухсат беринг, “анави ҳайвон” икки юз даррани кўтаролмади.

Оқсочнинг кўлидаги тарелка титраб кетди, Президент ундан қовурилган картошка олаётган эди.

– Нега қалтирайсиз? – кескин сўради хўжайин ва генералга ўгирилди. – Яхши. Кетишингиз мумкин.

Оқсоч тарелкани кўтарган ҳолда “ҳайвон” нега икки юз даррани кўтаролмаганини сўраш учун орқасидан югурди.

– Нимага бўларди? Ўлди.

Оқсоч кўлидаги тарелкани қўймай, ошхонага қайтиб кирди.

– Сеньор Президент, – у йиғидан ўзини зўрға тийиб, хотиржам овқатланаётган хўжайинга мурожаат қилди:

– У ўлиб қолди дейишяпти...

– Нима бўпти. Кейинги овқатни беринг!

ГЕНЕРАЛНИНГ БОШИ

Тушлик тамом бўлай деганда Президентнинг ишончли одами Кара де Анхель келди.

– Минг бор узр, Сеньор Президент! – деди у ошхона ичига қараб (у чиройли ва шайтондек маккор эди). – Минг бор узр, Сеньор Президент, мен бир оз кеч-и-и-киб қолдим... бир ўтинчига ёрдам беришга тўғри келди, ярадор кишини чуқурдан олиб чиқдик. Зоти номаълум бир одам. Нимадир бўлиб...

Президент одатдагидек оғир мотам кийимида – қора бошмоқ, қора костюм, қора галстук, қора шляпа – уни ҳеч қачон бошидан олмас эди, – оппоқ осилган мўйлови тишсиз милкларини яшириб туради, қизил юзларини тук босган, киприклари тўкилиб кетган эди.

– Керакли жойга элтиб қўйдингизми? – у ажиндор пешонасини силаб туриб сўради.

– Сеньор Прези...

– Нималар деяпсиз? Республика Президентининг шахсий дўсти номаълум одамлар жароҳат етказган бахтсиз ярадорни кўчада ташлаб кетмайди!

Ошхона эшигида енгил ҳаракатлар сезилди.

– Киринг, генерал.

– Сеньор Президентнинг рухсати билан...

– Ҳаммаси тайёрми?

– Худди шундай, Сеньор Президент.

– Сиз ҳам бирга боринг, генерал. Марҳаматли бевага таъзиямни ет-

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

казинг ва кадрдон дўстимизни дафн этиш маросимига сарфлаш учун ажратилган уч юз песони Республика Президенти номидан топширинг.

Ўнг кўлида фуражка ушлаган бакалоқ генерал қимир этмай, деярли нафас олмай эшитди ва таъзим қилди, сўнг дадил қадам ташлаб чиқиб кетди. Бир неча дақиқадан сўнг у “анави хайвон”нинг тобути ортилган автомобилда йўлга чиқди.

Кара де Анхель тушунтиришга махтал эди:

– Мен уни касалхонага элиб қўйишим лозим эди, лекин “Сеньор Президентнинг номи айтилса, уни зудлик билан қабул қилишади”, деб ўйладим. Бундан ташқари мен сизнинг буйруғингизга мувофиқ ярамас кўрқоқлар кўлида ҳалок бўлган марҳум кадрдонимиз Парралес Сонриенто хотирасига таъзия билдириш учун шошилаётган эдим.

– Мен буйруқ бераман.

– Бу мамлакатни фақат шу одам бошқариши керак деб ҳамма ишонч билдираётган кишидан фақат шуни кутган эдим...

Президент илон чаққандек сакраб турди:

– Ким гапиряпти?

– Биринчи бўлиб ўзим. Мен, Сеньор Президент, барча фуқаролар сингари самимий ишонч билдираманки, сиздек одам кам деганда Франция ёки озод Швейцария ёки меҳнатсевар Бельгия ёки гўзал Данияни бошқармоғи лозим. Йўқ, фақат Францияни... Франция! Сиз шундай одамсизки, Гумбетти ва Виктор Гюго мансуб бўлган халқ ўз тақдирини сизга ишонч билан топшириши керак!

Президентнинг мўйлаби остида билинар-билинмас табассум жилва қилди. У кўзойнагини оқ шоҳи дастрўмол билан артди, хаёлга толиб турди ва маҳрамдан кўзини узмасдан гапни бошқа томонга бурди:

– Мен, ниҳоятда муҳим топшириқ учун сени чақирдим, Мигель. Ҳукумат қари мунофиқ генерал Эусебо Каналесни камокка олишга қарор қилди. Сен уни биласан. Кечаси соат бирда ўз ўйида камокка олишлари керак. Албатта, у Парралес Сонриентени ўлдиришда қатнашган, аммо баъзи сабабларга кўра, ҳозир камокка олиш мумкин эмас. Мен унинг қочиб кетишини хоҳлайман. Зудлик билан уни излаб топиб, ҳамма гапни тушунтир ва ўз номиндан бугун кечаси қочиб кетишга кўндир. Унга ёрдам бер. У эски жанжалкаш, аммо ўз қадрини билади. Ўйлайманки, ўлишни хоҳламайди, агар камокка олишса, эрталаб қатл этишга мажбурман. Сен билан мендан бошқа ҳеч ким, жумладан, у орамиздаги суҳбатдан хабардор эмас... Эҳтиёт бўл, полициянинг кўлига туша кўрма. Сени тутиб олишмасин. Майли, у – қари тулки қочиб кетақолсин. Кетишинг мумкин.

Маҳрам қора шарф билан юзини беркитиб (у чиройли ва шайтондек маккор эди) ташқарига чиқди. Ошхона олдида турган зобитлар унга ҳеч бердилар. Башорат! Балки ҳаммаси генералнинг қисмати ҳақида огоҳлантириб қўйилгандир?

Арзга келган олтмишдан ортиқ аламзадалар қабулхонада Сеньор Президент қачон бўшашини кутиб ўтиришибди. Сарой атрофидаги кўчалар гулларга бурканган. Аскарлар бош қўмондон раҳбарлигида казармаларнинг олд томонини қоғоз гуллар, байроқчалар, оқ ва кўк занжирлар билан безамоқдалар.

Кара де Анхель байрам тадорикларига эътибор бермади. Қочиш режасини тузиш, генералга учрашиш ва ёрдам бериш лозим. Сеньор Президентни рақибларидан ажратиб турувчи боғдаги кўппаклар хуриши эшитилгунча бу нарсалар жуда осон битадигандек туюлган эди. Бу боғ

мўъжизалар кони. Ҳар бир дарахтнинг қулоғи бор. Бу динг қулоқлар бир мил нарида тик этган товушни очкўзлик билан ютади. Кўппаклар тиним билмайди. Телеграф симларидаги ингичка кўзга кўринмас иплар ҳар бир барг шивирини Сеньор Президентга етказиб туради. У ўзига тобе фуқароларнинг юрак зарбларини тинимсиз эшитиши лозим.

Полицияни чалғитиб қочишни ташкил этиш учун шайтон билан тил топишса бўлмасмикин?.. Аммо шайтон эзгу ишларга аралашмайди. Айниқса, генералнинг боши ва яна баъзи ишларга. У худди генералнинг боши ва яна баъзи нарсаларни кўтариб бораётгандек завқланиб кетди.

Мерсед маҳалласига ҳам етиб келди. Генерал Каналес бир бурчакда – юз йил аввал қурилган уйда яшайди. Кўчага қараган саккизта болохонаси бор, тор кўчага туташган кенг йўлқадан кирилади; эски танга каби бу уй ҳам алоҳида фазилатларга эга. Кўчада кузатиб туриш керак, ҳовлида товуш эшитилганда эшикни тақиллатса бўлади.

Аммо йўлқаларда жандармлар изғиб юришибди. Мулозим қадамини тезлатиб, ойнага назар солди. Ҳеч ким кўринмайди. Тўхташ мумкин эмас, шубҳа уйғотади. Қаршисидаги хароб қовоқхонага разм солди, у ерга кириб ўтирса бўлади; бирон нарса – масалан, пиво ичиш ҳам мумкин. Бека келтирган пивони хўплаб, хонани кўздан кечирди. Деворга тақалган ўриндиқда ўтирган нотаниш одам кирган заҳотиёк уни кўрди, аммо эътиборсиз қаради. Соябони кенг, сербар шляпасини кўзигача бостириб олган, юпка маго билан бўйнини ўраган, ёқаси кўтарилган, почалари кенг, оёғида пошнаси резинали сариқ ботинка, қатор тугмалари қадалмаган. Ҳақиқий ишратпараст! Маҳрам унга бепарво кўз югуртирди ва электр ёғдусида ялтираб турган қатор шишаларни, испан винолари рекламасини, бочка ёнида – қориндор монахлар ва яланғоч аёллар қуршовидаги Бохус ҳамда Сеньор Президентнинг навқирон пайти тасвирланган портретни кўрди. Поғонида рельсга ўхшаган иккита узун чизиқ, боши узра фаришта гулчамбар кўтариб турибди. Ажойиб портрет! Маҳрам гоҳ-гоҳ генералнинг уйига қараб қўяди. Бека билан мана бу йигит бирон нарсани пайқаб қолса худо урди деяверинг. У пештахтага суялиб оёқларини чалкаштирган ҳолда ўзини ғирт бекорчи қилиб кўрсатишга уринди. Яна пиво сўрасамикин? У бекани чақирди ва вақтни чўзиш мақсадида юз песолик пул узатди. Қайтими бўлмаса тагин яхши. Бека аччиқ қилиб қутини очди, ичини кавлаштириб кўриб, копқокни тарақлатиб ёпиб қўйди. Майда пул йўқ. Доим шундай! У пешбанди билан яланғоч қўлларини бекитиб, кўчага югурди. Бояги йигитчага мижозни имлаб кўрсатишни унутмади: яна бирон нарсани шилиб кетмасин. Хавфсирашга ҳожат қолмади: айна шу дақиқаларда генералнинг уйдан бир қиз (худо қўллайман деса ҳеч гап эмас) чиқиб қолди; маҳрам фурсатни қўлдан бой бермади.

– Сеньорита, – деди у қизга етиб олиб, – мана шу уй хўжайинига айтиб қўйинг: унга ўта муҳим маълумотни етказишим керак...

– Отамгами?

– Сиз генерал Каналеснинг қизимисиз?

– Ҳа...

– Унда... Йўқ, тўхтаманг, кетаверинг, кетаверинг. Мана менинг манзилим... марҳамат қилиб унга айтинг, мен уни уйимда кутиб ўтираман. Иложи борича тезроқ келсин. Ҳозир мен уйимга бориб, кутиб ўтираман. Унинг ҳаёти хавф остида. Ҳа, ҳа, тез меникига келсин.

Шамол унинг шляпасини учириб кетди, орқасидан югурди. Тутолмади. Ниҳоят, бир амаллаб ушлади. Ҳовлида уй паррандаларини шундай тутадилар.

Кейин у ковоқхонага қайтиб кирди – қайтимни олиш, бирданига чопиб кетганини ҳалиги йигит қандай тушунганини билиш лозим, у нозик бир иш устидан чиқиб қолди: йигит бекани деворга такаб, ўпишга ҳаракат қилар, аёл эса жон-жаҳди билан қаршилик кўрсатар эди.

– Шайтон малайи, сени бекорга чўчка дейишмаган экан!.. – деди бека. Қадам товушини эшитган йигит уни қўйиб юборди.

Кара де Анхель ишқал чиқармасдан бу ишга дўстона нукта қўймоқчи бўлди, буни қойиллатиб уддасидан чиқди ҳам. У беканинг қўлидан сал бўлмаса совуқ қуролга айланаёзган шишани тортиб олиб, йигитга синовчан разм солди.

– Ҳой, ҳой, сеньор! Сизга нима бўлди? Қайтим сизники бўлақолсин, тинч битим тузайлик. Жанжал кимга керак – полиция келади, агар мана бу дўстимиз...

– Лусио Васкес хизматингизга тайёр.

– Лусио Васкес? Наҳотки! Ифлос чўчка экан-ку у. Полиция келса... ҳамма ёқда полиция!.. Тумшуғини тикиб кўрсин-чи! Қани, бу ёққа бир тумшуғини тикиб кўрсин! Кўрқадиган жойим йўқ. Мен қаердаги ҳинду аёли эмасман, сеньор. Сенинг “Янги уйи” нгдан ким кўрқар экан?

– Хоҳласам, ана шу уйга тикиб қўяман! – тўнғиллади Васкес ва полга тупуриб, бурнини қоқди.

– Яна нима дейсан!

– Етар энди, ярашинглар!

Васкеснинг овози табиийликдан йироқ, ёқимсиз, хотинчалиш, чи-йиллаган эди. Бекага ошиқи беқарор бўлиб қолган Лусико ҳар куни бўса олишга уринар, Бека эса ёнига йўлатмасди. Ялиниш, кўрқитиш, совғалар, ишқий қўшиқлар, ёлғон ёки ростдан тўкилган кўз ёшлар – ҳаммаси кучли қаршиликка учраб, тўзғиб кетарди. У ҳали бирон марта ён бермаганди. “Билиб қўйсин, – дер эди у. – Мени севиш – ёв билан олишишдай гап”.

– Мана, ярашдинглар, – деди Кара де Анхель, – гўё ўзига гапиргандай. У пештахтага қоқилган никель тангани кўрсаткич бармоғи билан черта бошлади, – энди мен қаршингиздаги уйда яшайдиган қиз ҳақида гаплашаман.

Бир дўсти ёзган хат қўлига тегдими-йўқми, шуни билмоқчи бўлгани, аммо ойимқиз гапини эшитишнинг хоҳламаганини айтди.

– Омадингиз келади! Кўрдим, кўрдим, ўзингиз кўнглини овламоқчисиз!..

Миясида ажойиб фикр чакнади. Унинг ўзи... оиласи қарши...

Ўғирлаш сахнаси ўйналса... Ўғирлаш... Олиб қочиш!

У ҳамон тангани чертар, ҳаракатлари тобора тезлашиб борар эди.

– Топдинглар... – деди у, – фақат отаси кўнмагани чатоқ.

– Қари шайтон! – гап қўшди Васкес. – У меъдамга тегди! Ўзим хоҳлаган эмасман-ку! Боғлаб қўйишди. Мана, кузатиб юрибман.

– Бойларнинг ҳоли шу, – минғиллади бека.

– Мен қарор қилдим, – тушунтирди Кара де Анхель, – уйдан олиб кетаман. Қиз рози бўлди. Ҳозир шу ҳақда гаплашдик, бугунги тунни белгиладик.

Васкес билан бека кулимсирашди.

– Бир қултум ичинг, – деди Васкес. – Буни биз уддалаймиз. – У сигарета узатди. – Чекасимиз?

– Йўқ, ташаккур... Ҳа, майли... шерикчилик учун...

Улар чекишди, бека учта қадах тўлдирди.

Нафас ростлаб олишгач, арақ ўткир экан, Кара де Анхель мақсадга кўчди:

– Демак, мен сизларга суянаман. Тўғриси айтсам, мен ёрдамга муҳтожман. Фақат – бугун, кейин фойдаси йўқ.

– Соат ўн бирдан кейин бандман, биласиз-ку, хизматчилик... – узрини айтди Васкес. – Аммо мана бу...

– Яна қанақа гап чиқарасан? “Мана бу” ким ўзи у?!

– Ҳа, майли, бизнинг хўжайинчамиз, лақаби Бўғма илон, – у бекага қараб қўйди, – ана шу тўғрилайди. Гавдаси икки кишига тенг келади. Ёрдамчи керак бўлса юбораман. Бир оғайним бор, айнан у билан ҳиндулар маҳалласида учрашувимиз белгиланган.

– Ҳамма нарсага ана шу лимонад шишаси Хенаро Родасингни тиқиштирасан!

– “Лимонад шишаси” деганинг нима? – қизиқди Кара де Анхель.

– Ўлимтик бир тавия, биласизми, иштаҳаси... тфу, еб тўймас одам!

– Нима бўпти?

– Менимча, уни қоралашга...

– Асослар етарли! Сиз кечирасиз, сеньор, гапингизни бўлдим. Айтмоқчи эмасдиму, лекин индамай турсам бўлмайди. Ана шу Родас хотиндан куйган. Хотини Федина генералнинг қизи боламни чўқинтирмоқчи деб ҳамма ёққа жар солиб юрибди... Шунинг учун, дўстингни бу ишга аралаштириб бўлмайди.

– Ух, сен вайсақи!

– Ўзинг телбасан!

Кара де Анхель ёрдамга тайёрлиги учун Васкесга миннатдорчилик билдирди, аммо бу ишга “лимонад шиша”си қўшилмагани маъқул, у ҳисобда турадиган одамга ўхшайди, деб таъкидлаб қўйди.

– Ўзингиз иштирок этмаганингиздан афсусдаман, дўстим Васкес...

– Мен ҳам афсусдаман, аввалдан билганимда...

– Пул зарур бўлса...

– Йўқ, нима деяпсиз! Мен унақалардан эмасман, – Васкес қулоғини қашиб қўйди.

– Нима ҳам деймиз, мумкин бўлмаса, майли...

Демак, мен кечаси чоракам икки ёки бир яримда шу ерда бўламан.

Муҳаббат кутиб ўтирмайди.

У хайрлашиб, соатини қулоғига тутди. Шафқатсиз зарбалар тик-тик уриб турибди; қора шарф билан оқарган юзини ўраб, тезда ғойиб бўлди. Қўлида генералнинг боши ва яна нималардир бор эди.

АРХИЕПИСКОП ИЛТИЖО ҚИЛАДИ

Хенаро Родас сигарет чекиш учун девор тагида тўхтади. Гугурт чақаётган эди, Луиос Васкес келиб қолди. Эҳром панжараси орқасида ит вовуллар эди.

– Шамолни қара! – минғиллади Родас.

– Ҳей, ишларинг қалай? – саломлашди Васкес. Улар бирга кетишди.

– Ўзинг қалайсан?

– Қаерга кетаяпсан?

– Нега сўраяпсан? Сен билан шартлашган эдик-ку..

– Унутиб кетгансан деб ўйлабман. Ҳозир ишларни бир бошдан гапириб бераман. Қиттак отайлик, кейин гаплашамиз. Ўзим ҳам ҳайронман, озгина ичгим келаяпти. Майдонга қараб борайлик-чи, нима борлигини кўрамиз.

– Нимаям бўларди? Албатта, хоҳласанг – борамиз. Ҳозиргина гадоларни ҳайдаб юборишди, у ерда зоғ ҳам йўқ.

– Худога шукур. Кетдик, демак, Арк ёнидан ўтамыз.

Полковник Парралес Сонриенте ўлимидан кейин махфий полиция муқаддас Арк харобаларини бир дақиқа ҳам назоратдан қочирмади. Таъқиб

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ашаддий каллакесарларга топширилди. Васкес билан дўсти архиепископ саройи томонидаги пиллапоялардан кўтарилишди, Аркни кесиб ўтиб, Юз Дарвозадан чиқишди. Арк сахнидаги гадолар ўрнини соялар эгаллаган. Деворга тақалган бир неча зина бўёқчилар таъмирга киришганидан дарак беради. Дарҳақиқат, муниципалитет қарорларида ваҳший қотиллик содир бўлган муқаддас Арк харобаларини таъмирлаш ва оқлашга ижозат берган Сеньор Президентга миннатдорчилик руҳи етакчи ўрин тутат бошлади, бунинг устига бутун харажатлар Арк деворлари остига бадбўй дўкончалар куриб олган турклар зиммасига тушди. “Харажатларни турклар қоплайдилар, сабаби, улар полковник Парралес Сонриентенинг ўлимида маълум даражада айбдордир, қотиллик улар истиқомат қиладиган жой яқинида рўй берган” деб кайд этилган эди дахшатли қарорда. Обрўли дўстлар орага тушиб, муқаддас Аркни таъмирлаш ва оқлашга кетадиган чиқимларни давлат хазиначисидан ярим баҳосига харид қилинган векселлар билан тўлашни ўз зиммасига олмаганда, бечора турклар бу ерни маскан қилиб келган гадолардан баттар ахволга тушиши аниқ эди.

Аммо ҳар куни изғиб юрган махфий полиция уларга тинчлик бермай кўйди. Нима учун бунчалик шубҳага боришмоқда, деб бир-бирларидан пичирлашиб сўрашади. Сўндирилмаган оҳаққа тўланган векселлар куйиб кетмаганми? Авлиёларнинг соқолидек қуюқ бўёқчўткалар сотиб олинмади-ми? Турклар ҳар эҳтимолга қарши эшикларига янги қулфлар, панжаралар, тўсиқлар ўрнатиб кўйдилар.

Луиос ва Хенаро Юз Дарвозадан ўтиб (сукунат билан қадам товушлари қоришиб кетди), кўча охиригача боришди ва “Уйғонган арслон” ковоқхонасига бурилишди. Васкес хўжайин билан саломлашиб, икки хиссадан ароқ буюрди: улфатлар тўсиқни четлаб, столга ўтиришди.

– Хўш, қани айт-чи. Ишларимиз қандай кетаяпти? – сўради Родас.

– Соғлигинг учун! – Васкес қадаҳ кўтарди.

– Сен учун, оқсоқол!

Стол ёнига келган хўжайин беихтиёр тилак билдирди:

– Соғлиқларингиз учун, сеньорлар!

Иккаласи қадаҳни бўшатишди.

– Ҳеч бало чиқмади... – Васкес бу сўзларни сўлақларига кўшиб туфуриб ташлади. – Бошлиқ ўринбосари ўзи чўқинтирган одамни тикиштирди. Мен сени айтдим, унга ваъда бериб кўйган экан. Ростини айтсам, ахлатдан баттар одамни олмоқчи.

– Қоронғида топишди десанг-чи!

– Бошлиққа ким қарши чиқади? Мен ким бўлибман... Ўзингга маълум-ку, узоқни кўзлайди у, махфий хизматга олмоқчи.

– Аввалги таклиф нима бўлди?

– Банд қилинди, чўқинтирганини олади. Мен сенга айтсам, олдин осон эди. Кўнғироқ қилишарди – сердаромад жой дейишарди, силлиққина битиб кетарди.

Родас елкасини қисиб, нималарнидир гўлдиради. Умиди катта эди-да.

– Кўй, қайғуриб ўтирма, ўйлашга арзимади! Бошқа жой топамиз. Ўзим жойлаб кўяман! Яқинда шундай ишлар бошланадики... Жой тўлиб кетади! Сенга айтдимми, йўқми, эсимда йўқ... – Васкес аланглади. – Йўқ, айтмайман!

– Нима бўпти? Айтмасанг айтма, кераги йўқ!

– Бу ерда ғалати гаплар бор.

– Кўй, керак эмас, менга нима? Биров тилингдан суғуриб оляптими? Ўзинг валақладинг...

– Майли, сенга нима бўлди?.. Кайфинг ошдимми?
 – Яхшиси, жим бўл, кўзим учиб тургани йўқ. Ишонмасанг, ундан нари! Жигимга тегаверма! Сендан гап сўрадимми?

Васкес ўрнидан турди – бирон жойдан кузатишмаяптими – Родаснинг ёнига келди, у аччиқ қилиб, ўгирилиб олди – қулоғига шивирлаб:

– Сенга айтдимми, йўқми, ёдимда йўқ. Арк тагида ётиб юрган гадоїваччалар бор-ку, ана ўшалар кўрсатма беришди, полковникни ким саранжомлагани аниқланди... – Овозини кўтарди: – Ким, ким дейсанми? – Яна секин, давлат сирларидан хабардор одам сингари шивирлади: – Генерал Эусебио Каналес билан анави аблах Абель Карвахаль...

– Сенга валдираб юр деб ижозат беришдимми?

– Бугун улар ҳақида буйруқ чиқди, қамокқа олишади, демак, гапирса бўлаверади.

– Иш бу ёқда дегин! – Родас бир қадар тинчланди. – Шу полковник бутун ёз бўйи пашша кўриб ўтирди, дейишарди. Куруқ қўл билан олишаркан-да, а? Товукдек бўйнидан бўғишади! Ҳаётда ҳамиша шундай – муҳими қатъиятли бўлиш. Одамлар олим бўлиб кетишди!

Васкес ароқни ютди ва хўжайинни чақирди:

– Яна икки юз грамм, Дон Лучо!

Қора тасмалари яраклаган Дон Лучо иккита стакан келтирди.

– Қани, яна биттадан олдик! – Васкес қичқирди, тупуриб, тишларини кисиб: – Ўзинг биласан-ку, тўла стаканларни кўришга тоқатим йўқ... Агар билмасанг – билиб қўй... Сенинг соғлиғингга! – деди.

Чехраси очилган Родас чўқиштиришга шошилди. Бўш стаканни столга қўяр экан, жўшиб кетди:

– Агар қотил ақлдан озган бўлса, Аркка қайтиб келади!

– Улар келади деб сенга ким айтди?

– Нима?

– Ҳа, буни қара-я! Ха-ха-ха! Худо ҳақи, кулгили, а?!

– Қўйсанг-чи! Мен нимани айтмоқчиман, бу ишга бош-қош бўлганларни майдонда кутишдан фойда йўқ. Улар сенга келиб бўпти! Ҳар қалай сен туркларни деб майдонда сандирақлаб юрмагандирсан. А?

– Билмасанг – бурнингни тикма! Ҳадеб лоф ураверма! Аҳмоғингни топибсан!

– Махфий полиция фақат қотилни деб Аркда юргани йўқ. Бу ифлос ишни кавлаб нима қиласан?..

– Балки бу ифлос иш менга муносибдир?..

– Овора бўлма! Мен жиддий гапираяпман! Бу ерда қотиллик ҳақида гап йўқ. Худо ҳақи! Кимни излаётганимизни ўлсанг ҳам билолмайсан... Бир кичкина телбани кутаяпмиз.

– Ёлғонни ямламай ютавер!

– Тинимсиз чопиб юрадиган соқов эсингдами, унга “Ойи” деб қичқиришарди. Бўйи новча, ориқ, оёғи маймоқ... Эслайсанми, а? Бўлмаса-чи! Ана шуни кутаяпмиз. Уч кун бўлди қочиб кетганига...

Васкес револьверини ушлаб қўйди.

– Мени мазах қилма!

– Мазахинг нимаси? Рост айтаяпман, худо ҳақи, рост! Қанча одамни тишлаган! Духтирлар ҳам бир парча кўрғошинни тавсия қилишди!

– Мени чалғитиб нима қиласан! Сенинг полициянг полковникни гум қилган қотилни излапти-ку, бошқани эмас!

– Ё, худо! Роса эздинг! Соқовни кутаяпмиз, билдингми? Соқов тентакни, қанча гапириш керак?

Пелеленинг нолалари кўчада чувалчангдек тўлғониб боради. Гоҳ кўлларига, тирсақларига таяниб, гоҳ оёғини тираб, гоҳ қорни билан судралиб, гоҳ тиззалаб эмаклаб абжақ гавдасини аранг судрайди. Ниҳоят, майдон кўринди. Боғдаги шамол тебратиб турган дарахтлар шохида кузгунлар шовқин солмоқдами? Пелелени кўркув босди, анча вақт хушсиз ётди; тоқат қилиб бўлмайдиган ташналикдан тили қақраб, қуриб, ёрилиб, ўлган баликдек шишиб кетган; ҳўл сонлари узун яримта қайчини эслатади. Зинама-зина эмаклаб кўтарилади, жон бераётган мушукдек типирчилаб зинама-зина юқорилайди, соя жойларда буралиб қолади. Кўзлари хира тортган, оғзи ланг очик, кийган жандалари қон ва лойдан қотиб қолган. Сукунат ичида охирги йўловчиларнинг қадами сузиб боради, жандармларнинг қиличлари шарақлайди, суяк излаб изгиган кучукча енгил югуради, шамол Арк қирғоқларига учуриб келган қоғоз парчалари ва япроқлар шилдирайди.

Дон Лучо яна “икки қават” қилиб икки юз грамм ароқ чақирди.

– Буниси қандоқ бўлди? – деди Васкес беўхшов чийиллаб, одатдагидек полга тупуриб. – Сенга айтганимдек, бугун соат тўққизда... тўғрироғи, тўққиз яримда, бу ёққа келишга шайландим... Дилдорим – “Бўғма илон” олдида ўтирган эдим, бир нусха кириб пиво сўради. У пивони келтириб қўйди. Яна сўради ва юзталиқ узатди. Албатта, қайтимга пули камлик қилди, майдалаш учун кўчага чопди. Мен бу нусхани кўришим биланок иш чаток деб ўйладим. Худди фол очгандай. Қаршимизда катта уй бор эди, у ёқдан ойимтилла қиз чиқиб қолди – нусха изидан югурди. Шунда, биласанми, бекамиз қайтиб келди, мен унга ёпишдим, у бўй бермади...

– Юзталиқ-чи...

– Шошилма, демак, мен унга тегина бошладим, у қаршилиқ кўрсатди. Яна бояги нусха. Суйкалаётганимни кўриб қолди, парво қилмай, ўз дардини айтди, генерал Каналеснинг қизини севар экан, қочиб кетишга кўндирияпти, айни шу бугун, кечаси. Бояги қиз шу экан, демак, тил бириктиришипти. Хўш, у мендан ёрдам бер, деб илтимос қилди, мен нима қила олардим? Майдонга боришим керак – хизматчилик!..

– Сени қара-ю! Ёлғон тўқимаяпсанми?

Родас тупугини ютди.

– Бу нусхани саройда – Президент ёнида бир неча марта кўрганман...

– Қариндоши эмасми?

– Қанақа қариндош?! Фақат нега шу бугун тунда олиб қочмоқчи – шунга ақлим етмади. Генерал ҳақида эшитганга ўхшайди, демак, аскарлар қарияни қўлга олишаётганда пайтдан фойдаланиб, қизни ўғирлаб кетмоқчи.

– Бу гапга ичмаса бўлмайди.

– Хўп, яна биттадан. Кейин кетамиз.

Дон Лучо қадахларни тўлдирди. Дўстлар ичишди. Эски туфдонга арзон сигарет қолдиғини ташлаб, тупуриб, кўзғалишди.

– Қанча бўлади, дон Лучо?

– Ўн олти песо, тўрт...

– Ҳар биримизданми? – хайрон бўлди Родас.

– Нега энди? Иккалангиздан, – жавоб берди хўжайин. Васкес санаб, бир неча қоғоз ва тўртта тангани унга тутқазди.

– Соғ бўл, дон Лучо!

– Кўришгунча, дон Лучо!

Уларни эшиккача кузатиб борган хўжайин жўр бўлди.

– Ух, шайтон, совуқни қара! – кўлларини шимининг чўнтагига тикиб, хитоб қилди Родас.

Бурчаккача оҳиста юриб боришди, Васкес Муқаддас Арк остонасида

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

бироз тўхтаб қолди, у ҳузурбахш кайфият давом этишини хоҳламоқда эди.

– Нега бурнингни жийирасан, – деди у. – Бугун мен учун байрам! Сенга айтдим-ку, бугун менинг байрамим!

У молдек пишқирди ва бамисоли ноғорани – олтин ҳалқалар осилган тун ноғорасини муштлаган бўлди, шамолни ғижимлади, Арк зинапояларига жойлашган кўғирчоқ театри қаҳрамонларини майна қилиш учун шеригини судради. У хохолаб кулди, қўлини курткаси чўнтагига тикиб ўйин тушди, кулаётиб инграган овозни эшитди ва бирдан хушёр тортди, икки букилиб шолворини ушлади-да, зўрға ёнбошига ўгирилди. Қотиб қолди. Томоғига гипс бўлаги қадалгандек кулгиси бўғилди. У Пелелени кўриб қолган эди. Дук-дук қадам товушлари. Эски пиллапоя уларни икки, саккиз, йигирмага кўпайтирди. Тентакча яраланган итдек тинимсиз ғингшиб инграмоқда. Шу аснода қичқириқ сукунатни бузди. Пелеле револьверли одамни пайқаб қолди. Васкес синган оёғидан ушлаб, архиепископ саройига қараб судради. Дами ичига тушиб кетган Родас совуқ терга ботиб, қарахт туриб қолди. Биринчи ўқдан кейин Пелеле тош зиналардан юмалаб туша бошлади. Турклар ин-инига кириб кетди. Иккинчи ўқ уни ер тишлатди. Ҳеч ким ҳеч нарсани кўрмади; фақат архиепископ саройидаги бир деразадан буни кўриб турган авлиё отанинг кўзлари марҳум қийналмай жон берсин деб дуо қилди, Пелеленинг жасади зинапоялардан ағдарилиб тушаётган паллада олмос узук таққан қўл чўқиниш учун юқори кўтарилди.

МУҚАДДАС АРК ЗИНАЛАРИДАГИ КЎҒИРЧОҚ ТЕАТРИ

Ўқ товушлари, Пелеленинг аянчли ноласи, Васкес ва дўстининг шошилинч қадам товушларини эшитган кўчалар увода ой нури остида жонсарақ югуришга тушдилар; майдондаги дарахтлар мунгли хўрсиниб, бармоқларини қарсиллатдилар – мудхиш воқеани қуруқ ҳаво орқали кимга етказасан! Кўчалар бурчак-бурчакларга тикилдилар, нима гап деб сўрадилар, ҳеч нарсани билмагач, турли тарафга – бири шаҳар марказига, бири атрофдаги қишлоқларга қараб тарқалиб кетдилар. Йўқ, маст қурувчилар қургандек эгри-бугри, тор Яхудий кўчалари ҳам; ўткир қиличларини муттаҳам жандармларга санчиб, мушкетёрлар жасоратини такрорлаган кадетлар номи билан шуҳрат топган Эскинтилья торкўчалари ҳам; бадқовоқ ва нишаб Қирол торкўчаси ёки Илоҳий Тереза торкўчалари ҳам; Куёнчалар, Гаван, Беш йўл, Хаёл кўчалари ҳам машъум қотиллик ҳақида гувоҳлик бера олмайди.

Бу воқеа жамоат ҳожатхоналарининг сувлари ҳар доим шовуллаб турадиган, соқчилар узун қиличларини жаранглатиб юрадиган, совуқ фалак пештоқида осмонга қўшилиб кетган Арк ҳам, кеча ва кундуз ҳам сокин айланадиган шаҳарнинг Бош Майдонида юз берди.

Яраланган шамолнинг заиф иплари аранг титрайди, хаёлга ботиб турган дарахт барглари узиб туширишга мадори етмайди.

Ногоҳ Муқаддас Арк майдони яқинидаги эшиклардан бири қия очилиб, кўғирчоқ театрининг хўжайини сичқондек кўрқа-писа бошини чиқарди. Қизиққон хотин эллик яшар қари қизга ўхшаб уни ташқарига итарди. Нега ўк отишди? Эр Донья Бенхаминнинг истаги деб ич кўйлақда кўчага чиқишдан истиҳола қилди. Албатта, у ҳам турклар отилмаганини билишга қизиқади. Бўйинини чиқариб қарашини учун ўнта ўткир тирноқ биқинига санчилди, буниси энди ўта одобсизлик!

– Ё, парвардигор, ҳеч нарсани кўрмаяпман. Нимани айтай? Мендан нимани хоҳлайсан?

– Нима, нима? Турклар дейсанми?

– Ҳеч нарсани кўрмаяпман, дедим. Нимани хоҳлаяпсан ўзи?

– Худо ҳақи, тўнғиллама!

Эри ясама тишларини суғуриб олиб қўйган эди, гаплари тушунарсиз бўлиб қолди.

– Тўхта, кўряпман, кўряпман!

– Нима деб минғиллайсан? – хотин озорланган оҳангда дакки берди: – Эшитяпсанми? Мен ту-шун-ма-яп-ман!

– Ана, ана, кўряпман! Оломон бурчакка йиғилди, архиепископ саройи ёнига!

– Яхшиси мени ўтказиб юбор, сендан тайинли гап чиқармиди? Биттаям сўзингни тушунмадим! Нима деб гўнғиллаганингни ўзинг билмайсан!

Дон Бенхамен хотинига йўл берди, у сочлари ёйилган, бир кўкраги сариқ сатин қўйлагига, иккинчиси тумор боғичига ўралиб қолган ҳолда эшик олдига ўтди.

– Қара, замбил келтиришди! – деди орқада турган Бенхамен.

– Шу ерда деганлари бежиз эмас экан-да!.. Мен турклар деб ўйлагандим! Сен нега индамаган эдинг? Шундай ёнимизда ўқ узилди-ку!

– Замбил келтиришганини ҳозир кўрдим, – такрорлади қўғирчоқбоз; хотинининг орқасида тургани учун товуши ер остидан чиққандек бўғик эшитилди.

– Нима, нима?

– Айтяпман-ку, ҳозиргина замбил келтиришди, деб.

– Яхшиси, жим бўл, гапингни англаб бўлмаяпти. Тишингни қўйиб ол, овозинг дўриллаб қолди...

– Ҳозир замбил...

– Бекор айтибсан, уни энди туширишди.

– Йўқ, азизам, ўзим кўрдим-ку!..

– Ҳозир олиб келишди деяпман! Кўр эмасман-ку!

– Мен-чи, мен ҳам ҳозиргина...

– Ҳа, нима бўпти? Замбилми? Сен тушунсанг-чи...

Дон Бенхамин бўйи бир метрга яқин, қилтирик, сержун, кўршапалакка ўхшаган киши эди, хотини доня Бенхаминнинг кенг елкалари туфайли жандармларни ҳам, йиғилган оломонни ҳам кўролмасди; барваста, бўлиқ хоним трамвайга тушса икки кишилиқ жойни эгалларди, қўйлак тиктирганда саккиз метр газлама озлик қиларди.

– Кўчани фақат сен кўрасанми? – деди Бенхамин юрак ютиб.

Куёш тутилгандек, хотини уни ёруғ дунёдан бутунлай ажратиб қўйган эди. Айни шу дамда кимдир, “Сезам, нарироқ тур!” деб буюрди, доня Бенхамин орқасига ўгирилди ва бўйи-басти билан эрини босиб тушди.

– Эй, худойим-ей, Онажоним Биби Марям! – деб қичқирди у ва эрини даст кўтариб эшик олдига такаб қўйди.

Қўғирчоқбознинг кўзидан ранг-баранг саноқсиз учкунлар сачради. У жони борича типирчилаб, хотинининг сандиқдек йўғон қорнига тепа бошлаган пайтда жасад солинган замбилни тўртта маст майдондан олиб ўтди. Доня Бенхамин чўқиниб қўйди. Марҳумга аза тутиб ҳожатхонада шариллаб оқаётган сув йиғлади, шамол кулранг дарахтлар устида чарх уриб айланаётган қузғунларнинг қанотида шитирлади.

– Никоҳимизга фотиҳа берган руҳоний: “Сенга қул эмас, энага бераяп-миз”, дейиши керак эди, – қўғирчоқбоз минғирлаб заранг ерга тиз чўкди.

Хотини индамади (булар ғалати жуфт эди, зеро, қўғирчоқбоз кичкина

мандарин бўлса, аёл йўғон апельсинни эслатарди) – майли, валдирайверсин, тишини жойига кўймагунча гапига ким тушунарди.

Чорак соатдан кейин доня Бенхамин хуррак отар, унинг оғирлигига бас кела олмаган томоғи билан ўпкалари бамисоли жон талашиб жанг қилишар, озурда дон Бенхамин тўй кунини лаънатлаб сўқинарди.

Шунга қарамай ҳамма нарса кўғирчоқ театрининг фойдасига хизмат қилмоқда эди. Кўғирчоқлар фожеа сахнасига киришга журъат этдилар. Ҳозир уларнинг картон кўзларидан махсус ҳуқна воситасида ингичка ичакчалар орқали юбориладиган сув эмас, чинакам кўз ёшлари оқмоқда эди. Аввал кўғирчоқлар фақат қулишарди, йиғлашга тўғри келганда эса уни беозор қилиқлар билан кўрсатишарди. Энди улар сахнада кўз ёши тўкиш машини росмана эгаллаган эдилар.

Дон Бенхамин болалар бундай томошаларни кўриб йиғлашади деб ўйлар эди; аксинча, йиғлаш ўрнига қотиб-қотиб, юмалаб қулаётганини кўрганда ҳайратдан лол қолди. Болалар бегоналарнинг кўз ёшларидан қуладилар... болалар калтаклашлардан қуладилар...

– Бу табиий эмас, – эътироз билдиради дон Бенхамин.

– Жуда табиий, – қарши чиқади доня Бенхамин.

– Табиий эмас! Ўта нотабиий!

– Табиий! Табиий! Ўта табиий!

– Кел, баҳслашмаймиз!

– Майли, – рози бўлади хотин.

– Аммо, барибир, табиий эмас...

– Табиий деяпман! Табиий – ўта табиий, ўта-ўта!

Доня Бенхамин эри билан айтишганда ёрилиб кетмаслик учун кўшимча бўғинлардан фойдаланади.

– Та-та-та-та-бий! – ғазаби тўлиб-тошган кўғирчоқбоз бошини чангаллаб чийиллайди.

– Табиий! Ўта табиий! Ўта-ўта табиий! Ўта та-та-та-та-би-и-ий!

Нима бўлганда ҳам Муқаддас Арк остонасидаги кўғирчоқ театри кўғирчоқларни йиғлатиш ва болаларни қулдириш учун анча пайтгача ҳукнадан фойдаланди.

*Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ
таржимаси*

(Давоми бор)

Пабло НЕРУДА КУЛГИНГДАН БЕНАСИБ АЙЛАМА...

XX аср жаҳон адабиётининг улкан намояндаси, шоир, кўлаб миллий ва халқаро мукофотлар совриндори, фаол жамоат арбоби ва сийёсатчи, тинчлик учун толмас курашчи. Ҳақиқий исми – Нефтали Рикардо Рейес.

Чилининг жанубидаги Паррал шаҳарчасида темирйўлчи оиласида туғилган Пабло Неруданинг болалиги Темуко шаҳрида – оғир шароитда ўтган. Болалигидан шеър ёза бошлаган. 1921 йилда “Байрам кўшиғи” шеъри талабалар адабий танловида ғолиб чиқиб, мукофот олади. 1923 йилда илк китоби “Тун манзаралари”, 1924 йилда эса иккинчи китоби – “Муҳаббат ҳақида йигирма шеър ва умидсизлик ҳақида бир кўшиқ” нашр этилади. Педагогика институтининг филология факультетини битиргандан сўнг бир неча йил дипломатик хизмат тақозосига кўра бир қатор Осиё ва Европа мамлакатларида бўлади.

Шоир ижодининг биринчи ҷўққиси дея баҳоланган “Ватанимиз битта – она ер” шеърлар тўплами 1933 йилда ёзилади, 1935 йилда нашр этилади.

Испанияда рўй берган фуқаролар уруши даврида Пабло Неруда Мадридда яшаб, Чили элчихонасида фаолият юритади. Испаниядаги уруш воқеалари таъсирида “Испания юрагимда” шеърлар китобини яратди. Иккинчи жаҳон уруши даврида фашизмга қарши нафрат ва ўзоқ қамал қилинган шаҳар аҳолисига хайрихоҳлик руҳи билан сўғорилган “Сталинградга муҳаббат кўшиғи” туркум шеърларини ёзиб, давжум шаҳарларда ўқийди. Плакат шаклида кўп нусхада чоп этиб, кўчаларга осиб қўяди.

1948-1952 йилларда кўзгинда яшириниб юради, Чили полициясидан қочиб чет элларда яшайди. 1949 йилда шоир ўзининг асосий китоби – “Башиарият кўшиғи” эпопеясини яратди. Китоб 1950 йилда Мексикада нашр этилади, асар яширин тарзда Чилида ҳам босилади. “Башиарият кўшиғи” шоир ижодининг энг юксак ҷўққисидир.

Европа ва Осиё мамлакатларига сафар “Ўзумзорлар ва шамоллар” (1953) шеърлар китобини яратиш учун катта манба беради. Кейинги икки йил давомида шоир фалсафий қасидалар биттади: “Оддий буюмларга қасида” (1954) ва “Оддий буюмларга янги қасидалар” (1955). Бу билан шоир эпик жанрга муружаат этади. 1957 йилда эса Пабло Неруда “Қасидаларнинг учинчи китоби”ни “Эстравагаро” (“Ақлий довдираш” ва “Ҳеч нима – ва деярли ҳамма нарса”) номи билан эълон қилади.

1969 йилда “Ҳамон...”, 1970 йилда “Қиёмат” шеърлар китоби нашр этилади.

1971 йилда Пабло Неруда адабиёт бўйича Нобель мукофоти билан тақдирланади.

Пабло Неруда 1949 йилда Россияда Пушкин таваллудининг 150 йиллигига бағишланган халқаро адабий анжуманда иштирок этади. Россия ва қардош республикаларнинг кўлаб ёзувчи-шоирлари, шў жумладан Ғафур Ғулом билан танишади. 1962 йилда Пабло Неруда Тошкентга келади, адабий учрашувларда иштирок этади, Ўзбекистон халқ шоири Ғафур Ғуломнинг Бешёғочдаги ўйида меҳмон бўлади.

1973 йилнинг 11 сентябрида фашистлар Чилида давлат тўнтаришини амалга оширадilar. Мамлакат Президентни Салвадор Альендени отиб ўлдиришади. Ўз ватанининг ва халқининг бошига тушган мусибат туфайли 1973 йилнинг 23 сентябрида Пабло Неруда ҳалок бўлади. Фашистлар Пабло Неруданинг Сантягодаги уйини вайрон қиладilar. Вафотидан кейин шоир ҳаётлигида чоп этолмаган китобларини турли мамлакатлардаги дўстлари, мухлислари босмадан чиқариб, кўп нусхаларда тарқатишади.

“Саволлар китоби”да битилган эзгу, қув, айни пайтда мураккаб саволлар ҳар бир ўқувчини жавоб излашга, дунёнинг сирў асрорлари ҳақида тасаввур қилишган ундайди.

“Елгиз атиргул” китобининг номи рамзий маънода машҳур Аку-Аку қабилаларининг макони қадимий Рапа Нуи ороларини англатади. Шоир ўлимидан бир оз аввал ўша ерни зиёрат қилган эди.

Пабло Неруда шеърлари, насрий асарларини ҳамон ўқувчилар севиб мутолаа этишади.

Таржимон

БЕҚАРОР

Ёнимдан бехос ўтган
бугдойранг қиз изидан
эргашиб кетди кўзим.

Қорачадан келган қиз бирам келишган,
зумуррад узумдек товланарди, оҳ,

гунурди ўқловдек томиримда қон –
асов жийрон каби депсинди ёмон.

Мен эса эл ичра кетавердим жим.

Ёнимдан ўтар бехос малла сочли қиз,
Қирмизи олмадай ёноқлари ол.
Дуркун меваларидан ўзи маст-сармаст.
Оғзим очилиб қолди ўнинг изидан,
Тўлқиндек сапчиди томиримда қон,
Бамисли яшиндек чақнади ёмон.

Мен эса эл ичра кетавердим жим.

Аммо сен томонга
бир қадам босмай туриб,
Хатто ойдек жамолингни
бир бора кўрмай туриб,
қоним ҳам, лабларим ҳам,
талпинар сен томонга,
олисдагим,
бугдойрангим менинг,
малласочлим менинг,
думбоққинам менинг,
жажжигинам менинг,
полвонгинам менинг,
нозиккинам менинг,
хунуқкинам менинг,
сулуггинам менинг,
ҳамма олтинлардан қимматроқ,
барча кумушлардан аълороқ,
дунёдаги барча бугдойдан
ер юзидаги барча тупроқдан,
жамики дарёлар сувидан,
жамики уммонлар долгасидан
менинг қўлим учун яралган,
менинг лабим учун яралган,
менинг қалбим учун яралган,
менинг бахтим учун яралган,
менинг дардим учун яралган.

СЕНИНГ КУЛГИНГ

Гар истасанг мени нондан маҳрум эт,
майли, ҳаводан ҳам маҳрум эт мени,
бенашиб айлама фақат кулгундан.
Атиргулдан айирма мени,
сен илқис ўқталган найзадан айирма,
қувонсанг, қайнаган булоқдан,
“қаҳ-қаҳ” ласанг жаранглаган

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

кумуши тўлқинлардан айирма мени.

Жуда машаққатли ишим,
курашим,
уйга қайтаман чарчаб,
нигоҳим ҳоргин,
ҳатто киприкларимни ҳам
кўтармоқ оғир,
чунки,
ўзгаришлар,
эврилишларга бўйсунмаган ерни
кўравериб кўзларим толган,
уйга келсам, кулгунг қуш каби
қанот қоқиб пешвоз чиқади менга
ҳаёт ва ишонч дарвозасининг
тавақаларини кенг очиб.
Қора кунларимда
севгилим, сениб юбор
нурафшон кулгунгнинг олтин
донларин
агар,
йўлда кўриб қолсанг ногаҳон
тошларга тўкилган қизил қонимни,
кулгин, севгилим,
чунки, сенинг кулгинг тиг бўлар,
ўтқир қилич бўлар қўлимда.

Кузги денгиз соҳилида сенинг кулгинг
ўркач-ўркач тўлқин бўлиб
кўпирсин-тошсин,
баҳорда эса, севгилим,

кулгингни қўмсайман зору
интизор,
кулгинг – висолига зор айлаган
кўклам чечаги,

яшил гулбарг аро атиргул – кулгинг,
Она ватанимнинг ҳиди анқиган
атиргул.

Қаҳ-қаҳ уриб кул, севгилим,
ой устидан,

тун устидан
кун устидан,
оролдаги қингир-қийшиқ йўл
устидан,
сени севган бесўнақай ошиқ бола,
жинкўчада чоған ўсмир – гўл
устидан

кул, севгилим,
кул, севгилим.

Бироқ кўзларимни очган пайтимда,
ҳамда кўзларимни юмган пайтимда,
қадамларим ногоҳ олис кетганда,
қадамларим ногоҳ яқин келганда
мени нондан маҳрум эт,
майли, ҳаводан ҳам маҳрум эт,
нурдан ҳам, баҳордан ҳам маҳрум эт,
бироқ маҳрум этма фақат
кулгингдан,
кулгингдан бенасиб айлама зинҳор,
кулгингсиз ўламан.

КУЛОЛ

Баданинг бир идиш,
унда ноз-неъмат бор менга аталган.

Кўлимни чўзсам, бас,
“гаҳ” дейишимга интизор
кабутарлар қўнгай питирлаб.
Тоза тунроқ,
покиза лойдан
ўзим учун ясаганман сени, севгилим,
ўз қўлларим билан.

Сенинг кўксинг, белинг, қоматинг,
оёгингга зор бўлдим бугун,
зарур булдинг, ўрнинг билинди,
тананг ўйиб олинган ер,
жисминг бичиб олинган ер
бўм-бўш, қақраган,
иккимиз бирлашиб кетганмиз,
бирикиб қўйилганмиз
битта дарё каби,
битта қум каби.

ЎҒИЛ

Ўғлим, ўз-ўзингни билурмисан, оҳ,
Қандай бино бўлдинг, қаердан келдинг?

Оппоқ чағалайлар,
оч-наҳор чағалайлар
сени олиб келган олис кўллардан.

Қиш. Сув музлаган.
Қийналиб ўт ёқдик, қип-қизил гулхан,
мен ва у кўйдириб лабларимизни
чўққа босдик – юракни ўндик,
оловга ташладик ҳаётимизни,
бору йўгимизни гулханда ёқдик.

Мана шундай келдинг дунёга.

Онанг мени кўриш учун,
сени кўриш учун онанг
сўзиб ўтди улкан денгиздан.
Мен эса,
унинг хипча белидан қучмоқ учун
мана шу ер юзини кездим,
тоғлар ошдим, саҳролар ошдим,
оёқяланг тиконлар босдим,
уруш, жангу жадаллар кечдим.

Мана шундай келдинг дунёга.

Турли унсурлардан яралгансан сен,
сувдан ва тувроқдан,
оловдан ва қордан,
йўл юриб, мўл юриб келгансан узоқ

оловдан ва қордан,
йўл юриб, мўл юриб келгансан
узоқ
онанг иккимиз-ла учрашмоқ учун,
бизни бир-бирова занжирбанд
этган
шафқатсиз севгидан яралгансан сен
ва билишни истардикки,
сен ўзи қанақасан
ва нима деб сўзлайсан ўзи,
чунки,
биз сенга бахш этган дунё ҳақида
биздан кўра кўпроқ билурсан,
Эҳтимол, бугун.

Кучли бўрон каби
ҳаёт дарахтини тебратамиз биз,
ер остида ниҳон илдизларигача,
қилдек томирларигача
тебратамиз ҳаёт дарахтин
ва шунда сен пайдо бўласан
бир пайтлар онанг иккимизнинг
қўлимиз етмаган
энг юксак, энг баланд
қўл етмас новдаларда янграгайсан
янгроқларнинг қўшиги мисол.

“САВОЛЛАР КИТОБИ” дан

I

Нечун самолётлар
сайрга эргаштирмас болаларини?

Қанақа сап-сарик қуш
лимон – тухумларни тугади?

Вертолётга ким ўргатар
қуёшдан бол йигишни?

Қаерда сақлар тўлин ой
ун тўла қора тўрвасин?

II

Агар ўлиб кўрмасам –
кимда синайман вақтни?

Фаранг баҳори қайдан
топар шунча кўп хазон?

Арилар қувлаганда
қайга қочар кўр одам?

Сарғиш ранг тугаб битса,
нимадан ёнамиз нон?

III

Атиргул – ялангочми,
Ё қизилми кўйлаги унинг?

Нечун яширар дарахт
нурафшон илдизларин?

Ким кўрди одам урган
автомобиль тавбасин?

Селда қолган поезддан
ачинарлироқ не бор?

IV

Кўкда неча меҳроб бор?

Нега наҳанг тегмайди
шўх-шаддод сунбулларга?

Тутун булутга сўзлар?

Умидни шабнам билан
сугориш зарур, ростми?

XII

Гуруч кимга кулиб табассум қилар
шунча дурдек оптоқ тишилари билан?

Мудраётган йиллар не учун
сиёҳ билан ёзар, кўринмас?

Атиргулнинг кўйлаги юзта,
каракаслик сулўвда нечта?

Адабий навкарлар каби бургалар
нечун мени бунча чақади?

XXXII

Пабло Неруда деб аталишдан кўра
бемаънироқ маишулот борми?

Колумбия осмонларида
булут тўпловчилар бормикан?

Нечун анжуманлари учун
шамсиялар йигади Лондон?

Сабо маликаси Билқиснинг қони
аргувоний рангда дерлар. Ростмикан?

Бодлернинг кўзидан тирқираган ёш
қора эди, дерлар. Шу тўғримикан?

ЖАЖЖИ ЧИЛИ

Харитада чизилган ерга қарасам,
Лотин Америкам менинг,
севган ёрим каби кўринадирсан
мана бу мис тоғлар – бу сенинг бошинг,
мана бу кўкрагинг – етилган бугдой,
эндигина ёққан қорлар,
нозик қоматларинг – мавжланган дарёлар,
хушбўй майсазорлар, майин адирлар,
ушбу жуғрофиянинг адоги
энг чекка, энг совуқ, жанубда
икки узун ёмби – олтин оёқлар.

Севгим,
теккизган пайтимда сенга қўлимни
нафақат лаззатни сезаман,
балки, тупроқни ҳам, новдаларни ҳам,
сувни ҳам, ноз-неъмат меваларни ҳам,
ҳузурбахш баҳорни, даштдаги ойни
ҳис этаман, сезаман қўлларим билан,
кабутарнинг тўшидаги
майин патларини силайман,
денгиз ва дарёлар тўлқини
силлиқлаган тошларни
ипакдек силайман,
алвон чангалзорларни,
мени очлик ва ташналикка
махрум этгувчи
одам ўтолмайдиган ўрмонларнинг
бутазорларини
ҳис этаман сени эркалаб.

Бепоён ватаним
мени мана шундай бағрига босар –
бу сен, сенинг зурёдинг – чақалоқ,
бу диёр.
қучоқлаганингда,
(менга қараб ёнбошлаб ётганингда)

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

сенинг баданингда
 пишиган сулининг рангини кўраман
 менинг меҳрим ила етилган,
 сенинг елканг оша боқади менга
 мачета билан шакарқамиш ўраётган
 кубалик захматкаш деҳқон
 куйиб-пишиб,
 манглайдан қора тер оқиб,
 соҳилдаги зах кулбаларда
 сенинг овозинг билан
 балиқчилар куйлайдилар
 кўнгилдаги энг азиз туйғу ҳақида.
 Сенинг ёнингда
 ана шундай эркаланиб ётар
 севимли чақалоққинам – Чили.
 Бўсалар ўзилиб қолар тўсатдан
 Дотин Америкасининг сурати.
 Халқлар ва ерлар намоён бўлади.
 Сенинг гўзаллигинг, севгилим,
 қалбда милтиллаган
 ишқ ўтини ловулатар,
 кўнгилда муҳаббатинг яшнатган
 ёлқин нурланар,
 сахий замин мени чорлар бағрига,
 ҳадя ётар
 менга етишмаган тансиқ ҳаётни,
 ўнаман,
 озгимга киради озгина тупроқ,
 кучаяр севгининг лаззати, таъми,
 мени мангу асрайдиган ернинг
 бўясини сезаман аранг.

Рус тилидан
 Рустам МҮСУРМОН
 таржималари

Ф.М.ДОСТОЕВСКИЙ

ИБЛИСЛАР

Роман¹

Учинчи қисм

БИРИНЧИ БОБ

БАЙРАМ. БИРИНЧИ ҚИСМ

III

Зал яна аллақандай нотинч, ғала-ғовур. Олдиндан айтиб қўяй: мен даҳонинг улуғворлиги олдида таъзим қиламан; лекин бизнинг ушбу даҳо афандиларимиз нима учун шонли умрларининг охирида баъзан худди ёш болалардай қилиқлар қиладилар? Лекин нима учун ҳозир Кармазинов подшоҳнинг нақ бешта мулозимига ярашадиган савлату ҳашаматда чиқиб келди? Ахир битта мақола билан бизнинг одамларимизнинг диққат-эътиборини тўла бир соат тутиб туриш мумкинми сира? Умуман мен ўзим шундай бир фикрга келдимки, даҳоларнинг даҳоси бўлган тақдирда ҳам, омма ўртасидаги енгил адабий ўқишларда одамларнинг эътиборини йигирма дақиқадан ортиқ тутиб туриш қийин. Рост, буюк даҳонинг чиқиши ҳаддан зиёда ҳурмат-эътибор билан қарши олинди. Энг жиддий қариялар ҳам қутлаб олқишладилар, хонимлар эса ҳатто ҳайрату ҳасанот билдирдилар. Бироқ қарсақлар қисқа, сийрак, чап-чуп бўлди. Буни қарангки, охирги қаторларда ҳам ҳеч қандай шапир-шупур рўй бермади, жаноб Кармазинов сўзини бошлагунча ҳам баъзи истисноларни ҳисобга олмаганда сув қуйгандек жимлик, тартиб бўлиб турди. Мен аввалроқ ҳам эслатиб ўтгандим, Кармазиновнинг овози ҳаддан ташқари чийиллаганроқ, ҳатто аёлларнинг овозига ўхшар ва шу билан бирга чинакам оқсуяк боёнлар каби ажиб тамтамланар, тамшанарди. У бир неча оғиз сўз айтиши билан бирдан кимдир овозини баланд қўйиб хаҳолаб кулиб юборди, – қайдам, балки ҳали бундай анжуманларни кўрмаган ғўрроқ бир тентақдир, табиий, кулгиси қистагандир. Аммо шуниси аниқки, у буни атайлаб қилмади; тентакка дарҳол чор атрофдан пўписа қилиб уришдилар ва дарҳол унинг овози ўчди. Аммо мана ниҳоят жаноб Кармазинов таманно билан тамтамланиб, “аввалига ўқишга сира рози бўлгим келмади”, деб эълон қилди (кимга керак экан бу эълон!). “Юракдан куйдай қуюлиб келадиган шундай сатрлар бўладики, уларни сўз билан ифодалаш қийин, уларни одамларга айтишнинг ҳам иложи йўқ” (унда нима учун айтяпсан?); “аммо мендан илтимос қилиб сўрадилар ва мен ниҳоят рози бўлдим, бунинг устига мен

¹ Давоми. Боши 2013 й. 1-2-3-4-5-6-7-8-сонларда.

қаламимдан мангу воз кечишга ва бошқа ҳеч нарса ёзмасликка аҳд қилдим ва шунинг учун ушбу охирги нарсамни ёздим; мен жамоатчилик ўртасида ҳеч қачон ҳеч қандай нарсамни ўқимайман деб қасам ичганман, найлай, мана шу охирги асаримни сизга ўқиб бераман” ва ҳ.к. ва ҳ.к. – Ҳаммаси шунақанги гаплар.

Булар бари майлига, ким билмайди муаллифнинг муқаддимаси бўлишини? Яна ким билсин, айтиб кўяй, кишиларимизнинг чаласаводлиги билан орқа қаторларнинг тажанглиги бир бўлиб ўз таъсирини кўрсатиши мумкин эди. Мўъжазроқ бир қиссача ёки илгари ёзиб юрганларига ўхшаган кичкинагина бир ҳикояни ўқиб бера қолса, нима қиларкан, заргарона ва қарашмали қилиб, баъзан заковат билан ёзарди-ку, илгари? Шунда ҳаммаси ўз ўрнига тушарди. Қайда дейсиз! Ана бошланди жимжима! Эй, худойим, нималар демайди-я! Очиғини айтмай, бу оҳанжамаларни эшитиб, фақат бизнинг одамлар эмас, пойтахт тингловчилари ҳам серрайиб қотиб қолган бўларди. Ўзингиз тасаввур қилиб кўринг, икки босма табоқ ноз-қарашмали ўта сергап бефойда бир даҳмазани; бунинг устига адиб афандимиз нарсасини жуда баланддан келиб, худди бизга раҳм-шафқат қилгандай ҳасратли бир овоз билан ўқирдики, одамларимиз ҳатто ич-ичидан зил кетган бўлса ажабмас. Мавзуси... Ким англабди дейсиз мавзусини? Бу алланечук таассуротлар ҳақида, алланечук хотиралар ҳақида ҳисоботга ўхшарди. Аммо нима демоқчи? Нима ҳақида? Ўқишнинг ярмига етгунча бизнинг вилоят каллаҳумларимиз бошларини қанча шиширмасин, ҳеч нарсанинг фарқига боришолмай, шунданмикин, ўқишнинг иккинчи қисмини фақат одоб юзасидан эшитишди. Рост, севги ҳақида, даҳонинг қандайдир бир хонимга севгиси ҳақида жуда кўп сўзлар айтилди, аммо, очиқ айтишим керакки, бу қандайдир ярашмаган гапдай туюлди. Менинг фаҳми назаримча, даҳо адибнинг семизгина пакана жуссасига ўзининг биринчи бўёси ҳақидаги ҳикоя унчалик муносиб кўринмасди... Яна шуниси ҳам одамга оғир ботардики, бу бўёсалар бошқа барча одамларникига ўхшамас, аллақандай бошқачароқ эди. Унинг атрофида нуқул сариқ гулли чўл буталари ўсади (албатта, сариқ гуллайдиган бутами ё бошқа бир ўсимликми, буни ботаникадан суриштириб кўришга тўғри келади). Бунинг устига осмон ҳам ялписига нафармон рангга чулганган, бунисини аммо ҳеч ким ҳеч қачон ҳеч қайда кўрмаган, яъни ҳамма кўрган-у, аммо ҳеч ким бунга эътибор бермаган, холбуки, “мана, мен кўриб эътибор қилдим ва сиз, тентакларга тасвирлаб бераётирман энг оддий бир нарса каби”. Фаройиб севишганлар бир дарахтнинг тагида, бу дарахтнинг туси, албатта, зарғалдоқ. Улар Германиянинг аллақаеридадир ўтиришибди. Севишганлар кутилмаганда Помпей ёки Кассийни¹ жанг арафасида кўриб қолишади, ҳайратдан икковларининг этлари жунжикиб кетади. Қандайдир сув париси қамишлар орасида чийиллайди. Глюк қамишзорда ғижжак чалади. У ўйнаётган асарнинг *en toutes lettres*² номи *Sop*, аммо ҳеч ким буни билмайди, уни мусиқа луғатидан қидириб топиш керак. Бу орада ёпирилиб қуюқ туман тушади, бу туман шунчалар қуюқ, шунчалар қуюқки, у туманга эмас, миллионлаган болишга ўхшайди. Шунда бирдан ҳаммаси ғойиб бўлади-ю, даҳо қайиққа тушиб қиш эрувгарчилигида Волга дарёсининг нариги қирғоғига ўтади. Сув кечиб ўтишга икки ярим саҳифа ажратилган, лекин барибир у муз ўйиққа ботиб кетади. Даҳо чўкаёзади, – сиз уни чўкиб кетди, деб ўйлайсизми? Хаёлига ҳам келгани йўқ; бу-

¹ Помпей (106-48 мил.ав.) – Рим консули, саркарда. Кассий (85-42 мил.ав.) – Рим зодагонларидан.

² Тўлиқ (франц.).

нинг бари шунинг учунки, у чўкиб, бўғзига сув тикилиб бораётганда, кўз ўнгида зиғирдак муз парчаси пайдо бўлади, нўхотдек муз парчаси дейиш ҳам мумкин, у шунчалар тоза ва мусаффо, бамисоли “музлаган кўз ёши”, мана шу муз парчасида бутун Германия акс этади, ундан ҳам яхшироқ айтганда, Германиянинг осмони, у порлаб ўйнаб бошқа бир кўз ёш томчисини эслатиб юборади, “Эсингдами, биз зумрад дарахт остида ўтирганда, у сенинг мижжангдан думалаб тушди ва сен шундай деб хитоб қилдинг: “Жиноят йўк!” “Ҳа! – дедим мен кўз ёшимга ғарқ бўлиб, – аммо, ундай бўлса, соҳидлар ҳам йўк-ку, ахир. Биз хўнграб йиғлаб юбордик ва мангуга айрилдик”. – Қиз қайгадир денгиз бўйига, у эса қандайдир мағораларга; мана у Москвада Сухарево минораси тагига тушиб боради, уч йил тушиб боради ва ниҳоят еру заминнинг энг тубида, мағорада жинчирокқа дуч келади, жинчирок олдида – дарвеш. Дарвеш ибодат билан машғул. Даҳо кичкина панжара дарчадан тикилиб қарайди ва шунда бирдан хўрсинган овоз эшитади. Сиз дарвеш хўрсингандир, дейсизми? Нима, у дарвешни бошига урармиди! Йўк, асло, бу хўрсиниш бор-йўғи, бундан ўттиз етти йил илгари “қизнинг биринчи марта хўрсинганини” эслатди, “Эсингдами, биз Германияда ақиқ дарахти тагида ўтирган эдик ва сен ўшанда менга айтгандингки, севишнинг нима кераги бор? Қара, атрофда вохра ўсиб ётибди ва мен севаман, аммо вохра ўсмай қўяди ва мен унда севмайман”. Шунда яна қуюқ туман тушди, Гофман¹ пайдо бўлди, Шопен² куйи ичида сув париси чийиллади ва шунда кутилмаганда Рим равоқлари остида лавр чамбараги таққан Анк Марций³ кўринди. “Бизнинг елкаларимиз ҳайратдан жимирлаб кетди, сўнг биз мангу айрилдик” ва х.к. ва х.к. Хуллас, мен балки айтиб беролмаётгандирман, айтиб беришга нўноқман, аммо суханбозликнинг асли маъноси худди мана шундай эди. Ва ниҳоят, бизнинг буюк ақл эгаларимизга нима бўлган ўзи, улар шармандаларча сўз ўйинларини бунча яхши кўрадилар! Европанинг буюк файласуфи, улуғ аллома, ихтирочи, заҳматкаш, жафокаш – буларнинг барчаси бизнинг улуғ рус даҳоси учун тер тўкади, унинг учун қайғуради ва унинг ошхонасида бамисоли ошпазлар каби таом ҳозирлайди. Бизнинг даҳо худди боён, ановлар эса куллуқ қилиб қўлларида қалпоқчаларини тутган ҳолда унинг амр-фармонларини кутадилар. Рост, у Россия устидан ҳам такаббуруна кулади, Европанинг барча буюк ақл эгалари олдида Россия ҳар соҳада инкирозга учради, деб эълон қилишдан ортиқ ёқимлироқ нарса йўк унга, бироқ унинг ўзига келганда эса, йўк, у энди ушбу буюк ақл эгаларидан анча юксакка кўтарилиб кетди; улар ҳаммаси эндиликда унинг сўз ўйинлари учун қоралама, холос. У бошқаларнинг ғоясини ўзлаштиради, унга антitezалар ёпиштиради, қарабсизки, сўз ўйинлари тайёр! Жиноят бор, жиноят йўк; ҳақиқат йўк; тақводорлар йўк; даҳрийлик, дарвинизм, Масков қўнғироқлари... Э вох, у энди Масков қўнғироқларига ишонмайди; Рим, лаврлар⁴ ... аммо у ҳатто лаврларга ҳам ишонмайди... Бу ерда Байрон ҳасратининг сийкаси чиққан тутканоқлари, Ҳейнедан ўзлаштирилган қийшанглашлар, Печориндан ҳам алланарсалар бор, – чув, ана кетди, машина ишга тушди, хуштагини чалиб юборди... “Менга бир қаранглар, мақтанглар, мақтанглар, мен буни ҳаддан ортиқ севаман, ахир; қаламимни қўйдим деётган бўлсам, бу ахир омади бир гап, холос; шошмай тулинг ҳали, мен яна минг карра жонингизга тегаман, ўқийвериб диққинафас бўлиб кетасиз...”

¹ Гофман, Эрнст Теодор Амадей (1776-1822) немис романтик адиби, композитор, рассом.

² Шопен Фридерик (1810-1849) – поляк композитори.

³ Анк Марций – қадим Римнинг етти машҳур саркардасидан бири.

⁴ Ғалаба чамбари (шуҳрат, эътироф аломати).

Ха-я, охири унча қовушмади; аммо мана шундан бошлаб чатоғи чиқди. Йўталиш, томоқ кириш, бурун қоқиш, тапир-тупурлар бошланганига анча бўлган эди, ким бўлмасин, одамларга йигирма дақиқадан ортиқ гап ўқиб, уларни танг-диққат қилса, бундан ёмони йўқ. Бирок даҳо адиб буларнинг ҳеч бирини пайқамасди. У ҳамон чўзилиб тамтамланар, минғирлар, одамларга асло эътибор бермас, охири ҳамма зерикиб ўлди. Шунда бирдан охириги қаторлардан ёлғиз чўнг овоз янгради:

– Вой худо, бунча бемаъни! – Бу товуш ҳеч қандай намоийшкорона бўлмай, беихтиёр чиқиб кетди. Чарчаб толиққан бўлса керак-да, киши. Аммо жаноб Кармазинов тўхтаб тин олди, томошабинларга масхараомуз назар солди, сўнг нафсонияти оғриган сарой мулозими киёфасига кириб, бирдан яна тамтамланди:

– Жаноблар, мен сизларнинг жонингизга тегиб кетдим, шекилли?

Унинг хатоси мана шунда, биринчи бўлиб гап бошлаганида; у шундай жавоб талаб қилиб, шу билан турли аблахларнинг жағини очди, энди улар бемалол сўйлашга ҳақ олдилар ҳисоби, ҳолбуки гап очишдан ўзини тийганда, унда булар йўталиб, бурунларини қоқиб-қоқиб, индамай кўя қолармидилар... Эҳтимол, у саволига жавобан қарсақлар чалинишини кутгандир; аммо қарсақлар бўлмади; аксинча, ҳамма худди кўрқиб кетгандай, унишиб, жим бўлиб қолди.

– Сиз умуман ҳеч қачон Анк Марцийни кўрмагансиз, бу ҳаммаси курук гап, – жаҳли чиқиб, ғаши келган, ҳатто оғринган бир овоз эшитилди.

– Айнан шундай, – унга дарҳол кўшилди бошқа бир овоз, – ҳозир шарпалар йўқ, фақат табиёт фанлари. Табиёт фанларига қараб кўринг.

– Жаноблар, мен бундай эътирозларни сира кутмагандим, – қаттиқ ҳайратланди Кармазинов. Буюк даҳо Карлсруэда юравериби ватанидан анча узоқлашиб кетган экан.

– Бизнинг замонамизда олам учта балиқ устида туради дейиш – уят, – бидирлаб қолди бирдан бир ойимқиз. – Кармазинов, сиз ғорларга, дарвешнинг олдига тушмаслигингиз керак эди. Энди дарвешлар билан кимнинг нима иши бор?

– Жаноблар, бу гапларни жиддий айтаётганингиз мени ҳаммасидан кўра ҳайрон қилиб қўйди. Воқеан... воқеан, сиз бутунлай ҳақсиз. Ҳеч ким ҳаёт ҳақиқатини менчалик ҳурмат қилмайди...

У истехзоли илжайиб турар, бироқ қаттиқ ўсал бўлганди. Унинг чехрасидан: “Мен ахир сиз ўйлагандай эмасман, мен сизнинг тарафингиздан, фақат мени мақтанг, кўпроқ мақтанг, иложи борича кўпроқ, мен буни шунчалар яхши кўраман...” – дегандай ифодани ўқиш мумкин эди.

– Жаноблар, – деб чинқириб юборди у ниҳоят кўнглига жуда оғир олиб, – кўриб турибман, менинг бу дostonим ёқмаганга ўхшайди. Менинг ўзим ҳам ёқмайдиган жойга келиб қолибман, шекилли.

– Урмоқчи эдим олақарғани, йўлимдан чиқиб қолди оласигири, – бор овозини қўйиб бўқирди маст бўлса керак қандайдир бир васвос, лекин энди бунга эътибор бериб ўтиришнинг сира ҳожати йўқ эди. Рост, бир бетамизнинг кулгани эшитилди.

– Оласигир дейсизми? – дарҳол илиб олиб қайтарди Кармазинов. Унинг овози тобора чинқириб чиқарди. – Олақарғалар ва сигирларга келганда, жаноблар, мен тилимни тияман. Одми ўхшатишлар қилиб ўтирмайман, зеро, мен ҳар қандай жамоатчиликни ҳурмат қиламан; лекин мен ўйловдимки...

– Лекин сиз, марҳаматли жаноб, ўзингиздан кетманг... – кичқирди аллаким орқа қаторлардан.

– Бирок мен қаламимни қўя туриб, ўқувчиларим билан хайрлаша туриб, мени эшитсалар керак, деб умид қилгандим...

– Йўқ, йўқ, биз эшитишни истаймиз, эштамиз, – ниҳоят биринчи қаторлардан журъатли овозлар янгради.

– Ўқинг, ўқийверинг! – бир қанча хонимларнинг шодумон, ҳаяжонли товушлари эшитилди ва ниҳоят, майдароқ, сийрақроқ бўлса-да чапаклар чалинди. Кармазинов оғзини қийшайтириб илжайди-да, ўрнидан турди.

– Сиз амин бўлинг, Кармазинов, биз сизни бошимизга кўтаришга тайёрмиз... – ҳаяжонини босолмай деди ҳатто сардоройимнинг ўзлари.

– Жаноб Кармазинов, – бирдан зал ичкарасидан бир навқирон овоз жаранглади. Бу туман билим юртининг жуда ёшгина муаллими, ювош ва ғоятда олижаноб, бизда яқиндагина қўноқ бўлган ажойиб кўркем йигит эди. У ҳатто ўтирган жойидан турди. – Жаноб Кармазинов, мен сиз тасвирлагандай севиш бахтига муяссар бўлсам, ростини айтсам, ўз муҳаббатимни оммага ўқиш учун ёзилган мақолага асло киритмаган бўлардим...

У ҳатто қип-қизариб кетди.

– Жаноблар, – қичқирди Кармазинов, – мен тугатдим. Охирини ўқимаيمان, етар энди. Аммо энг сўнгги олти қатор хулосасини ўқишга рухсат этинг.

“Хўп, хайр энди, ошно ўқувчим!” – дарҳол кўлёмзадан ўқишга тутинди у энди креслога ҳам ўтирмай. – Хайр, ўқувчим; мен ҳатто дўст бўлиб хайрлашайлик, деб талаб қилмайман; нима ҳам қилдим сени ташвишга қўйиб? Майлига, мени уриш, о, мени уришавер, кўнглингга сикқанча, балки сен бундан роҳатланарсан. Лекин энг яхшиси, биз бир-биримизни мангуга унутайлик. Ва, мабодо, сиз, барча ўқувчиларим, менга шунчалар меҳрибон бўлиб, тиз чўкиб, кўз ёшлар тўкиб: “Ёз, ёзавер биз учун, о, Кармазинов, – ватан учун, авлодлар учун, шараф гулчамбарлари учун ёз”, – деб нидо айласангиз ҳам, ҳа, шунда ҳам, мен тўла одоб-икром ва миннатдорчилик ила шундоқ жавоб берган бўлардим: “Йўқ энди, азиз ватандошларим, биз узоқ замонлар сиз билан гаплашдик, мерси! Энди бошқа-бошқа ёққа кетгаймиз! Мерси, мерси, мерси”.

Кармазинов такаллуф билан таъзим бажо келтирди-да, худди қайнок сувда пишгандай қип-қизариб, парда ортига йўл олди.

– Ҳеч ким тиз чўкмайди; бу хомхаёл.

– Шухратпарастлигини қаранг!

– Э, бу фақат ҳазил, – деб уни тўғрилади бироз тушунадиганроғи.

– Йўқ, бунақа ҳазили ўзига буюрсин.

– Аммо, бу бетамизлик, жаноблар.

– Ишқилиб охири тугатди-ку.

– Тоза зерикиб ўлдик-да!

Аммо орқа қаторлардан чиқиб турган бу оми овозлар (дарвоқе, фақат орқа қаторлардангина эмас) томошабинларнинг бошқа бир қисми урган қарсак садолари остида кўмилиб кетди. Кармазиновни саҳнага чорлашарди. Юлия Михайловна ва сардоройим бошчилигидаги бир қанча хонимлар саҳна олдига жам бўлишди. Юлия Михайловнанинг бир кўлида оқ баркут ёстиқчага қўйилган лавр чамбари, иккинчисида янги тоза атиргуллар дастаси бор эди.

– Чамбарлар! – деб қўйди Кармазинов бирмунча ингичка ва нозик заҳарханда қилиб. – Мен бағоят миннатдорман ва олдиндан тайёрлаб қўйилган, лекин ҳали сўлиб улгурмаган гулчамбарни бажонидил қабул

киламан; лекин сизларни чин дилдан ишонтириб айтаманки, mesdames, мен бирдан нарсаларга шундай соғлом фикр билан қарай бошладим, энди бизнинг асримизда бундай гулчамбарлар, лаврлар менга эмас, кўпроқ мохир ошпазга ярашгай...

– Э, ошпазнинг кўпроқ фойдаси тегади-да, – деб қичқирди шу тоб Виргинскийнинг уйдаги “йиғин” да қатнашган ўша бояги семинария талабаси бўлган йигитча.

Бироз тартибсизлик рўй берди. Гулчамбар топшириш маросимини кўриш учун қаторларда ўтирган одамлар ўринларидан сакраб турдилар.

– Мен энди ошпазга яна уч сўлкавой бераман, – баланд овоз билан деди кимдир, шунчалар овозини кўтариб айтдики, гапини қитмирона таъкидлаётгандай бўлди.

– Мен ҳам.

– Мен ҳам.

– Нахотки бу ерда буфет бўлмаса?

– Жаноблар, бу ҳаммаси ёлғон...

Яна шуни ҳам тан олиш керакки, ушбу ўтакетган бевош ва шалоқ афандилар ҳали залда ўтирган мансабдорлар ва приставдан ҳайиқишарди. Ўн дақиқалар ўтгач, барчалари яна амал-тақал қилиб жой-жойларига ўтиришди, аммо энди бари бир аввалгидек тартиб йўқ эди. Бечора Степан Трофимовичнинг чиқиши мана шунақа ҳавосотга тўғри келди...

IV

Бироқ мен яна саҳна орқасига, унинг олдига ўтишга улгурдим, ортик ҳаяжонланганимча уни огоҳлантирдим, менимча, ҳаммаси расво бўлди, дедим, яхшиси, сиз саҳнага чиқмай кўя қолинг, иситмам чиқаяпти деб баҳона қилинг-у уйга дарров жўнанг, мен ҳам кейин тасмани ечиб сиз билан бирга кетаман. Бу пайтда у саҳна томонга ўтиб бораётганди, бирдан тўхтади, менга бошдан-оёқ кибру ҳаво билан разм солиб чиқди-да, тантанаворроқ қилиб шундай деди:

– Сиз, марҳаматли жанобим, нима учун мени шундай тубанликка қобил деб ўйлайсиз?

Мен чекилдим. Икки қарра иккидай ишончим комил эдики, у саҳнадан талафотсиз чиқмайди. Шундай дилгир бўлиб турсам, яна рўпарамда меҳмон профессор кўринди, у Степан Трофимовичдан кейин саҳнага чиқиши керак эди, боя у муштини тугиб дам юқорига кўтариб, дам шиддат билан пастга тушираётганди. У ҳамон ўйга ботиб, нималарнидир тинмай минғирлаб истехзоли, аммо тантанавор табассум таратиб, наридан-бери бориб келарди. Мен кўнглимга ҳеч нимани келтирмай яқин бордим (нима зарур экан менга).

– Биласизми, – дедим мен унга, – агар йигирма дақиқадан ортик муттасил гап ўқилса, одамлар жуда зерикиб қолади, бунга мисоллар кўп. Энг машхур одам ҳам одамлар эътиборини ярим соатдан зиёд тутиб туrolмайди.

У бирдан тўхтади ва ранжиб, титраб кетгандай бўлди. Унинг чехрасида чексиз калондимоғлик акс этди.

– Ташвиш чекманг, – дея пичирлади у нафратланиб ва нари ўтиб кетди. Шу пайт залдан Степан Трофимовичнинг овози эшитилди.

“Э, бундан бешбаттар бўлмайсанми ҳаммаларинг!” – деб ўйладиму залга қараб чопдим.

Залда ҳамон бироз ғала-ғовур, Степан Трофимович креслога ўтирди. Олдинги қаторларда, афтидан, уни хушламай, бадхоҳ назар билан кузатишарди. (Кейинги вақтларда клубда уни унча хушламай кўйишган, аввалгига

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

караганда, хурматини анча йўқотганди). Ҳалиям яхши, зал жим ўтирарди. Кечадан бери бошимда ғалати бир фикр айланиб юради: назаримда, у сахнада кўриниши биланок хуштаквозлик бошланиб кетадигандай эди. Алалхусус, хали давом этаётган ғала-ғовур ичида уни яхши кўриб улгурганлари ҳам йўқ эди, чамаси. Кармазиновдай одамгаки шундай муносабат қилишган экан, бу кишининг аҳволи не кечади денг? Устознинг ранги қув ўчган; ахир ўн йилдан бери у одамлар рўпарасига чиқмаган; уни яхши билганим учун, ҳаяжонланаётганидан сезиб турардимки, у ҳозир сахнага чиқишига ўз тақдирининг бир ечими ё шунга ўхшаш бир нарса деб қарарди. Мен худди мана шундан кўрқардим. Бу одам менга азиз эди. Ана, у оғзини очиб, биринчи айтган жумласини эшитганимда, менинг аҳволим қандай бўлганини бир кўрсангиз!

– Жаноблар! – бирдан юрак ютиб ҳаммасига журъат қилгандай бошлади у, айна чоғда пўкиллаган овоз билан. – Жаноблар! Бугун эрталаб яқинда ташлаб кетилган ғайриқонуний варақалардан биттаси столим устида ётар ва мен ўзимга ўзим юзинчи марта савол берардим: “Унинг сири нимада?”.

Бутун зал жим бўлиб қолди, барча нигоҳлар унга қадалди, баъзи бировлар чўчиб тушдилар. Биринчи сўзи биланок ҳамманинг диққат-эътиборини ўзига тортди. Ҳатто парда ортидан ҳам бошларини чиқариб қарашди; Липутин билан Лямшин ютоқлик билан қулоқ солишди. Юлия Михайловна яна мени кўли билан имлади:

– Тўхтатинг, қандай бўлмасин, тўхтатинг! – шивирлади у безовталаниб. Мен елка қисдим; *аҳд қилган* кимсани тўхтатиб бўладими? Эвоҳ, мен Степан Трофимовични тушундим.

– Эй-ҳа, варақаларни айтяпти-ку! – шивир-шивир бошланди залда; ҳамма гимирлаб қолди.

– Жаноблар, мен бунинг бутун сирини очдим. Бутун сири – уларнинг аҳмоқлигида! (Унинг кўзлари чўғдай ёнди.) – Ҳа, жаноблар, бу атай қилинган, тўқиб чиқарилган аҳмоқлик бўлганда, – о, унда бу ғоятда қойил иш бўларди! Аммо уларга тўла адолат билан тан бермоқ керак, улар ҳеч нарсани тўқиб чиқаришмаган. Бу энг шир яланғоч, энг соддафаҳм, энг мухтасар аҳмоқлик, – *c'est la betise dans son essence la plus pure, quelque chose comme un simple chimique*¹. Зиғирча ақллироқ қилиб айтилганда, ҳар бир одам ушбу калтаи кўтах аҳмоқликнинг бутун қашшоқлигини дархол кўради. Аммо ҳозирги ҳолида ҳамма ҳайрат бармоғини тишлаб қолади: ҳеч ким бунинг шунчалар ибтидоий ҳамоқат эканлигига ишонгиси келмайди. “Бу ерда шундан бошқа ҳеч вақо бўлмаслиги мумкин эмас”, – дейди ҳар ким ўзича ва маҳфий сирини кидиради, сўзлар тагида яширинган маънони топмоқчи бўлади – кузатилган мақсад ҳам ўзи шу! Кўпинча ҳамоқат ўзи муносиб бўлишига қарамасдан о, ҳеч қачон бундай тантанавор мукофотни олган эмас... Зотан, *en parentheses*², ҳамоқат, ва жумладан, энг олий даҳо инсоният тақдирларида баб-баробар фойдалидирлар...

– Қирқинчи йилларнинг сўз ўйинлари! – кимнингдир камтарона овози эшитилди, аммо унинг кетидан алғов-далғов бўлиб кетди; шовқин-сурон кўтарилди, ғақ-ғуқ бошланди.

– О, худойим, ура! Жаноблар, мен ҳамоқат учун қадаҳ таклиф этаман! – деб қичқирди Степан Трофимович қутуриб кетиб, зални алғов-далғов қилишга уриниб.

Мен унга сув бериш баҳонасида олдига югуриб бордим.

¹ Бу ўз моҳиятига кўра энг соф аҳмоқлик, у худди кимёвий моддага ўхшайди.

² Дарвоқе.

– Степан Трофимович, бас қилинг, Юлия Михайловна сўраяпти...

– Йўқ, сиз мени турткилашни бас қилинг, такасалтанг йигитча! – у бор овози билан бақириб менга ташланди. Мен қочиб кетдим. – Messieurs! – давом этди у, – нима бу тўполон, нима бу дарғазаб бақир-чақирлар? Мен зайтун чамбар кўтариб келдим. Мен охири калом билан келдим, зероки, бу ишда мен охири калом эгасидирман, – кейин биз муроса қилгаймиз.

– Йўқол! – қичқирарди бировлар.

– Секин, кўйинг, гапирсин, гапини айтсин, – деб бўқирарди бошқалари. Айниқса, ёш муаллим қаттиқ жунбушга келган, бир марта сўз айтишга журъат қилиб, энди сира ўзини тўхтата олмасди.

– Messieurs! бу ишда охири сўз бу – умумяраш. Мен ёшини яшаган қарияман, мен тантанали суратда эълон қиламан, ҳаёт руҳи аввалгидек эсмоқда ва ёш бўғинларда тирик куч-қудрат ҳамон жўш урмоқда. Замон ёшларининг ғайрат-шижоати худди бизнинг замонларимиздаги каби ҳамон мусаффо ҳамда мунаввар. Фақат бир нарса ўзгарди: мақсадлар алмашди, бир гўзаллик ўрнини бошқа гўзаллик эгаллади! Ҳамма гап қайси бири гўзалроқ эканлигида: Шекспирми ё этик, Рафаэлми ё петролей?²

– Бу чақувми? – бўғилишарди баъзилар.

– Иснод!

– Agent-provocateur!³

– Мен эсам айтаманки, – жунбушнинг энг сўнг нуктасига чиқиб чийиллади Степан Трофимович, – мен эълон қиламанки, Шекспир билан Рафаэль – деҳқонлар озодлигидан юқори, халқпарварликдан юқори, социализмдан юқори, ёш авлоддан юқори, кимёдан юқори, деярли бутун инсониятдан юқори, зероки, улар ҳақиқий самара, инсониятнинг ҳақиқий самараси, балки бўлиши мумкин бўлган энг олий самара! Бу гўзаллик эришган шакл, бу шакл бўлмасайди мен яшашга ҳам рози эмасдим... О худойим! – чапак чалиб юборди у, – ўн йил аввал мен Петербургда сахнада туриб худди шундай қичқирган, худди шундай сўзларни айтгандим. Улар худди шундай ҳеч вақони тушунишмаган ва худди ҳозиргидай қулишган, гапиртиришмаганди; эй, калтайи кўтаҳ одамлар, сизга нима етмайди ахир тушуниш учун? Ахир сиз биласизми, биласизмики, инсоният инглизсиз ҳам яшай билади, Германиясиз яшай олади, русларсиз ҳам бемалол яшайверади, илм-фансиз мумкин, нон-тузсиз мумкин, фақат гўзалликсиз мумкин эмас, зеро, бусиз дунёда қиладиган иш қолмагай! Барча сир мана шунда, барча тарих мана шунда! Илм-фаннинг ўзи бир зум ҳам гўзалликсиз тутолмайди, – сиз буни биласизми, кулонғичлар, – у ҳамоқатга айланиб кетгай, миҳни ўйлаб тополмайсиз!.. Йўқ, кўнмайман! – бемаъниларча қичқирди у охири ва бор кучи билан столни муштлаб урди.

У шундай сабаб-бесабаб вағирларкан, зал ҳам ғала-ғовур бўлиб кетди. Кўплар ўринларидан сакраб туришди, баъзи бировлар сахнага яқинроқ ёпирилиб боришди. Умуман, булар ҳаммаси мен баён қилаётгандан кўра тезроқ, бир пасда рўй берди, чорасини кўришга ҳам улгуришмади. Балки, буни ишташмагандир ҳам.

– Тайёрга айёрсизлар, тавиялар! – нақ сахна олдига бориб бақирди семинария талабаси, Степан Трофимовичга тишларининг оқини кўрсатиб хузур қилиб. Устоз буни сезиб қолдию сахна четига келди:

– Мен ҳозир айтмадимми ёш авлоднинг ғайрат, шижоати аввалгидек

¹ Жаноблар!

² Қорамой, нефть.

³ Агент – ивгогар, провокатор.

тоза ва ойдин деб, у фақат гўзалликнинг шаклларида адашиб, ўзини ҳалокатга дучор қияпти! Сизнинг нимангиз кам? Анави абгор, хўрланган ота айтганча бўлса, наҳотки, о, ақли кўтаҳлар, – наҳотки, холислик ва муросайи мадора нуқтаи назаридан ҳам юқориқоқ туриш мумкин?.. Кўрнамаклар... нобакорлар... нега, нега ахир сиз муросага келмайсиз!..

У бирдан хўнг-хўнг йиғлади. Кафтлари билан оқиб тушаётган кўз ёшларини артарди. Елкалари, кўкраги йиғидан силкинарди... У дунёдаги ҳамма нарсани унутганди.

Ҳамма батамом кўркувга тушди, бутун зал оёққа қалқиди. Юлия Михайловна ҳам шитоб ўрнидан турди, эрининг қўлтиғидан тутиб турғиза бошлади... Жанжал каттаиб борарди.

– Степан Трофимович! – шодон қичқирди семинария талабаси. – Шаҳарда ва унинг чеккаларида Федька Каторжний деган сургундан қочган киши изғиб юрибди. Талончилик қияпти, яқинда яна одам ўлдирди. Сиздан сўрашга ижозат этинг: агар сиз уни ўн беш йил бурун қартада қиморга ютқизиб қарзингиз ҳисобига мажбуран рекрут хизматига жўнатмаганингизда сазога тушармиди, айтинг? Тирикчилик учун одамларни бундай сўярмиди? Бунга нима дейсиз, жаноб гўзалликпараст?

Мен бундан кейинги манзарани тасвирлашга ожизман. Биринчидан, суронли қарсак бўлди. Залнинг ҳаммаси эмас, бешдан бири қарсак урар, аммо буни жон-жаҳди билан қиларди. Бошқалар эшик томонга ёпирилди. Аммо қарсакбозлар саҳнага қараб интилганлари боис ҳамма айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Хонимлар чинқиришар, айрим оймқизлар йиғлашиб, уйга кетамиз, дейишарди. Лембке ўз жойида тикка туриб, чор атрофга кўзлари косасидан чиқиб алангларди. Юлия Михайловна бизга келганидан бери биринчи марта ўзини йўқотиб қўйган, каловланиб қолганди. Степан Трофимовичга келганда эса, у бир зум талабанинг сўзидан кейин абжағи чикқандай ўсал бўлиб турди; аммо бирдан одамлар узра иккала қўлини кенг ёзиб кўтарди-да, фарёд қилди:

– Оёғимнинг ҳоки туробини қокдим, лаънатлайман... Тамом... тамом...

Шунда у орқасига ўгирилиб, қўлларини силкитиб, пўписа қилиб, саҳна ортига югурди.

– У бизни ҳақорат қилди!.. Ушла Верховенскийни! – бўқиришди ашаддий кутурганлар. Ҳатто унинг орқасидан қувиб бормоқчи ҳам бўлишди. Уларни ҳеч босиб, эпақага келтириб бўлмасди, шунда кутилмаганда, йиғин узра худди бомба портлагандай батамом талафот юз берди: боя парда орқасида муштларини ўқталиб юрган учинчи маърузачи профессор бирдан мисоли савдойилардай саҳнага отилиб чиқди.

У кўринишдан восвосларга ўхшарди. У тўлқинланиб турган залга ортиқ даражада манманлик билан оғзи қулоғига етгудай бўлиб тантанавор кулганча кўз югуртирди, чамаси, у бошбошдоқликдан мамнун эди. Бунда ғала-ғовур ичида сўз айтиш афтидан уни сира ташвишлантирмас, аксинча, бундан хурсанд эди. Бу шундоқ аён кўриниб турардики, дарров одамларнинг диққатини тортди.

– Буниси нима экан? – ҳар ёқдан саволлар ёғилди, – буниси ким бўлди? Тш-ш! У нима деяпти?

– Жаноблар! – бор кучи билан чинқирди васвос саҳна четида туриб, унинг ҳам овози худди Кармазиновнинг чийилдоқ-заифона овозига ўхшар, фақат у боёнларча тамтамланмас эди, холос. – Жаноблар! Бундан йигирма йил бурун, Европанинг ярми билан уруш арафасида Россия барча вазиру вазаролар назарида идеал каби қад кўтарганди. Адабиёт цензурага хизмат

киларди; университетларда чиройли юриш машқлари ўтказиларди; ҳарбий кўшинлар балетга айланган, халқ эса солиқ-ўлпон тўлаб крепостной ҳуқуқ қамчиси остида эзилиб ётарди. Ватанпарварлик тиригу ўликдан пора юлишга айланганди. Пора олмайдиганлар исёнчи деб ҳисобланар, зеро, ўзаро уйғунликни бузишарди. Тартиб-интизомга хизмат қилсин деб, қайинзорлар қийратиларди. Европа зир титрарди. . . Аммо Россия минг йил бебош ҳаёт кечириб, ҳеч қачон бунчалик шармандаликка учрамаганди. . .

У муштини шахд кўтарди, уни боши узра шодумон ва қаҳрнок айлан-тирди ва бирдан худди рақибини тамом мажақлаб ташлагандай ғазаб билан куйи урди. Ҳар ёқдан жазавага тўлиқ нидолар янгради, кулоқни батанг қилиб гулдурос қарсақлар гувлади. Залнинг ярми қарс урарди; ғоятда маъсум мароқланишарди: бутун авом кўз ўнгида Россия хўрланса-ю, завқинг-шавқинг келиб ўқирмаслик мумкинми ахир?

– Бу бошқа гап! Бормисан! Ура! Ўргилдим эстетикангдан!

Васвос шодумон ҳайқирарди:

– Ўшандан буён йигирма йил ўтди. Университетлар очилди, кўпайди. Машқ қилиб чиройли юришлар афсона бўлиб қолди; кўшин тўлиқ бўлиши учун минглаб офицерлар етишмайди. Темирйўллар барча сармояларни еб тугатди ва Россияни ўргимчак уясидай ўраб олди, шундайки, ўн беш йилдан сўнг, чамаси, у ёқ-бу ёқларга борсак ҳам бўлади. Кўприклар аҳён-аҳёнда ёниб турибди, шаҳарлар эса ўрнатилган тартибда навбатига қараб ёнғин фаслида тўғри ёняпти. Судлар Сулаймон замонларидан қолган ҳукмларни чиқаришади, сайланган вакиллар эса ёлғиз очдан ўлмаслик, тириклик учун кураш боис пора-пориш олишади. Крепостнойлар эрк олишди, энди илгариги помешчиклар ўрнига гаврон таёқлар билан бир-бирларини ўласи қилиб урадилар. Бюджетга ёрдам тариқасида денгиз-денгиз, уммон-уммон ароқлар ичилмоқда, Новгородда эса, қадим ва бефойда Софиянинг рўпарасида ўтиб кетган бебошлик ва тартибсизликларнинг минг йиллиги хотирасини нишонлаб, улкан бронза шар тантанали равишда қад ростлади. Европа қовоғини солиб яна безовта бўлмоқда. . . Ислоҳотларга ўн беш йил тўлди! Холбуки, Россия ўз бебошвоқлигининг ҳатто энг аянчли даврларида ҳам ҳеч қачон бунчалар тубан. . .

Авом ўқирар, охирги сўзларини ҳатто эшитиб бўлмасди. Маърузачи яна муштини дўлайтириб ғолибона қуйига ургани кўриниб турарди. Шодумонлик битмас-туганмасди; бўқиришар, зўр бериб қарс уришар, ҳатто айрим хонимлар шундай деб қичқиришарди: “Бўлди! Бундан ортик айтолмайсиз!” Худди маст бўлиб қолганга ўхшашарди. Нотик ҳаммани бирма-бир кўздан кечирар ва ўз тантанаси селобида гўё эриб кетмоқдайди. Мен Лембке ифодалаб бўлмас ҳаяжон ичида кимгадир қандайдир кўрсатма бераётганини кўриб турардим, ранги бўздай оқарган Юлия Михайловна ўзининг олдига чошиб етиб келган князга нималарнидир шоша-пиша сўйларди. . . Аммо худди ушбу дақиқада олтига яқин расмийлар сахна орқасидан отилиб чиқиб келдилар-да, нотикни таппа босиб орқага олиб чиқиб кета бошладилар. Билмайман, қандай бўлди, аммо нотик улар кўлидан юлқиниб чиқди-да, яна сахнанинг нақ четига югуриб келди ва кучи борича муштларини ҳавода силкитиб, қичқириб улгурди:

– Аммо Россия ҳеч қачон бундай. . .

Аммо уни яна судраб кетишди. Мен ўн бештача келадиган одам уни кутқариш учун сахна орқасига югурганларини кўрдим, аммо улар сахнадан эмас, сахна ёнидан омонат тўсикни кулатиб ичкарига ёпирилдилар, тўсик ниҳоят қулади. Сал ўтмай, сахнага қаёқдандир пайдо бўлган талаба қиз

(Виргинскийнинг жияни) сакраб чиққанини кўриб кўзларимга ишонмадим, у қўлтиғига ўша тугунчасини қистириб олган, худди ўшандай кийинган, ўшандай қизарган, ўшандай тўйган кўзидай, атрофини иккита-учта аёллар, икки-уч эркаклар қуршаган, унинг қаттол рақиби – гимназия ўқувчиси ҳам унга ҳамроҳ эди. Бир жумла кулоғимга кириб ўрнашиб қолди:

– Жаноблар, мен бахтсиз талабаларнинг азоб-укубатларини ошкор этиш учун, уларни ялпи норозилик билдириш учун чақиргани келдим.

Аммо мен югуриб кетдим. Тасмамни чўнтагимга яширдим ва ўзим билладиган орқа йўллардан ўтиб, бинодан кўчага чиқдим. Ҳаммадан бурун, албатта, Степан Трофимовични топишим керак.

Иккинчи боб

БАЙРАМНИНГ ТУГАШИ

I

У мени қабул қилмади. У эшикни ичидан беркитиб ичкарида ёзиб ўтирарди. Менинг қайта-қайта тақиллатишимга эшик орқасидан жавоб берарди:

– Азиз дўстим, мен барини тугатдим, бундан ортиқ яна мендан нима керак уларга?

– Сиз ҳеч нарсани тугатганингиз йўқ, балки ҳаммаси барбод бўлишига кўмаклашдингиз. Худо ҳақи, ҳадеб сўз ўйини қилаверманг, Степан Трофимович; очинг. Чора кўриш керак; ҳали бу ерга келиб қолишлари ва сизни таҳқирлашлари мумкин...

Мен ўзимни талабчан бўлишга, сўраб-суриштиришга ҳақли деб ҳисоблардим. Унинг яна бошқа бир ақлга сиғмайдиганроқ иш қилиб кўйишидан кўрқардим. Аммо, не ажабки, унинг кутилмаган бир қатъиятига дуч келдим:

– Мени ўзингиз биринчи бўлиб ҳақорат қилмангиз. Менга қилган барча яхшиликларингиздан миннатдорман, лекин қайтариб айтаман, мен одамлардан қўлимни ювиб қўлтиғимга урдим, яхшисидан ҳам, ёмонидан ҳам. Мен Дарья Павловнага мактуб ёзаётирман, шу пайтгача уни эсимдан чиқарганимдан таассуфдаман. Мактубни эртага, агар хоҳласангиз, олиб бориб берасиз, ҳозирча хайр, “merci”.

– Степан Трофимович, гапимга ишонинг, иш сиз ўйлагандан кўра жуда жиддий. Сиз у ерда ҳаммасини дабдала қилдим, деяпсизми? Сиз ҳеч кимни дабдала қилганингиз йўқ, ўзингиз бўш шишадай чил-чил синиб тушдингиз (о, кўполлигим, одобсизлигим қурсин; жуда афсусланиб эслайман!). Дарья Павловнага хат ёзишнинг сира ҳожати йўқ... Менсиз энди қаёққа борасиз? Амалий ҳаётда нимани биласиз? Сиз ростдан ҳам бирон ишга жазм қилдингизми ё? Нимага жазм қилаётган бўлсангиз яна ишнинг пачавасини чиқарасиз...

У ўрнидан туриб эшикка келди.

– Сиз улар билан оз вақт бирга бўлдингиз, аммо дарров уларнинг гап-сўзларини ўзингизга юктирибсиз, Dieu vous pardonne, mon ami, et Dieu vous garde¹. Аммо сизда одоб-икром куртаклари борлигига доим эътибор берганман, балки ҳали ақл-хушингизни йиғиштириб оларсиз, – apres le temps², албатта, ҳамма ўзимизнинг рус кишиларига ўхшаб. Мени ноқобил, ношуд дедингиз, сизга анчадан бери ўйлаб юрган бир фикримни айтай: бизнинг

¹ Худойим сизни кечирсин, азиз дўстим, ўз паноҳида асрасин (франц.).

² Вақти-соати билан. (франц.).

Россиямизда сон-саноксиз кишилар шу билан шуғулланишадики, бошқа одамларни ношудликда айблашади. Худди ёз фаслидаги пашшалар каби жон-жахдлари билан ҳужум қилиб талашади, ўзларидан бошқа ҳаммага хира бўлиб ёпишишади. Cher, эсингиздан чиқарманг, мен ҳаяжонланиб турибман, мени қийнаманг. Ҳамма-ҳаммаси учун сизга яна бир карра мерси, Кармазинов жамоат билан хўшлашгандай, биз ҳам сиз билан хайралашамиз, яъни бир-биримизни иложи борича олижаноблик билан унутамиз. Кармазинов муғомбирлик қилди, ўз собиқ ўқувчиларидан уни тезроқ унутишларини сўраб ялиниб ёлворди; quant a moi¹, мен эса унчалар худписанд эмасман, юрагингиз тажрибасиз, ёш, мен шунга умид боғлайман: ҳеч кимга кераги бўлмаган мўйсафидни узоқ эслаб ўтирмассиз, ахир? Менга ўтган ақиқаларда Настасья “узок яшанг”, деб айтди, сизга ҳам шуни тилайман, азиз дўстим (ces pauvres gens ont quelque fois des mots charmants et pleins de philosophie)². Сизга кўп бахт тиламайман – жонингизга тегиб кетади; кулфат ҳам тиламайман; халқнинг доно сўзидан сўнг, оддийгина қилиб айтгай: “Кўп яшанг” ва яна ҳаётдан унчалик зерикиб ҳам қолманг; бу беҳуда тилакни мен ўзимдан қўшиб қўяман. Хўп, хайр, хуш қолинг, бу хайрлашувимиз энди жиддий. Эшигимнинг тагида турманг, бари бир очмайман.

У эшикдан нари кетди ва мен бошқа ҳеч нарса қилолмадим. “Ҳаяжонланган” бўлишига қарамай, у шошилмай, силлиқ, салмоқ билан тушунтириб сўйлади. Рост, у мендан бироз хафа бўлган ва ўтган галги “ёпиқ аравалар”, “суриладиган поллар” учун маълум даражада қасдини оларди. Бугун эрталаб андаккина ғалаба нашидасидан сўнг халқ ўртасида тўкилган кўз ёшлар уни бирмунча қулгили қилиб кўрсатар, унинг ўзи эса буни билар, ваҳоланки, дўст-ёрлар билан мулоқотда Степан Трофимовичдай гўзаллик ва мавзунликка риоя қиладиган зот камдан кам учрарди. О, мен уни айбламайман! Барча катта-кичик ларзаларга қарамай, унда сақланиб қолган инжалик, истехзога мойиллик ўшанда мени бироз хотиржам қилганди: доимий рўй бериб келаётган нарсаларга нисбатан қарийб ўзгармаган инсон, энди албатта, ушбу дамларда кутилмаган фожиали алланарсаларга ўзини урмайди тайин. Ўшанда мен шундай фикрга келдим, вой, худойим-а, қанчалар адашган эканман-а! Мен жуда ҳам кўп нарсаларни назардан қочирган эканман, эвоҳ...

Воқеалардан бироз олдинроққа ўтиб, ўша Дарья Павловнага ёзилган мактубнинг бир неча илк сўзларини келтириб ўтаман. Бу хатни кизпошша эртасигаёқ олганди.

“Mon enfant³, кўлим қалтираяпти, аммо мен барини тугатдим. Одамлар билан сўнгги жанг қилдим, сиз йўқ эдингиз; сиз бу “томоша”га келмадингиз ва хўб қилдингиз. Лекин сизга ҳикоя қилиб беришар, бизнинг характерларга қашшоқлашиб кетган Россиямизда бир ғайратли инсон шахд ўрнидан туриб, ҳар томондан ёғилган оғир дўқ-пўписаларга қарамай, ушбу тентаквойларга бор ҳақиқатни рўй-рост айтди, сизлар тентаквойларсиз, деди. О, ce sont des pauvres petits vauriens et rien de plus, des petits тентаквойлар – voila le mot!⁴ Чек ташланди; мен бу шаҳардан абадиян кетаман, қайғалигини билмайман. Кимни севган бўлсам, ҳаммаси мендан

¹ Менга келсак. (франц.).

² Мана шу бечора одамларда баъзан фалсафий маънога тўла гўзал иборалар бўлади (франц.).

³ Кўзичоғим (франц.).

⁴ Булар бари ночор майда аблаҳлар, бошқа ҳеч нарса эмас, ночор тентаклар – худди ана шундай (франц.).

юз ўгиришди. Аммо сиз, сиз содда ва мусаффо хилқатсиз, сиз маъсумасиз, бир инжик, ҳукмпармо қалбнинг амри билан тақдиримиз қовушмоғига оз қолди, бизнинг ўқилмаган никоҳимиз арафасида мен ожиз кўзёшларимни тўккан маҳалда сиз эҳтимол бунга нафрат билан қарагандирсиз; сиз эҳтимол менга, ўзингиз ким бўлманг, кулинч бир қиёфа каби қарагандирсиз, о, сизга, сизгадир юрагимнинг сўнгги фарёди, сизгадир энг сўнгги бурчим, сизгадир ёлғиз! Мени кўрнамак тентак, оми ва худписанд деб қараманг, бир оқибатсиз, бераҳм юрак сизга ҳар дамда шундай деб балким тинмай қулоғингизга қуяётгандир, мен ушбу юракни ҳеч унутолмайман ва сизда ҳам абадул абад шундай фикр қолишини асло истамайман...”

Ҳаммаси ва ҳоказо шунақа гаплар, катта тўрт варақ тўла.

Унинг “очмайман” деганига жавобан уч марта яна эшикни муштладим ва орқасидан, хали яна шу бугундан қолмай мени чақириб, уч марта Нас-тасьяни юборасиз, аммо унда мен ўзим бормайман, деб қичқирдим уни ташлаб, Юлия Михайловнанинг олдига югурдим.

II

Бу ерда мен одамнинг ғазабини қайнатадиган воқеанинг устидан чиқдим: шўрлик аёлнинг юзи-кўзи демай ёмон лақиллатишар, менинг эса қўлимдан ҳеч нарса келмасди. Ростдан ҳам, мен хонимга нима ҳам дейишим мумкин? Мен энди эс-хушим бироз ўзига келган, қандайдир сезгиларим, ич-ичимдан гумонсирашларимдан бошқа нимани ҳам билардим, деб фикрлардим. Мен кириб борганда хоним йиғларди, жазавага тушган, бурни, пешонасига атир ҳўллаб босар, олдида бир стакан сув. Унинг қошида тик туриб, Петр Степанович тўхтамай вайсар, княз эса худди қулфлаб қўйилгандай оғиз очмасди. Хоним кўзидан шашқатор ёшлар тўкиб, дам-бадам қичқириб, Петр Степановични “маслагидан қайтган муртад” деб, унга таъна-даш-ном ёғдирадди. Мени ҳайратга солган нарса шу бўлдики, эрталабки бутун шармандалик, муваффақиятсизлик, бир сўз билан айтганда, бари-барини у фақат Петр Степановичнинг бўлмаганидан кўрарди.

Петр Степановичда мен муҳим бир ўзгариш рўй берганини пайқадим: у қандайдир бир нарсадан жуда қаттиқ ташвишланар, ўзи жиддий тортиб қолганди, одатда у ҳеч қачон жиддий кўринмас, ҳатто жаҳли чиқиб турганда ҳам, доим кулар, жаҳли эса тез-тез чиқарди. О, у ҳозир ҳам ғоятда тажанг, менсимай кўпол сўйлар, ғаши келар, тоқатсизланарди. У, эрталаб азонда тасодифан Гагановнинг уйига боргандим, бошим оғриб, кўнглим айниди, деб ишонтирмоқчи бўларди. Эвоҳ, шўрлик хотин гўё яна бир кар-ра алданишни истагандай эди! Мен байрамнинг иккинчи қисми, яъни бал бўлиши керакми, йўқми, деган энг катта масаланинг устидан чиқдим. Юлия Михайловна бояги “ҳақоратлардан” кейин ўла қолсам ҳам балга бормайман, деб турарди, бошқача қилиб айтганда, агарда фақат Петр Степанович кўярда қўймай мажбур қилгандагина бунга кўниши мумкин эди, ҳамма гап шунинг устида борарди. Хоним унга шу тобда кароматгўйдай қарар ва афтидан, у ҳозир кетиб қолса, шу заҳоти касалга чалиниб тўшакка ётарди. Аммо у кетишни хаёлига ҳам келтирмасди: унга бал бугун ўтиши ва Юлия Михайловна унда иштирок этиши ҳаммадан ҳам зарур эди...

– Э, кўз ёшидан нима фойда! Сизга, албатта, жанжал керакми? Кимгадир заҳрингизни сочмоқчимисиз? Майли, мана, менга сочинг, фақат тезроқ, вақт кетяпти, ҳал қилиш керак. Маъруза бўлмаса, бал бўлсин. Мана, княз ҳам шу фикрда. Э-ҳа, княз бўлмаса, у ерда ҳолингиз нима кечарди?

Княз дастлаб балга қарши турди (тўғрироғи, Юлия Михайловнанинг балга боришига қарши эди, лекин балнинг ўзи ҳар қандай ҳолда ҳам ўтиши керак эди), аммо икки-уч марта унинг фикрини сўрашгандан сўнг, аста-секин ҳимарилиб розилик билдира бошлади.

Мени яна Петр Степановичнинг муомаласидаги ҳаддан ташқари дағаллик ҳайрон қилиб қўйди. О, мен кейин тарқалган, Юлия Михайловна билан Петр Степанович ўртасида гўёки аллақандай алоқалар бўлган деган гапларни энг тубан ғийбат деб биламан ва жон-жаҳдим билан рад этаман! Бундай нарса асло бўлмаган ва бўлиши ҳам мумкин эмасди. Аслида нима эди, у хонимнинг жамият ишларига ва вазириликларга таъсир кўрсатиш ҳақидаги орзуларига шерик бўлди, ҳа деса, ҳайбаракалла деб турди, режаларини маъқуллади, ўзи ҳам унга режалар тузиб берди, тўпори мақтовларни аямай ёғдирди, улар билан оёқ-қўлини батамом чирмаб ташлади ва шу тариқа хонимга сув-ҳаводай зарур бўлиб қолди.

Хоним мени кўргач, кўзларидан ўт чакнаб қичқирди:

– Мана ўздан сўранг, у ҳам княз билан бирга доим ёнимда бўлди. Айтинг, буларнинг ҳаммаси очиқдан-очиқ фитна, тубан, маккор фитна эмасми, менга ва Андрей Антоновичга қилинган энг оғир, энг қабих ёмонлик эмасми? О, улар ҳаммаси келишиб олишган! Режа тузишган. Бу тўда, бутун бир тўда!

– Жуда узоқ кетдингиз яна. Бошингизда битта дoston тўқиб ташладингиз. Айтмоқчи, мен жанобларидан... (у ўзини менинг исмимни унутгандай қилиб кўрсатди)... хурсандман, бу киши бизга ўз фикрини айтади.

– Менинг фикрим, – дедим мен шоша-пиша, – Юлия Михайловнанинг фикрлари билан бир хил. Фитна эканлиги аён. Мен сизга манави тасмани келтирдим, Юлия Михайловна. Бал бўладими, йўқми, бу менинг ишим эмас, бунга ҳукмим ўтмайди; аммо менинг мутасадди, шотир сифатидаги вазифам тугади. Қизишиб кетган бўлсам, кечиринг, лекин мен соғлом фикр, соғлом нуқтаи назарга қарши боролмайман.

– Эшитдингизми, эшитдингизми? – деб хоним қўлларини қарс урди.

– Эшитдим, энди мен айтай, сиз эшитинг, – деб мурожаат қилди Петр Степанович менга, – менимча, сизлар бир нима еб қўйгандай алахсираяпсизлар. Назаримда, мутлақо ҳеч нарса бўлгани йўқ, илгари ҳам бундай воқеалар бўлган, бундай шаҳарда бундай воқеаларнинг бўлмаслиги мумкин эмас. Қани фитна? Хунук чикди, аҳмоқона чикди, шармандали, лекин қани фитна? Улар Юлия Михайловнага, ўзларининг эркатойларига, барча шўхлик, бебошликларини кечириб келган ҳомий, раҳнамоларига қарши фитна қиладиларми? Юлия Михайловна! Бир ой тинмай мен сизга нима деб уқтирдим? Нимадан огоҳлантирдим? Хўп, айтинг, нимага, нимага керак эди сизга шунча халойиқ? Одамнамолар билан муомала қилмоқчимидингиз! Нега, нима учун? Жамиятни бирлаштириш учунми? Эҳ, ахир, улар бирлашармиди, барака топкур!

– Сиз қачон мени огоҳлантирган экансиз? Аксинча, сиз маъқуллаб турдингиз, ҳатто талаб қилдингиз... Мен, тан оламан, ҳайрон бўлиб қолдим... Сиз ўзингиз олдимга кўп ғалати одамларни бошлаб келдингиз.

– Аксинча, мен сиз билан тортишдим, маъқуллаганим йўқ, одамларни тўғри, олиб келдим, фақат охириги пайтларда уларнинг ўзлари ўнлаб ёпирилиб, бостириб келишди, “адабиёт рақсига” тушамиз деб, э, бу хамаклардан қаерга қочиб қутуласиз. Аммо бас бойлашаман, бугун мана шундай бошқа ўнларча хамакларни чиптасиз ичкарига олиб киришган!

– Албатта, – тасдиқладим мен.

– Мана кўрдингизми, сиз ҳам маъкуллаяпсиз. Эсланг, охирги пайтларда бу шаҳарчада қандай олағовурлар бўлмади? Қуюшқондан чиқиб кетишди, уятсизлар; жанжал устига жанжал, кети узилмайди, айюҳаннос солишади. Ким буларнинг кўлтигига сув пуркаб турди, ким кетини кўтарди? Ким ўз қаноти остига олди? Ким ҳаммани йўлдан оздирди? Ким ҳамма чурвақаларни инидан чиқариб юборди? Ахир сизнинг альбомингизда бу ерликларнинг ҳаммасининг оилавий сирлари ёзиб қўйилган-ку. Сиз эмасми анов барча шоирларингиз, бўёқчиларингизнинг бошларини силаган? Сиз эмасми Лямшинга кўлингизни ўптирган? Анов семинария талабаси сизнинг кўз ўнгингизда катта амалдорингизни сўкиб беобрў қилмадими, қизининг кўйлагига қора мойли этигини суриб булғамадими? Шунда одамлар менга қарши, деб нимасига ҳайрон бўласиз?

– Аммо охир буларнинг барини сиз, сиз ўзингиз қилгансиз-ку! Вой, худойим-ей!

– Йў-ўқ-қ, мен сизни огоҳлантирганман, биз жанжаллашдик, эшитдингизми, биз жанжаллашдик!

– Одамнинг кўзига қараб туриб ёлғон гапиряпсиз.

– Ана шунақа-да, бу гаплар оғзингизнинг бир четидан чиқиб кетаверади. Сизга энди қурбонлик керак, аламингизни кимдандир олишингиз керак; майли, мендан олаверинг аламингизни, дедим. Мен яхшиси сизга айта қолай, жаноб... (У ҳамон менинг номимни эслолмасди). Бармоқ букиб ҳисоблайлик: мен аминманки, Липутиндан бошқа, ҳеч қандай фитна йўқ эди, ҳе-еч қан-дай, ҳа! Мен буни исботлайман, аммо аввал Липутинни бир кўриб чиқайлик. У жинни санғи Лебядкиннинг шиғирини кўтариб чиқди – шуми сизнингча фитна? Биласизми, бу Липутинга қизиқ бир нарса бўлиб туюлган бўлиши мумкин-ку? Рост, рост, қизиқ-да. У шунчаки ҳаммани кулдириш учун, димоғини чоғ қилиш учун, айниқса, раҳнамо Юлия Михайловнани биринчи навбатда хурсанд қилиш учун чикқан, тамом вассалом. Ишонмайсизми? Бир ойдан бери бўлиб келаётган воқеалардан бунинг нимаси кам? Э, истайсизми, бундан ҳам ортиғини айтаман: худо ҳақи, бошқа бир пайт бўлганда, бунга ҳеч ким эътибор ҳам бермасди! Қўпол ҳазил, уятсизроқ нарса, лекин ахир кулгили-ку, ахир кулгили-ку?

– Нима! Сиз Липутиннинг қилиғини қизиқ деб ҳисоблайсизми? – қаттиқ дарғазаб бўлиб қичқирди Юлия Михайловна. – Бу, шунақанги аҳмоқлик, шунақанги фаросатсизлик, шу тубанлик, аблахлик, шу найрангни-я, о, сиз буни атай айтяпсиз! Ўзингиз ҳам улар билан тил бириктиргансиз!

– Ҳа, орқада ўтириб, яширинча ҳаммасини бошқарганман! Тушунсангизчи ахир! Агар мен фитнада қатнашганимда – Липутиннинг ўзи билан тугамасди. Сизнингча, мен ҳали падарим билан ҳам келишиб олгандирман, агайдан жанжал чиқарасиз, деб? Хў-ўш-ш, айтинг-чи, падарни ким саҳнага чиқарди? Ким бунга айбдор? Ким сизни кеча тўхтатмоқчи бўлди, ҳа, кеча, кеча?

– Oh, hier il avait tant d'esprit¹, мен унга умид боғловдим, у ўзини жуда чиройли тутуди: мен у билан Кармазинов икковлари... мана, оқибат!

– Ҳа, ана оқибат. Аммо ўша tant d'esprit га қарамасдан, падар тиррақилаб юборди, агар унинг шундай тиррақилашини олдиндан билганимда, сизнинг байрамингизга қарши фитнага кўшилган ҳолда, шубҳасиз, эчкиларни экинга туширманг, пайхон қилиб ташлайди деб, гапириб ўтирмасдим, шундай эмасми? Ҳолбуки, сизни кеча бундан қайтармоқчи бўлдим, нега деганда, шундай кори ҳол бўлишини сезган эдим. Албатта, ҳаммасини

¹ О, кеча у шундай сўзамол эди (франц.).

олдиндан билишнинг иложи йўқ: падарнинг ўзи ҳам, афтидан, бир дақиқа илгари ҳали нима дейишини билмаган. Бу жаззаки чоллар одам-подамга ўхшамайди! Аммо ҳали вақт бор, чорасини қилса бўлади: эртагаёқ унинг олдига бутун расмиятчилигини қилиб, иккита шифокорни юборинг, сихат-саломатлигини кўришсин, кейин тўғри касалхонага жўнатишсин даволагани, хушига келтиришади, буни бугун, ҳозир ҳам қилса бўлади, одамларнинг кўнгли жойига тушади. Жилла курса, мазза қилиб кулишади, хафа бўлишнинг ҳожати йўқ экан, дейишади. Бугун бал пайтидаёқ мен буни маълум қилиб қўяман, ахир унинг боласиман-ку. Кармазинов эса бошқа масала, у хўтика ўхшаб чиқди ва бир соат ҳамманинг бошини қотирди, – мана, уни айтса бўлади мен билан фитнага кўшилган деб! Келинлар, мен ҳам бир тиррақилай, Юлия Михайловнанинг мазасини қочирай, деган-да!

– О, Кармазинов, quelle honte!¹ Одамлар олдида ер ёрилса-ю, ерга кириб кетмадим уятдан!

– Йўқ, мен ерга кириб кетмасдим, унинг ўзини қаро ерга киритардим. Одамлар ҳақ. Кармазинов масаласида ким айбдор? Уни сизга мен тикиштирдимми? Унинг соясига кўрпача солдирдимми? Майли, у нари турсин, анов-чи, учинчиси, сиёсий савдойи, бунинг масаласи энди бутунлай бошқача. Ҳамма уни назардан қочирган, ёлғиз менинг фитнам эмас.

– Ох, гапирманг, даҳшат, даҳшат! Бунга мен ўзим, ёлғиз мен айбдорман!

– Тўғри-ку, лекин мен сизни оқлайман. Э, ким билсин, бу кароматгўйларни! Уларнинг дастидан Петербургда ҳам кун йўқ. Ахир уни сизга тавсия этишган-да; яна қандай денг! Шунинг учун розилик беринг балда қатнашишга, сиз бунга бурчлисиз. Бу тиррикни қаранг ахир, яна сиз ўзингиз уни минбарга олиб чиқдингиз-а. Энди ҳамманинг олдида айтишингиз керак унинг сизга ҳеч қандай алоқаси йўқлигини, сизни чалғитишгани, азамат полиция қўлига топширилганини. Бу савдойи одамдан ўзингизни қаҳр-ғазаб билан ихота қилинг. Ҳақиқатан ҳам, бу телбаликдан бошқа ҳеч нарса эмас. У ҳақда фақат шундай деб маълумот бериш керак. Бу тишлонғичларга менинг сира тоб-тоқатим йўқ. Мен ўзим ҳам бундан бағтар гапларни айтаман, лекин минбарга чиқиб эмас-да. Улар бўлса энди нукул сенатор келаркан деб айюҳаннос солишяпти.

– Қанақа сенатор? Ким айюҳаннос соляпти?

– Билмасам, ўзим ҳам тушунмаяпман. Юлия Михайловна, сизга сенатор ҳақида ҳеч нарса маълум эмасми?

– Сенаторми?

– Билмасам, улар бу ерга сенатор тайинланган дейишяпти, сизни Петербургдан алмаштиришармиш. Буни кўплардан эшитдим.

– Мен ҳам эшитдим, – тасдиқладим мен.

– Ким айтяпти буни? – кип-қизариб кетди Юлия Михайловна.

– Ким биринчи бўлиб айтди, демоқчимисиз? Мен қайдан билай? Шундай гапиришяпти-да. Ҳамма гапиряпти. Айниқса, кеча гапиришди. Ҳаммаси қандайдир жуда жиддий, нималигига ақлинг етмайди. Тўғри, ақллироқ, билагонроқ одамлар – гапиришмайди, аммо буларнинг ҳам баъзилари гап тинглайди.

– Қандай пасткашлик! Ва... қандай ҳамоқат!

– Шунинг учун ҳам балга боринг, деяпман-да, бориб ўзингиз бу аҳмоқларнинг қулоғини чўзиб қўйинг.

– Сезиб турибман, бориш, бу – менинг бурчим, аммо... яна бошқа бир

¹ Қандай уят! (франц.).

шармандалик кутиб турган бўлса-чи? Одамлар йиғилмаса-чи? Ахир ҳеч ким келмайди, ҳеч ким, ҳеч ким!

– Мунча қизишасиз! Улар келмас эмишми? Либослар, безаклар, зеб-зеварлар нимага тайёрланган эди унда? Э, бу гапингиздан кейин сизнинг аёл эканлигингизга ҳам бовар қилмай қўйдим. Одамларни билиш шундук бўладими!?

– Сардорхоним келмайди, келмайди!

– Э, нима бўлган ўзи бу ерда! Нега келишмайди? – деб кичкириб юборди Петр Степанович ғазабидан кўкариб.

– Шарманда-шармисорлик бўлган бу ерда. Мен билмайман нима бўлган, лекин мен энди у ерга қадам босолмайман.

– Нега энди? Сизнинг айбингиз нима? Нега айбни ўз бўйингизга оляп-сиз? Кўпроқ айб одамларда эмасми, оқсоқолларда, хонадон бошлиқларида? Улар аблахлар билан тирранчаларнинг танобини тортиб қўйишлари керак эди, – нега деганда, у ердагиларнинг кўпи аблах ва тирранчалар, қаланғи-қасанғилар. Ҳеч қандай жамиятда ва умуман ҳеч қаерда ёлғиз полициянинг ўзи билан ҳеч вақо қилиб бўлмайди. Бизда ҳар ким керак бўлса, ўзига алоҳида кўриқчи миршаб беришни талаб қилади. Жамият ўзини-ўзи кўриқлаши кераклигини тушунишмайди. Бизда хонадонларнинг бошлиқлари, мансабдорлар, уй бекалари, ойим қизлар шундай шароитларда нима қилишлари керак? Индамай аразлаб юришади. Шўх тирранчаларни жиловлаб туришга жамиятда ташаббус етишмайди.

– Оҳ, бу олтин ҳақиқат! Индашмайди, аразлашади... атрофга аланглашади.

– Ҳақиқат бўлса, сиз ана шуни айтинг, рўй-рост, мағрур туриб, қатъият билан айтинг. Ўзингизни тикка турганингизни кўрсатинг. Айнан ўша оқсоқоллар, оналар ва оталар кўриб қўйсин. О, қўлингиздан келади бу, кобилиятингиз етади, фикрингиз тиниқ. Фикрларингизни жамлайсиз – айтаверасиз, айтаверасиз. Кейин “Голос” билан “Биржевой”га хабарлар жўнатилади. Шошманг, мен ўзим бунга киришаман, сизга ҳаммасини тўғрилаб бераман. Кўпроқ диққат-эътибор қаратинг, буфет чакқон ишлаб турсин; князни тортамыз, жанобимиздан илтимос қиламыз... ҳаммасини қайтадан бошлаётган чоғимизда жаноблари, monsieur, бизни ташлаб кет-масалар керак, ҳойнаҳой. Ундан кейин сиз Андрей Антонович билан бирга қўлтиқлашиб кириб борасиз. Андрей Антоновичнинг соғликлари қандай?

– О, бу фариштадай одамни сиз нималар демарингиз! Қанча ноҳақ, нотўғри, дилни оғритадиган сўзлар айтдингиз! – деб кичкирди бирдан хаяжондан тўликиб кетиб Юлия Михайловна, ҳатто унинг кўзларига ёш қалқди, рўмолчасини кўлига олди. Петр Степанович бир зум ҳатто тилини тишлаб қолди:

– Менми, мен... қўйинг-е... мен доим...

– Сиз ҳеч қачон, ҳеч қачон! У ҳақда адолатли яхши гап айтмагансиз!

– Аёл кишини ҳеч тушуниб бўлмайди! – тўнғиллади Петр Степанович оғзини қийшайтириб тиржайиб.

– У энг ростгўй, энг назокатли, энг мулойим, фаришта инсон! Энг яхши инсон!

– Майли, майли, яхши одам... мен доим яхши инсон деганман...

– Ҳеч қачон! Аммо, бас. Мен, шарт эмас унинг ёнини олишим. Боя анови бағритош сардор ойим менга бир қанча учуруқ заҳарли гаплар қилди кечаги ишлар ҳақида.

– О, унинг кечаги ишларни гапириб ўтирадиган пайти эмас, унга бу-

гунгиси ҳам етиб ортади. У балга келмайди деб нега ташвишланасиз? Жанжалнинг ичида қолиб кетгандан кейин келмайди-да. Балки унинг айби йўқдир, лекин бари бир обрўни сақлаш керак-да; кўли кир.

– Нима бу, тушунолмаяман: нега кўли кир? – ажабланиб қаради Юлия Михайловна.

– Яъни мен аниқ айтолмайман, аммо шаҳарда ноғора қоқишяпти, уларни у учраштиради деб.

– Нима ўзи? Кимни учраштиради?

– Э-ҳа, сиз ҳали хабарингиз йўқми? – ўзини устамонлик билан ҳайрон бўлгандай қилиб кўрсатди у, – Ставрогин билан Лизавета Николаевнани-да!

– Қандай? Нима? – кичкириб юбордик ҳаммамиз.

– Наҳотки, билмасаларингиз? Фу-ув! Э, кеча фожиали романлар юз берди-ку: Лизавета Николаевна сардор ойимнинг каретасидан тўғри Ставрогиннинг каретасига ўтиб ўтирди ва куппа-кундузи “йигит” билан Скворешникига қараб жўнаворди. Бир соат бўлди ё бўлмади.

Биз донг котдик. Қўймай сўраб-суриштиришга тушдик, аммо у ўзи «бехос» гувоҳ бўлса ҳам, бироқ батафсилроқ қилиб сўйлаб беролмади, биз ҳайрон бўлдик. Воқеа гўёки қуйидагича юз берган: сардор ойим Лиза билан Маврикий Николаевични “маъруза”дан кейин Лизанинг онаси (ҳамон оёғи оғрийди) турадиган уйга каретада олиб борган, бу ерда, уйдан йигирма беш одимлар чамаси нарида, чеккароқда кимнингдир каретаси турган. Лиза эшик олдида аравадан сакраб тушгану, тўғри шу карета томонга чопган; карета эшиги очилган, сўнг ёпилган; Лиза Маврикий Николаевичга: “Мени кунламанг!” – деб кичкирган, кейин карета Скворешникига қараб қанот чиқаргандай бўлиб учиб кетган. Биз шошиб-пишиб сўрадик: “Келишилган эканми? Каретада ким ўтирган экан?” – Петр Степанович бунга ҳеч нарса билмайман, деб жавоб берди; албатта, ўртада келишув бўлган, лекин каретада Ставрогиннинг ўзи ўтирганини кўрмаган; балки хизматкор чол Алексей Егорич ўтирган бўлса ажабмас. У “Сиз у ерга қандай бориб қолдингиз? Скворешникига кетишганини қаердан биласиз?” – деган саволга, шу ердан ўтиб кетаётган эдим, Лизани кўриб, карета олдида чопиб бордим (бари бир шунчалик қизиқувчи бўлса ҳам, каретада ким борлигини пайқаманмиш!), Маврикий Николаевич эса наинки уларнинг ортидан қувган, ҳатто Лизани тўхтатиб қолишга ҳам уринмаган, ҳатто бор кучи билан: “Ставрогиннинг олдида кетди, Ставрогиннинг олдида!” – деб бакираётган сардор ойимнинг кўлидан тутиб турган. Шу ерга келганда, мен ўзимни сира тўхтатолмадим, ғазабимга чидолмай Петр Степановичга қаҳр билан кичкирдим:

– Буни сен аблах қилгансан! Эрталаб шунга кетгансан. Сен Ставрогинга ёрдам бергансан, сен келгансан каретада, сен ўтиргансан... сен, сен, сен! Юлия Михайловна, бу сизнинг душманингиз, у сизни ҳам ҳалок қилади! Эҳтиёт бўлинг!

Шундан кейин мен оёқни кўлга олиб уйдан чопиб чиқиб кетдим.

Мен шу пайтгача тушунмайман ва ажабланиманки, унга қандай қилиб кичкирдим. Аммо жуда топиб айтган эканман, ҳаммаси айтганимдай бўлиб чиқди, бу кейинчалик маълум бўлди. Муҳими, у бизга хабарни маълум қилганда, сохта бир усулни кўллагани кўзга ташланиб турарди. У уйга келиб, биринчи бўлиб шу фавкулудда хабарни дарров билдиргани йўқ, ўзини гўё биз бундан усиз ҳам хабардордай тутди, – ҳолбуки қисқа бир вақт ичида буни билишнинг сира иложи йўқ эди. Агар билганимизда

хам, то у гапирмагунча бари бир индамай туриб бўлмасди. Ва яна вақт қисқалиги боисидан, шаҳарда сардор ойим борасида даранг-дурунг бўлаётганини эшитиш мумкин эмасди. Бундан ташқари, у ҳикоя қила туриб, икки маротаба қандайдир палидларча ишшайиб кулиб қўйди, чамаси, бу аҳмоқларни бошлаб лақиллатдим, деб ҳисоблади чоғи. Аммо энди у билан ишим йўқ эди; эшитган асосий гапимга ишонардим, шунинг учун Юлия Михайловнанинг қошидан эс-хушим ўзимда йўқ югуриб чиқиб кетдим. Талофат хабари юрагимга ўқдек тегди. Жоним шундай оғридики, кўзимдан ёш чиқиб кетди; ҳа, мен йиғлаган бўлсам керак. Нима қилишимни билмасдим. Степан Трофимовичга югурдим, аммо зерикмаган банда яна эшигини очмади. Настасья менга жуда иззатини келтириб истироҳатга ётдилар, дея пичирлади, аммо мен ишонмадим. Лизанинг уйига бориб хизматкорлардан сўраб-суриштирдим; улар қочганини тасдиқлашди-ю, аммо ўзлари ҳеч нарсани билишмасди. Уй ташвиш-хавотирга тўла эди; касал бегойим дам ҳушидан кетар, дам ҳушига келарди; унинг ёнидан Маврикий Николаевич жилмасди. Маврикий Николаевичдан чақириб сўрашга истиҳола қилдим. Петр Степановични ўсмоқчилаб сўрадим, ҳақиқатан ҳам, кейинги кунлар ичида у бу ерда кунда-шунда бўлиб қолган экан, баъзан бир кунда икки марта ҳам келаркан. Хизматкорлар маънос тортиб қолишган, Лизани жуда катта ҳурмат билан тилга олишарди; уни яхши кўришаркан. Лиза тамом бўлган, бутунлай тамом бўлган – бунга менда шак-шубҳа йўқ эди, аммо, айниқса, куни кеча Ставрогин билан ўрталарида бўлиб ўтган воқеадан сўнг, мен масаланинг руҳий томонини ҳеч тушуниб етолмасдим. Бироқ шаҳарни чарх уриб айланиб, аллақачон ҳаммаёққа овоза бўлиб кетган хабарни таниш бадхоҳ хонадонлардан сўраб юришни ўзимга эп кўрмадим, бир чеккаси, бу Лизани ерга уриш билан баробар эди. Аммо нимагадир мен Дарья Павловнани ҳам истаб бордим, дарвоқе, бу ерда менга эшик очишмади (Ставрогинлар уйда кечаги кундан бери ҳеч кимга эшик очишмаётганди); нимага у ерга борганим, унга нима демоқчи бўлганимни ўзим ҳам билмайман, нимага? У ердан акасининг олдига йўл олдим. Шатов қовоғини солиб индамай эшитди. У шу пайтгача кўрилмаган ғоятда бадбин кайфиятда эди; жуда ёмон ҳаёлга ботган, мени ҳам зўр-базўр эшитди. У қарийб ҳеч нарса демади ва этикларини бошқа пайтлардан кўра қаттиқроқ гурсиллатиб хужрасида у бурчакдан бу бурчакка нари бориб, бери кела бошлади. Мен пиллапоядан тушиб кетаётганимда, орқамдан туриб: “Липутинга боринг, ҳаммасини ундан биласиз”, – деб кичқирди. Бироқ мен Липутинга бориб ўтирмадим-у, анча йўлга етиб қолганимда, яна орқамга Шатовникига қайтдим, ичкарига кирмай, эшикни қия очиб ҳеч қандай тушунтириш бермаган ҳолда унга қисқа қилиб: бугун Марья Тимофеевнанинг олдига ўтиб келолмайсизми? – дедим. Шатов жавоб бермай сўкинди ва мен ўз йўлимга равона бўлдим. Унутмаслик учун ёзиб қўяётирман, у ўша куни кечдаёқ шаҳар четига йўл олиб анчадан бери кўришмаган Марья Тимофеевнани кўриб келди. Марья Тимофеевна соғ-саломат, кайфияти чоғ экан, Лебядкин ғирт маст ҳолда биринчи хонадаги диванда тош қотиб ухлаб ётган экан. Кеч соат роса тўққиз эди, дейди у. Эртасига у ҳаммасини кўчада шоша-пиша менга сўйлаб берди. Мен эса кечки соат ўнларда балга бормоқчи эдим, энди “ёш шотир йигит” тариқасида эмас (тасмамни Юлия Михайловнага қолдиргандим), одамларнинг гап-сўзларини эшитмоқчи (асло улардан сўрамаган ҳолда) эдим, бу гапларга жуда қизиқардим, нима дейишаётган экан одамлар бу воқеалар ҳақида? Яна узоқдан бўлса ҳам, Юлия Михай-

ловнага кўз қирини ташламоқчи эдим. Боя унинг ҳузуридан чопиб чиқиб кетганим учун ўзимни ҳеч кечиролмасдим.

III

Бутун тун ўзининг ақл бовар қилмас воқеалари ва уларнинг эрталабга бориб даҳшатли ечим топгани билан ҳанузгача кўз ўнгимда кўрқинчли, оғир туш каби туради ва назаримда, ушбу солномамнинг энг ваҳимали қисмидай туюлади. Мен балга кечикдим, лекин бари бир унинг тугашига яқин келдим, – у шундай тезгина охирлади. Сардор ойим саройининг остонасига келганимда, соат ўн бирлар бўлиб қолганди, маърузалар ўқилган ўша Оқ зал орадан қисқа вақт ўтган бўлишига қарамай, саранжом-сарош-та йиғиштирилган, бутун шаҳар миқёсида ўтадиган рақс кечасига тахт қилинганди. Мен боя эрталабдан бал борасида нохуш фикрда бўлсам ҳам, бари бир бор ҳақиқатни тўла англаб етолмаётгандим: юқори доирадан бирон зот унда қатнашмади; ҳатто лавозимлари юқорироқ мансабдорлар ҳам беҳафсалалик қилишди, – холбуки, буни асло назардан қочириб бўлмасди. Хонимлару ойим қизларга келганда эса, Петр Степановичнинг ҳалиги ҳисоб-китоблари (эндиликда уларнинг маккороналиги очик-ойдин аён бўлди) мутлақо нотўғри бўлиб чиқди: жуда оз хотин-қизлар келишди; тўрт эркакка базўр битта аёл тўғри келса келарди, бўлмаса йўқ, яна қанақанги аёллар денг! Полк офицерларининг “аллақандай” хотинлари, почта хизматчилари, қизларини етаклаган уч-тўрт табибалар, бир неча қашшоқлашиб қолган бегойимлар, юқорироқда эслатиб ўтган эдим, бир котибнинг еттита қизи ҳамда битта жияни, бир неча савдогар бозоргон хотинлар, ахир шуларга кўз тутганмиди, шуларга ишонганмиди Юлия Михайловна? Ҳатто тожир савдогарларнинг ҳам ярми келмади. Эркакларга келганда, аслзодаларимизнинг ялпи қатнашмаганига қарамай, улар ҳар қалай хийла кўпчилик эди-ю, аммо негадир шубҳали ва ноаён таассурот қолдирарди. Албатта, бу ерда бир неча баобру ҳамда вазмин офицерлар ўз хотинлари билан келишган, неча-неча хонадонларнинг аъзолари қобил оталар етакчилигида юришар, чунончи, етти қизнинг отаси ҳам шу ерда эди. Бу камсуқум одамларнинг ҳаммаси, бир жанобнинг таъбири бўйича, “зарурат” юзасидан келган эдилар. Лекин, бошқа бир томондан, бир тўда шўх-чаққон хотин-қизлару кеча биз Петр Степанович билан чиптасиз кирган деб гумон қилганимизга ўхшаб кетадиган тўдалар бугун янада кўпайгандек кўринарди. Уларнинг бари ҳозирча буфетда ўтиришар, кириб келишлари биланок худди олдиндан шартлашгандай ўзларини буфетга урардилар. Буфет қатор тушган хоналарнинг охирида катта залга жойлашган бўлиб, бу ерда Прохорич ҳаммасига бош-қош, турли-туман газаклар, анвойи ичимликлар, шарбатлар кўзларни қувонтириб, иштаҳа кўзгатарди. Бу ерда мен увадароқ сюртуклардаги, уст-бошлари даргумон ва сира балга ярашмаган кимсалар, аллақандай бошқа шаҳарлардан келган кишиларни кўрдим, улар жуда қисқа вақтга зўр-базўр хуши ўзига келтирилганга ўхшардилар. Мен албатта, Юлия Михайловнанинг фикрича, бал иложи борича халқона бир тарзда ўтиши мўлжалланганлигини билардим, шаҳар аҳли ҳам агар чипта олишга раъй билдирса, рад этмаслик тайинланганди. Бизнинг шаҳар аҳларимизнинг ҳаммаси бошдан оёқ қора қашшоқ, уларнинг хаёлига ҳеч қачон чипта сотиб олиш келмасди, албатта, худди мана шунга тўла амин бўлган ҳолда, ўзининг қўмитасидаги йиғилишида ҳалигиндақа “халқона” сўзларни бемалол айтаверса бўлаверарди. Лекин

кўмита ҳар қанча “халқпарвар” бўлганда ҳам, мен ушбу бадқовоқ уврин-тўдаларни бу ерга қўйиш мумкинлигига шубҳа билан қарайман. Лекин ким уларни киритди ва қандай мақсадда? Липутин билан Лямшиндан шотирлик тасмалари аллақачон олиб қўйилганди (лекин улар балда иштирок этишар, “адабиётнинг жуфт ракси” да қатнашардилар); лекин Липутиннинг ўрнини эрталаб Степан Трофимович билан “тишлашган” семинария талабаси эгаллаганлигини кўриб ҳайрон қолдим; Лямшиннинг ўрнини эса Петр Степанович эгаллабди; шундоқ бўлгач, бу ёғига нима кутиш мумкин? Мен гап-сўзларга қулоқ тутишга уринардим. Баъзан мутлақо куракда турмас гаплар айтиларди. Мисол учун, бир тўдада шундай дейишарди: эмишки, Ставрогин билан Лиза воқеасини Юлия Михайловна уюштирганмиш ва бунинг эвазига Ставрогиндан пул олганмиш. Ҳатто пулнинг қанчалигини ҳам айтишарди. Юлия Михайловна ҳатто байрамни ҳам шу мақсадда амалга оширганмиш; шунинг учун шаҳар аҳли нима гаплигини билиб қолиб, ярми байрамга келмаганмиш, Лембкени ҳам жонини халқумига келтиришиб, “жиннисини чиқаришганмиш”, энди хоним эс-хушини йўқотган эрини “етақлаб” юрганмиш. Кўплар хандон ташлаб кулишар, қиҳқиҳлашар, хахолашар, мўйловларини бурашарди. Ҳаммаси бални боди-шоди танқид қилар, Юлия Михайловнани эса аямай бўралаб сўкишарди. Ким кўп – валдираган, валақлаган, оғзини саситган кўп, нима дейишингга, нима деб хулоса чиқаришингга ҳам ҳайронсан. Буфетда ҳам шўх-шаддод одамлар жойлашиб олган, бунда бир неча ҳеч нарсага ҳайрон бўлмайдиган, ҳеч нарсадан қўрқмайдиган, ўқтам ва тараллабедод хотинлар ҳам бор, кўпчилиги офицерларнинг оиласи, эрлари билан бирга келишган. Улар тўда-тўда бўлиб столларда давра қуриб ўтиришар, шўх-шан чой ичишарди. Буфет келган одамларнинг кўпчилигига кўноқ бўлиб қолганди. Бирок, бир неча дақиқалардан сўнг ушбу тўда залга ёпирилади; кўрқиб кетасан киши.

Ҳозирча Оқ залда княз етакчилигида уч қатор, бироз сийрак бўлса ҳам, жуфт-жуфт бўлиб ракс – кадрийл тушишар, ойим қизлар айланишар, ота-оналар уларга қараб меҳрлари товланарди. Лекин шундай бўлса ҳам, ушбу ҳурматли зотларнинг кўпчилиги қизлари тўйиб-тўйиб ўйнаганларидан сўнг “ҳаммаси бошланмасдан бурун” тезроқ бу ердан ўз вақтида жўнаб қолиш пайида бўлишарди. Нима учундир ҳамманинг, албатта, нимадир бошланишига ишончи комил эди. Юлия Михайловнанинг шу онлардаги аҳволи руҳиясини ифодалаб беришга жуда қийналаман. Мен унга яқинроқ турган бўлсам-да, у билан гаплашганим йўқ. Мен залга кириб борганимда уни кўриб таъзим қилдим, аммо у мени пайқамасди (пайқамасгани рост). Башарасидан касал одамга ўхшар, нафрат ва такаббурилик учкунлаган нигоҳи олазарак боқар, хавотирга тўла эди. У азоб-оғриқ билан ўзини ўзи босишга уринаётгани сезилар, – аммо нима учун, кимга керак бу? Унинг, албатта, бу ерда турмагани маъқул эди, муҳими, эрини олиб кетиши керак эди, аммо нечундир кетмасди! Энди унинг башарасиданоқ “кўзи мутлақо очилгани”, бошқа кутадиغان ҳеч нарса қолмаганини сезиш мумкин эди. У Петр Степановични ўз хузурига чақирмасди. (Петр Степанович ҳам чамаси ундан ўзини олиб қочарди; мен уни буфетда кўрдим, ўзида йўқ хурсанд эди). Аммо хоним ҳар қалай, бални ташлаб кетмади, у Андрей Антоновични бир зум ўзидан нари жилдирмасди. О, у энг сўнгги сония-гача ва ҳаттоки, то бугун эрталабгача ҳам эрининг сиҳат-саломатлиги борасидаги ҳар қандай гумон, имо-ишораларни самимий қаҳр-ғазаб билан рад этиб келди. Аммо мана энди унинг кўзи бу борада ҳам очилмоғи

керак эди. Менинг ўзимга келганда, назаримда, шундоқ бир қарашдаёқ Андрей Антонович боя эрталабгидан кўра мазаси қочганрок кўринарди. У қандайдир ҳушидан айрилганга ўхшар ва афтидан, қаерда турганлигининг фарқига етмасди. Кутилмаганда баъзан жуда жиддий нигоҳ ташларди, чунончи, икки маротаба менга шундай қаради. Бир марта у нима ҳақдадир оғиз очмоқчи бўлди, овозини баланд кўтариб гапга чоғланди, аммо гапини тугатмай жим бўлди, унинг ёнида кўл қовуштириб итоаткорона турган мансабдор қария кўрқиб кетди. Бироқ Оқ залда турган бир гуруҳ итоаткор одамлар ҳам кўрққан ва қовоқ солган ҳолда Юлия Михайловнадан ўзларини четга тортишар, айни пайтда унинг ўртоғига ҳаддан ташқари ғалати қилиб қарашар, уларнинг очикдан-очик разм солиб, тикилиб боқишлари кўрқиб туришганига сира мос тушмасди.

“Мана шу нарса юрагимни ўкдек тешиб ўтди, кейин мен Андрей Антоновичнинг аҳволини фаҳмлай бошладим”, – деб кейин менга кўнглини очган эди Юлия Михайловна.

Ҳа, яна унинг ўзи айбдор эди! Афтидан, боя мен югуриб чиқиб кетганимдан сўнг, Петр Степанович билан бал бўлади ҳамда унда қатнашилади, деган қарорга келинган, – хоним яна “маъруза”дан батамом “гаранг” бўлиб, каловланиб чиққан Андрей Антоновичнинг кабинетига ўтиб, яна барча истиғною лутфу қарамларини тўла ишга солиб, уни ўзи билан бирга олиб чиққан. Аммо энди қанчалар қийноқ остида қолди! Ва бари бир ташлаб кетмади! Гурури ўртанармиди унинг ё ўзини йўқотиб кўйганмиди, билмадим. У қанчалар кибру ҳавога тўлиқ бўлмасин, камсиниб ва табасум қилиб, ёнидаги айрим хонимлар билан гап қотмоққа уринар, лекин улар дарҳол саросимага тушиб, чўчинқираб, ишонқирамай, “ха-я”, “йўғ-а” деб гапни қиска қилишар, чамаси, ўзларини четга олишарди.

Бу ерда шахримизнинг катта амалдор аъёнларидан фақат бир кишигина бор эди, у ҳам бўлса ўша истеъфодаги генерал эди, уни сизга аввал таништирганман, Ставрогин билан Гаганов ўртасида дуэль бўлиб ўтгандан сўнг, у сардор ойим хонадонидаги йиғинда ўзи гап очиб, жамоатчилик наздида йиғилиб қолган жумбоқларга ечим топганди. У залларда салмоқ ва салобат билан айланиб юрар, диққат-эътибор билан атрофига разм солар, бўлаётган гап-сўзларга кулоқ тутар, ўзини ўйнаб-кулгани эмас, кўриб кузатгани келган одамдай кўрсатарди. У ниҳоят, Юлия Михайловнанинг ёнидан жой олди-да, сўнг бир қадам ҳам нари жилмади, чамаси, хонимга далда бериш, уни хотиржам қилишни истарди. Ҳеч шубҳасиз, бу жуда меҳрибон ва оққўнгил, ўта басавлат одам эди, шу билан бирга жуда ачинарли тарзда ғоятда қариб қолганди. Лекин келиб-келиб шу қари маҳмадона чол уни ўз ҳимояти ва паноҳига оладими, унинг обрў-эътибори, шон-шарафини кўтариб берадими энди, бунини тан олиш ғоятда аянчли эди. Генерал эса бир қадам ҳам ортда қолмас ва тинмай валақларди.

– Айтадиларки, шаҳар етти дарвешсиз яшолмайди... еттита, чамаси, яна уларнинг нечталиги эсимда йўқ. Яна билмайман, бу еттитадан қанчаси... шахримизнинг тақводор дарвешлари... сизнинг балингизга етиб келишган, аммо уларнинг шак-шубҳасиз бу ерда бўлишларига қарамай, мен ўзимни хавф-хатардан амин деб сезолмаяпман. Vous me pardonnerez, charmante dame, n'est-ce pas?¹ Ма-жо-зий маъ-но-да айтяпман, аммо буфетга ўтдим, ишқилиб, омон-эсон қайтиб чиқдим... Бебаҳо Прохоричимизнинг у ерда қиладиган иши қолмаган... Афтидан, эрталабгача унинг чодиридан ном-нишон қолмайди. Бу кулгили бир гап-да. Мен фақат

¹ Сиз, гўзалим, мени кечиринг, тўғрими? (франц.).

“адабиётнинг жуфт ракси” қандай ўтишини кутяпман, кейин тўшагимга ётаман. Маъзур кўринг, бўғинларим қақшаб оғрийди, мен эрта ухлайман, сиз ҳам барвақт “ух қилинг”, болаларга шундай дейишади. Мен навраста гўзалларни кўргани келганман... Ҳеч қаерда улар бу ердагичалик кўп ва ҳўб эмас... Ҳаммалари дарёнинг нариги бетидан келганлар, мен эса у томонларга ўтмаганман. Бир офицернинг хотини, у афтидан ўқчи егерь бўлса керак, бағоят малоҳатли сўлим экан, шу денг... яна буни ўзи ҳам билади денг. Мен ёсуман билан гаплашдим; жуда шўх денг... қизлари тушмагур ҳам ширингина; аммо, ширинлигидан бошқа ҳеч нарсаси йўқ. Майли, одамнинг жони киради. Ғунчанинг ўзи; фақат лаблари дўрдоқ. Умуман рус аёлларининг гўзаллигида ўзи мавзунлик кам... ва бироз қуймоққа тортадими-ей... *Vous me pardonnez, n'est-ce pas...*¹ Кўзлари ҳам офатижон... кулиб турувчи кўзлар. Ана шу ғунчалар ёшлик чоғларида икки йил... ҳатто уч йил жуда фусункор... уч йил... ундан кейин ёйилиб кетишади бутунлай... кейин эрлари ин-диф-фе-рентизмга² гирифтор бўлишади, бу жуда аламли нарса, шундан бутун аёллар масаласи тармоқ отиб кетади... яна ким билади, мен аёллар масаласини тўғри тушунармикинман... Ҳм. Танобий зал яхши; хоналар дид билан безалган. Баттар бўлиши мумкин эди. Муסיқа эса ундан ҳам баттар... демайман – бўлиши мумкин. Хонимлар сийрак – бу яхшиликка эмас. Либосларни айтиб ў-тир-май. Афти курсин, анави кулранг шим кийган уялмай беадаб рақс тушяпти. Хурсандчилик қилаётган бўлса, уни кечиришим мумкин, бунинг устига у шу ерлик дорифуруш... аммо соат ўн бир ҳали вақтли, ҳатто дорифуруш бўлса ҳам... Буфетда иккитаси уришди, чиқариб юборишмади... Кечаси соат ўн бирда уришқоқларни чиқариб юбориш керак, авомнинг одати қандай бўлишидан қатъий назар... мен кечаси соат уч демаяпман, бу ҳолда ижтимоий фикрга ён бермоқ лозим бўлар, – бал мабодо соат учгача борармикин? Варвара Петровна сўзининг устидан чиқмади ва балга гул юбормади. Ҳм, хозир унинг хаёлига гул келадими, *rauvre mere!*³ Бечора Лиза-чи, сиз эшитдингизми? Айтишларича, сирли гаплар ва... яна саҳнага Ставрогин чиқяпти... Ҳм. Уйга кетсаммикин... ёмон уйқу босяпти. Ўша “адабиёт жуфт ракси” қачон бошланади?

Ниҳоят, “адабиёт жуфт ракси” ҳам бошланди. Кейинги вақтларда шаҳарда қаерда бўлмасин, бал тўғрисида гап кетганда, албатта, шу “адабиёт жуфт ракси”га бориб тақалар, унинг нималигини ҳеч зот яхши тасаввурига келтиролмагани боис, ҳаммада битмас-туганмас қизиқиш уйғотарди. Муваффақият учун шунинг ўзи етарли эди, аммо – барчанинг ҳафсаласи пир бўлганини айтинг!

Оқ танобий залнинг шу вақтгача берк турган ён эшиклари очилди-да, бирдан бир неча ниқоблар кўринди. Одамлар қизиқиб уларни қуршаб олишди. Буфетда ҳеч ким қолмади, ҳамма шу ёққа ёпирилди. Ниқоблар рақсга тайёрланиб, ўрин эгаллашди. Мен олдинги қаторга ўтиб олдим, нақ Юлия Михайловна, фон Лембке ва генералнинг орқасида турдим. Шунда шу пайтгача қораси кўринмаган Петр Степанович Юлия Михайловнанинг олдига ликиллаб келди.

– Мен буфетдан ҳаммасига қараб турибман, – дея пичирлади у айб иш қилиб қўйган мактаб ўқувчисига ўхшаб, хонимнинг атай ғашига тегиш учун у яна шундай ясама қилиқ қилди. Хонимнинг фиғони чиқди.

¹ Сиз мени кечиринг, тўғри эмасми? (франц.).

² Бепарволик, лоқайдлик, қизиқмаслик (тарж.).

³ Шўрлик она (франц.).

– Лоақал энди мени алдамасангиз бўлармиди, мунча сурбетсиз! – унинг овози шунчалар баланд чиқдики, буни ҳамма эшитди. Петр Степанович ўзидан бениҳоя мамнун ҳолда орқага чекилди.

Мана шу “адабиётнинг жуфт ракси”дан ортиқ ночоррок, жўнрок, нўнокрок ва сийқарок ўхшатгани тасаввур қилиш қийин. Бизнинг авомга бундан ортиқ тўғри келмайдиган нозарур нарсани ўйлаб топиш маҳол; ҳолбуки, уни Кармазинов ўйлаб топган, дейишади. Лекин уни Виргинский-нинг уйидаги меҳмондорчиликда қатнашган чўлоқ муаллим билан бирга Липутин тайёрлагани рост. Лекин фикр ҳар қалай Кармазиновдан чиққан ва ўзи ҳам қандайдир алоҳида бир ролни ўйнаб, махсус либосларда чиқиш истагини билдирган. Жуфт ракс (кадриль) олти жуфт ночор ниқоблардан иборат эди, – буларни тўла маънода ниқоб деб ҳам бўлмас, чунки уларнинг либослари бошқаларникидан қолишмасди. Мисол учун денг, бир бўйи ўртача, фрак кийган, кекса ёшдаги жаноб, – ҳеч кимдан усти-боши билан ажралиб турмас, – у пўрим оқ соқол қўйган (соқоли боғич билан боғланган ва бутун посони ҳам шунда), башарасида ғоятда савлатдор бир ифода билан жойида турган ҳолда ракс тушар, оёқларини тез-тез майда қадам ташлаб қимирлатарди. У бўғзидан ўртача хириллаган бас товуш чиқарар ва худди мана шу хирилдоқ товуш таниқли газеталардан бирини англтарди. Ушбу ниқобнинг рўпарасида қандайдир иккита йирик X ва Z ракс тушишар ва мана шу ҳарфлар уларнинг фракларига тўғналган, лекин бу X ва Z ҳарфлари нимани билдириши номаълум эди. “Честная русская мысль”¹ – кўзойнак таққан, эгнига фрак, қўлига қўлқоп кийган ва оёғига кишан солинган (ҳақиқий кишан) ўрта ёшли жаноб киёфасида кўринарди. Ушбу виждонли фикрнинг қўлтиғида қандайдир “иш” солинган портфель қистирилган. Унинг чўнтагида хориждан келган, очиб ўқилган хат кўзга ташланар, “виждонли рус фикри”нинг ҳалоллиги борасида шубҳа билдирувчилар бўлса, уларга бу далолат ўрнига ўтиши керак эди. Булар бари мутасаддилар томонидан оғзаки тушунтирилиб тўлдирилар, нега деганда чўнтақдан чиқиб турган хатни ўқишнинг иложи йўқ эди. “Виждонли рус фикри” ўнг қўлини кўтариб, худди сўз айтмоқчидай қадах кўтариб турарди. Унинг икки ёнида сочи калта қирқилган икки нигилист қиз баравар йўрғалашар, рўпарада эса эгнига фрак кийиб, қўлига чўнг тўқмоқ ушлаган аллақандай кекса жаноб ўйин тушарди, у Петербургда алоқаси бўлмаган қайсидир даҳшатли: “Мажақлаб ташлаймиз” деган нашрни ифодаларди. Аммо ўзининг қўрқинчли тўқмоғига қарамасдан, ўзига тикка тикилиб қараётган “виждонли рус фикри”нинг ўткир нигоҳига дош беролмай, атрофга аланг-жалаң қилар, *pas de deux*² ни адо этаётганда эса, биланглар, айланар ва ўзини қўйишга жой тополмас, – уни шу қадар виждон азоби қийнарди... Аммо бу тўмтоқ, тўпори кашфиётларнинг ҳаммасини тилга олиб ўтишга вақт йўқ; бари шунга ўхшаган нарсалар, охири уятимдан ер ёрилмади-ю ерга кириб кетмадим. Бошқа барча чехраларда ҳам худди номус қилгандай мана шундай таассурот акс этарди, ҳатто буфетдан чиқиб келган энг тумтайган афт-башаралар ҳам бундан мустасно эмасди. Бироз вақт ҳаммалари жим бўлиб қолишди, жаҳллари чиқиб ажабланиб туришди. Уялган одамнинг одатда жаҳли кўзийди ва сурбетликка мойил бўлади. Аста-секин авом гувиллашга тушди:

– Бу қанақаси бўлди? – тўнғиллади бир тўда билан буфетдан чиқиб келган киши.

¹ Виждонли рус фикри.

² па де дё (франц.).

- Қандайдир бемаънилик.
 - Аллақанақа адабиёт. “Голос”ни танқид қилишяпти.
 - Менга нима.
- Бошқа тўдадаги гаплар:
- Эшшаклар!
 - Йўқ, улар эшшак эмас, эшшак бўлган – биз.
 - Нега сен эшшак бўларкансан?
 - Э, мен эшшак эмасман.
 - Сенки эшшак бўлмасанг, унда мен сира эшшак эмасман.

Учинчи тўдадаги гаплар:

- Башарасига ўхшатиб туширсанг, турқларинг қурсин!
- Авра-астарини ағдариб ташласанг!

Тўртинчи тўда:

- Лембкелар уялмайдами, бундай тасқараларни кўришга?
- Нега уялсин? Мана, сен сира уялмаяпсан-ку?
- Мен уялиб кетяпман. У ахир ҳоким-ку.
- Сен чўчкасан.
- Мен ҳаётимда бундай одми бални кўрган эмасман, – захарханда қилди Юлия Михайловнанинг ёнгинасида турган бир хоним, чамаси гапини эшитишларини хоҳлаб. Қирқ ёшлардаги бу хоним тўлачадан келган, юзига аямай упа-элик суртган, чиройли ипак кўйлак кийганди: уни шаҳарда ҳамма танир, лекин ҳеч ким меҳмонга чақирмасди. У бир мансабдорнинг беваси бўлиб, эридан унга ёғоч уй ва озроқ нафақа текканди, аммо яйраб яшар, зотли отлар боқарди. Бундан икки ойча илгари ўзи биринчи бўлиб Юлия Михайловнани истаб пойқадам қилган, бироқ хоним уни қабул қилмаганди.

– Шундай бўлиши олдиндан маълум эди, – деб қўшиб қўйди у яна Юлия Михайловнанинг кўзига сурбетлик билан тикилиб.

– Олдиндан маълум бўлса, нега бу ерга келиб ўтирибсиз? – чидамай деди Юлия Михайловна.

– Соддалик қилибман-да, – дарҳол ёқасига ёпиштирди шаддод хотин ва бутун гавдаси билан талпинди (жуда ҳам ёқалашгиси келиб); аммо генерал уларнинг ўртасига туриб олди:

– *Chere dame*¹, – бошини эгди у Юлия Михайловнага, – энди кет-сак бўларди. Уларни биз хижолатга кўямиз, биз бўлмасак, улар яйраб ўйнашади. Сиз ҳаммасини қилиб бердингиз, бални очдингиз, энди ўзларини холи қолдингиз... Андрей Антоновичнинг ҳам, афтидан, тоби қочган, шекилли... Бир ишқал бўлиб ўтирмасин-а?

Аммо кеч бўлганди.

Андрей Антонович бутун рақс давомида ўйин тушаётганларга қандайдир дарғазаб ажабланиш билан тикилмоқда эди, атрофдан турли-туман овозлар эшитила бошлагач, тўрт томонга безовта аланглашга тушди. Унинг кўзларига, аввало, буфетдан чиққанлар ташланди; унинг нигоҳи хайратга тўла эди. Бирдан рақс асносидаги бир қилиқ туфайли биров қаҳ-қаҳ уриб қулиб юборди: “Петербургда бўлмаган даҳшатли нашр”нинг ношири қўлида тўкмоқ билан рақсга туша туриб, ниҳоят “виждонли рус фикри”нинг кўзойнагига сира чидолмади чоғи, ундан қаерга кочиб қутулишини билмай, қутилмаганда охирги айланишда бошини ерга қилиб икки оёғини юқори кўтарди-да, шу алфозда кўзойнакка пешвоз юрди, инчунин, бу “Петербургда бўлмаган даҳшатли нашр”нинг соғлом фикрни

¹ Азизам (франц.).

доимо оёғини осмондан қилиб бузиб кўрсатишини англатиши керак эди. Фақат Лямшин оёғини осмондан қилиб юришни билгани учун, у тўқмоқ кўтарган ноширни ўйнашни ўз зиммасига олганди. Юлия Михайловна унинг оёқни осмондан қилиб юришидан бутунлай хабарсиз экан. “Буни мендан яширишган, яширишган”, – деб такрорлаганди кейинчалик у менга умидсизлик ва аччиқ алам билан. Авом эса бу мажозга эмас, балки этаклари осилган фрак кийган одамнинг оёғини осмондан қилиб юрганига ишқивоз бўлиб қотиб-қотиб кулган эди. Лембке жазавага тушиб, қақшаб қалтиради.

– Аблах! – қичқирди у Лямшинни кўрсатиб. – Тутинг ярамасни, ўғиринг... оёқларини ўғиринг... бошини юқорига ўғиринг... юқорига... юқорига!

Лямшин дарҳол оёққа турди. Қаҳқаҳалар кучайиб борарди.

– Кулаётган барча ярамасларни хайданг! – деб буюрарди Лембке. Авом гувиллаб шовқин-сурон кўтарди.

– Бунақаси мумкин эмас, жаноб олийлари.

– Одамларни сўкманг.

– Ўзинг аҳмоқ! – қайсидир бурчакдан овоз чиқди.

– Флибустерлар! – деб қичқирди аллаким бошқа бир ёқдан.

Лембке шовқин чиққан томонга шахд билан ўгирилди ва қумдай оқариб кетди. Лабларининг четида маъносиз тўмтоқ табассум ўйнади, – гўё нима-нидир бирдан тушунган ва эслагандай бўлди.

– Жаноблар, – дея мурожаат қилди Юлия Михайловна бостириб келаётган издиҳомга қараб ва айни чоғда эрини ўз орқасидан судраб, – жаноблар, Андрей Антоновични кечиринглар, Андрей Антонович касал... кечиринглар... уни кечиринглар, жаноблар!

Мен айни шу “кечиринглар” деган сўзни эшитдим. Воқеа кўз очиб юмгунча бўлиб ўтди. Аммо аниқ эсимда: одамларнинг бир қисми худди кўрқиб кетгандай Юлия Михайловнанинг айнан мана шу сўзларидан сўнг залдан чиқиб кетиш ҳаракатига тушди. Мен ҳатто бир аёлнинг кўз ёшлари аралаш қичқирганини эслайман:

– Оҳ, яна боягиндай!

Бирдан ҳаракатга кирган издиҳом узра, ҳақиқатан худди боягиндай чакмоқ чаққандай бўлди:

– Ёнғин! Бутун Заречье ёняпти!

Ҳозир фақат ёдимда йўқ, бу ваҳимали нидо дастлаб қаердан чиқди: залнинг ичиданми ёки чамаси, аллаким ташқаридан зинапоядан кириб келдим, ҳар қалай, шундан сўнг кўрқинчли бир хавотир бошландики, буни ҳикоя қилишга ожизман. Балга келган одамларнинг ярмидан кўпи Заречье томондан бўлиб, бари ўша ерлик ёғоч уйларнинг эгалари, ўша ерда турувчилар эди. Ҳаммалари деразаларга ёпирилишди, дарпардалар сурилди, шторлар тортиб туширилди. Заречье аланга ичида ёнарди. Рост, ёнғин эндигина бошланган, аммо ўт учта ҳар турли нуқтадан чиққан, – ва ҳаммани мана шу нарса кўрқитди.

– Ўт қўйишган! Шпигулинчилар! – бақирарди издиҳом орасидан.

Мен бир қанча қизиқ нидоларни эслаб қолдим:

– Юрагим сезиб юрган эди ёкишади деб, охирги кунлари сезган эдим!

– Шпигулинчилар, шпигулинчилар, бошқа биров эмас!

– У ерга ўт қўйиш учун атай бизни бу ерга йиғишган!

Ушбу охирги, ҳаммасидан қизиқ нидо уйига ўт тушган Коробочканинг соф аёлларча, беғараз, беихтиёр қичқирғи эди. Авом ўзини эшикка урди. Пўстинлар, рўмоллар, камзулларни олиш чоғидаги тўс-тўполон, кўрқиб

кетган хотин-халажнинг чинқириқлари, оймқизларнинг йиғи-сиғиларини тасвирлаб ўтирмайман. Ҳар ҳолда ўғирлик бўлмагандир-у, лекин бундай ур-йиқит тартибсизликда айрим кишилар ўз уст-бошларини тополмай, юпун ҳолда кетишга мажбур бўлганликлари ажаб эмас, кейинчалик бу воқеалар ҳақида шаҳарда анчагача кўшиб-чагиб чўпчакка айлангириб гапириб юришди. Эшикдаги оломон Юлия Михайловна билан Лембкени ёмон сиқиб қўйди.

– Ҳаммани тўхтатинг! Биттасини ҳам чиқарманг! – бўкирарди Лембке оломон узра қўлларини ёзиб. – Ҳамма тинтув қилинсин, дарҳол!

Залдан қаттиқ сўкинган товушлар эшитилди.

– Андрей Антонович! Андрей Антонович! – нидо қиларди Юлия Михайловна жон ҳолатда.

– Биринчиси ушлансин! – кичқирарди ҳоким уни қаҳрли қўли билан кўрсатиб. – Биринчиси тинтув қилинсин! Бундан мақсад ёнгин чиқариш...

Хоним чинқириб хушидан кетди (о, рости билан, ҳақиқий беҳушлик эди бу). Мен, княз ва генерал ёрдамга шошилдик; мана шу оғир дамда бизга бошқалар, ҳатто хонимлар ҳам кўмаклашиб юборишди. Биз шўрлик хонимни бу дўзахдан от аравага олиб чиқдик; аммо уйга яқинлашганимиздагина у кўзини очди ва ҳаммадан бурун Андрей Антоновични сўради. Барча хаёлий орзулари барбод бўлгач, унинг кўз ўнгида фақат Андрей Антоновичгина қолди. Докторга одам жўнатилди. Мен бир соатча шу ерда бўлдим, княз ҳам кимирламади; генерал олижаноблик қилиб (ўзи жуда кўрқиб кетган бўлса ҳам), кечаси билан “бемор тўшаги” олдидан тонг оттирмоқчи эди, лекин ўн дақиқа ўтмай, доктор келишини кутиб ўтирган пайтимиздаёқ залда креслода ўтирганча ухлаб қолди, уни кейин безовта қилиб ўтирмадик.

Балдан чиқиб ёнгинга боришга ошиққан полиция бошлиғи бизнинг ортимиздан Андрей Антоновични олиб чиқиб, уни Юлия Михайловнанинг ёнига от аравага ўтқизишга, жаноби олийларини “дам олишга” кўндиришга уринди. Лекин бунга қаттиқ тургани йўқ, мен тушунмадим. Рост, Андрей Антонович “дам олиш” тўғрисида ҳатто эшитгиси ҳам келмас, ёнгин чиққан ерга шошиларди; аммо бу сира ақлга тўғри келмасди. Алоҳа, полиция бошлиғи ўз извошида уни ёнгинга бошлаб кетди. Унинг кейинчалик ҳикоя қилишича, Лембке йўл бўйи қўлларини силкитиб борган ва “шундай ғаройиб гапларни айтганки, уларни адо этишнинг сира иложи бўлмаган”. Кейинроқ берилган маълумотга бу шундай қайд ҳам этилди, яъни жаноби олийлари ўша пайтда “кутилмаган кўркувга” тушган ва талваса ичида қолган эди.

Балнинг қандай тугаганлигини ҳикоя қилиб ўтирмайман. Залда бир қанча ўйинқароқлар ва ҳатто аллақанча хонимлар базмни давом эттиришган. Полиция қатнашмаган. Мусиқани қўйиб юборишмаган ва кетаётган машшоқларни калтаклашган. Эрталабга бориб “Прохоричнинг чодирини” йиқитишган, итдай маст бўлиб ичишган, комаринская рақсига яланғоч бўлиб туришган, хоналарни булғатишган, фақат тонг оқарганда маст-аласт бу тўданинг бир қисми ёнгиннинг охирига, яна янги тартибсизликларга етиб борган... Бошқа қисми эса ўлардай маст ҳолда залнинг ўзида, баркут диванларда ва гиламлар устида қотиб ухлаб қолган, бошқа ҳаммасини шундан қиёс қилиш мумкин. Эрталаб, имконият туғилиши биланоқ, уларни оёқларидан судраб кўчага чиқариб ташлашган. Вилоятимиз мураббиялари фойдасига уюштирилган байрам ана шундай тугади.

IV

Ўт қўйилгани аниқ бўлгани учун ҳам дарё ортидаги аҳоли анча ташвиш ва хавотирга тушиб қолди. Шуниси қизиқки, “уйимизга ўт тушди”

деган биринчи қичқирикдан сўнг, у билан бир вақтда “шпигулинчилар ўт қўйишяпти”, деган бақирик ҳам эшитилган. Энди шу нарса яхши маълумки, ҳақиқатан, учта шпигулинчи ўт қўйишда иштирок этган, лекин ундан ортиқ эмас; фабриканинг бошқа ишчилари умум фикри бўйича ҳам, расмий фикр бўйича ҳам тамомила оқланишган. Ўша учта аблаҳдан ташқари (улардан биттаси ушланган ва айбини бўйнига олган, иккитаси эса ҳали шу пайтгача қочоқда), ўт қўйишда Федька Каторжний (Бадарға) ҳам иштирок этган. Ёнғин келиб чиқиши ҳақида ҳозирча шуларгина аниқ маълум; тахминлар эса бутунлай бошқа масала. Бу уч аблаҳнинг олдига қўйган мақсади нима эди, уларга кимдир йўл кўрсатганми, йўқми? Буларга ҳали ҳозиргача жавоб топиш қийин. Уч томондан ўт қўйилгани ва кучли шамол эсиб тургани учун Заречъенинг ёғоч уйларига ўт тез туташиб, бутун маҳалла ўрамани шиддат билан қамраб олди (дарвоқе, ўт икки томондан қўйилган дейиш тўғрироқ бўлади: учинчи томондагиси эса ўт чиққан заҳоти дарҳол ўчирилган, буни куйироқда айтиб ўтамиз). Аммо пойтахт хабарларида бошимизга тушган кулфат борасида муболаға қилинган: мисол учун айтганда, бизнинг бутун Заречъенинг тўртдан бири (балки ундан ҳам озроқдир) ёнган, ортиқ эмас. Бизнинг ўт ўчириш жамоамиз шаҳар миқёси ва аҳолисининг сонига қараганда, нисбатан кучсизроқ эса-да, бироқ ғоятда пухта ва фидокорона ҳаракат қилди. Лекин агарда эрталабга бориб шамол пасаймаса ва тонг ёришганда, батамом тўхтамас, аҳолининг жонбозларча ёрдам беришига қарамай, ўт ўчирувчиларимиз бунчалар кўп иш қилолмасдилар. Мен балдан чиқиб бир соатдан сўнг Заречъеге етиб борганимда, ҳаммаёқни ёнғин қоплаганди. Дарёга ёндош бутун кўча аланга ичида эди. Худди кундуздай ёруғ эди. Ёнғин манзарасини батафсил тасвирлаб ўтирмайман: Русда ким уни кўрмаган? Аланга ўртасидаги кўчага яқин тор кўчалар ақл бовар қилмас даражада тиқилинч ва бошбошдоклик ҳукм суларди. Бу ерларда ана ўт тушади, мана ўт тушади, деган ваҳимада аҳоли уйлардан мол-ашёларини олиб чиқишар, лекин уйларини ташлаб нари кетмас, ҳар бири ўз деразалари тагида сандиқлару тўшакларда кутиб ўтиришарди. Эркакларнинг бир қисми оғир юмушлар билан овора, шахд-шиддат билан деворларни йиқитишар, ҳатто бутун-бутун ҳужра, уйчаларни қулатишар, аланганинг йўлини тўсишарди. Уйқулари безовта бўлган болалар йиғлашар, эски-тускиларини ташиб чиқишга улгурган хотин-халаж изиллаб уввос тортарди. Улгурмаганлар эса оғиз очмай нарсаларини ташишарди. Учқунлар, чўғлар, тош-шағаллар узоқларга отилиб тушарди; уларни имкон қадар дарров ўчиришарди. Шаҳарнинг барча томонларидан йиғилган оломон ёнғин атрофида уймалашарди. Баъзилари ўтни ўчиришга кўмаклашар, бошқалари томоша қилиб туришарди. Тунда чиққан катта ёнғин доим этни жунжиктиради, унинг ўзига яраша сурури бор; мушакбозлик шундай сурур бағишлайди, аммо бунда ўт нафис ва мавзун жойлашади ва тўла хавфсиз бўлган ҳолда енгил, ўйноқи таассурот қолдиради, одатда бир қадаҳ шампандан сўнг шундай бўлади. Ҳақиқий ёнғин бутунлай бошқа: бунда даҳшатга тушасиз, ўзингизга хатар хавф солаётганини сезасиз ва шу билан бирга тунги олов шовқинини туясиз (албатта, айнан сизнинг уйингизга ўт тушмаган бўлса), миянгиз бир қадар ларзага тушади ва маълум даражада бузғунчиликка бошловчи инстинктларингиз жунбушга келади, эвоҳ! Бу ҳар бир кўнгилда ва ҳатто энг итоатгўй ва оиламанд мансабдор маслаҳатчининг ҳам кўнгилида яширин уя куриб ётади... Бу қоронғу туйғу доим ўзига ром этади. “Билмадим, ёнғинга бир мунча мамнуният туйғуси билан қараш мумкинмикин, илло”. Буни бир куни менга тасодифан тунги

ёнгинга дуч келиб қолган Степан Трофимович қайтиб келганидан сўнг таассуротларини баён қила туриб айтганди. Албатта, тунги ўтқи томоша қилишни яхши кўрадиган ишқивоз ўйлаб ўтирмаёқ аланга ичида қолган болакай ёки қарияни қутқариш учун ўзини отади; аммо энди бу бутунлай бошқа масала.

Сўраб-суриштириб ўтирмай, томоша талаб оломон орқасидан сукулиб бориб мен энг хатарли ёнғин ўчоғи устидан чиқдим, бу ерда ниҳоят Лембкени кўрдим, уни Юлия Михайловнанинг илтимосига биноан кидираётган эдим. Унинг аҳволи жуда антиқа ва фавкулудда эди. У девор харобалари устида турарди; унинг сўл томонида, ўттиз одимча нарида икки қаватли ёғоч уйнинг ёниб бўлаёзган қорайган қовурғалари кўринар, уйнинг томи қулаб тушган, ромларнинг ўрни ҳар икки қаватда ҳам очи-либ қолган, қорайиб чўққа айланган харилардан ҳамон аланга тиллари чўзилиб чиқарди. Ҳовлининг ичкарасида, ёниб бўлган уйдан йигирма одимлар нарида бошқа бир икки қаватли ёрдамчи бино ўт ола бошлаган, ўт ўчирувчилар оловни авж олдирмасликка жон-жаҳдлари билан уринар-дилар. Ўнг томонда эса одамлар ва ёнғин хизмати анчагина катта ёғоч бинога ўт кетмаслиги учун қаттиқ тиришар, бинони аланга ялай бошлаган, лекин ҳозирча омон турар, аммо аҳвол шундай давом этса ёниб кетиши муқаррар эди. Лембке бу бинога юзини бурганча, қичкириб, қўлларини силкитар, буйруқ берар, лекин унинг буйруқларини ҳеч ким бажармас-ди. Уни бу ерга ташлаб кетишибди-да, ҳеч кимнинг у билан иши бўлмай қолибди-да, деган хаёл ўтди калламдан. Ҳар қалай, уни қуршаган зич ва ранг-баранг оломон уни бехатарроқ жойга олишни хаёлига келтирмас, холбуки, бу издиҳом ичида турли-туман одамлар қатори соҳиб киром-лару ҳатто жоме ибодатхонасининг бош қашиши ҳам бор эдилар, улар ҳокимнинг гап-сўзларини қизиқиб, ажабланиб тинглашар, лекин ҳеч ким у билан гаплашмасди. Ранги бўздай оқарган, кўзлари ўт бўлиб ёнган Лембке ажойиб-ғаройиб гапларни айтарди; боз устига бошида шляпаси ҳам йўқ, уни аллақачон йўқотганди.

– Ёқишган! Бу нигилизм! Нима ёқилган бўлса, ҳаммаси нигилизм! – буларни эшитиб эгим жимирлаб кетди, бироқ энди буларнинг ажаблани-диган жойи қолмаганди, аммо борлиқ амалий ҳаёт доим кишини ларзага соладиган бир нимага эга бўлади.

– Жаноби олийлари, – ҳокимнинг ёнида полиция назоратчиси пайдо бўлди, – уйга бориб дам олсангиз эди... Бу ерда туриш жаноби олийлари учун жуда хавфли.

Ушбу полиция назоратчиси Андрей Антоновичга қараб туриш учун полиция бошлиғи томонидан қолдирилган, имкон қадар уни уйга олиб кетиш топширилган, хавф-хатар туғилиб қолса, куч ишлатишга ҳам рухсат берилган, – аммо булар бари нозир учун имкондан ташқари эди.

– Уйи куйганларнинг кўз ёшлари артилади, аммо шаҳар ёқилади. Ҳаммасини ўша тўрт аблаҳ қилган, тўрт яримта аблаҳ. Аблаҳни ушланг! У бу ерда бир ўзи, тўрт яримтасига у бўҳтон қилган. У оилалар номусига тегади. Уйларни ёндириш учун мураббияларни ишга солишди. Қабоҳат, қабоҳат! Вой, анув нима қияпти! – деб қичқирди у ёнаётган ёрдамчи бинонинг томига ўт ўчирувчи чиққанини кўриб қолиб, ўт ўчирувчининг оёқлари тагида аланга гувиллар, чарсиллаб ўт-олов отиларди. – Ту-ширинглар уни, тушир дейман, у ҳозир қулайди, ёниб кетади, оловни ўчиришлар... Нима қияпти ўзи у ерда?

– Ўт ўчирапти, жаноби олийлари.

– Ана холос! Ёнғин томда эмас, бошда. Тортиб олинглар уни, бас қилинглар ҳаммасини! Ташланглар, яхшиси ташланглар! Майли ўзлари амалласин! Вой, яна ким йиғлаяпти? Кампир-ку! Кампир додлаяпти, нега кампирга қарашмайди?

Ҳақиқатан, аланга ичидаги қўшимча бинонинг пастки қаватида бир савдон яшар кампир додлаб кичқирар, у ёнаётган уйнинг эгаси бўлган савдогарнинг қариндоши эди. Аммо уни унутишмаган эди, унинг ўзи хали имкони борида ёнаётган уйнинг ичига кириб, бурчакдаги қазноқда қолиб кетган пар тўшагини олиб чиқмоқчи бўлаётганди. Аммо ҳозир қазноққа ҳам ўт етиб борган, кампир аччиқ тутунда бўғилиб, олов ҳароратидан кичқириб, ромнинг ойнаси синиб очилиб қолган дарчасидан қалтираган кўлларини тиқиб ўзининг пар тўшагини тортиб олишга уринарди. Лембке унга ёрдамга ташланди. Ҳамма унинг дарча олдида чопиб боргани, пар тўшакни бир чеккасидан тутиб бор кучи билан уни тортаёганини кўрди. Аксига олиб худди шу маҳалда томдан ёниб синган тахта учиб тушиб шўрлик Лембкенинг бошига тегди. У ўлгани йўқ, лекин тахтанинг бир қирраси зарб билан унинг бўйнига урилди ва шу билан Андрей Антоновичнинг биздаги иш-юмуши барҳам топди, у оёқда туролмай йиқилди ва ҳушидан кетди.

Ниҳоят, хўмрайган, ноҳуш тонг отди. Ёнғин пасайди; шамол тинган, жимжитлик чўқди, ундан сўнг худди элакдан ўтаётгандай майдалаб имиллаган ёмғир ёғди. Мен энди Лембке йиқилган жойдан анча наридаги Заречьенинг бошқа ерида эдим, бунда одамларнинг оғзидан жуда ғалати гапларни эшитдим. Қизиқ бир воқеа юзага чиқиб қолди: маҳалланинг энг чекка бўш ётган ерида, томорқаларнинг орқасида, бошқа уй-жойлардан эллик қадамлар олисда яқинда қуриб битказилган унча катта бўлмаган ёғоч уй бор эди, мана шу ёлғиз уй катта ёнғин бошланмасдан сал илгарироқ ҳаммадан олдин ўт ичида қолганди. Агар батамом ёниб кетган тақдирда ҳам, ўртада масофа бўлгани боис, шаҳардаги биронта ҳам бинога ундан олов ўтмасди ва аксинча – мабодо бутун Заречье бошдан оёқ ёниб кетганида ҳам, ҳар қанча шамол бўлмасин, фақат шу уй ўтдан омон қолиши мумкин эди. Бундан чиқадики, бу уй ўзи алоҳида, ўз ҳолича ёнган ва бу энди сира бежиз эмас. Аммо қизиғи шундаки, у бутунлай ёниб улгурмаган ва тонг оқарганда унда ғаройиб ишлар рўй бергани аён бўлган эди. Бу ерга яқин мавзеда яшайдиган уйнинг шаҳарлик хўжайини унинг ёнаётганини кўриши биланок пайсалга солмай югуриб келган ва қўни-қўшнилар ёрдамида деворга тираб қўйилган, ўт олиб ёнаётган саржин ўтинларни улоқтириб ташлаганди. Бироқ янги уйда ижарада одамлар туришаркан – шаҳарда отнинг қашқасидай маълум капитан билан унинг синглиси ва ёши ўтган хизматкор хотин – мана шулар ҳаммаси – капитан, синглиси, хизматкор хотин тунда пичоқлаб сўйиб кетилган, таланганди. (Лембке пар тўшакни кутқараётган пайтда полиция бошлиғи мана шу ерга етиб келганди). Эрталаб хабар ҳамма ёққа тарқалди, жуда кўп турли-туман одамлар ва ҳатто Заречьеда уйи куйганлар овлоқдаги янги уй томонга оқиб келди. Одам тиғизлигидан ўтиб бўлмасди. Менга дарҳол шуни ҳикоя қилиб беришдики, капитанни кийим-пийими билан кат устида маст-аласт ухлаб ётганида бўғизлашган, у ҳатто буни сезмай ҳам қолган, ундан “хўкиздан оққандай” қон шариллаб оққан; унинг синглиси Марья Тимофеевнанинг ҳамма ёғига пичоқ тиқиб ташланган, у қотил билан жон ҳолатда талашган чоғи, ўлиги эшик тагида қолган. Хизматкор хотин ҳам уйғониб кетган бўлса керак, боши пўла қилиб ўлдирилган. Уй эгасининг айтиб беришича,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

капитан кеча эрталаб унинг олдига маст бўлиб келган, роса мактаниб бир талай икки юз рублдан кам бўлмаган пулларни кўрсатган. Капитаннинг эски буришган кўк ҳамёни бўш ҳолда ерда ётарди; аммо Марья Тимофеевнанинг сандиғига тегилмаган, девордаги санамнинг кумуш гардиши ҳам олинмаган; капитаннинг барча кийим-бошлари ҳам бут турибди. Қароқчи шошилгани аён эди, чамаси, у капитаннинг ишларини яхши билган ва фақат пулни ўмариш ниятида келган, пул қаердалигини ҳам билган. Мабодо уй эгаси вақтида етиб келмаганда, ўтин аланга олиб, уй бутунлай ёниб кетган бўлар, “қуйиб кул бўлган ўликлардан эса воқеанинг ҳақиқатини аниқлаб бўлмасди”.

Воқеани ана шундай ҳикоя қилишарди. Яна шуларни ҳам қўшимча қилишардики, бу уйни капитан билан унинг синглиси учун генерал ойим Ставрогинанинг ўғли, жаноб Николай Всеволодович Ставрогиннинг ўзи ижарага олиш учун келган, уй эгаси қовоқхона очмоқчиман деб, беришни истамагани сабабли уни ялиниб-ёлвориб кўндирган, Николай Всеволодович ижара баҳосига қараб ўтирмадилар, яна олдиндан ярим пулини тўлаб қўйдилар.

– Бекорга ёнмаган, – дейишарди тўдаланиб турган одамлар.

Аммо кўплар сукут сақлашарди. Одамлар хўмрайишган, аммо бировнинг аччиқ-тирсиқ қилганини сезганим йўқ. Аммо ҳамманинг оғзидан Николай Всеволодовичнинг тарихи тушмас, ўлдирилган аёл унинг хотини бўлади, дейишарди, кеча у бу ердаги энг катта уйдан генерал ойим Дроздованинг қизини “номардлик қилиб” олиб қочиб кетибди, энди унинг устидан Петербургга ариза ёзишармиш, хотинининг ўлдирилиши, афтидан, Дроздовага уйланиши учун бўлса керак. Скворешники бу ердан узоқ эмас, икки ярим чақирим нарида, эсимда, ўшанда бошимдан шундай хаёл ўтди: у ерга хабар қилинсамикин? Дарвоқе, биров одамларни гижгижлаганини мен сезмадим, ёлғон гапириб гуноҳкор бўлиб қолмай, “буфет” шинавандаларидан икки-уч таскара олдимдан у ёқ-бу ёққа ўтди, улар тонгда ёнғинда кўринган эди, мен дарҳол уларни танидим. Аммо айниқса, баланд бўйли, қотмадан келган шаҳарлик бир йигит аниқ эсимда, унинг сочлари жингалак, башараси ичкиликдан эзилган, ўзи худди қора мойга белангандай бир чилангар, буни кейин билдим. У ичмаган, аммо турган издиҳомнинг зидди ўлароқ, ўзидан кетгудек хаяжонда эди. Унинг сўзлари эсимда йўқ, лекин нукул халойиққа мурожаат қиларди. Гап-сўзлари тутуриқсиз, қисқа эди: “Оғайнилар, бу нима ахир? Нахот, шундай бўлаверадими?” У қўлларини зўр бериб силкитарди.

Учинчи боб

СЕВГИ ХОТИМАСИ

I

Скворешникидаги танобий залдан (бу ўша Варвара Петровна билан Степан Трофимовичнинг охирги учрашувлари бўлиб ўтган зал) ёнғин кафтдек кўриниб турарди. Тонг чоғи соат олтиларда ўнг томондаги энг чекка дераза олдида Лиза ўчиб бораётган ёнғин ёлқинларидан кўз узмасди. У хонада ёлғиз, кечаги байрам либосида эди, байрамга мана шу оч яшил, ҳашамдор, жимжима тўрлар билан безалган қўйлакни кийган, ҳозир у бирмунча эзилган, апил-тапил пала-партиш кийинганди. Бирдан у кўкраги

очишиб қолганлигини кўриб, қизариб кетди, кўйлагини шоша-пиша тузатди, кеча бу ерга кириб келганда креслога ташлаб кўйилган қизил рўмолини олди-да бўйнига ташлади. Сочилган зулфлардаги тўлқинланган сочлари рўмол тагидан ўнг елкасига ёйилиб тушди. Ҳорғин чехрасида ташвиш акс этар, аммо чимрилган қошлар остидан кўзлари оловдай боқарди. Қиз яна дераза яқинига келди-да, қизиб кетган манглайини совуқ ойнага босди. Эшик очилиб, ичкарига Николай Всеволодович кирди.

– Мен отда одам юбордим, – деди у, – ўн дақиқадан сўнг ҳаммасини би-
ламиз, ҳозирча одамлар Заречъенинг дарёга туташ қисми, кўприкнинг ўнг
томони ёнди, дейишяпти. Кечаси ўн иккида ёнган экан; ҳозир босилибди.

У дераза олдига келмади, қизнинг орқасида уч қадамча нарида тўхтади;
аммо қиз унга қараб ўгирилмади.

– Таквим бўйича боя бир соат олдин кун ёришиши керак эди, лекин
ҳалиям қоронғу, – норози бўлиб деди қиз.

– Таквимларнинг ёлғони кўп, – деб илтифотли жилмайди йигит, лекин
негадир хижолат чекиб, тезгина кўшиб кўйди: – таквим бўйича яшаш
зериқарли, Лиза.

У яна бир қарра жуда жўн бир гапни айтганидан ғижиниб жим бўлди;
Лиза лабини қийшайтириб илжайди.

– Сиз шунчалар маънос кайфиятдасизки, менга айтадиган сўз ҳам
тополмайсиз. Аммо тинчланинг, сиз ҳозир топиб айтдингиз: мен доим
таквим бўйича яшайман, ҳар бир қадамим таквим бўйича ҳисобли. Ҳайрон
бўляпсизми?

Қиз тезгина ойнадан терс ўгирилди-да, креслога ўтирди.

– Марҳамат, сиз ҳам ўтиринг. Бирга бўладиган вақтимиз қисқа ва мен
кўнглимга нима келса, шуни сўзламоқчиман... Сиз ҳам кўнглингиздаги
бор гапни айтсангиз, нима қилади?

Николай Всеволодович қизнинг ёнига ўтирди-да, оҳиста, худди
чўчигандай бўлиб унинг қўлидан тутди.

– Нега тилингиз бундай, Лиза? Бирдан у қаердан келди? “Бирга
бўладиган вақтимиз қисқа”, деганингиз нимаси? Уйғонганингга ярим
соат бўлди-ю, бу сенинг иккинчи сирли сўзинг.

– Сиз менинг сирли гапларимни санай бошладингизми? – кулиб юборди
қиз. – Эсингиздами, мен кеча бу ерга кириб келганимда, мен ўлганман,
дедим? Буни эсингиздан чиқарганга ўхшайсиз. Унутгансиз ё эътибор
бермагансиз.

– Эсимда йўқ, Лиза. Нега ўлганман, дейсиз? Яшаш керак...

– Кейин жим бўлиб қолдингиз? Сўзамоллигингизни йўқотиб қўйдингиз.
Мен ёруғ дунёдаги ўзимга ажратилган вақтни яшаб бўлдим, шу менга
кифоя. Сиз Христофор Ивановични эслайсизми?

– Йўқ, эслолмайман, – қовоқ солди йигит.

– Лозаннадаги Христофор Ивановични-я? У жуда жонингизга теккан
эди. У доим эшикни очиб: “Мен бир дақиқага”, дерди-да, кейин кун
бўйи ўтирарди. Мен Христофор Ивановичга ўхшагим, кун бўйи ўтиргим
келмайди.

Йигитнинг чехрасида оғриқ бир таассурот акс этди.

– Лиза, менга бу синиқ тилни эшитиш оғир. Бу товланиш ўзингизга
қимматга тушади. Нима кераги бор? Нимага?

Унинг кўзларида ўт чакнади.

– Лиза, – хитоб қилди у, – онт ичаман, мен сени кеча бу ерга кириб
келганингдан кўра ҳозир кўпроқ севаман!

– Қизик изҳор қилдингиз! Кеча, бугун деган ўлчовларнинг нима аҳамияти бор?

– Сен мени ташлаб кетмайсан, – давом этди йигит фиғони ошиб, – биз бирга кетамиз, шу бугуноқ, шундайми? Шундайми?

– Вой, қўлимни қаттиқ қисманг, оғрийди! Биз бугуноқ қаерга бирга кетамиз? Яна қаерлардадир “тирилиш” учунми? Йўқ, етар менга синовлар... тоқатин етмайди; бу қўлимдан келмайди, менга бу жуда баландлик қилади. Агар кетсак, унда фақат Москвага, у ерда меҳмонга борамиз, ўзимиз меҳмон кутамиз – менинг идеалим шу, сиз биласиз; ҳали Швейцарияда юрганимиздаёқ мен ўзимнинг қандайлигимни сиздан яширганим йўқ. Сиз Москвага боролмайсиз ва меҳмонлар кутолмайсиз, чунки сиз уйлангансиз, зеро бу ҳақда гапириб ўтириш ҳам ортиқча.

– Лиза! Кеча ўзи нима бўлди?

– Нима бўлса шу бўлди.

– Бундай мумкин эмас! Бераҳмлик бу!

– Бераҳмлик бўлса нима, чиданг, бераҳмликка.

– Сиз кечаги хаёлим учун мендан ўч оляпсиз... – тўнғиллади йигит аламли илжайиб. Лиза қизариб кетди.

– Жуда тубан фикр!

– Унда нега кеча сиз менга... “шунча бахт” ҳады қилдингиз? Буни билишга ҳаққим борми?

– Йўқ, бу ерда ҳақ талашиб ўтирмасангиз ҳам бўлади; тахминингиз тубанлигини тентаклик билан алиштирмасангиз ҳам бўлади. Бугун бу қўлингиздан келмайди. Айтганча, сиз жамиятнинг фикридан қўрқмаяпсизми, “шунча бахт” учун мени айблашлари мумкин, деб ўйламаяпсизми? О, агарда шундоқ бўлса, асло унда ўзингизни уринтирманг. Сиз бу ерда ҳеч нарсага сабабкор эмас ва ҳеч кимга жавоб бермайсиз. Кеча мен эшигингизни очиб кирганимда, сиз ҳатто ким кираётганини билганингиз йўқ. Сиз ҳозиргина тилга олганингиздай бу ерда ёлғиз менинг товланган хаёлимгина, холос, бошқа ҳеч нарса эмас. Сиз ҳамманинг кўзига ғолибона жасорат билан тик қарашингиз мумкин.

– Сенинг кўзларинг, кулгиларинг мана бир соатдан ортиқ мени совуқ даҳшатга солади. Сен жунбушга келиб айтаётган бу “бахт” мени батамом... адо этади. Ахир мен энди сени йўқотишим мумкинми? Онт ичаман, кеча мен сени бунчалик яхши кўрмасдим. Нега энди сен бугун мендан ҳаммасини тортиб оляпсан? Сен биласанми, бу янги умид менга қанчага тушганини? Унга мен ҳаётимни қурбон қилдим.

– Ўз ҳаётингизними ё бошқа бировни?

Йигит шахд ўрнидан турди.

– Бу нима деганинг? – деди йигит қизга қимирламай қаттиқ тикилиб.

– Ўз ҳаётингизними ё менинг ҳаётимни қурбон қилдингизми, мен мана шуни сўрамоқчийдим, ё сиз умуман гапни тушунмайдиган бўлиб қолдингизми? – қизариб кетди Лиза. – Нега бундай сакраб турдингиз? Нега менга бундай тикилиб қарайсиз? Мени кўрқитяпсиз. Нимадан ҳадеб кўрқаверасиз? Анчадан бери билиб турибман, сиз кўрқяпсиз, худди ҳозир, худди шу тобда... Худойим, мунча оқариб кетяпсиз!

– Агар сен бирон нарсани билсанг, Лиза, қасам ичаманки, мен билмайман... ҳаётимни қурбон қилдим деганимда, мен бошқа бир нарсани назарда тутган эдим...

– Мен сизни ҳеч тушунолмапман, – деди қиз ҳадиксираб тили тутилиб.

Ниҳоят, йигитнинг лабларига оҳиста ўйчан жилмайиш қўнди. У аста

ўтирди, тирсақларини тиззасига кўйди-да, кўллари билан юзини беркитди.

– Кўрқинчли туш ва алаҳсираш... Биз бутунлай бошқа-бошқа нарсалар ҳақида сўзладик.

– Сиз нима деганингизни мен ҳеч билолмадим... Наҳотки, сиз кеча менинг бугун сизникидан кетишимни билмаган эдингиз, билувдингизми, йўқми? Алдаманг, билувдингизми, йўқми?

– Билувдим... – оҳиста деди йигит.

– Унда сизга яна нима керак; билибсиз-у, “лаҳзани” ўзингизга қолдирибсиз-да. Бунга яна қандай ҳисоб-китоб керак?

– Менга бор ҳақиқатни айт, – деб қичқирди йигит теран бир изтироб ичида, – кеча сен менинг эшигимни очганингда, ўзинг уни фақат бир соатга очаётганингни билармидинг?

Қиз унга еб кўйгудай бўлиб қаради:

– Рост экан, энг жиддий одам, энг ҳайрон қоларли саволларни берар экан. Нега бунча ташвишланаверасиз? Сиз биринчи бўлиб аёлни эмас, аёл сизни биринчи бўлиб ташлаб кетаётганидан номус қиласизми? Биласизми, Николай Всеволодович, мен сизникида бўлиб ишонч ҳосил қилдимки, сиз менга нисбатан жудаям олижаноблик кўрсатяпсиз, мен эса худди мана шуни сиз томондан сира кўтаролмайман.

Йигит ўрнидан турди ва уй ичида бир неча қадам юрди.

– Майли, шундоқ тамом бўла қолсин... Лекин бунинг ҳаммаси қандай рўй берди ахир?

– Шу ҳам ташвиш бўлди-ю! Энг асосийси, сиз буни бармоқ билан санагандай яхши биласиз ва дунёда ҳаммадан кўра яхши тушунасиз ва ўзингиз ҳисоб-китоб қилгансиз. Мен ойим қизман, менинг юрагим кўшиқ ва ўйинда ўсган, менинг ибтидоим шунда, жумбоқнинг ечими шунда.

– Йўқ.

– Бу ерда сизнинг ориятингизга тегадиган ҳеч нарса йўқ, ҳаммаси бор ҳақиқат. Ҳаммаси гўзал бир лаҳзадан бошланди, мен уни кўтаролмадим. Уч кун бурун сизни ҳамманинг олдида “хафа қилиб қўйиб”, сиз эса менга мардлик қилганингиздан сўнг, мен уйга қайтгач, дарҳол шу нарса хаёлимга келдики, сиз мендан нафратланганингиз учун эмас, уйланиб қўйганингиз учунгина мендан қочиб юрган экансиз, кибор ойим қиз бўлганим учун бировнинг нафратини кўтариб юришим оғир. Қочиб юриб мен ақлсизни аяган, муҳофаза қилганингизни англадим. Кўрдингизми, сизнинг олижаноблигингизни қанчалар кадрлайман. Шунда бирдан Петр Степанович пайдо бўлиб қолди ва дарҳол менга ҳаммасини тушунтириб берди. У менга очиб берган нарса шу бўлдики, сиз улуг бир фикрни кўтариб юрган экансиз, бу фикр олдида у билан биз иккимиз урвоқ ҳам эмас эканмиз, аммо бари бир мен сизнинг йўлингиздаги тўғон эканман. У ўзини ҳам шу қаторга қўшди; учовимизни кўшиб, одамнинг хаёлига келмаган гапларни айтди, кема дейдими-ей, яна қандайдир рус қўшиғидаги заранг эшакларми-ей. Мен уни мақтадим, сиз шоирсиз дедим, у чиппа-чин қабул қилди. Мен эса бусиз ҳам ўзим анчадан бери яхши билардим, менинг бир қайновим ичимда, кўпга дош беролмайман, шунинг учун кўнглимга келганини қилиб кўя қолдим. Бор гап шу, етар энди, бошқа гапни чўзмайлик. Акс ҳолда, яна уришиб қоламиз. Ҳеч кимдан кўрқманг, мен ҳаммасини ўз бўйнимга оламан. Мен тентак, тантиқ қизман, кема деса ўшанга қизиқиб кетавераман, мен шунақа оҳанжама ойим қиз... Биласизми, мен бари бир сиз мени қаттиқ яхши кўрасиз, деб ўйлабман. Тентак қиздан нафрат қилманг, ҳозир кўзимга ёш чиққан бўлса, бундан кулманг. Мен ўзимга

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

“рахмим келиб” йиғлашни жуда яхши кўраман. Вой, бўлди, етар, етар. Менинг қўлимдан ҳеч нарса келмайди, сизнинг ҳам қўлингиздан ҳеч нарса келмайди; икки ёқдан икки чертмак, бизга шунинг ўзи етади. Жилла курса, ориятга заҳмат етмайди.

– Туш ва алаҳлаш! – деб қичқирди Николай Всеволодович қўлларини қисирлатиб хонада юраркан. – Лиза, шўрлигим, нима қилиб қўйдинг сен ўзингни?

– Қанотим ўтга тегиб кетди, бошқа ҳеч нима. Сиз ҳам йиғлаяпсизми? Ўзингизни тутинг, оғирроқ бўлинг...

– Нега, нега сен олдимга келдинг?

– Аммо сиз бундай саволлар билан ўзингизни жамоат фикри олдида қанчалар кулгили аҳволга қўйишингизни наҳотки тушунмайсиз?

– Нега сен ўзингни бунчалар хунук ва бемаъни ҳалок қилдинг, энди нима бўлади?

– Шу Ставрогин, “қонхўр” Ставрогиннинг гапими? Бу ерда сизни яхши кўриб қолган бир хоним шундай дейди! Қулоқ солинг, мен ахир сизга айтдим-ку: мен ўз ҳаётимни бир соатга алиштирдим, афсусланмайман. Сиз ҳам шундай қилинг... айтганча, сизга шарт эмас; сизнинг ҳаётингизда ҳали бундай “соатлар” ва “лаҳзалар” кўп бўлади.

– Сенда қанча бўлса, менда ҳам шунча; сенга улуғ сўз бераман, сендан бир соат ортиқ эмас!

Йигит ҳамон у ён-бу ён юрар ва қизнинг худди умид шуъласи тушиб ёришгандай тез, ўткир нигоҳини пайқамасди. Аммо шуъла толаси яна шу заҳоти сўнди.

– Агарда сен менинг ҳозирги *ажабтовур* самимиятимнинг қандайлигини билсайдинг. Лиза, агарда мен сенга юрагимни...

– Юрагимни дейсизми? Менга юрагингизни очмоқчимисиз? Сизнинг юрак очишингиздан мени худойим ўзи сақласин! – қўрқув ичида унинг сўзини бўлди қиз.

Йигит тўхтади ва безовта кутди.

– Сизга бўйнимга олиб айтий, ҳали Швейцариядаёқ калламга бир фикр ўрнашган эди, сизнинг юрагингизда ёмон кўрқинчли, ифлос ва қонли алланарса бор ва... ва шу билан бирга сизни жуда ҳам кулгили аҳволга қўядиган яна ёмон алланима. Агар гапим тўғри бўлса, менга юрак очманг: устингиздан куламан. Мен бир умр устингиздан хандон отиб куламан... Вой, яна рангингиз оқаряптими? Бўлди, бўлди, мен ҳозир кетаман, – деб қиз ўрнидан сакраб турди нафратланиб ижирғанган кўйи.

– Қийна мени, ўлдир, аяма, аламингни ол, – қичқирди фиғони фалакдан ошиб йигит. – Тўла ҳақинг бор! Билардим, сени яхши кўрмайман, сени нобуд қилдим. Ҳа, мен “лаҳзани ўзимга олиб қолдим”; умид қилган эдимки... анчадан бери... охириги умидим, илинжим... Кеча сен бир ўзинг олдимга биринчи бўлиб кирганингда, мен юрагимни ёритган нурга бардош беролмадим. Мен бирдан ишондим... Мен, эҳтимол, ҳозир ҳам ишониб турибман.

– Мен бундай олижаноб очикликка худди шундай очиклик билан жавоб бераман: мен сизга меҳрибон мушфиқ ҳамшира бўлишни истамайман. Мабодо мен шу бугуннинг ўзида ўлмай қолсам, балки боқувчи ҳамшира бўлишга кўнарман; лекин шунда ҳам сизга бўлмайман, гарчи сиз ҳар қандай қўлсиз, оёқсиздан кўра яхшироқсиз. Менга доим шундай туюлардики, сиз мени одам бўйидай келадиган улкан қонхўр ўргимчак яшайдиган аллақандай бир ерга олиб борасиз-у, биз бир умр унга қўрқиб

қараб ўтирамыз. Бизнинг ўзаро севги-муҳаббатимиз шу билан тугайди. Сиз Дашенькага мурожаат этинг; у сиз билан хоҳлаган жойингизга боради.

– Сиз уни шу ерда ҳам эсламай туrolмадингиз-да?

– Шўрликкина лайча! Мендан салом айтинг. Сиз уни Швейцариядаёқ кексалик чоғларингизга ғамлаб қўйганингизни у билса керак? Мунчалар ғамхўрлик! Мунча олдиндан ғамлаш! Вой, ким бу?

Залнинг ичкарасида эшик сал-пал қия очилди; кимдир бошини сукди ва яна шоша-пиша беркинди.

– Сенмисан, Алексей Егорич? – сўради Ставрогин.

– Йўқ, бу менман, холос, – яна ярим бўйини эшикдан сукди Петр Степанович. – Салом, Лизавета Николаевна; эртангиз хайрли бўлсин. Иккинги сизни ҳам шу залда учратаман, деб ўйловдим. Мен фақат бир зумга, Николай Всеволодович, – қандай бўлмасин, икки оғиз зарур сўзим бор, шошиб келдим... жуда зарур... икки оғизгина!..

Ставрогин унга қараб юрди, аммо уч қадам қўймай, Лизага қайтди.

– Лиза, ҳозир бирон бир гап қулоғингга чалинса, билиб қўй: айбдор менман.

Қиз сесканди-да, унга қўрқиб қаради; аммо у тез чиқиб кетди.

*Рус тилидан
Иброҳим ҒАФУРОВ
таржимаси*

(Давоми бор)

Томас ЭЛИОТ

КЎЗЛАР КЎЗЁШ ТЎЛА КЎРИНАР МЕНГА...

АФРИКАДА ХАЛОҚ БЎЛГАН ҲИНДЛАРГА

Одамнинг тақдири – ўзининг жонажон
қишлоғида
Уйи – ўлан тўшагида, хотин берган ризқин еб;
Кунботар палласида, чўкиб зинапоёга
Набиралари ва қўшни набираларига боққан
нигоҳларида,

Ховлида чуғурлашиб ўртоқ-ўртоқ ўйнашар.
Чандиги кўп, лек беэён бўлган одамнинг
Бисёр бўлар суҳбат чоғи уйгонгучи хотиралари
(Салқин чоғми ва ёки илиқ – бу томони иқлимга боғлиқ)
Бегоналар ҳақида, бегона ё ўртоқ бўлишиб
ўзга ерда қандай жанг қилганлари.

Йўқ, асло аниқ эмас одамзотнинг қисмати,
Бир одамга Ватан бўлар ҳар қандай юрт
Бошиқага бегона. Аммо қайда ўлсанг мардларча,

Шоир, драматург ва адабий танқидчи – Томас Стернс Элиот (1888-1965) шеъриятда модернизм оқимининг йирик вакилларида биридир.

У 1888 йил 26 сентябрда Сент-Луис (АҚШ) шаҳрида бадавлат ва мартабали протестантлар оиласида дунёга келди. Унинг бобоси черков қурган ва университет коллежига асос солган, ўз даврининг маърифатпарвар руҳонийларидан эди. Отаси ишлаб чиқариш компаниясининг президенти, онаси адабий фаолият билан шуғулланган. Элиотлар хонадонидаги анъаналар: эътиқодлилик, талабчанлик, одоб-ахлоқ меъёрларига, ўз хатти-ҳаракатларига масъуллик туйғуларининг шаклланиши бўлажак адибга катта таъсир ўтказган. Янги Англиянинг пуританларга хос қатъий тамойиллари ва ўз бурчига садоқат, эътиқодга содиқлик йиллар давомида ёш Элиотнинг ҳаётий йўлини белгилаб берди. Айни вақтда у муҳтарам ота-боболари йўлидан бошқа сўқмоқларга ҳам ўтиб кетганини, аммо ўз йўлини топа олганлигини таъкидлаш жоиз.

1910 йилда Гарвард университетини тўрт йиллик таҳсилини уч йилда тамомлаб, у иккинчи ватани бўлиб қолган Европага йўл олди. Бу даврда у фалсафа, дин ва маълум тарихий даврлар (Италян тикланиш даври, Елизавета давридаги Англия ва XVII аср) га бўлган қизиқишлари ортган эди. Элиотнинг илк тўпламларига буржуа жамиятининг сохталиклари, шаҳарнинг шовқин-суронли ҳаётида инсон шахсининг емирилиши ҳақидаги фожевий шеърлар хос бўлди. Чинакам пуританлар авлоди сифатида у мунтазам ибодат, интизом ва тинимсиз меҳнат билан олдидаги машаққатли тўсиқларни енгиб ўтди.

Бўлғувчи авангард шоир ўз замони адабиёт майдонига исён билан кириб келди. Унинг ижодидаги асосий мавзу – руҳ инқирози бўлди. Элиот ўша даврда моддий қадриятларга ружу қўйган инсониятнинг Худо томонидан берилган илоҳий неъматларни менсимаслигини танқид қилиш, даҳрийликни қоралаш гоёларига суянди.

Унинг илк шеърлари 1916 йилда Американинг “Литтл ревью” журналида чоп этилди. Биринчи жаҳон уруши даврида адабиётда мунтазам равишда янги шеърий йўллارни

Пешонангга ёзгани шу, энди ўша ерликсан.
 Ўша қишлоқ – сенинг қишлогинг.

Ўша замин сизники ҳам бизники эмас эди –
 аммо бизнинг Мидлэндда
 Ва сизнинг Бешдарёда қабристон бир хил.
 Уйига қайтганлар сиз ҳақда ҳам бир хил сўзласин, майли
 Улуг мақсад йўлидаги ҳаракатлар ҳақида,
 Ўша самаралар ҳақида бирдай сизга ҳам, бизга ҳам
 Англамоқ йўқ токи Маҳшарга қадар
 Ҳаракатлар самараси ўзи не эканин.

НЕНСИ АММАМ

Ненси Элликотт хоним,
 Яйловда от чопиб, пайхон айлади,
 Дўнгларда от чопиб, яксон айлади –
 Янги Англиянинг тақир дўнгларин,
 Итлар галасини эргаштирганча
 Яйловлар томондан чопиб ўтди у.

Ненси Элликотт хоним –
 Қашанда, устаси янги рақсларнинг,
 Кўнда хушламаслар уни холалар,
 Аммо биладилар, замон зайли шу.
 Ойнаванд токчада посбон туришар
 Мэтгью ва Уолдо – номус нозирлари,
 Ўзгармас қонуннинг хизматкорлари.

ХЕЛЕН ХОЛАМ

Хелен Слингзби хоним, эрга тегмаган холам,
 Яшарди мўъжаз уйда, серҳашам майдондаги.
 Бир бошига тўрт малай.
 Самолар сокин эди у оламдан ўтганда,
 У умрини ўтказган кўчалар жим-жит эди.
 Пойгакда оёқ артди дафн идораси соҳиби
 У-ку яхши билади, аввал ҳам бўлган шундай.
 Уйнинг пардаларин тортиб қўйдилар.

очишга интилди. Бу йилларда яратилган кўплаб асарлари унинг руҳий ва ижодий йўлини қатъий белгилаб олганлигидан далолат берарди. Масалан, “Ховал одамлар” (1925) шеърлар туркуми Элиотга “умидсиз шоир” деган лақаб келтирди. “Альфред Пруффрокнинг севги кўшиғи” (1917) тўпламига эса ижодининг илк босқичида яратилган, замондошлари томонидан англо-америка модернизмнинг манифести сифатида эътироф этилган шеърлари киритилганди. 1919 йилда унинг “Шеърлар” китоби чоп этилди. 1922 йилда Элиотнинг Инжил ва Дантеона руҳдаги сатрлари жамланган, урушдан кейинги йилларнинг “Йўқотилган авлод”и қарашларини мужассам этган “Ҳосилсиз ер” поэмасини эълон этди. Бу йилларга келиб Элиот адабиётшунос, танқидчи сифатида ҳам шуҳрат қозонди. 1920 йилда унинг эстетик қарашлари жамланган “Муқаддас ўрмон” тўплами нашр қилинди. Унда Элиот унутилаёзган Жон Донне, шунингдек, “метафизик шоирлар” Эндрю Марвелл ва Жон Вебстер каби инглиз адабиётининг намояндаларини юқори баҳолаб, замондошларининг ёдига солишга интилди.

1927 йилда Т.Элиот Буюк Британия фуқаролигига қабул қилинди. Тараққиётининг буржуа-капиталистик йўлини рад этган ҳолда, Элиот руҳий жиҳатдан насронийликнинг ахлоқий меъёрларига амал қилишни (“Кул босган муҳит”, 1930), ибтидоий диний эътиқодга

Авалгидай берилди сархил емиш итларга,
Аммо тезда ҳаром ўлди тўтиқуши, бироқ,
Ҳамон чиқилларди камин узра Дрезден соатлари.

Малай ўтирарди меҳмонхонада
Тиззасига олиб оқсочни, у қиз
Қандай боодоб эди беканинг борлигида.

* * *

Кўзлар, кўз ёш тўла, кўрингай менга,
Мисли туман ичра, –
Бу ерда, ўлимнинг хаёлий салтанатида
Ушал кўзлар бўлур намоён,
Аммо кўз ёшларни кўролмасман ҳеч, –
Шудир менинг жазойим.

Шудир менинг жазойим –
Кўролмасман ёшли кўзларни,
Уларнинг тик нигоҳларини,
Кўролмасман муқаррар ўлим
Салтанатин пойгаги қадар,
Яна қайда, шу ердагидай,
Ялт этгайдир бир лаҳза кўзлар,
Оний лаҳза милтилар кўзёш,
Бизни мазаҳ қилмоқлик учун.

* * *

Чор тарафдан айланди шамол,
Кўнгироқни тебратди алҳол
Бир ҳаёт томон кўтарилар у, бир мамот.
Бу ерда – ўлимнинг хаёлий салтанатида
Адаш жанглarning, хавотирга солар акс садо
Бу нима – тушми бошқа ё:
Қорайиб бораётган дарё юзида
Йиғлаётган юзлар аён бўлдилар?
Нари соҳилида қора дарёнинг
Душманларни кўрдим, қўлида қилич.
Чин ўлим дарёсин ул қиргогида
Қўлда қилич Дўзах суворийлари.

қайтишни тарғиб этди, ижодини консерватизм томон йўналтирди. Шунингдек, у таржимон сифатида 1930 йилда француз шоири Сен-Жон Перснинг “Анабасис” поэмасини инглиз тилига ўғирди.

Ижодининг сўнги босқичларида (“Тўрт квартал”, 1943) бақо ва фано, авлодларнинг руҳий ришталари мавзуларига мунтазам мурожаат этиб турди.

Элиот олий тафаккур шоир эди, унинг асарлари замондош ижодкорларнинг ижодидан тубдан фарқланади. Шоир ўз ижодида мураккабликни мақсад қилиб олмади, балки бу мураккаблик унинг анланган ва ҳал этилган муаммоларининг серқирралиги билан белгиланади.

1948 йилда “Замонавий поэзияга қўшган катта новаторлик ҳиссаси учун” Элиотга Нобел мукофоти берилди. 1948 йилда Британиянинг Хизматлари учун ордени, 1954 йилда французларнинг Фахрий легион ордени ва олмонларнинг Ганзей иттифоқи таъсис этган Гёте мукофоти билан тақдирланди.

Томас Элиот 1965 йил 4 январда Лондонда вафот этди ва Вестминстер аббатлигига қарашли Ист-Кокер ҳудудида – Сомерсет қишлоғида дафн этилди. Худди шу ердан бобоси Эндру Элиот XVII аср ўрталарида Америкага йўл олган эди...

ТОМАС ЭЛИОТ ШЕЪРИЯТИ

Томас Стернз Элиот (Thomas Stearns Eliot, (1888–1965) ижодига бағишланган юздан ортиқ танқидий ва матншунослик тадқиқотлари мавжуд. Америкалик мунаққид Ирвин Эренпрайс (Irvin Ehrenpreis, 1920–1985) фикрича, “Элиот шеърияти инсоннинг шууригача, чуқур ахлоқий ва рухий қатламларигача сингиб боради. Элиот яширин, сир тутилган ҳис-туйғу ва фикр-мулоҳазаларимизнинг ўзгарувчан, мантиққа зид табиатини тушунган, ушбу парадоксни ўз услубида ифодалашга ҳаракат қилган. Элиот услуби синтаксис ва маъно бузилишлари билан ажралиб туради, шу тариқа ўқувчининг диққат-этиборини ўзига жалб қилади, бадий ижоднинг вазифа ва қадриятларига янгича қарашга ундайди”.

Британиялик адабиётшунос олима, Кембридж университети профессори М.К. Брэдбрук (Muriel Clara Bradbrook, 1909–1993)нинг ёзишича: “Элиот олдида турган икки вазифа шундан иборат эдики, у, шоирлар муаллими Арасту ўргатганидек, кўзгуни табиатга рўбарў тутиб ўз даврининг талқинини топиши, ва шу билан бирга ҳақиқий мукамаллик намуналарига амал қилиши лозим эди”.

XX аср модернизм адабиёти ривожига улкан ҳисса қўшган франциялик Пол Клодель ва Пол Валери, олмониялик Р. М. Рильке ва Г. Бенн, америкалик Э. Паунд ва Р. Фрост, россиялик Александр Блок (1880–1921) ва Борис Пастернак (1890–1960), англиялик У. Х. Оден, Ғарб ва Шарқ тамаддунлари тадқиқотчиси, мексикалик О. Пас, польшалик Ч. Милош сингари шоирлар қаторида Томас Стернз Элиотнинг ҳам муносиб ўрни бор. Элиот ижоди тимсолида инсондаги зиддиятли хислат ва фазилатлар мужассам этилган десак муболаға бўлмайди. Унинг “Европа заволи” (О. Шпенглер) мавзuida яратилган ўта мураккаб, мунқариз руҳдаги “Ҳосилсиз замин” поэмаси ўз муаллифини XX аср Ғарб шеъриятининг шоҳсупасига олиб чиқди.

Томас Элиот ижодининг илк даврида Эзра Паунд ва Виржиния Вулф каби қаламкашлар билан яқиндан дўстлашади. Бу қаламкашлар ўтмиш билан бугун ўртасида алоқа узилганлигини, замонавий ҳаёт хаосга айланиб бораётганини чуқур ҳис этган ҳолда, диний қадриятларнинг нисбийлигини англаб етган эдилар. Бу ҳолат Элиот дунёқарашида ва унинг ижодида тартиблиликка, уйғунликка интилиш билан мужассамлашиб борди. Айни пайтда бу хусусият Элиот учун нафақат насроний динга имон келтириш, балки XX аср ўргаларига келиб консерватизм тимсолига, қолаверса, насроний маданият соҳибига айланишига ҳам замин яратди. Ушбу анъана “ёғду”сида у шеърият номидан дунё ва ўз-ўзи билан файласуфона суҳбат, жиддий баҳс-мунозара, таъбир жоиз бўлса, драматик диалог олиб боришга қодир Шоир сифатида намоён бўлишига ҳам монелик кўрсатмади. Кўп жиҳатдан ушбу сермазмун ва пурмаъно диалог туфайли “XX аср ғарб формализми” (қатор фанларда шакли мазмундан, назарияни амалиётдан ажратишга интилувчи идеалистик йўналиш – М.Х.) ҳодисаси вужудга келди.

Шубҳасиз, бундай позиция қарама-қарши нуқтаи назар, бир-биридан кескин фарқ қилувчи, гоҳида маъқулловчи, гоҳида қораловчи қарашларни

вужудга келтирган эди. Бугун ҳам Элиот ижоди хусусида маълум бир маъноли фикр йўқлигини таъкидлаш лозим. Масалан, сўл нуқтаи назардан қараганда, Редъярд Киплингдан сўнг Элиотга “инглиз империализми қасиданависи”, “йўқотиб бўлмас иллатларни васф айлагувчи мутакаббир”, “элитар қофиябоз” дегувчи тамғалар босиб келинади. У “маърифатпарварлик ниқоби остидаги жаҳонгир”лиги, “такрорий ижоди”, “иккиламчи шеърият”, “зўрма-зўраки битилган шеърларининг шавқсизлиги”, “шеърларидан совуклик уфуриб турганлиги” учун кескин танқид остига олинди. Бугунга келиб шоирнинг ушбу, сўзсиз, салбий фикрларга ирқий ва диний масалаларда сиёсий боадаблик етишмаслиги ҳақидаги айбловлар ҳам қўшилди.

Унг нуқтаи назардан олиб қараганда эса, 1948 йил Нобел мукофотига сазовор бўлган Томас Элиот, ўз-ўзидан маълумки, олқишланди, унинг ижодига ҳамду санолар айтилди, мактов сўзлар қанотида кўкларга кўтарилди. Лекин – қизиқ вазият – нафақат қалам аҳли, айниқса таклидгўй ва маддоҳлар, балки китобхонлар ҳам Элиотнинг “зиёлиларча нафис ва сиёсатдан йироқ шеърияти” нималардан иборатлигини унчалик ҳам туншунмасдан, борлигича қабул қилиб келдилар. Элиот ўз ижодининг барча бахсли ва мунозарали жиҳатларига қарамасдан, амалда, замондошлари орасида энг ноёб истеъдод соҳиби сифатида майдонга чиқди. У сўзга, аниқроғи, сўзнинг моддий тус олишига ишончи комил ижодкордир. У мумтоз шеъриятнинг реаллиги, ёхуд унинг мукамаллиги ва намунавийлигига ишонган шоир. Бу хусусиятлар Элиотни символизм тарафдорлари билан яқинлаштирибгина қолмасдан, балки барча билимларнинг нисбийлигини метафизикларча мутлақлаштириб, воқеликни объектив равишда билиш мумкинлигини инкор этадиган методологик принцип устунлик қилган бир пайтда шоирона дид, санойи нафиса мавжудлиги ва айнан унинг устун туриши хусусидаги фикрни қайсарлик билан илгари суришга ундади. Элиотнинг фикрича, шоирона дид – бу эстетика тамойилларига асосланган дунёқарашлар мажмуи бўлиб, адабиётдаги ўзбошимчалик, парокандалик, меъёрдан чиқиб кетиш, сурбетлик ва беадаблик даврида “яхши ёзилган шеър” ва “ёмон ёзилган шеър” ўртасида аниқ чегара мавжудлиги ҳақида эслатиб турадиган мезондир. Бинобарин, “романтизм”, “декаданс”, “шеърий ҳаракат”, “ҳиссиёт” каби сўзлар Элиот дунёқарашида, воқеликни ҳис этишида, қолаверса, ижодида муайян адабий маънога эга бўлиб чиқди.

Шу билан бирга, Элиот ижоди адабиёт, айниқса шеъриятда бошқа жиҳатлар ҳам мавжудлиги ҳақида бизни хабардор қилиб туради. XX аср адабиётига назар ташласак, Элиот 1920–1930 йилларда ижод қилган кам сонли машхур шоирлар қаторида алоҳида ажралиб туради. Бу ижодкорлар “сўл/ ўнг”, “реализм / модернизм”, “тараққиёт / таназзул” каби антитезаларни бир ёқлама тушунулишдан олиб чиқибгина қолмасдан, балки уларга янгича маъно бағишлаш, янгича тус бериш, аниқроғи уларга замонга хос ва мос нуқтаи назардан ёндашишга муваффақ бўлдилар. Улар адабиёт (наср ва назм – М.Х.) ни “ўнг” томон (Эзра Паунд, У. Льюис, Дриё ля Рошель, Селин, Э. Бертрам, Э. Юнг)га ҳам эмас, “сўл” томон (Ромен Роллан, Луи Арагон, Г.Манн, Г.Лукач, Б.Брехт)га ҳам эмас, балки “юқори”га, юксакликка йуладилар. Ушбу “юқори”га интилишни экзистенциализм тарафдорлари (Жан Поль Сартр, Альбер Камю) тескари, яъни дунёни шахсий ҳиссиёт орқали англаш, субъектив фикр-мулоҳаза юритиш томон буришди. Шак-шубҳасиз, 1930–1950 йилларда экзистенциализм руҳидаги наср ўқувчиларни ўзига мафтун қилиб, уларнинг диққатини кўпроқ жалб этган эди. Шунга қарамасдан, Г.Грин, Ж.Маритен, Франсуа Мориак, Жан Бернанос, Ж. Грин, С. Вейль, Альфред Дёблин, Николай Бердяев сингари ёзувчи ва мутафаккирларнинг дорилбақога эмас, дорилфаного ишониши, буржуазия тамаддуни “маъбуда”ларидан ихлоси қайтиши, умидлари ҳавога совурилиши мустабид тузумларнинг “меъерий кадрият”лари каби

имон-этикод сифатида намоеён бўлди. Бошқача қилиб айтганда, сўл ёки ўннга эмас, “юқори”га интилиш улар учун шахсий эркинлик қарор топиши, яъни ҳаётдан завқланиш, оромбахш табиат ноз-неъматларидан баҳраманд бўлиш, тоза ҳаводан тўйиб нафас олиш, шаффоф булоқ сувидан қониқиб ичиш, илҳом қанотларида шеърият осмонига кўтарилиш, шеърият уммони тўлқинларида сузишни англатарди. Бу жиҳат биринчи жаҳон урушидан олдин адабиётга қадам қўйган ва ижод қилган санъаткорни “биринчи жаҳон уруши дўмбираларининг гумбирлашида” (А. Камю) ўсган ижодкордан фарқлаб турарди. Шунингдек, урушда қатнашган ва унинг оқибатларини ўз кўзи билан кўрган ижодкорни, энг аввало, насроний дин ғоя ва тамойил-ларига амал қилиб яшаётган Европа маданияти ва санъатидаги бадиий синтез, адабий анъаналарга таянишга ундади.

Алҳосил, Элиот, АҚШдан Буюк Британияга кўчиб ўтиб, Янги Дунё (АҚШ) ва Эски Дунё (Европа) ишбилармонлик (тижорат, саноат, кундалик турмуш тарзи ва ҳоказо) этикаси ҳамда маънавий-ахлоқий мезонлар ўртасидаги кескин тафовутга эътибор қаратибгина қолмасдан, балки биринчи муҳожирлардан, қолаверса XX аср адабиётида “йўқотилган авлод”нинг биринчи намояндаларидан бўлди. Ҳа, Элиот асли польшалик, бироқ Англияда умргузаронлик қилган адиб Жозеф Конраддан фарқли ўлароқ тилини ўзгартирмади, рус эмиграциясининг биринчи авлод ёзувчилари каби сиёсий маслағи ва эътиқоди учун таъқиқларда юрмади. Бироқ Элиотнинг танлаган йўли бошқа бир америкалик ёзувчи, умрининг охирида Буюк Британия фуқаролигини қабул қилган Генри Жеймсинг ҳаёт йўлини эслатади, энг муҳими, шахсий ва бадиий тажрибалари хусусида фикр юргизишга ундайди. Гарчи бу йўл Элиотга очик-ойдин кўриниб турганлигига қарамасдан, у осонликча танлангани йўқ. Европа ва унинг “муқаддас тошлари”сиз Элиот ўзини ноқулай ҳис этарди, унга бир нарса етишмаётгандек туюларди. Шунингдек, Элиот ватанида ҳам ўзини омадсиз сезар, тасавурида фақат Европада у ҳақиқий шон-шухратга, камолотга эришадигандек туюларди. Таъкидлаш жоизки, Элиот аждодлари ватани бўлмиш Англия тарихи билан ҳам доимо қизикқан. Ҳатто университетда ўқиб юрган пайтлари дўстлари ярим чин, ярим ҳазил қилиб уни “талаффуз ва фуқаролигидан ташқари ҳақиқий инглиз” деб аташарди. Шоир узок ўй-фикрлардан сўнг, ҳаётидаги ҳамма нарсани тарозига солиб, Ғарбий Европада XVI асрдан бошлаб католицизмдан ажралиб чиққан протестант мазҳаби (англикан черкови акидаларига амал қилувчи мазҳаб)ни, 1927 йилда эса Буюк Британия фуқаролигини қабул қилди.

Дарҳақиқат, Элиотнинг ўз диний мазҳаби ва фуқаролигини ўзгартириши хусусидаги руҳий кечинмалари “Кул ранг чоршанба” поэмасида ўз ифодасини топган. Кулранг чоршанба – бу католицизм мазҳабидаги улуғ рўзанинг илк кунини номи. Бу – ўз фикр-хаёлларига чўмиш, кечмиш-кечирмишлар билан банд бўлиш ҳамда қилган гуноҳлари учун тавба-тазарру келтириш, қилмишларига пушаймон бўлиш, Худога сажда қилиш кунидир. Айни пайтда бу кун – келажакда маънавий покланиш, гуноҳлардан фориғ бўлиш, қалбнинг юксалишдан умидворлик, муродбахш кун ҳамдир. Поэмани шоирнинг дин ва эътиқод кечинмалари, чуқур ўй-фикрларининг мураккаб тасвири деб ҳам талқин қилиш мумкин. Шоир ўз қалби қаърида яширинган ўй-хаёллари хусусида баён қиларкан, уни қийнаётган, юрагига ғулғула солаётган жиддий синов, риёзат билан курашади, дунёни тарк этиб Худога яқинлашишга интилади. Дарвоқе, поэманинг:

*Because I do not hope to turn again
Because I do not hope
Because I do not hope to turn*

Чунки мен яна қайтишимга ишонмайман

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

82

Чунки мен ишонмайман
 Чунки мен қайтишимга ишонмайман

(сўзма-сўз таржима бизники)

мазмунидаги нидолардан бошланиши бежиз эмас, албатта. Айни пайтда Биби Марьям ва Дантенинг Беатричеси, жаннатдаги Боғи Эрам ва ўрта асрларга хос бўлган рамзий “уч оқ қоплон” образлари шундай бир самимий ҳис-туйғулар билан тўйинтирилганки, ушбу мавҳум образлар ортида шоирнинг руҳий кечинмалари мавжудлиги аён бўлади.

Элиот дастуриламал сифатида қабул қилган анъанавийлик (эски анъаналарга амал қилиш) ҳамда унинг шахси билан боғлиқ бўлган модернист ёзувчининг насроний динга мурожаат қилиши ўз-ўзидан вужудга келган эмас, балки ушбу қалам устасининг қўлга киритган ижодий ютуқлари сабаб бизга маълум.

XX аср Ғарб шеърляти кўплаб ихлосмандлари шоирнинг “Ж.Альфред Пруфрокнинг ишқий кўшиғи”, “Ҳосилсиз замин”, “Тўрт кватрет”, поэмаларидан олинган сатрларни ёддан билишади. Шак-шубҳасиз, Томас Стернз Элиот юксак маҳорат соҳиби, нозик дидли шоир сифатида оламшумул шуҳрат қозонди. Унинг ҳаёти ҳақида янги-янги китоблар ёзилмоқда, ижодига бағишланган тадқиқотлар яратилмоқда. Рус шоирлари ичида ҳам Элиот ихлосмандлари кўп. Улар (масалан, Нина Берберова, Иосиф Бродскийлар) фақат таржима қилиш билангина чекланиб қолмасдан, балки Элиот сатрларидан илҳом ҳам олган деб айта оламиз (Анна Ахматованинг “Қахрамонсиз поэма”, И. Бродскийнинг қатор шеърларини эсланг). Нафсиламрини айтганда, Элиот шеърляти ҳали ўзбек заминига кўчиб келганича йўқ. XX аср Ғарб модернизм дарғаларидан бўлган шоир ижодидан ўзбек тилига ҳали кўп-кўп таржималар қилинишига умид боғлаб қоламиз. Ҳозирча эса ушбу “хамир учидан патир” қабилидаги илк таржималарни эътиборингизга ҳавола қиламиз. Шоир Ҳумоюн уларни рус тилидан ўзбекчалаштирган.

Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ

Али Муҳаммад АҲҲОНИЙ

ОҲУ ХОНИМНИНГ ЭРИ

*Роман*¹

Ўн еттинчи боб

Сайид Мирон ўша новвойлар тоифасига бошлиқ бўлиб сайланган замондан бошлаб лавошпаз Мирзонаби ҳам ғайрирасмий равишда мансабдор бўлиб олганди. У Сайид Мироннинг дўсти, боз устига саводли ҳам бўлгани учун кўп ишларда унинг иштироки зарур бўларди. Тоифа йиғилишларида, музокаралар ёки икки тоифа ўртасидаги келишмовчиликларни ҳал қилишда доимий котиб эди. Умумий аризалар, битимлар ва мажбуриятларнинг матнларини у ёзар ёки ўқирди. Бошқа югур-югур ишларда ҳам Сайид Мирон ўзининг вақти бўлмаган пайтларда ундан ёрдам оларди. Мана шулар боис даражасиз давлат ходими киёфасидаги баланд бўйли, елкаси чиққан, кўчада кимни кўрса салом берадиган эллик ёшлардаги бу одам ғалла ва нон идоралари, шаҳар ҳокимияти ва иктисод бошқармасида ҳаммага таниқли эди. Аммо баъзилар унинг имзосини расман тан олмас эдилар. Охириги пайтларда Сайид Мирон ноқонуний савдо-сотик воқеаси ва бошқа ишлар билан банд бўлгани сабабли новвойлар орасида камроқ кўринаётганидан ҳамма, одамга итдек елиб-югуриш ва оёқ кийимини йиртишдан бошқа ҳеч қандай нафи тегмайдиган тоифа раислигидан унинг кўнгли совиган ёки безор бўлган бўлса керак, деган гумонга борган эди. Шунинг учун унинг жонига тегишни иташмасди. Шахсий ёки жамоа ўртасидаги келишмовчиликлар ва тортишувларда Мирзонабига мурожаат қилишар ва уни ишга солишарди. Ўзи ҳам ҳақиқатда шуни истаб турган Мирзонаби ҳеч қандай ҳаракатини аямасди. Қадам ташлашлари Сайид Мирондан катта, аммо ишларни ундан сустроқ бажарарди. Сайид Мирондаги журъат ва қатъият унда йўқ эди. Ўлгудай дангаса бўлиб, дўсти қўл билан ечадиган тугунни у тиши билан ечарди. Агар бирор идорада уларнинг иши битмай қолиб, шароит оғирлашгудек бўлса, нима қилишини билмай, дарҳол ўзини олиб қочар эди. Полиция номини эшитса, аъзойи баданини қалтироқ босарди. Мен тоифа вакилиман, дейишга ҳаргиз журъати етмасди. Нима сабабдан расмий доиралар ва идоралар унинг номини эслаб қолишмаётгани номаълум эди. Ҳар доим аввалги тоифа раисининг аҳволини сўрашарди. Сайид Мироннинг ўрни билиниб турар ва бу ҳеч кимга сир эмасди.

Унга нисбатан илгари адовати бўлган ёки рақиблардан бошқа синф

¹ Охири. Боши журналнинг ўтган сонларида. Мазкур асар журнал варианты сифатида эълон қилинди.

аъзолари унинг расмий ишдан ўзини четга олишидан норози эдилар. Сайид Мирон химмати баланд, кўзи тўқ ва меҳрибон одам бўлиб, ўзидан кўра кўпроқ бошқаларнинг иши учун куйиб-пишарди. Ўзига ишонган, қайсаргина одам эди, аммо ҳеч кимга ғараз билан қарамасди. Тоифа раислигини фақат номига, бошқалар унинг олдига келиб туришлари учунгина яхши кўрарди. Бир куни пешинга яқин Сайид Мирон эндигина уйига кириб келиб, кийимларини ечиб, катта хонада тушлик овқатни сузишларини пойлаб ўтирганди. Кимдир эшик зулфинини қокди. Ўн кун илгари сарбозхона орқасидаги ер кавлаш пайтида харобалар остида қолиб ўлган Амир Садҳи Харақдорнинг ўғли экан. Унинг ўлигини чиқариб олишда Сайид Мироннинг ўзи ҳам ёрдамлашганди. Биринчи пайшанбаликни ўтказиш учун унинг уйдан қаҳва дамлайдиган идишлар, чилим ва бошқа нарсаларни олиб туришган ва бечоралар ўша куниёқ қайтариб олиб келишганди. Отасига ўхшаб хунук ва озғин, ҳар доим шимининг почалари узун-калта бўлиб турадиган, қўлида узун занжир ва бошида наMAT дўпписи билан бу бола аравага тупроқ ортиб келаётганга ўхшарди. Ҳақиқатан ҳам уй эгасининг ўзи унга шундай кўрсатма берганди. Чунки ўша йили томларни сувоқ қилмоқчи эди. Аслида, мана шу тупроқни деб Амир Садҳи хароба остида қолган эди. Сайид Мирон ҳовлига қараган деразадан йўлак олдига келган болани чақирди:

– Ҳой, Ибром, агар тупроқ олиб келган бўлсанг, нимани кутиб турибсан, бу ёққа олиб кир, ҳовлига тўк!

Бола садҳи-кермоншоҳи лаҳжаларини аралаштириб жавоб берди:

– Йўқ, Машҳадий Мирон, бизнинг эшакларимиз қўнсулхона олдида юки билан қолиб кетди. Прокуратура вакили расмий врач билан отамнинг қабрини очиш учун боришган экан. Нима учун мурдани рухсатсиз қўмдинглар? Балки бирор киши уни атайлаб ўлдиргандир, деб менга ёпишишди.

– Ёздирган гувоҳлик кўрсатмаларингни кўрсатмадингми?

– Кўрсатдим, аммо уларни қонуний деб ҳисоблашмади.

– Нима, жазирама ёз офтобида ўша куниёқ сасий бошлаган, шишиб кетганидан зўрға тобутга сиққан мурдани яна ўн кун сақлаш керак эканми?! Агар булар қонунни жуда яхши билишса, ўша бизлар у эшикдан-бу эшикка уч кеча-кундуз кириб-чикиб сарсон юрганимизда қилишсин эди ишларини. Воқеа содир бўлган жой шаҳардан бир километр нарида бўлгани учун шаҳар полициясида бу ишни жандармерия текширсин, дейишди, жандармерия эса шаҳар полицияси шуғулланади, деди. Ҳеч бири қилмади, қилишни истамади ҳам. Биз ҳам бир шаръий мансабдорнинг рухсати билан (исмини айтмайман) гувоҳлик кўрсатмасига асосланиб, уни қўмдик. Бунга нақд ўн кун бўлди, тагин нима дейишяпти? Боравер, мен ҳам ҳозир етиб бораман...

Ўтган йигирма куннинг икки ҳафтасини Сайид Мирон ва Ҳумо Қумда, қолган кунларни Малойир ва Ҳамадонда ўтказишган эди. Қазвиндаги иссиқ булоқ сувига боришмабди, пўстинни эса ўша шаҳарнинг ўзида, ўтган кишининг бошларида сотиб олишган эди.

Эндигина етиб келган эр ва хотин ўзлари йўқликларида катта хонада юз берган ўзгаришларга умуман эътибор қилишмади. Қумдан қайтиб келган кунининг эртасига Сайид Мирон новвойхонага борди. Маҳди ҳам у билан бирга эди. Новвойхона ишчилари орасида ҳали ўз хўжайинини кўрмаган, аммо новвойлар тоифаси раисининг бағри кенг, меҳрибон одам эканини эшитган икки янги чеҳра кўзга ташланарди. Тез орада у йўғида

новвойхонанинг асосий устуни ҳисобланган икки эски ишчи орасида жанжал бўлиб ўтибди. Замон новвой тегирмончининг ишидан норози экан, бугдой унига арпа уни аралаштирган, хамир куракда турмаяпти ва чўзилмаяпти, дерди. Сайид Мирон битта сангак нондан бир тўғрам узиб олди. Мағзини чайнаб кўрди. Кейин қазноққа борди. У ерда бир уюм уннинг остки қисмидан бироз ун олди, кафтига ёйиб, устидан сув сепди, ялтироқ арпа кепаклари яккол кўзга ташланиб турарди. Унни тўкиб, Сулаймонга деди:

– Замон новвой тўғри айтяпти. Бу унда ўн фоиз арпа бор. Ноннинг ранги ва мазасидан арпа борлиги аниқ кўриниб турибди-ку!

У яна новвойхонага қайтди. Таъби хира бўлди. Сув тортиладиган челак ва унинг чангаги бир ойдан бери қудуққа тушиб кетганича ётар, лекин ишчилар бунга аҳамият беришмасди. Шунча вақт хамирга кўчадан оқиб ўтадиган ифлос ариқ сувидан фойдаланишганини эшитиб, баттар фиғони чикди. Жаҳл билан кийимларини ечди, арқон учини белига боғлаб, челакни олиб чиқиш учун қудуққа тушди. Ешлик ғайрати ҳали сўнмагани бошқалардан кўра унинг ўзига кўпроқ нашъа қилди. У ҳали қудуқ ичида бўлган бир неча дақиқа ичида Ҳабиб ва Замон новвой яна айтишиб қолишди. Иш сўкиш ва ёқалашишгача бориб етди. Ишчилар уларни ажратиб қўйишди, бел ва курак билан бир-бирларига ташланишларига ва эндигина сафардан қайтган хўжайиннинг кайфиятини баттар бузишларига йўл қўйишмади. Буларнинг келишмовчиликларига сабаб буюртма нонлардан тушадиган пул эди. Бундан илгари ҳамма жойда бир кунда буюртмага ёпиладиган нонлардан тушадиган бир шоҳи новвойнинг тегиши ҳисобланарди, чунки ўзи арзимас пул бўларди. Аммо анча вақтдан буён баъзи ички ва ташқи омиллар туфайли кундан-кунга шаҳар нонларининг сифати пасайиб, новвойхонага махсус ёпиш учун олиб келинадиган хамирлар солинган идишлар сони тобора ортиб борар, охири шаҳардаги новвойхоналарнинг кўпчилиги кўпроқ даромад олиш мақсадида фақат буюртма нонлар ёпишга ўтиб олганди. Аммо бу новвойхонада ўша аввалги одатга биноан Замон новвой гўё ўзича устомонлик қилиб ёки бу қондани абадий деб ҳисоблаб, пинагини ҳам бузмай пулларни ўз чўнтагига уришда давом этарди. Унга гапириши мумкин бўлган биргина одам новвойхонанинг эгаси эди ва у ҳам ҳафтада бир марта бўлса-да, новвойхонага келмас, келса ҳам, ишлар қандай кетаётганини сўрамасди. Бу ҳақда биринчи марта Ҳабиб ҳазил аралаш Замон новвойга гапирганида ундан шундай жавоб эшитганди:

– Оғайни, ўн йилдан бери мана шу тарозу тепасида ишляяпсан ва мен бирор марта ҳам ишингга бурнимни суқиб, нима қиляяпсан, ишларинг қандай кетаяпти, деб сўраганим йўқ. Энди атиги икки кундан бери бир-икки танга ортиқча тушганини ўртоғингга кўп кўрдингми?!

Сайид Мирон челак ва чангакни олиб қудуқдан чиққанида Ҳабиб қулоҳини бошига кийиб, тарозу олдида ўтирарди. Тўмсайган башарасига қараганда, у бу ерда бошқа қолишни истамаётганди. Новвойхона ишчиларидан ҳеч бири унинг тарафини олмаганди. Сайид Мирон Замон новвой ва Ҳабибга бир-бир қараб деди:

– Жуда яхши, агар шунча йил бирга ишлаб, энди бир-бирингиз билан чиқиша олмай қолган бўлсангиз, ўзингиз биласизлар. Ҳабиб, ростдан ҳам у билан чиқиша олмайсанми?

Тарозбоннинг жавоби “йўқ”дан бошқа нарса бўлмаслиги кўриниб турар, Сайид Мирон ҳам бунга аҳамият бермади. Чунки бундан буён ўзи тарозибонлик қилмоқчи, ишлари ва ҳаётини яхшироқ йўлга қўймоқчи

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

эди, бундан ташқари дўстлари унинг тоифа раҳбарлигидан расман четга чиқмоқчи эканлигини тушунишлари учун шундай қилишга азм этганди. Ҳабиб хайр-маъзурни насия қилиб кетди ва Сайид Мирон икки кун тарозу тепасида турди. Кўп ўтмай бу иш жонига текканидан, у нима учун ўша Қумда ёки Ҳамадонда қолиб кетмадим, деб пушаймон бўлди. Кўчадаги одамларнинг ҳаракати, навбат талашиб бир-бирининг устига чиқиб кетаётган мижозларнинг шовқин-сурони, айри учига маҳкамланган куракнинг бир маромдаги товуши уни ўлгудай чарчатиб, тинкасини курутди. Новвойхонадаги ишчиларни ҳам ёқтирмай қолган, уларнинг терлаган ва кир босган юзларига қарашга тоқати йўқ эди. Новвойхонанинг рўпарасида савдо қилувчи миқти базознинг ишига ҳайрон қоларди у: неча йиллардан бери чарчоқ билмай, чўкка тушиб ўтирар ва газмол ўлчарди. Борлар ҳам, йўқлар ҳам бир хилда бойликка интилишади. Шунга қарамай, Ҳумо ҳақидаги ўйлар унга бир лаҳза тинчлик бермасди. Ўпка касалига мубтало бўлган кишидек, миясида фақат битта ўй айлангани-айланган эди. Қаерга бормасин, нима иш қилмасин, бу аёл гўё юлдуздек доим тепасида турарди. Ундан бир зум узоқда бўла олмаслиги аниқ бўлган, бошқа гапларнинг ҳаммаси сафсата эди. Қумга қилган йигирма кунлик сафари асносида кўнгилчанлик қилиб, Ҳумо олдида ҳамма нарсага иқрор бўлганди. Улар нафақат шариат юзасидан, ҳатто қонунан бир-бирларига ҳаром эканликларини айтганди. Уни бир умрга ўзидан узоқлаштиришга уринганини, аммо бунинг иложи бўлмаганини эътироф қилганди. У билан, бир ҳолис одам сифатида, нима иш қилиш кераклигини маслаҳатлашганди. Аёл ҳам ҳеч нима қилиш керак эмаслигини, умр йўлининг охиригача аҳдида маҳкам туриши ва шаҳарга қайтгандан сўнг дастлабки қулай фурсатдаёқ у билан никоҳдан ўтиш учун нотариусга бориши лозимлигини айтганди.

Ҳа, у ҳозир дастлабки қулай фурсатдаёқ нотариусга бориши ва бўлиб ўтган ишини бекор қилиши керак эди. Барча қилган баҳоналари ва ўзининг фариштадек маъсума хотинини Шайхулисломнинг назарида олабўжи қилиб кўрсатганига қарамай, энди сарғайган юзи шувут бўлиб, бу хато ва билмай қилган ишлари ва шошқалоқликларининг товонини тўлаши керак эди. Энди қайси юз билан нотариусга боради? У олдин талоқ қилиш учун нимага асосланган эди? Бу маълум эмасди. Агар уни ўзи ўзидан узоқлаштирган бўлса, энди бу пуч ва бемаъно ҳаётдан қандай мамнун бўлиши мумкин? Ундан кўзини олиб, кимга ёки нимага қарай оларди? Ой куёшдан нур олгандек, у Ҳумодан илҳом оларди. Бу аёлдан қочиб, қайтиб келар жойи яна шу аёлнинг ўзи бўлиб қоларди.

Икки кундан сўнг Ҳумони бияга миндириб, тизгинни қўлида ушлаганча кўчага чиқди. Уйларининг девори ёнида уч кундан бери дарвишлар ҳар йилги одатларига кўра чодир тикиб, бор ашқол-дашқоллари билан ўрнашиб олишган, ерга талаб найзасини қадаб, ҳақ талаб қилишарди. Пулдан сиқилиб, бунақа текинхўрларга садақа қилишга ҳам ҳоли йўқ Сайид Мирон чўнтагидан бир туман чиқариб, чодир ичига улоқтирди ва ўша ерда ўтирган пахмоқсоқол дарвешга деди:

– Олинглар, мана шу сизларнинг ҳаққингиз. Кечкурун қайтиб келгунимча бу ердан қорангизни ўчириг! Тушундингларми?

Гузардаги одамларнинг ўтли нигоҳи остида бияни етаклаб ўтаркан, ишқилиб Шайхулисломнинг кўзи тушиб, обрўйим бир пул бўлмасин, деб Худога тавалло қиларди. Ҳали йўлга тушмасларидан олдин танноз хотини от минишга кўрқинини баҳона қилиб, ҳовли ўртасида ноз қилар, эрига ёқишга уринар, кундоши ва уйдаги бошқа хотин-қизлар уни томоша қилишарди. Оху олдиниغا хонасига бориб ўтирди. Кейин сакраб ўрнидан

турди-да, ҳаракатга тушиб кетди. Чодрасини бошига ёпди, Маҳдини кўлидан тутиб, шошиб кўча томон юрди. Бориб, Чағосўрх тепалигида жойлашган Нанабибининг томи устида кампирнинг қизи Раъно билан кенг ва оппоқ кўчани томоша қила бошлади. Бу кўча шаҳарнинг ғарбий дарвозасидан бошланиб, тўғри Холиса қишлоқлари томон кетарди. Оху шунчалар шошиб келганига қарамай, кеч қолгани ва анави иккаласи ўтиб кетганидан афсусланарди. Аммо шу топ икки киши мингашиб олган озгин бия пайдо бўлди. Ҳаммадан олдин унга Маҳдининг кўзи тушиб, уларга ишора қилди. Орқада ўтирган Хумонинг оқ чодирани аниқ кўзга ташланиб турарди. Улар шаҳардан чиқиб, чексиз сахро томон секин-аста кетиб боришарди. Томошабинларнинг кўлида дурбин бўлганида, балки уларнинг бошларини буриб, дам-бадам бу ёққа қараётганларини, ўзаро нима ҳақдадир гаплашиб кетишаётганини ҳам билиб олишарди.

Сайид Мирон Холисага Муричи боғини кўргани кетаётганида тарози-бонликка вақтинча Качу деган бетайин бир одамни қўйган ва узоғи билан икки кунда қайтишини айтган эди. Ёки, Худо кўрсатмасин, уйда бирон ҳодиса рўй бердимикин? Оху қорадори еб қўйдимикин ёки болалардан биронтасига шикаст етдимиз? Ёки янги тарозибон ташвиш орттириб, қочиб кетдимиз? Отдан тушиб, ишчиси билан гаплашгач, унинг охири гумони тўғри чикди, кўли эгри ўша имонсиз новвойхонанинг икки кунлик тушумини чўнтакка уриб, ғойиб бўлибди. Бу ҳам етмагандай, у аллоф Наврўзхонни ҳам лакиллабди, тегирмончининг бир кунлик ҳақини ҳам тўлаб бермабди.

Шаҳарга келиб, Хумони уйга элтиб қўйгач, Сайид Мирон дастлаб қочоқ ўғри ҳақида бирор хабар топарман, деган умидда ўша ерга борди. Маълум бўлишича, кўнчилик қорхонасида унинг бир қариндоши ишлар экан. Аммо бундай ҳаракатлар чарчаб, тинкасини қуритишдан бошқа ҳеч қандай натижа бермади. Бечора қария қаерга бормасин, нима қилмасин, шаҳарда ҳеч нима билолмади. Ўша куни Техрондан келган таниш йўловчи Качуни Асадобод довоида Ҳамадон яқинида кўрган экан ва бу хабар жуда кеч, яъни уч кун кейин Сайид Мироннинг қулоғига етиб келди. Уй аҳли ва Акбарқуш ҳали кеч бўлмасдан ва ўғрининг изи йўқолмасдан бирор кишини унинг орқасидан юбориш керак, деган фикрда эдилар. Сайид Мирон лабларини қимтиди ва фойдаси йўқ, деди. Полицияга хабар беринг, дейишганда эса бунга ҳам эътибор қилмади. Гўё қўлдан кетган нарсаси ўз оёғи билан қайтиб келадигандек эди. Албатта, аҳамияти йўқ эди, деёлмаймиз. Качу сўнқур ўмариб қочган уч юз туман ўша кунларда кам пул эмасди. Балки илгариги замонлардаги каби Сайиднинг иши новвойбошилиқ бўлганида унинг учун аҳамияти бўлмасди. Аммо ҳозир бу зарбадан келадиган биринчи натижа – новвойхона ишлари келгуси икки ҳафтада ўлда-жўлда қолиб кетиши эди. Нон ёпиш миқдори фақат иқтисод бошқармаси берадиган унга қараб қоладиган бўлса, ҳеч балога арзимайди. Одамлар ва айниқса, тегирмончилар ўртасида обрўси тўкилади. Чунки ким эшитса ҳам, зарар кўрган новвойхона эгасига ҳамдардлик билдиришига қарамай, кўпинча киши ўзига бепарво, бетартиб бўлса, бунинг жабрини ўзи тотади, дерди.

Сайид Мирон полицияга хабар қилмаганининг сабаби фақат унинг бепарволигидан эмасди.

Умуман, у аслида, бошқалар менинг молимни ейиши, мен уларнинг молини еганимдан осонроқ, дейдиган одам эди.

Качу воқеаси юз берган пайтда Мирзонаби шаҳар атрофидаги қишлоқлардан бири Чашмасифидга кетганди. У ерда ҳам яқинда кичик

бир ховли-жой қилганди. Қайтишда дўстига нима бўлганини эшитиб қаттиқ ташвишланди. Дўстининг ишларидан ниҳоятда дарғазаб бўлди. Эртаси куни кунботарда уларнинг уйига борди. Сайид Мирон Охунинг хонасида, аммо аёлнинг ўзи айвонда ўтирар эди. Чехраси унинг паришонлигини яққол намоён этиб турарди. Меҳмон хонага кириб ўтириш ёки салом бериб, алик олишдан олдин эшик остонасиданок муқаддимасиз гап бошлади:

– Машҳадий Мирон, муборак бўлсин, иншооллоҳ, сигирингиз бузук туғибди, деб эшитдим. Яхши, мен жуда хурсандман. Ўйламасдан йигирма беш ман нон ёпиладиган новвойхонасини ота-онаси йўқ бир маккорга топшириб, бамайлихотир яйловдан қишлоққа сафар қилиб юрадиган одам бу зарарларга ҳам чидаши керак. Мен билмадим, сен ахир бу одамни яхши танирдинг, ўтмишидан хабаринг бор эди, ҳозиргача ҳеч бир имомнинг қўйини пешингача боқмаганини билдирдинг, нимасига ишониб уни тарозибонликка қўйдинг?! Умуман бу одамни сенга ким топиб берди?! Кўр ҳассасини бир марта йўқотади, сен эса доим йўқотасан, Машҳадий, худо ҳаққи, биз учун уят, сенинг ишларингга ҳайрон қоляпман!

Мирзонаби таъби хира бўлиб, Оху хоним билан ҳол-аҳвол сўрашишдида, ўтирди. Аёл самоварга ўт солиш учун ўрнидан қўзғалди, Мирзонаби рўза экани, рамазон ойида қазо бўлган рўзаларини тутаетгани, шунинг учун чой ичмаслиги, ҳеч нима емаслигини айтиб узр сўради. Оху ҳам ўзига хос шарму ҳаё ва одоб билан бир чеккага келиб ўтиргандан сўнг меҳмон дўстига қараб сўзида давом этди:

– Мен нима учун қишлоққа бординг, у ерда нима ишинг бор эди, демаяпман. Аммо нима учун кетмоқчи бўлганингда ҳар доимгидек ишни менга топшириб кетмадинг? Мен у куни ҳали Чашмасафидга кетмаган эдим. Кўзим кўр бўлиб қолса ҳам, сен қайтгунигча қунига икки-уч марта новвойхонадан хабар олган бўлардим. Новвойхона тушуми йиғилиши билан, у ерда қолдирмаслик учун озгина-озгина олиб турардим. Агар ўзим бўлмасам, Рустамга ёки бошқа одамга буюрган бўлардим. Бўлмаса, жаноби Суробий, бу дўстлик ва биродарликнинг нима кераги бор?!

Сайид Мирон чурқ этмади. Ғазабдан юзи бўзариб кетганди. Дўстининг минглаб ништар яширинган мантикли сўзлари жон-жонидан ўтиб кетаетганди. Айни пайтда ҳақиқатан ҳам нима деб жавоб беришни билмасди. Ниши ўз-ўзига қаратилган истехзо билан деди:

– Ҳойнаҳой, у биздан кўра кўпроқ ҳақли бўлган бўлса керак.

Мирзонаби унга тикилди:

– Демак, сен, Машҳадий, сирли хазина калитларини қўлга киритибсанда, шунинг учун бу гапларни айтяпсан. Ёки кечалари банк ўмаряпсанми? Агар шундай бўлса, бизларга ҳам айт. Мен ҳам қолган уч-тўрт кунлик умримни тинчгина бир бурчакда ўтириб ўтказай, йил ўн икки ой Ҳалокунинг итидай югуришлардан қутулай.

Оху ўнғайсизланиб, чодра ичида бир тўлганиб қўйди ва пичирлаб бир нима деди, аммо ҳеч нима тушуниб бўлмади. Мирзонаби давом этди:

– Азиз дўстим, хоҳ ёқтир, хоҳ ёқтирма, сен қилаётган иш ҳеч бир қоидага сиғмайди. Бекорчилик ва бепарволик томир-томирингга ўрнашиб олибди, мана шу нарса сен ва сен қаториларнинг бахтига зомин бўляпти. Азизим, бу тушқунлик ва лоқайдликни бир четга суриб, одамга ўхшаб фикр қил. Тўғри, бизга берилган бу икки кунлик умр ҳар қанақасига ҳам ўтади, аммо у сен ва мен ўйлаганимдан анча жиддийроқдир. Ҳаёт – бамисоли олов, у билан ўйнашиб бўлмайди. Болаларингга зулм қилма. Улар сенинг қўлингга қараган норасидалар. Йўқчилик нима эканини тушуниш-

майди. Агар сен ўзинга раҳм қилмасанг, биров сенга раҳм қилмайди. Ҳаёт ташқаридан меҳрибон кўрингани билан, ўта шафқатсиз.

Девор ёнида юзини ярим беркитиб ўтирган Оху хоним секин деди:

– Болаларни гапириб нима қиласиз, ой туғса ҳам, кун туғса ҳам – Хумога, унинг айтгани айтган, дегани деган бўлиши керак.

Аёлнинг дил яраси очилган эди. Бироқ бегона эркакдан ҳижолат қилгани учун ва ҳозир жонини оташ бўлиб ёқаётган дарднинг зўридан сўзини давом эттиролмади. Мирзонаби ўша ҳолатда деди:

– Қумга кетиб, ҳали қайтиб келмаганингдан сени Чағосафидда, деб хабар беришганди. Марҳум Шоҳшаҳидга ўхшаб, қишлоқма-қишлоқ сайр дардига мубтало бўлибсан-да!

Хумо ўз хонасидан чиқиб, улар томон юриши билан суҳбатнинг мавзуси ўзгарди. Ёш аёл юзини беркитишга ҳаракат ҳам қилмасдан ибосизлик ила эшик остонасида туриб, меҳмон билан сўрашди ва кейин хонага кирди. Бошига ҳаворанг ипак рўмол ўраган ва юзи пардозсиз эди. Сайид Мирон қилмишидан пушаймон бўлгандек маъюс оҳангда деди:

– Бало келса қўшалоқ келади. Кеча молия инспектори ўтган йилги солиқлар варақасини олиб келганди, ўқитиб кўрсам, уч юз эллик туман деб ёзишибди! Буни нимадан ҳисоб-китоб қилиб ёзишганини билмайман. Олдинги йили юз туман ёзишганди. Елиб-югуриб, у ёқ-бу ёқ қилиб йигирма беш туман ва бир патнис тут билан қутулгандим. Вақтинг бўлганида у томонларга бир ўтиб келайлик ва кўрайлик-чи, уларнинг мақсади нима экан? Албатта, ҳозир эмас, бир неча кундан кейин, аввал кўрай-чи, пулмул топармикинман ёки йўқми.

Хумо баланд овозда деди:

– Худоё ўша иймонсизнинг кунини калта қилсин, ўша пуллар дўзах ўтига айланиб, икки дунёсини куйдирсин.

Мирзонаби истехзоли кулимсираб, бошини тебратди:

– Менга ҳам шунча ёзишибди. Тезроқ бориб буни тузатиш керак. Бошқа новвойлар ҳам билдиргиномаларини менга топширишди. Кулгили, хўшкапаз¹ Қуҳзодга саккиз юз туман ёзишибди. Хўш, ҳозир энди кимни тарозибонликка қўйдинг?

– Раҳмон пайшанбани. Аммо ҳар икки-уч кунда ўзим новвойхонага бориб турмоқчиман. Демак, сен молия идорасига борсанг, менинг варақамни ҳам ола кет. Бошқаларникини олибсан, буни ҳам ол. Менинг бу идора ходимлари билан ортиқ момочалпак айтишишга тоқатим йўқ. (Чўнтагидан оқ қоғоз чиқариб дўстига берди). Биз ҳар бир ишда тегирмончининг елкасини ўпишимиз керак. Мана шу бир неча йил ичида улар бирор марта бундай зўравонликка дуч келмадилар. Ахир қанақасига пул беришимиз керак экан, кимга, нимага? Агар ўша биринчи йили баъзи жаноблар ўзларича устомонлик қилиб, ҳеч кимга билдирмай, молия ходимлари билан чиқишиб олиш учун бормаганларида, режамга биноан умуман новвойхона номини давлат дафтарида чикартириб ташлаган бўлардим. Тегирмончилар худди шундай қилишди ва муваффақиятга эришишди ҳам. Палағда тухумни, Мирзонаби, ҳаммадан олдин сизнинг ўзингиз мана шу молиячилар оғзига чакдингиз. Бизнинг солиғимиз ўша буғдойимиз тегирмондан қайтаётганда олинадиган солиқдир, холос.

Мирзонаби деди:

– Бўлмасди, Машҳадий Мирон, бўлмасди. Ҳар бир ишнинг ўз ҳисоб-китоби бор. Биз иш жойлари шаҳардан ташқаридаги давлат амалдорлари тўқмоғи остида бўлмаган тегирмончилардан фарқ қиламиз. Улар, биз

¹ Хўшкапаз – сингиб пиширилган, қирсиллайдиган махсус нон ёпувчи новвой.

ночормиз, хонавайрон бўляпмиз, деган ёзувни бўйинларига осиб олишганди, биз бундай қилолмасдик. Эшитишимча, бу йил ҳам уларнинг олдига боришган. Ёмонликларидан буни овоза қилишни ҳам исташмайди (Мирзонаби дўстининг билдиргиномасини ён чўнтагига солди). Яхши, Машҳадий, менга рухсат. Айнуллохон касал экан, уни бирров кўриб чиқмоқчиман. Айтгандай, унинг бир шегерд унини кеча комендант тегирмонда юклатиб казармага олиб кетибди. Казарма тегирмони ишдан тўхтаб, армиянинг буғдойини Суроб тегирмонларига беришгандан буён бу ҳам биз учун дард устига чипқон бўлди. Бир томондан келиб, ариқ сувларига безгак тарқатувчи чивинларга қарши дори сепишади ва ўзларини хайрихоҳ қилиб кўрсатишади, иккинчи тарафдан эса боғларнинг сувини зўравонлик билан тортиб олишади. Биронта одам чурқ этиб оғиз очолмайди. “Барзах Димоғ” боғи сувсизликдан бутунлай куриб битай деяпти. Бизнинг орамизда “яратувчанлик” дегани ўзидан заифларнинг ҳуқуқини поймол қилишдир. Армия новвойларнинг буғдойини биринчи марта олиб кўяётгани йўқ. Агар Худо кўрсатмасин, уруш олови бу мамлакатга ҳам ўтса, нима бўлади?! Иккала тоифа вакиллари ўтириб, агар бу масалани ҳал қилмасалар ҳам лоақал зарар ҳар иккала тоифа аъзолари учун бир хил қилиб белгилансин.

Сайид Мирон деди:

– Армия пул бермагани учун тегирмончи унинг буғдойини тортиб келмайди. Ўртада калтак бечора новвойнинг бошида синади. Шоҳга ва бош вазирга биргалашиб шикоят хати ёзиш керак. Бунинг учун бизни дорга осиймайди-ку. Дорга осийган тақдирда ҳам, кемага тушганнинг жони бир. Демак, шу кетишда Айнуллохоннинг уйига бораётган бўлсанг, бир оз сабр қил, мен ҳам сен билан бирга бораман. Уни анчадан бери кўрмадим.

Мирзонаби Ҳумога қаради, қўлини тиззасига тираб, ўрнидан турди. Ёш жувон гавдасини бироз олдинга ташлаб эрига кескин оҳангда деди:

– Шу кунботар пайтда, унинг устига сешанба бўлса, қаерга кетаяпсиз, бу кунда касал кўргани бориш яхши эмас. Йўқ, бормайсиз. Уч ой қишда кечаю кундуз уйда ётиб, оёқ оғриғидан азоб чекдингиз, у бирор марта келиб, ҳол-аҳвол сўрабдимики, сиз бориб уни кўрмоқчи бўласиз?! Туринг, анави хонага қирайлик, сизда гапим бор. Булар бизни диндан чиқариб юборишди.

Ҳумо ўзига хос чаққонлик билан ўрнидан турди-да, эрини ўзи билан хонага олиб кириб кетиш учун унинг енгидан ушлаб тортиди. Унинг бу ёқимли ҳаракатидан иккала эркак мириқиб қулишди ва Сайид Мирон айна пайтда ўзи учун саодат бўлган бир ночорлик юзасидан деди:

– Яхши, Машҳадий Наби, сен боравер, мен эртага бораман. Кўрай-чи, бу заифа нима демоқчи.

Мирзонаби қулимсираганча хайрлашиб кетди. Катта хонада Ҳумо мулойимлик билан эрини қойиди:

– Яна одамлар олдида мени заифа дедингиз! Бу ҳарсинлик калтакесак мингоёққа ўхшаб қулоғингизга кириб олиш учун нималар деяпти?! Аҳмоқ, бир умр бева ўтсам ҳам ўша муштдеккина калласи, афт-башараси ҳарам оғаларига ўхшаган, юзи ажинга тўла бу нусхага тегмаслигимни наҳотки билмаса? Агар яна бир марта бу уйга қадам қўйса, ковуш ва супурги билан уриб ҳайдайман. Дўстлик ва биродарликмиш! Охирзамонда сўзларнинг маъноси ҳам тескари бўлиб қолади, шекилли?

Сайид Мирон унинг маломат тўла катта-катта кўзларига қаради, аммо нима деб жавоб беришни билмади. Ҳумо у билан яшаётганидан бери бундай гапларни биринчи марта айтаётгани йўқ. Сафиябону ўғли воқеаси,

Суробдаги Нилуфар ҳикояси ва мана бугунги гап – шубҳасиз, ҳар уччаласига бирор асос бор эди, сўзсиз эркаклар, уйдаги Гўргали, Дарвишдан тортиб ҳар ҳафта равзахонлик қилувчи, гузарбошидаги яхфурушгача хотинининг мафтункор гўзаллигидан таъсирланмай қололмасдилар. Унинг юриш-туришда эркинлиги ва умуман, кундалик турмушда ўзини бемалол тутиши эркин ҳаракатлари уларнинг турли асоссиз хаёлларга боришига сабаб бўларди. У шундай ширин табассум қилардики, уни кўрган жонини садқа қилиб юборарди. Ҳумога ўз кўзларига ишонганчалик ишонарди. У бир сайр боғидек ҳеч кимга мева бермасди. Бу ўхшатиш унга жуда мосу хос эди, аммо макр ва калтафаҳмлик аралаш аёлларга хос донолик билан унинг заиф жойини билиб олмадимикан? Бўлса бордир, аммо Сайид Мирон бориб турган рашкчи эди. Чунки савдойи табиатли инсонлар ақлдан ҳеч қачон фойда кўрган эмас. Ёш аёлининг ишқи унинг қалбида ҳам чуқур илдиз отган эди. Бундан ташқари, дўстининг ўзини тутиши қанчалик ташвишли ва шубҳали бўлса, шунчалик риёли ва хиёнаткорона эмасмиди?! Шуларни ўйлаб Сайид Мирон Ҳумонинг кўзларига тикилиб қаради-да, босик оҳангда ранги ўчиб сўради:

– Бу гапларинг билан нима демоқчисан, менга яхшилаб тушунтир – Мирзонаби ҳамми?!

Ҳумо ҳаммани ўзига ўхшаш покдил ва виждонли деб ўйлайдиган эрининг соддалиги ва фаросатсизлигидан безор бўлгандек хотиржам ундан юзини ўгирди-да, зарда билан деди:

– Олимлар одамнинг бошдан-оёқ ичидаги нарсаларни кўрсатадиган кўзойнак ихтиро қилсалар яхши бўларди. Аммо аёллар баъзи масалаларда эркакларнинг юрагидагини ўша кўзойнақдан яхшироқ билиб олишади. Бу риёкор одам тилида муғомбирлик билан сиз учун кўз ёши тўқади, амалда эса сизнинг ишларингизга бурнини тикади. Бундан ортиқ пасткашлик бўладими? Сизни уйда ўтказиб қўйиб, ўзини тоифа вакили қилиб олгач, энди беҳаёларча бизнинг ҳаётимизга аралашаяпти, бизни бир-биримиздан ажратмоқчи. Қайси бир дўст ёки ука ўзининг дўсти ёки акасининг хотинига: “Қачонгача мана бу қора барзанги билан умрингни хайф ўтказасан? Талоғингни ол, ўзим хизматингга тайёрман”, деган беҳаё сўзларни айтади?

Мана шу одам бугун минбарда ваъз айтаётган эди. Ўзи аҳмоқ бўлгани учун одамлар кўнглимдагини тушунмайди, деб ўйлайди. Мен соддалигимдан ёшлиқ қилиб бир-икки қеча бу одамнинг уйида ётдим, уни тутинган укангиз деб ўйлагандим-да. Ўшанда очиқ-ошқора менга қанақанги ишқий шеърлар ўқимади, дейсиз. Мени сирач ёпиштирилган тилла тоғора, деди. Сирач деб сизни назарда тутганди. Менга аёл уч хил бўлади деди: хотинлик қиладиган аёл, шикилдоқ аёл ва шилқим аёл. Менинг хотиним мана шу учинчи, яъни шилқим аёл, дейди.

Сайид Мирон титраб кетди. Бу сўзлар Мирзонабининг ўзининг ибораларидан эди. Лабини тишлаб сўради:

– Яхши, яна нима деди?

– Хотин уйда эрнинг ойнаси, агар у чиройли бўлса, ёшлигини, агар хунук бўлса, унинг қарилигини кўрсатади, деди. Ҳолбуки унинг хотини мендан ҳам чиройлироқ. Меҳнат чарчатиб, безгак йиқитган, холос. Сизнинг болаларингизга ғамхўрлик қиладиган бу одам ўзининг болалари бошига не кунларни солганини ва солаётганини бир кўрсангиз эди. Ўша гапларни эшитиб турган жойимдан хонага кирмоқчи, хотинининг устидан мағзава ағдариб, бир четга суриб қўймоқчи бўлди. Аҳмоқ одам! Агар яна бир марта бу уйга қадам босса, нима қилишни ўзим биламан.

Сиз ҳам энди уларнинг уйига қадам қўйманг. Тоифа раислигига эришиб, энди тунлари тинч ухлаётганмикин?

Сайид Мирон деди:

– Тоифа раислигининг бекорга, самарасиз югур-юугуридан бошқа менга нима нафи тегди? Ким кадримга етди? Йиғлаяпсанми, нега йиғлаяпсан? Мен ўзим бу ишдан чарчаган эдим.

Хумо кўзларини артди:

– Нега нафи тегмас экан, нега фойдаси бўлмас экан? Нима, мен кўрмаяпманми ёки ёш боламанми, қанчадан бери ишларингиз орқага кетаётибди. Мана бу солиқнинг ўзини олайлик. Сиз Мирзонабини отаси учун текин фотиҳа ўқийдиган одам, деб ўйлайсизми? Ўлдим деганда ўзи солиқ тўлашдан кутилиб олади. Сиз ўзингизни қудуққа ташлайсиз, кейин кўлимдан тортинглар, деб ялинасиз. Ёки шуни ҳам қилмайсиз. Мен энди сизни ўз ҳолингизга ташлаб қўймайман. Айнуллони кўргани бориш ўрнига туриб Ҳабибни топиб келиб, яна ўз ишига қўйинг. Одам ўз қорнини ўзи тўйғазиши ҳам катта гап. Ахир ўзингиз менга насиб ва қисмат ёлғон, ҳар ким экканини ўради, демасмидингиз? Унда нега ҳозир бошқача иш тутаяпсиз? Туринг, бориб Ҳабибни топиб келинг-да, ўз ишига қайтаринг. Унинг кадрига етмадингиз, шунинг учун Худо жазонгизни берди.

– Буни яхши айтдинг. Аммо Ҳабиб Қулихоннинг новвойхонасида ишлаяпти. Номард, биз Қумга кетганимизда уни ўзига оғдириб олибди, чамаси.

– Қулихон уни ўзига оғдирган бўлса, сиз бориб уни ковуриб келинг. Агар иккинчи Качуга қурбон бўлишни истамасангиз, тезроқ ҳаракат қилинг. Боринг, у билан гаплашинг ва дилида нима дарди борлигини билинг. Одам деган бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар, деб ўтираверса, ўзини ўзи нобуд қилади. Ўн йил хизмат қилди, сизга ўрганиб қолганди, сизни Қулихондан афзал кўради барибир.

– Мен Қулихоннинг новвойхонасига борсам, яхши бўлмайди, бу иш эртага қолақолсин. Агар иложини қилиб, Акбарқуш ёки бошқа бир одамни юборсам, шу дуруст бўлади.

– Қандай маъқул кўрсангиз, шундай қилинг. Сизга лўнда қилиб айтаман, агар эртага кечқурун мана шу пайтда тарози ортида Ҳабибдан бошқа одам турган бўлса, Раҳмон пайшанбами ёки бошқа бир итми, фарқи йўқ, сизнинг жонингизни ўртага қўймасам-да, барча ўтган муқаддас азиз-авлиёлар руҳи ҳаққи, мана шу бошимдаги ипак рўмол билан бир эркак ўрнида ўзим новвойхонага бориб тарозибонлик қиламан! Эрни эр қиладиган ҳам хотин, ер қиладиган ҳам хотин, дейишади. Илгарилари сизни ўз ҳолингизга қўйиб, ҳозир шу қўйга тушганингизга мен айбдорман, буни тан оламан. Дангасаликни йиғиштириб ўрнингиздан туринг ва таҳорат олиб намозингизни ўқинг. Сиз намоз ўқиган пайтларингизда менинг ҳақиқатан ҳам кўнглим равшан тортади. Намоз диннинг устунидир, яхшилик ва барака олиб келади, одамни ҳушёр қиладди, баданга қувват беради. Бенамозлик наҳс олиб келади. Менинг гапларимни қулоғингизга оласизми ёки йўқми, билмайман, аммо қасам ичиб айтаманки, Ҳабиб тўғрисида сизга айтган шартим – шарт. Ҳар қандай узр, баҳона ёки тўқиб чиқарилган сабаблар менга бир пул. Эртага мана шу пайтда новвойхонага бораман, Ҳабиб ўша ерда бўлса – бўлди, агар бўлмаса бундан буён жаноб Суробийнинг сангак новвойхонасининг тарозибони унинг хоними, яъни Хумо Зенди бўлади. Тамом.

Сайид Мирон хуноби ошиб қовоғини солди. Тепа лаби учиб, олд тишлари кўринди, бу унинг бунақа гапларни эшитишдан норози эканлигини билдирарди. Хумо яна деди:

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

– Сиз мени ҳазиллашаяпти дедингизми ё? Муддат йигирма тўрт соат, аммо ишончингиз комил бўлсин, бу шунчаки пуч гап эмас. Агар бундай ишни уят деб билсангиз, унда нима учун Охуни туғмасидан олдин ўзингизга ёрдамчи қилиб, новвойхонага олиб борган эдингиз? Аёллар ўша замонларда кўпроқ уйда қамалиб ўтиришга мажбурмидилар ёки ҳозирми? Дўконларда эрларининг олдида ёки мустақил равишда ишлаётган аёллар камми? Мен куни билан бу уйда ўтириб, нима иш қиламан? Эрта тонгдан то кечгача сизни кутиб, кўзим эшиқда бўлиши ёки бекорчиликдан шипдаги тўсинларни санаб ўтиришим керак, шундайми? Тикувчиликни битириб, бирор иш қилишимга йўл қўймадингиз-ку ўзингиз. Кўчада мени дев олиб қочиб кетади, деб ўйладингиз. На болам бор, на бирор ишим. Нонни тарозида тортиб, одамларнинг қўлига беришнинг нимаси қийин эканки, мен эпломасам? Иш аслида қийин эмас, уни ўзимиз қийин қилиб оламиз. Дастлаб эрим ҳам менга ёрдам беради. Қоронғу тушгунча мен, қуёш ботиши билан у навбат билан тарозибонлик қиламиз. Мендан куляяпсизми? Гапларим қанчалик жиддий бўлмасин, уларни назарга илмаслигингиз янги гап эмас. Мени заифа, ақли ноқис, дейсиз, ваҳоланки бу ном ва лақабларга кўпроқ ўзингиз лойиқсиз.

Сайид Мирон истехзо билан деди:

– Мен сени бир ман нон тортиб харидорнинг қўлига беролмайсан ёки кирим ҳисобини қила олмайсан, дейдиган даражада заифа ёки ақли ноқис демаганман. Сен бундан ҳам қийинроқ ишларни ҳам қила оласан. Ақлинг ноқислигини исбот қиладиган энг яхши далил мана шу айтаётган гапларинг. Бу шаҳарнинг одамлари нақадар пуч ва маҳмадона эканликларини унутдингми?!

– Аммо шуни ҳам айтиш керакки, одамлар янги бидъатларга жуда тез кўникишади, инсоннинг тўғри бўлишга ва пок яшашга қизиқишини ҳурмат қилишади, дунёнинг ҳамма ерида барча одамлар мана шундай. Агар мен подшоҳларнинг қадимги ҳарамларидаги аёллар сингари бутун умрини тўрт девор ичида ўтказган, ташқаридаги қуёш рангини ва одамлар орасидаги ҳаётни кўрмаган аёл бўлганимда, балки ҳозир ақлим ва фикрларим сиз айтгандай бўларди. Булардан қатъи назар, бир куни менга Ҳусайнхон айтган гаплар эсимда: хотин ўзи пок бўлиши керак, тамом -вассалом.

Сайид Миронга бу гапни эслаш ёқмай деди:

– Сенинг бу довураклигинг билан сергаплигингга қараганда шахид Қудратулайннинг руҳи тананга кириб олган кўринади. Агар бироз саводинг ҳам бўлганида, сўзсиз мухлислари орасида унинг ўрнини эгаллаган бўлардинг.

– Мени сергапликда айблананг. Қудратулайн ҳам энди тирилик келмайди. Агар ўзингизни олиб қочмоқчи бўлмасангиз, менинг жавобимни беринг.

– Сенга берадиган жавобим ўша – жим бўлиш. Шунчалик кўп гапирасанки, бошимни оғритиб юбординг. Хуллас, боя айтганимдек, эртадан ўзим новвойхонага бораман. Қуёш чикмай, сен уйғонмай чиқиб кетаманда, кечкурун соат ўнда, яъни сен ухлаб ётганингда қайтаман. Нонушта, тушлик ва кечки овқатни бундан буён бир ўзинг ейсан (Ҳумо унинг гапини бўлиб қўшимча қилди: “Ва бир ўзинг ухлашинг керак”). Бунга ҳам қаршилигим йўқ, бир ўзинг ухлайвер. Эртадан бошлаб, йўқ, индиндан бошлаб. Эртага мен гаражга бормоқчиман ва новвойхона учун мотор буюртма бермоқчиман. Бу ҳамма нарсадан зарур. Шу кунларда новвой-

хоналар мотордан фойдаланишяпти. Ўтин ўрнига мазут ёқишяпти. Жуда тежамли иш. Меҳнати ҳам кам, ўтинга ўхшаб кўп жойни ҳам эгалламайди. Фақат сал эҳтиёт бўлиш керак бўлади: идиши қизиб, ёрилиб кетмаслиги керак. Биз қарвондан ортда қолдик. Ишқилиб, Худо ёрлақаб мен ҳам ўтин сотиб олиб, ёриб ва уни кўримсиз новвойхонада жойлаштириш азобидан қутулай.

Уч кундан кейин Сайид Мирон қулай фурсатни танлаб бир яхши му-тахассис ёрдамида пайвандчи Алиоғадан сотиб олган моторини новвой-хонага ўрнатди. Қўли бўш қолган Шотир, кетишига ўзи сабабчи бўлган эски тарозибонни бориб бир амаллаб ишига қайтишга кўндиришга рози бўлди. Ўзи омадсиз бўлган ва қаерга бормасин, бир ҳафтадан ортиқ иш-ламаган Раҳмонкор пайшанба яна ўз ишига қайтди. Сайид Мирон ишга олган курувчи устасининг борлигидан фойдаланиб, новвойхонанинг ичида ҳам баъзи таъмирлар қилди. Бу ўзгаришлардан ҳаммадан кўра кўпроқ ко-сов ва ёғоч куракни айлантиришдан озод бўлган новвойхона хизматкори хурсандлигидан ўйинга тушиб кетди. Новвойхона гўлахи моторни худди келиндек асраб-авайлайман, дерди. Ўтинлар йиғиштирилиб, жой очилган новвойхонада мижозларнинг кўп бўлиши ҳам унча ноқулайлик туғдирмай қўйди. У томонда Шотир Замон бориб қўлини Ҳабибнинг елкасига қўйди, юзидан ўпиб, унга қилган қўполлиги учун узр сўради.

Сайид Мирон битта қўйлақда кўзларини юмганча ётар, уйдаги овозлар, ғовур-ғувурлар тинган эди. Бир вақт айвонда кимдир Ҳумо билан гапла-шаётгани қулоғига чалинди. Кўзларини очиб қараган эди, новвойхонага янги келган хизматкор Толибни кўрди:

– Унга айтинг, тез новвойхонага борсин, – деди у Ҳумога. – Бу одамлар сурбет бўлиб кетишган. Бошимизни бир балога гирифтор қилишлари мумкин.

Сайид Мирон ётган жойидан деди:

– Ҳой, Толиб, нима деяпсан, нима бўлди? Бу ёққа кир!

– Машҳадий Мирон, Аржангийни айтаяпман. Бир кампирнинг қўлидаги нонни олиб тортиб кўрса, анча кам чиққанмиш. Новвойхонани бошига кўтариб бақир-чақир қиляпти.

– Хўш, кейин-чи? Ҳабиб нима деб жавоб қилди? Нега энди нонни кам бераркан?

Ҳабиб, бу кампир қанча пул бергани ва қанча нон сўрагани эсимда йўқ, ўн йилдан бери тарозибонлик қиламан, бирор марта атайлаб кимгадир кам бермаганман, аммо ҳар ким ҳам адашиши мумкин, деди.

Тоқати тоқ бўлган Сайид Мирон:

– Охири нима бўлди? – деб сўради.

– Охири Аржангий пулни кампирга берди-да, нонни ўзи олиб кетди.

Сайид Мирон ўша куни эрталаб уйига киргандаги паришонлиги тарқамай, пичинг қилди:

– Ҳмм! Едирай деса, на хотини, на боласи бор. Бу ҳам полициячилар учун юлғичликнинг бир йўли бўлиб қолди. Ҳа,ҳа, мен учун ҳам, ҳа!

Ҳумо сўради:

– Нима, у сизни танимайдими?

– Танимайди?! Ҳа, танимайди! – киноя билан деди Сайид Мирон. – Ўтган қишгача ҳар куни пешинда келарди-да, иккита сангак олиб кетар-ди, агар сингиб пишмаган бўлса, олмасди. Кошки шу билан кифояланса, мендан яна ҳар доим чекадиган нашасигача пул талаб қиларди. Сенга рухсат, боравер. Ҳа, Рафиъга айт, кечқурун муршиднинг уйига нон олиб

борганида унга ёки ун, ёки пул юбориши кераклигини эслатсин, аммо... йўқ, ҳеч нима айтмай қўявер. Ўзим уни кўраман.

Сайид Мирон қайта ухлашга ҳаракат қилди, аммо уйқиси келмади. Ғалла ва нон бошқармаси югурдагининг бу сурбетлиги новвойлар учун яхши гап эмасди. Хизматкор Толиб кетганидан кўп ўтмай, саросима ва ташвишга тушганча яна ҳовли саҳнида пайдо бўлди. У паст бўйли, бакуват ва ахлоқли йигит эди, йил ўн икки ой кечаю кундуз ишлаб топганини бир ойда шамолга созуриб йўқ қиларди. Бу гал тўғри хўжайиннинг олдига келиб деди:

– Машҳадий, нима қилиб ўтирибсиз, новвойхонани “ким ошди” қилиб сотиб юборишди-ку!

Сайид Мирон сакраб ўрнидан турди. Эшитган хабаридан асли гап ни-мада эканини ҳали тушуниб етмаган бўлса-да, ўша заҳоти бошига оғриқ кирди. Ишонқирамай, ошкора изтироб билан сўради:

– Бизнинг новвойхонаними, Толиб?!

– Ҳа, бизнинг новвойхонани. Мен қайтиб бориб қарасам, Аржангий бўйинбоғ таккан икки амалдор ва битта полициячи билан у ерда турган экан. Пешинда пештахтада қолган уч манлик нонларни беш шоҳидан пуллашяпти.

Сайид Мирон кийиниб йўлга отланиди-ю, аммо яна ўтириб қолди. Сигарета тутатди. Бундай ёқимсиз хабарни эшитгандан кўра ўлгани яхши эди. Демак, Толиб айтгандек, кўза синиб, бўлар иш бўлибди. Бир нобакорнинг устидан адлия идорасига шикоят қилиб ким барака топган? Ҳумо, Оху, Клара ҳам ўша ерда эдилар ва ҳайратдан нафақат гапира олмас, ҳатто турган жойларида қимирлашга ҳам ҳоллари йўқ эди. Улар олдинига новвойхонани бузиб ташлашибди, деб ўйлашди. Бундай кўнгилсиз воқеа илгари ҳеч бир новвойхонада рўй бермаганди. Сайид Мирон сигаретаси-ни охиригача чекиб тутатди ва Толиб билан новвойхонага борди. Сайёр ҳайъат аъзолари тезда Ҳабиб қўл қўйишдан бош тортган протоколни тузгач, катта ҳарфлар билан қўйидаги эълонни ёзиб новвойхона эшиги тепасига ёпиштириб кетишган эди:

“Қимматфурушлик қилингани учун бу новвойхона 23 хўрдоддан бош-лаб бир ойга ёпилади. Бу ҳол такрорланса, унинг эгаси эгалик ҳуқуқидан бутунлай маҳрум этилади”.

Сайид Мироннинг кўзи эълонга тушди-ю, рўпарадаги қаҳвахона иш-чиси уни ўқиб берганида тепа сочи тикка бўлди. Умрида бундай аччиқ ситам мазасини татиб кўрмаган эди. Суяк-суягигача зирқираб кетди. Саросималик ва уятнинг зўридан эшикдан кираверишда Шотирнинг ёнида бошини эгиб ўтирган Ҳабибга илтижоли нигоҳ ташлади-ю, аммо ҳеч нима демади. Бармоғи билан пешонасидаги терни сидирди, сир бой бермасликка уриниб, деди:

– Бу эълонни хотинларининг қорни тагига ёпиштиришса яхши бўларди. Шундай адабларини бериб қўяйки, ўзлари ҳам “мазза” қилишсин!

Шу гапни айтиб, эълонни юлиб олиб ташлаш учун эшикка қараб юрди, аммо бўйи етмади. Бунинг устига ишчилар ва қўшни дўкон косибларидан бири унга қаршилиқ қилиб, бундай иш учун жавоб беришингизга тўғри келади, ўзингизга бир иш орттирманг, дейишди. Сайид Мирон ночор ох ториб, орқага тисарилиб деди:

– Нонкўр, ёмоннинг кучи япалоққа етибди-да! Шошмай тур, ҳали!

Бошини қуйи солганча Сайид Мирон кираверишдаги икки ишчиси ўртасига келиб ўтирди. Ўзича, балки бу Ҳабибнинг қовоқбошлиги ва кўполлиги оқибатидир, деб ўйлади. Аммо аслида Ҳабибнинг бу ишда

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ҳеч қандай гуноҳи йўқлигини яхши биларди. Бечора ўша ерда ўтирди-ю, ер ёрилиб, ерга кириб кетса дерди! Мансабдорлар шошиб нонни кам бергани учун, дейиш ўрнига қимматфурушлик қилгани учун, деб тухмат қилишганди. Бу ҳам ўз ўрнида яхши бўлибди, чунки у ернинг барча аҳолиси унинг қимматфуруш эмаслигини билар, ҳамма ерда нон нархи бир хил белгилаб қўйилганди. Аммо бу гапларга ким ҳам эътибор қилади?!

Новвойхонада ўша куни кечқурун ҳам нон ёпилди, аммо эртасидан новвойхона беркитилди. Ҳабиб ўша куниёк, Толиб эса уч кундан кейин бошқа ишга ўтиб кетди. Қолган ишчилар саргардон, Сайид Мироннинг ўзи уйда ўтириб қолди. Кўчага чиқиб одамларга кўринишга бети чидамасди. Бекорчи бўлиб қолган новвойхона хизматкори Сулаймон хўжайинига вафодорлик юзасидан кўпинча новвойхона рўпарасидаги қаҳвахонада ўтирарди. Гоҳ-гоҳида бугдой омбори ва ун қазноғидан хабар олар, янги пайдо бўлган сичқон кавакларини беркитарди. Уйдан ҳам хабар олиб, даҳлиз ёки ҳовли эшиги олдида бирор соат ўтирар, мотамсаро ва ғамгин бўлиб қолган аёлларнинг турли буйруқларини бажарарди. Сайид Мирон ҳам ўзи пулсиз қолганига қарамай гоҳо унга икки-уч қирон пул берарди. Новвойлар умуман бу воқеадан жуда хафа эдилар. Бошқалардан бир неча кун олдинроқ воқеадан хабар топган Мирзонаби ўзининг тегирмончиси орқали ундан узр сўраб, Ҳарсинга бориши зарур эканини айттириб юборди. У нон ва ғалла бошқармаси раиси ва, шунингдек, шаҳар ҳокимиятидагилар билан бу воқеа ҳақида гаплашганини ва уларга, биз бу шаҳарда обрў билан катта бўлганмиз, шаҳарни нон билан таъминлашда жонбозлик кўрсатиб келганмиз, меҳнатимизни аямаганмиз, энди бир сурбет безори ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ новвойларнинг ифтихори бўлган одамнинг юзига мана бундай доғ чапламаслиги керак, агар бу шаҳарга бегона Аржангий ва унга ўхшаганлар обрў нима эканини тушунмаса, катта одамларнинг обрўси билан бу тариқа ўйнашишга ҳам ҳақлари йўқ, деб уларга айтдим, дебди. Нон ва ғалла бошқармаси раиси ва ҳоким – ҳар иккиси бу воқеадан ўз афсусларини изҳор этиб, бу воқеа уларнинг ихтиёридан ташқарида эканини айтибди, сайёр хайъат шаҳар ҳокимлигига хабар қилмасдан туриб новвойхонани беркитиш ҳақида ноўрин иш қилибди, Суробий жаноблари ҳар ҳолда жуда зарар кўрмасликлари учун бир-икки ҳафта ўтгач, секин эълонни олиб ташлаб, нон ёпишни давом эттираверсинлар, дебди. Сайид Мирон дўсти юборган хабарни шундоққина токчага қўйиб қўйди, унга назар солмади ҳам. Сулаймоннинг айтишича, деворга ёпиштирилган эълоннинг хаамири шишиб, ўз-ўзидан кўчиб ерга тушиб кетган эмиш. Аммо новвойхона беркитилганига бир ой бўлганига қарамай, Сайид Мирон ҳамон уйдан кўчага чиқишга юраги бетламасди. Ҳамкорлари Мирзонаби кетган куниёк унинг уйда маслаҳат ўтказишганди. Ундан кейин гап яна бир новвой, марҳум Оға Шужоънинг ўғли Ҳодиёнга етиб келганди. Новвойлар ҳамма айб Мирзонабида, деб билишар, у ёлғон ва пуч ваъдаларга учган, ҳокимият ва иқтисод бошқармасининг ноғорасига ўйнаган, дейишарди. Хуллас, бундай баҳслар кейинги кунларда ҳам давом этганди. Тоифа аъзолари Мирзонаби ҳақида турли фикрда эдилар. Баъзилар уни оқил ёки имонли одам деб биларди. Тоифа йиғинида унинг юзига новвойлардан бири шундай деди: “Мирзонаби яхши одам, лекин новвойларга раислик қилишдаги айби шундаки, унинг ўзи бир томондан тегирмончи. Биз ҳаммамиз азалдан унинг дўстлари эдик ва шундай ҳам бўлиб қолаверади. Аммо Арастунинг шундай гапи бор: “Агар бирор нодон чўкаётган бўлса, уни кутқариш ҳаракатини қилиш лозим, аммо унинг яқинига бориш керак эмас”.

Бу гаплар Сайид Мироннинг кулоғига етмай қолмади.

Мирзонаби Ҳарсиндан қайтганида мурдод¹ оининг ўрталари эди. Тушлиқни новвойхонасида еди. Бозорда, салқин ва пашшадан холи ертўлада жойлашган Аҳмад қаҳвахонасида бироз мудраб олди-да, ўрнидан туриб, намозини ўқиди, шомга яқин ўртоғининг уйига борди.

Уйнинг эшиги очиқ бўлгани учун, эшикни тақиллатмасдан тўғри ҳовлининг ўртасига кириб бораверди. Клара ҳовуз бўйида ўтирган экан, уни кўриши билан онасига хабар етказди. Оху хонада бошига чодрасини ёпиб тўғрилади-да, чирокни ёқаётиб бўғиқ овозда меҳмон билан саломлашиб, ҳол-аҳвол сўрашишди. Ҳар бир одам, айниқса аёл киши билан учрашганда камсукумлик билан муомала қиладиган Мирзонаби гилам четига ўтди. Иссиқдан, иши кўпайиб кетганидан у янада озиб, қорайиб кетганди. Бошидаги похол шляпасининг ранги тердан ўзгариб кетибди. Эгнида юпқа ёзлик матодан тикилган костюм-шим, оёғида оддий шиппак. У дарҳол мақсадга ўтди:

– Машҳадий қаерда? Нима учун шу пайтгача новвойхонани очмади?

Оху ночор оҳангда деди:

– Худо ҳаққи, мен ҳеч нарсани тушунолмаяман, Саъдуддиннинг отаси. Биз у билан бир оғиз гаплашишга ҳам имкон топа олмаяпмиз. Нима учун новвойхонани очмаганини биз ҳам билмаймиз. Ярим соат олдин уйда эди. Ҳой, Клара, отанг ташқарига чиқиб кетдиларми? Ҳа, сиз келмасингиздан бироз олдин ташқарига чиқиб кетибди.

Мирзонаби ундан яна сўради:

– Ахир, уйда нима иш қилади? Товуқмидики, тухум босиб ўтирса? Ё чиллада ўтирибдими? Нима учун бориб ишларини юрғизай демайди? Бу одам нега бундай бўлиб қолди?

Шу пайт Сайид Мирон қўлида бодринг ва ҳандалак тўла тугун билан уйга кириб келди. Кўчада ўйнаётган болалар унга Мирзонаби келганини айтишганди. У тўғри Охунинг хонаси томон юрди. Хонага кириши ҳамон Клара Охунинг ишораси билан, тугун Ҳумога насиб қилмасин, деб отасининг қўлидан олди-ю парда орқасига қўйди. Мирзонаби ўрнидан турди, икки дўст бир-бири билан саломлашди. Сайид Мирон одатдаги меҳрибонлик билан паст овозда деди:

– Бу сафар жуда чўзиб юбординг, афтидан ишинг жуда кўп кўринади. Йигирма кунлар аввал келиб, яна тезда қайтиб кетган эмишсан.

– Ҳа, бир зарур ишим бор эди, яъни бир гувоҳлик ҳужжатиغا Оятулло Нурулуламнинг имзосини қўйдиришим керак эди. Буғдойларим қоровулсиз хирмонда қолиб кетган экан. Ўриладиган экинларим ҳали чала-ярим бўлиб ётибди.

У ерда Рустамни қолдириб, икки кунда қайтаман деб ўйлагандим.

– Гувоҳлик ҳужжати ўша жанжал бўлаётган уй учунми?

– Ҳа, ўша уй учун.

– Яхши, Машҳадий, ўша куни Ҳарсинга кетаётганимда юборган хабарим сенга етиб келмадимми? Нега бориб новвойхонани очмадинг? Ҳозир новвойхона бекилганига беш ҳафта бўляпти, нима учун қўл қовуштириб ўтирибсан? Менимча, ҳеч нимани ўйламасдан, хотиржам уйда оёқ-қўлни чўзиб дам олиб ётиш учун мана шундай воқеани кутаётган эдинг. Ҳаким Фирдавсий Тусий “Шоҳнома”ни ёзган ўттиз йил давомида ҳам сенчалик уйда биқиниб ўтирган эмас. Бугун Аҳмаднинг қаҳвахонасида менинг олдимга бир киши келиб, “Агар новвойхонани қайта очишни ўйламаётган бўлса, бироз устамаси билан сотиб олишга тайёрмиз”, деди. Бу гап мен-

¹ Мурдод – Эрон куёш йилининг бешинчи оёи, 23 июл – 22 августга тўғри келади.

га шундай таъсир қилдики, ҳалигача ўзимга келолганим йўқ. Бу гапни маслаҳат тариқасида айтган бўлса-да, жажлим чиқди, тушингни бориб сувга айт, дедим.

Унинг юзига ҳайрат билан тикилиб турган Оху сўради:

– Ким эди ўша, Саъдуддиннинг отаси?

– Мен исмини айтмасам ҳам Машҳадийнинг ўзи уни танийди.

Оху яна деди:

– Ҳойнаҳой, Фағфурнинг ўғли бўлса керак. Бу одам сиртлонга ўхшаб ҳамма ёқни искаб юради.

Шу пайтгача бошини куйи солиб, сигарета қутисини ўйнаб ўтирган Сайид Мирон деди:

– Ким бўлмасин, ёмон гап айтмабди. Аммо мен устама пули олмайман, мана шу бир неча йил давомида мулк эгасига оғирлик туширмасдан новвойхона учун қилган харажатларим пулини берса, новвойхонани унга топширишга таяёрман. Келиб ўзим билан гаплашсин, унга-бунга гапириб юришининг нима кераги бор? Қудуқ қаздирдим, катта ёғоч тоғора ясагирдим, тандирнинг тепасини тузатдим. Албатта, мотор ва бошқа дастгоҳлар, жиҳозларнинг ҳам пули бор, ҳаммаси кундай равшан. Агар мулкнинг эгаси аёл киши бўлмаганда, ҳамма ижарачиларга ўхшаб, қилган барча харажатларимни ҳам қўшиб ҳисоблаган бўлардим. Аммо бир аёл билан талашиб-тортишиб ўтиришга тоқатим йўқ.

Бундай гапларни кутмаган Мирзонаби ишонқирамай унга қаради:

– Унда ўзинг нима иш қиласан? Сўппайиб ўтираверасанми?

– Ўзим бошқа бирор иш қиларман. Жуда очимиздан ўлиб кетмасмиз.

Мирзонаби тушкун ҳолда кулимсираб сўради:

– Ҳазиллашяпсанми, Машҳадий?

– Азиз ажодларим ҳаққи қасам ичаман, сўзларимнинг бирортаси ҳазил эмас. Новвойхонани ташлаш ниятим бўлмаганда уни очар эдим-ку. Қумдан қайтганимдаёқ шу фикрда эдим.

– Хўш, нима иш қилмоқчисан кейин?

– Нима тўғри келса, шуни қиламан: аллофликми, ижарачиликми, баққоликми, мевафурушликми, ҳар ҳолда ишга қаҳат келмаган-ку. Бу касб энди менга тўғри келмайди. Ёки мен бу касбга тўғри келмай қолганман. Бу ишдан зада бўлдим. Умуман шу атрофдаги жойлар, одамлар менга ёқмай қолган. Мана шу воқеадан кейин бу шаҳарда бошимни кўтариб юришга ҳаққим йўқ.

– Йўқ, йўқ, Машҳадий. Менимча, бу гапларинг ноўрин. Биринчидан, бу тартиб-қоидалар қанчалик қалбаки ва ҳақиқатдан йироқ эканини, идораларимизнинг иши тагидан зил кетганини ҳамма билади. Сени ҳам ҳамма яхши танийди. Бундан ташқари, сен ўзинг тарозибонлик қилмагандинг. Новвойхона эгасининг ҳисоби билан тарозибоннинг ҳисоби бошқа-бошқа эканини ҳамма билади. Мен ҳақиқатан ҳам сендан бундай гап чиқишига ишонмайман. Баққолик ва аллофликнинг ҳам ўз машаққати бор. Энг муҳими, ҳар бир инсон ишини берилиб бажариши керак. Луқмани ҳам чайнаб ютиш керак. Ҳаётнинг асл моҳияти ишдадир. Бахту саодат ҳам, менинг фикримча, шундан иборат. Бу шаҳар ва унинг одамларидан нафратланаман, дединг. Гапингни яхшироқ тушунтиришинг лозим, бу билан нима демоқчи эдинг?

– Бу ерда қолмайман, бошқа жойга кетаман.

– Бошқа жой? Масалан, қаерга? Хўш, унда буларни нима қиласан?

(Оху ва Кларага ишора қилди). Бу шаҳар бўлмаса бошқаси, бу ёр бўлмаса, бошқаси, дейдиган одамлар, Машҳадий, бошқача бўладилар. “Бедананинг

уйи йўқ, қайга борса питпилдик” мақоли ўшандайлар ҳақида айтилган. Сен эса Аллоҳнинг карами билан бир этак бола-чақаю қанчалаб одамларни боқасан. Мундоқ ўйлаб гапирсанг бўлармиди. Худо кўрсатмасин, қаландарлик қилмоқчимасан? Қаландарлик қилиш учун ҳам кашкули керак.

Оху кундошига ишора қилиб киноя билан қистирди:

– Кашкули тайёр.

Сайид Мирон Мирзонабига деди:

– Сен қачон бировларнинг гапига ишонган эдингки, энди ишонсанг?!

Бошқа шаҳару юртлардан иш қидириб бу ерга келганларнинг ҳаммаси ердан чиққанми? Ҳаммаси ўз юртида азиз, мен ҳам шулар кабиман. Мен ўзимни бировдан кам ҳам, ортиқ ҳам кўрмайман. Қаландар ҳам бўлмоқчи эмасман. Хотин ва болаларимни олиб бутунлай бошқа шаҳарга кўчиб кетаман. Сув бир жойда туриб қолса, сасийди. Менинг йигирма йил илгариги шеригим Ҳошим новвой индамай бу ердаги ҳовлисини сотиб, бола-чақаси билан зиёратга бориш баҳонасида йўқ бўлиб кетганда нима ўзгарди? Ҳозир “Шоҳ Абдулазим” бозорида ўзига яраша шамфурушлик дўкони бор. Ишлари жойида, ҳавасинг келади киши.

– Шунинг учун экан-да, Хуросонга борганимда мендан юзини олиб қочгани. Яхши одам эди-ю, ёлғонни кўп гапирарди. Эшитишимча, ўғли адлия бошқармасида кози эмиш.

– Ҳа, қачон қарасанг мишиғи оқиб уйи орқасидаги харобаларда чанг-тупроққа беланиб юрадиган ўша бола-да. Қовоқ палагининг умри нима учун қисқа? Шунинг учунки, тупроққа ёпишган бўлади.

Дўстининг астойдил хафа бўлиб, дили озор чекканини сезган Мирзонаби деди:

– Мабодо бориб, яна Ҳошим билан шерикчилик қилмоқчи эмасмисан? Ёки унинг дўкони рўпарасидан дўкон очмоқчимисан?

Дўстининг ишлари орқага кетганидан, боғи ва ерини сотганидан хабардор бўлишига қарамай, ўзича ўйлади: “Бир нарсага ишонганидан шу ишни қилгани аниқ. Ҳойнаҳой ёнида пули бор”.

Яна диққат билан Сайид Миронга разм солиб қаради-да, сўзида давом этди:

– Ҳа, парвардигор ўзи яратган махлуқотларига шафқатли бўлганидан ҳатто тош остидаги митти қурт ҳам ризксиз қолмаган. Ҳаётда ҳар бир одам учун қулай фурсат келади, фақат одам ундан пайтида фойдаланиб қолиши лозим, бунга эса қобилият керак. Яна бир муҳим нарса шуки, энди кадамидан ўт чакнаш ёшидан ўтган биз каби одамлар учун касбни ўзгартириш ниҳолни бошқа ерга кўчириб ўтқазишдек осон иш эмас.

Мирзонаби Оху хонимнинг таклифига биноан чинни идишда олдида кўйилган бодринглардан бирини олиб, пичоқ билан арчий бошлади.

Бошини жимгина қуйи солиб ўтирган Сайид Мирон юзини ташқаридаги ёруғликка буриб деди:

– Одам чорасиз қолганида ҳатто ўз жонига қасд қилиши ҳам мумкин. Мен тамом бўлдим, Мирзонаби, мен синдим. Энди ҳаммаси гўзал ўтмишга айланди.

Мирзонаби унинг маъносиз, ғамгин кўзларига қаради:

– Очикроқ айтсанг-чи, қарзинг борми?

– Жуда оз, бир минг беш юз туман. Ҳар туманига икки аббосийдан¹!

– Боғ ва ерни сотганингдан кейин ҳам-а? Кимдан олгансан? Гаровга нима қўйгансан?

¹ Аббосий – майда пул бирлиги.

Оху ҳайрат ва ғазаб билан эрига қараб турарди. Сайид Мирон жавоб берди:

– Муҳсинхон саррофдан. Уйнинг хужжатини гаровга қўйганман!

Ҳар иккови жим қолди. Мирзонаби оғзидаги сигаретанинг тутунини шошмасдан лаблари орасидан чиқарганча ўйга толди. Оху алаmidан бўғилиб деди:

– Айтмадимми, гапнинг каттаси ҳали олдинда, деб. Қарзни деб уйни гаровга қўйдингизми?!

Тўсатдан хонага ёпирилиб кирган шамолдан чироқ бир ўчаёзиб, яна ёнди. Бу воқеа, Охунинг ички туйғуси хабар бериб турганидек, энг катта, ҳақиқий мусибатдан ҳам катгароқ ва балки барча мусибатларнинг боши эди. Бир лаҳзадан сўнг гўё бир нарса эсига тушиб қолгандек қайта гап бошлади:

– Унда ўтган куни хона ичидан йиғиштириб олиб, ҳаммолдан бериб юборган гиламларингиз нима учун эди? Ёки уларни ҳам бошқа жойга гаровга қўйганмисиз?

Сайид Мирон авзойи бузилиб истехзо билан деди:

– Йўқ, бу ҳам ўша одамга, ундан етмиш туман олганман, бугун ўттиз туман олиб келиб, юз туманга тилхат олиб кетиши керак.

– Бир ярим минг туман учун уйни гаровга қўйиш етарли эмасми, яна гиламларни ҳам талаб қилибдими?!

Сайид Мирон унга жавоб бермади. Ҳазил-хузул қилиб бир-бири билан олишаётган Бижан ва Маҳди айвон зиналаридан кўтарилишди, оталари ва меҳмон шу хонада эканликларини билиб, бир-бирларини тинч қўйишди. Меваларга кўзи тушган Бижан саломни ҳам унутди. Муғомбирона, шўх бир табассум билан хонага сирғалиб кирди, онасининг ёнига келиб ўтириб, кора, кир оёқларини бир-бирининг остига яширди-да, секин онасининг қулоғига шивирлади:

– Дадам билан учрашгани “Шамшама кўр” келганди, Маҳди уни алдаб, дадам сафарга кетганлар, деганди у қайтиб кетди.

Оху асабийлашиб унга дўқ қилди:

– Нега алдайсизлар?! Ҳали шунақа ишлар ҳам қиладиган бўлиб колдингларми?! Жуда бебош бўлиб кетибсизлар!

Сўнг эрига қараб деди:

– Унинг гапига қараганда, букир киши келган экан. Сизни уйда йўқ, деб ўйлаб, қайтиб кетибди. Сизга пул олиб келиши керак бўлган одам ўшамиди?

Мирзонаби қошларини чимирди:

– Букри ким, Муҳсинхоннинг хизматкорими? Бижан, бор айт, уйга кирсин. Машҳадий, Муҳсинхонни сенга ким таништирди? Ундан кўра дурустроқ бошқа одам топилмадимми?!

Ҳовли сахнидан букри кишининг тошларга урилаётган ҳассаси овози эшитилди. Афтидан, унинг ўзи ҳам гавдасининг қинғир-қийшиқлиги, кўзлари кўрқинчилигини яхши билар, шу боис ҳеч кундузи уйдан ташқарига чиқмасди. Боши кичкинагина ва дум-думалоқ, қилтириқ бўйни беҳаракат эди. Соқоли олинганидан бир-бирига ёпишган озгин чакалари дафъатан кўзга ташланарди. Унинг ёши нечадалигини, кўнглида не ўй-хаёллар борлигини ҳеч ким билмасди. У айвонда пайдо бўлар-бўлмас Мирзонаби гўё у билан юз йилдан бери таниш одамдек баланд овозда унга деди:

– Козим, пул олиб келдингми? Бориб хўжайинингга айт, керак эмас экан, де. Анави етмиш туманни ҳам эртага тўғрилаб беради.

Букри одам кўзга кўринмасданоқ изига қайтди. Кўча томондан унинг

оркасидан тушган болаларнинг шовкин-сурони ва масхара қилган овозлари эшитилди. Авзойи бузилган Мирзонаби пичирлаб сарроф ва унинг букри хизматкорини болохонадор қилиб сўқди ва Сайид Мирондан сўради:

– Бу етмиш туманни ҳам ўша нархда олганмидинг?

– Йўқ, у билан берган пуллари учун тилхат олмагунча бир туманга ўн шоҳидан, тилхат олгандан кейин бир туманга икки аббосийдан келишганмиз.

– Расмийлаштириш харажатлари ўртадами?

– Расмийлаштириш ва кафолатнома харажатлари пул олувчининг зиммасида!

– Яхши, сени Худонинг ўзи асрасин ва ақл берсин. Демак, ишларинг мен ўйлагандан ҳам расвороқ экан, билмаган эканман. Охирги чорани қўллашгача етиб келибсан. Энди тўрт оёқлаб қочсанг ҳам қутулолмайсан. Қанча ҳаракат қилмай, Худо ҳаққи, нима дейишимни билмаяпман! Оху хоним, эринг ёмон чув тушибди-да! Сендай оқила бир аёл, нега эрингнинг бу қўйга тушишига йўл қўйдинг? Унинг қулоғигача қарзга ботганини наҳот пайқамадинг? Нега менга эртароқ хабар бермадинг?!

Бечора аёл хаста овозда оҳ тортди-да, чодраси билан юзини янада ёпиб деди:

– Машҳадий Наби, мен нима ҳам қила олардим, ахир?! Саъдуддиннинг жони бўлмаса-да, Баҳром ва Бижаннинг ўлими билан қасам ичаман, мана шу эшитганим – етмиш тумандан бошқа қарзлари ҳақида билсам, ўлай агар. Кимдан, қачон олганини, пул нега керак бўлганини ҳам билмайман. Қўлимдан келганида мана шу охирги қарзни ҳам олдирмасдим. Сотиб, пул қилиб берай десам, бисотимда ўзи нима қолди? Ўн манотли маржоним ҳам кетди, билагузук ва ажойиб зиракларим ҳам йўқ, кўзимнинг нуруни тўкиб шиппак тикишдан жамғарган, қора кунга асраб қўйган бир неча йиллик пулларим ҳам кетди. Бир замонлар ўзингиз айтганингиздек, қути тўла зеб-зийнатлари бўлган аёлнинг энди нимаси бор? Сиз қулфини ушлаб тавоф қилган ўша Машҳад ва мана шу Имом Шоҳчироқ номи билан қасам ичаманки, менда беш тумандан бошқа ҳеч вақо йўқ. Ўша беш туман ҳам курдча нимча кийиб юрган давримдан қолган ва агар Маҳдига назр қилмаган бўлганимда шу пайтгача юз марталаб ишлатиб юборган бўлардим. Машҳадий, мендек бир бечора ва нотавон аёлнинг қўлидан нима ҳам келади? Мен билан гаплашишга ор қилса, бу хонадагилар тирикми ёки ўлганми, деб эшикдан бирор марта хонага кўз ташламаса, у нима қилаётганини мен қаердан билай?! Кўрганим-билганим шуки, кечаю кундуз мана шу жаҳонда яккаю ягона хонимнинг биқинида ёки рўпарасида ялпайиб ётгани-ётган. Фақат уни олиб, йигирма кунга Қумга сафар қилиш ёки очик ҳавода сайр қилишга олиб бориш учунгина яшайди бу одам. Мана шу инжик аёл уни бутунлай одамгарчиликдан чиқарди. Буларни кўрганида (болаларга ишора қилди) юзини четга буради. Гўё булар унинг болалари эмасдек. Ҳар куни эрталаб кундалик харажатларга пул олиш учун ўша заҳарнинг остонасига борганида, бу кишим кўзларини юмиб пулни эшик тагига улоқтириб юборади. Мана шу Маҳди бир ёшлигида отаси уни яхши кўрганидан кўтариб, токча олдига борарди, Париждан келтирилган ҳар бири ўн шоҳи турадиган стаканларни ерга ташлаб синди-рарди ва отаси бундан ҳузурланарди. Аммо энди дардимни кимга айтай, Машҳадий Наби, болаларим куздан бери шу пайтгача фақат бир марта у билан ҳаммомга боришди. Маҳди ҳам энди кичкина бола эмас, уни ўзим билан аёллар ҳаммомига олиб боролмайман. Ўн беш ёки ўн икки ёшли болаларни кимга ишониб ҳаммомга ёлғиз юбора оламан? Булар бари тирик

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

етим! Нимасини айтай сизга, хотинининг худбинликлари ва пичинглари айтайми ёки ўзининг ҳақоратлари ва қаҳлариними?! Бу уйда, Машҳадий Наби, мен курбақага айланганман, бошимни сувга тиксам, бўғилиб ўламан, ташқарига чиқарсам, расво бўламан. Вой, десам ҳам куяман, вой, демасам ҳам! Бир нима демоқчи бўлсам, эр-хотин баравар оғзимга уришади. Унсиз азоб чекишдан, кўз ёши тўкишдан бошқаси қўлимдан келмайди. Бизнинг деворимиз устига ин курган бойкуш, Машҳадий Наби, уйимни вайрон, болаларимни дарбадар, ўзимни эса бадбахт қилди. Эй худо, нима қилай, ўхў-ўхў-ўхў!

Оху йиғидан тўхтади ва қаттиқ таъсирланган Мирзонаби орадаги сукунатни бузиб деди:

– Ҳозир бу гаплардан фойда йўқ. Балки эринг боши деворга урилиб, энди тушунгандир, бундан кейин у ёқ-бу ёқни ўйлаб иш қилар. Болаларда нима гуноҳ? Булар тўқчиликда катта бўлишган, йўқчиликка чидай олмайдилар. Қарзларга келсак, худонинг карами кенг. Мен ўзим эртага гиламларни гаровдан чирашиш учун бу ерга келаман. Новвойхонани ҳам юргизиб юбораман, ўзи эртага эрталабдан бориб тарозибонлик қилсин. Шу даражага етиб келгани бўлди, бас. Озиқ-овқат идорасига, у ёқ-бу ёқларга югур-югурларни ўзим қиламан. Кўрайлик-чи, бу қочқоқ бола йўлга кирадими ёки йўқми? Мен энди борай, икки-учта бир-бирдан зарур ишларим бор. Бир неча кун новвойхонаси ёпиқ бўлган қария Хонали ҳам, эшитишимча, бугун зоғора нон ёпадиган новвойхона очибди. Новвойларнинг жаҳли чиққан кўринади, уни қайтариш керак, дейишаётувди.

Мирзонаби бошқа гапи қолмагани учунни ёки нима дейишини билмай бир неча лаҳза жим қолди, кейин ўрнидан турди. Оху ночор оҳангда деди:

– Илоҳим кам бўлманг! Худо болаларингизни паноҳида асрасин!

Охунинг кўзлари миннатдорлик ва ғам-қайғуга тўла эди. Киприклари юмилганда бир дона йирик ёш томчиси чодрага томди. Бу одам унинг эрини тўғри йўлга сола олармикин?

Ўн саккизинчи боб

Ёз оғир ўтмоқда. Мурдод ойининг куёши борлиқни аямай куйдирарди. Иссиқнинг тафтидан кўзларни мудроқ босар, нафас олиш оғирлашиб, кунлар дўзах азобида кечарди. Осмондан олов ёғиларди. Кўчалар юзи ошиқларнинг қайноқ лаблари каби қакраб, тилим-тилим бўлиб кетган. Мусичалар бурчак-бурчакларда ёлғизликдан нола чекар, аммо ҳеч ким уларнинг овозини эшитмасди.

Сайид Мирон Суробий боғичли шим, битта қўйлақда бош кийимсиз тарози орқасида турарди. Бир неча кундан бери қандайдир бир вақтинчалик тадбир ноннинг сероб бўлишига ва омманинг сал тинчланишига олиб келганди. Афтидан, халқнинг дарғазаб бўлиши таъсирида вилоят раҳбарлари бундан буён буғдой ва ёғнинг бошқа жойларга олиб кетилишининг олдини олишга ваъда берган эдилар. Ҳали бирор ҳодиса рўй бермасдан туриб, шаҳар ҳокимияти қаҳатчилик оқибатида ўлганларни йиғиштириб олишга ҳам ожиз бўлиб қолган эди. Табиби маданиятсизлик, ёстиғи ишсизлигу очарчилик бўлиб қолган одамлар хасталиклардан тўп-тўп ўлар, икки йилдан бери қурилиши ваъда қилиб келинаётган касалхона орзусини ўзлари билан гўрга олиб кетишарди. Уруш арафасида аҳолиси тўқсон минг киши бўлган шаҳарда фақат битта кичик хусусий касалхона бўлиб, у ҳам америкаликларга тегишли эди ва ҳаммага ҳам хизмат қилавермасди.

Сайид Мирон эшик кесақисига суяниб турган паст бўйли қора Хожа

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

билан шу хусусда гаплашиб турарди. Ниҳоят Сайид Мирон савдо пули кутисидан беш туман олиб, унга берди-да деди:

– Розия хонимга мендан салом айт, шу пайтгача сабр қилиб келгани учун раҳмат, яна бир неча кун сабр қилсин. Кўрқмасин, осмон узилиб ерга тушмайди, ер ҳам осмонга учиб кетмайди. Нарӣ-бериси билан ўн беш йилдан бери унинг новвойхонасини ижарага олиб ишлатиб келмоқдаман, бирор марта ҳам ижара ҳақини тўлашда панд бермаганман.

Пулни олиб, чол кетгач, Сайид Мирон минғирлаб ўзича пичирлади:

– Ажабо! Бу замоннинг одамлари нега бундай бўлиб қолишган? Бир кишининг йиқилганини кўришса, саранжом қилиш учун оч бўрилардек бир пасда тепасига етиб келишади! Шундай олижаноб одамлар ҳам борки, фаришта дейсиз, аммо ўзлари кўзга кўринмайди. Уларнинг қилган яхшилигига қандай жавоб қайтаришни ҳам билмайди, киши.

Гап шундаки, новвойхона ишламаган охирги кунларнинг бирида бир танти тегирмончи ўзининг кимлигини айтмасдан олти эшак ун олиб келиб, яширинча қазноққа бўшатиб кетган экан. Сайид Мирон бу ишни Мирзонабидан бошқа биров қилганига кўзи етмасди.

Сайид Мирон кечаларнинг бирида бир дунё янгилик билан уйга келганида кўзларида умидбахш ифода жилва қиларди. Ҳумо айвонда янги урф бўлган керегазда қуймоқ пишираётган экан. У афтидан эрининг бир нима демоқчи-ю, аммо ботинолмаётганини сизди. Ҳаракатларидан унинг сархушлиги билиниб турарди. Ҳумо унинг ёқасини хидлаб кўрди, йўқ, Сайид Мирон ичмаган экан. Эрининг эгнидаги костюмини ечиб ҳовлига чиқди-да, чўнтагини кавлаб кўрди. Илгарилари ҳам унинг шунақа одати бўларди, аммо ҳозирги ҳаракати тагида бошқа гап бор. Дўмпайиб турган ҳамёнда бир даста янги ўн туманлик пуллар бўлиб, албатта, бу пуллар новвойхонанинг тушуми эмасди. Дераза олдида бориб, Ҳумо бир кўзи ташқарида пулларни санади – ҳаммаси бўлиб эллик битта чиқди. Ҳумо ҳайрон бўлди. Эри доим ишнинг касодлиги, пулсизлик ва новвойхона зарарларидан нолир эди, унда қаёқдан келиб қолди экан пул? Одатдаги ҳазил тариқасида жувон бир донасини олиб қўйди, сўнгра дид билан дастурхон тузади ва Сайид Мирон хонага келиши ҳамон сохта жаҳл билан уни саволга тутди:

– Тақсиримнинг чўнтагида шунча пул бўла туриб, менга битта тахта каравотни раво кўрмайсиз. Айтавериб, жағларим толди. Лоақал эскисини тутаттириб беришни ҳам хоҳламайсиз.

Шу гапларни айта-айта Ҳумо дастурхонга қадахлар, ярим шиша шароб, қатик ва бодрингни битта-битта келтириб қўйди ва яна деди:

– Бу йил иккинчи, йўқ-а, учинчи ёздики, хонада ухлаймиз. Пешонамга шу ёзилганми? Тоза ҳаводан нафас олишга ва юлдуз тўла осмонни томоша қилишга ҳаққим йўқми?! Қаранг, кеча кечаси эшаккурт мени қай аҳволга солди!

Сайид Мирон пулларни олиб санамасдан чўнтагига солди, кўнгилчан оталардек Ҳумонинг енги шимарилган оппоқ ва юмшоқ билагидан ушлаб деди:

– Қани, Вой-бў-ў! Худо ҳаққи, рост айтасан, эшаккурти сал бўлмаса баданингни кемириб, ғалвир қилиб юбораёзибди-ку. Бўпти, қайғурма. Мен ёнингданман. Тезроқ келиб ўтир ва шоир айтганидек, “Тўлдириб қуй қадахларни, яйрасин диллар!” Бугун сенда ишим бор.

Ҳумо очиқ деразадан қоронғи ташқарига қаради. Хуршид ва болалари ҳали ухлашмаганди. Ҳумо бир лаҳза гўё уларнинг аҳволи ҳақида ўйга

толгандек тўхтаб қолди ва кейин туриб, дастурхоннинг бошқа томониغا, эрининг рўпарасига келиб ўтирди:

– Уйда бизга халакит берадиган ҳеч ким бўлмаганидан кейин бунақа иссиқда хона эшигини ёпиш нимага керак? Ошинг ҳалол бўлса, кўчада ич – ўзингиз шундай демаганмидингиз? Лекин мен ҳайронман, бу шаҳарда бизнинг турмушимиздан беҳабар бирор киши бормикин? Хуршид бугун дазмол қилаётганида бир кўйлакни куйдириб кўйибди, ўзининг тили билан айтганда, сарғайтириб кўйибди. Уни ишдан бўшатишибди, шекилли. Унга, эртага эрталаб Машҳадий кетмасдан бу ерга кел, балки у илтимос қилиб, сени аввалги жойингга қайтара олар, дедим.

Шундан сўнг болаларча ширин бир қилиқ қилиб, ўтирган жойида қилпанглаб сўради:

– Хўш, бугун кечаси ҳар кечадагидан ташқари менда нима ишингиз бор? (Эрининг шиша томон чўзилган кўлини аста четга сурди). Оч қоринга ичимлик ичиш зарар, деб юз марта айтганман. Бу пиво ёки шароб эмаски, ўзига ўзини газак қилсангиз, бу ароқ, филни ҳам йиқитадиган маҳаллий ароқ. Бироз сабр қилинг, ўзим қуйиб бераман сизга. Хўш, айтинг-чи, бу пулларни қаердан олдингиз?

Сайид Мирон кўлига олган луқмасини унинг оғзига солди, кўзларини қисиб, деди:

– Баданингнинг эшакқурти еган бошқа жойлари ҳам борми, шуни кўрмоқчийдим. Китобда ёзишларича, жондор чаққан жойнинг давоси бўса билан сўриш экан.

Хумо деди:

– Бекор гап! Бунинг ягона давоси битта – сим каравот! Иннанкейин, бугун кечаси мени тинч кўйинг. Жуда бўлмай кетса, сиз учун ракс тушиб бераман. Ишқилиб, раксларим кўнглингизга тегмаганми?

– Зинҳор! Бор-йўқ дардинг шу битта сим каравотмиди?

– Йўқ, нега ундай дейсиз? Агар сим каравот олиб бермасангиз ҳам хафа бўлмайман, шунчаки айтдим-қўйдим-да... Мухаббат похол тўшак устида ҳам муҳаббатдир.

Хумо эрига ёпишиброқ ўтирди. Ёшлик таровати барқ уриб турган ўтли ёноғини итоаткорона унинг лабларига яқин олиб борди. Сайид Мирон кўзларидаги ғам ўрнини шодлик эгаллаб, Хумони ўпиб кўйди-да, уни боладек бағрига босиб деди:

– Рости, айтишинг билан дурадгорга буюртма бергандим. Закалатни ҳам бериб кўйганман. Сенга кутилмаган совға қилмоқчийдим. Ҳатто каравот тайёр бўлганини ҳам биламан. Бир-икки марта ўша ердан ўтиб кетаётганимда уни кўрдим. Икки ишчи унга лок ва бўёқ суртиш билан овора эди. Каравот тепасининг бири ойнаванд, иккинчисига ёғочдан ўйиб безак берилган. Аммо бу ишимиз бошқа ерга кўчаётганда молларга охур ясаган лўлининг ишига ўхшайди. Агар биз бу шаҳарда қолмайдиган бўлсак, сим каравот нимага керак?

Хумо ҳайрат билан унга қаради, сим каравот ҳам эсидан чиқиб, деди:

– Азизим, “бу шаҳарда қолмайдиган бўлсак”, деганингиз нимаси? Бу тўғрида менга сира оғиз очмаган эдингиз-ку? Ҳазилингизми бу ё чинингиз? Кўнглингизда бошқа ниятлар бўлса, нега мендан яшираяпсиз? Ё мен бегона бўлиб қолдимми сизга? Ростини айтсам, кейинги пайтларда сиздан шубҳа қиладиган бўлиб қолдим. Нима, уйни сотдингизми?

Хумо кўйлаги ўмизидан беркитиб кўйган ўн туманлик қоғоз пулни олди-да, эрига берди. Сайид Мирон бўғиқ овозда деди:

– Кел, овқатни ейлик. Мендан шубҳа қилганингча бор. Уй масаласи

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

шу бугун ҳал бўлди, келишилган икки ярим минг тумандан мана шу пул қўлимда қолди. Бу келгусидаги касбу коримизга дастмоя бўлади. Аммо сотмасдан олдин унинг у ёқ-бу ёғига, эшик ва деворларига қарамаганидан пушаймонман, балки қимматроқ кетган бўлармиди? Бу замона одамлари кўпроқ ташқи кўринишга эътибор беришади. Лоақал манови ҳовли ўртасида ёйилиб ётган тупроқни олдириб ташлашим керак эди. Ҳай, бўлар иш бўлди. Шошиб қилинган иш бундан баттар бўлмайди. Новвойхонани ҳам, ўзинг биласан, эртага топширишим керак.

– Мен қаердан биламан? Сиз менга бирор нарса дебсизмики, билсам. Нималар деяпсиз ўзи? Эртанги кунимиз нима бўлади? Ноппа-нозандай уйни қўлдан берганингизга чидаёлмайман. Бу гаплардан кейин томоғимдан овқат ўтадимми? Суробий, ҳазиллашяпсиз, шекилли?

– Ҳазил? Нима, уйларни кўриб, ўлчаб кетган меъмор Али Асғарни ўзинг кўрмаганмидинг? Қолаверса қулоғимгача қарзга ботгандим, новвойхона ишлари орқага кетганди. Хуллас, бу шаҳарнинг ҳавоси менга оғирлик қилиб қолди. Сени олиб, Техрон томонга бош олиб кетмоқчиман. У ерда парвардигорнинг ёрдамида новвойхона очмоқчиман. Ўзимни ўзим эпллолмайман, деб ким айтди? Шу пайтгача бир Худою ўзимдан бошқа кимга таяниб иш қилгандим? Ҳозир айна сафар пайти. Йўлда Ҳамадон ва Қазвин шаҳарларида ҳам бир неча кун қолиб, вазиятни ўрганамиз. Қумга сафар қилганимизда ўзинг, эримнинг машинаси бўлишини, бир умр у билан сайру саёҳат қилишни хоҳлайман, демаганмидинг?

Ҳумо ҳали ҳам унинг жиддий гапираётганига ишонмай, бошини виқор билан силкиб қўйди-да, нозли бир табассум билан деди:

– Ух, Суробий! Бундан илгари ҳам бир қур сизга айтгандим, бизни фақат ўлим ажрата олади, деб. Аммо ҳақиқатни айтадиган бўлсам, сўзларингизнинг маъносини ҳали тушуниб етганим йўқ: бу ишлардан мақсадингиз нима? Хўш, бу уй энди бизники эмасми? Нима иш қилиб қўйганингизни биласизми? Агар Оху билса, ҳовлидаги тупроқни бошидан сочиб, нақ қиёмат қўндиради. Сиздан кўнгли қолгандан сўнг унинг кўрар дунёси мана шу уй бўлиб қолганди. Хаёлида сиздан кейин қолган меросдан болаларига тилла қаср қурмоқчи, ҳаммалари дўппиларини осмонга отмоқчи эди. Агар у ичиқора аёл бўлмаганида, худо уни мана бундай азоб-уқубатларга гирифтор қилмаган бўларди. У сиздан айрилганидан унчалик ташвиш ҳам қилмайди, қайтанга сиздан қутулганига хурсанд бўлади. Кетадиган кунимиз орадаги жанжал сабабини тушуниб етиши учун бир парча қоғозга мана бу икки оғиз гапимни унга ёзиб қолдирмоқчиман: “Охири бизни бу шаҳардан қувиб чиқардинг, энди жонажон дўстларинг ва дайди итларинг билан гаштингни суравер, бизнинг орқамиздан қаердаки бир кулоқ топсанг, дилингдаги бор гапни яширмай айтавер, болаларинг ҳам энди кичкина эмас, уларнинг ғамини эмасанг ҳам бўлаверади”. Йўқ, Суробий, ҳазиллашяпман, менинг бу гапларим бир қулоғингиздан кириб, иккинчисидан чиқиб кетаверсин. Оху ҳар қандай ҳолатда ҳам гўштингизни еса-да, суягингизни хор қилмайди. Агар ростдан ҳам сафарга кетмоқчи ёки бошқа жойга кўчмоқчи бўлсангиз, уларни нима қиласиз? (Бир қадах қуйиб эрига узатди, у ичиб, кафтининг орқаси билан оғзини артди).

– Улар шу ерда қолишади, нима, бунинг бирор таажжубли жойи борми? Ҳозирча менинг режам шу, кейин бир гап бўлар. Шу ерда деганим, албатта, мана шу шаҳар маъносида. Чунки уй ойнинг охирида бўшатилиб, эгасига топширилиши керак. Улар ҳам минглаб бошқа обрўли оилалардай бирор жойда ўзлари учун ижарага хона олишлари мумкин. Шу пайтгача

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

уй эгаси эди, кўявер, энди бир муддат ижарачи бўлиб ҳам яшасин. Унинг бошқалардан ортиқ жойи борми? Биладан, Охуга бундай хабарни эшитиш ёқмайди, аммо осмон узилиб, ерга тушмайди. Ундан ташқари, кўлидан келганини қилсин. Ўзинг айтганингдек, унинг ўзи бизни шаҳардан қувмадими? Кел, ичайлик, ҳар дамни ғанимат билиш керак. Эртага бизни икки озод куш мисол ўз оғушига олажак дашту саҳролар ва тоғлар учун, сенинг тилла сочларингни ўйнатадиган шамол учун, сафарда ҳам, уйда ҳам ҳеч қачон мени ёлғиз қолдирмайдиган қалам қошлигимнинг саломатлиги учун ва барча дўстлар шодлиги учун ичайлик!

Бу сўзлар шунчалик ёқимли ва дўстона айтилдики, Сайид Мирон унинг кўлидан яна ичиш учун дарҳол қадаҳни Хумога узатди.

Сайид Мирон новвойхонада ишини тугатиб уйга қайтганида Хумо оддий сафар кийимида ҳовли саҳнида уни кутиб турарди. Аёл қалби янги жойларни кўриш иштиёқида қанот қоқарди. Бу аёлнинг табиати мардона жанжалларга бунчалик мойил бўлмаса! Эрини қарши олгани айвон олди-гача унинг истиқболига чиқди, тирсиллаган сийналарини унинг кўксига босиб ширин оҳангда маълумот берди:

– Агар бошқа ишингиз бўлмаса, ҳамма нарса тайёр! Бир енгил “форд” машинасини кира қилдим. Баҳонг “беш”, денг. Бахтимизни қарангки, жуда вақтида борибман. Ҳайдовчиси Ҳамадон шаҳрининг ўзидан экан, йўлга тушиш учун яна икки йўловчини кутиб турган экан, ўша икки йўловчи биз бўлдик. Мен бу тасодифни яхшилик аломати, деб ўйлайман. Тезроқ бўлайлик, бизни кутишяпти. Хонамиз эшигини қулфладим. Бозордан мана бу жомадонни сотиб олиб баъзи зарур нарсаларни шунга жойладим. Сал ранги уникқанроқ. Бир қадаҳ ичиб олсангиз, сал енгил тортармидингиз. Новвойхонани топширдингизми?

– Ҳа. Сулаймон йиғлаб-йиғлаб, гузарбошигача орқамдан келди, ўша ердан қайтариб юбордим. Сен нотариусга бориб пулларни олдингми? Бу тилла тақинчоқларни тақиб олганинг нимаси? Одам сафарга чиққанда иложи борица енгил бўлсин, ҳатто қўл сумкачангда ҳам ортиқча нарса бўлмаслиги керак. Агар жомадоннинг қулфи бўлса, кўнгил тинч бўларди. Ҳа, ҳаммасини рўмолчага ўраб, анови ерга қўй. Барибир ишончли жой эмас-да. Кел, мана бу пулларни ҳам ўша рўмолчага, йўқ, бу ерга, жомадоннинг чўнтагига сол. Мен ҳар доим қўлимни чўнтагим устига қўйиб ўтириш эсимда бўлавермайди. Пулларни нотариусдан олдингми?

– Неча марта сўрайсиз? Ҳа, олдим, аммо эндиги сафар арзимас бир матоҳни деб ҳар соатда нотариусга югуравермаслигингиз учун маҳримга минг туман қўйиб қўйинг.

Сайид Мирон ғамгин табассум қилди ва Хуршиднинг хонаси томон қаради. Атрофда Мухаммад Хусайдан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Уларни типпа-тик туриб, бир-бирларига ошиқона қадаҳ тутишаётганини кўрган болакай бошини кўйи солди ва хижолат чекиб айвон девори орқасига яширинди. Хумо яна эрининг кўкрагига қапишиб деди:

– Онаси уйда йўқ экан, бу ҳам биз учун яхши мужда. Аммо режамизни пайқаб қолмаганмикин, деб кўрқаман. Тезроқ жуфтакни ростлаш керак. Вақт зик.

Хумо елкаларини қисди ва бепарволик билан кулиб, юзини эридан тескари бурди, хижолат ичида деди:

– Бошқа бу шаҳар эсимга тушмасин деб, мен ҳатто болаларимнинг расмини майда-майда қилиб йиртиб ташладим. Улар Охунинг болаларидан кичик бўлишса-да, ўзларини тутиб олишган, улардан ташвиш қилмасам бўлади. Одам аввал ўзини ўйлаши керак.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Сайид Мирон Охунинг хонаси томон юрди. Калитлар шодасидаги сим билан кулфни очди. Титроқ қўллари билан шоша-пиша чўнтагидан пул олиб санаб, хат ёзилган қоғоз орасига солди-да, тоқчадаги чироқ тагига бостириб қўйди. Бу хатни Сайид Мирон кўчада бир нотаниш мирзага ёздирган эди. Хонага ва ундаги тилсиз жиҳозларга наридандан-бери кўз югуртириб чиқди. Оху хонага кирганида дастлаб кўзига ташланадиган энг кулай жой ўша чироқнинг ости эди.

Ошиқ-маъшуклар қадрдон ошиёнларини тарк этиб автобекат томон йўл олган мана шу пайтда Хуршид хоним ҳарсиллаб шаҳардан Суроб қишлоғига етиб борган эди. Доимо қора талоғи оғриғидан нолийдиган, ранги сарғайган, қорни ҳомиладор хотинлардек қаппайтган, бу аёл уч километр йўлни пойи пиёда босиб ўтгач, қай аҳволга тушишини ўзингиз тасаввур қилаверинг. Оху яқинда эри ва болалари билан кўчиб келиб, Мирзонабиларга қўшни бўлиб қолган эски бир дугонаси билан ҳовли ўртасида жун титиб ўтирарди. Ўша куни эрталабдан уйни эслаб юраги ғаш тортган, эртасига бирор баҳона топиб шаҳарга бормоқчи ва уйдан хабар олмоқчи эди. У болалари билан Суробга келганига роса етти кун бўлган эди. Бир пайт қия очик ҳовли эшигида пайдо бўлган Хуршидга кўзи тушди. Хуршид ит йўқмикан, дегандек у ёқ-бу ёққа аланглаганча ҳовлига кирди. Э Худо, у қандай хабар келтирдийкин? Бунча ранги ўчиб кетмаса! Охуга кўзи тушиши билан Хуршид ҳарсиллаб унга томон югурди:

– Нима қилиб ўтирибсан бу ерда, анқов? Ҳумо кеча уйингни, бугун эса хонумонинг, ҳаётингни сотди. Ҳализамон иккови бошқа шаҳарга қочиб кетади. Ҳаракатингни қил, эй бахтиқаро, эрингни қўлдан чиқардинг!

Охирги жумлани у шундай дард билан ўкириб айтдики, Охунинг дугонаси беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Оху эса ўзини гўё устидан бир тоғора лакка чўғ ағдариб юборилгандек сизди. Хуршид ва дугонасига бир-бир қаради-да, миқ этмасдан қўлидаги ҳамма нарсани ерга ташлаб, чодрасини олишга шошилди. У бутунлай қарахт бўлиб қолган эди. Ҳа, ўша сочи калта кундошию девона эридан ҳар нарсани кутса бўлади. Чодрасини бошига тескари ташлаб, йўлга тушди. Хуршид унинг ортидан эргашди. Чарақлаб турган офтоб ҳам энди Суроб дарахтлари орқасида кўздан ғойиб бўлганди. Майин эсаётган шабада ўзи билан чангалзор ва зах сувлар ҳидини олиб келарди. Қишлоқ яқинидаги тепаликдан кўтарилишаётганда бир извош тупроқ йўлдан шу томонга юриб келаверди. Оху қўлини кўтариб извошни тўхтатди. Гўё Худонинг ўзи унга извошни юборган эди. Чўнтагидан бир туманлик қоғоз пул чиқариб, извошчига берди. Хуршид хоним етиб келиб, извошга мингандан кейин бориладиган жойни айтди, у ёқ-бу ёғини йиғиштириб, жойлашиб ўтириб олгач, извошчидан иложи борича тезроқ ҳайдашини сўради.

Шаҳарда авжи жазирама палласи. Кўча қоровуллари сув сепишни тугатиб, дўкандорлар дўкон олдидаги соябонларни кўтариб қўйишаётганди. Муҳаммад Хусайн ҳовли эшиги олдида турарди. У югуриб онасига пешвоз чиқди ва завқланиб Ҳумо унга янги икки туманлик қоғоз пул берганини суюнчилади. Афтидан эр-хотиннинг кетганига унча қўп вақт бўлмаганди. Болакайнинг айтишича, Сайид Мирон катта хонимнинг хонасига ҳам кириб чиқибди. Оху энг аввал пардалари ҳамон осифлик турган катта хонага кирди. Унда хонанинг калити бор эди. Шошилганидан кулф билан дурустгина олишди. Хуршид ёлғон гапирмаган, ёлғон гапиришга бирор сабаб ҳам йўқ эди. Катта хона ўғри ургандек бўм-бўш экан. Шунга қарамай у қўшнисининг уйни сотган бўлишлари мумкин, деган гапига ишонгиси келмасди. Хуршид тахмин қилиб шундай деган. Тахмин эса ҳар доим ҳам

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

хақиқатга мос келавермайди. Ўтган ҳайитда Қумга сафар қилишганидек яна шунга ўхшаш сафарга бориш ҳавасига тушиб қолган бўлишлари эҳтимолдан узок эмас. Наҳотки бу одам ростдан девона бўлиб қолган ёки ўз болалари билан бирга яшашдан воз кечган бўлса?! Ғамга ботган ва юраги вайрон ҳолда катта хонадан ўз хонаси томон йўл оларкан, Муҳаммад Хусайн унга, Машҳадий Мирон кетишдан олдин бир даста қоғоз пулни чўнтагидан олиб санаганини, кейин баланд тоқчадаги чироқ остига кўйганини айтди. Бола ёлғон гапирмаганди. Ўша ерда фируза ранг чироқ тагида талайгина пул кўзга яққол ташланиб турарди. Охунинг кўнглига пул сиғадиган пайт эмасди. Унинг учун ҳозир на пулнинг, на мол-дунёнинг аҳамияти қолганди. Аммо пул ўралган оқ қоғоз унинг эътиборини тортди. Уни олди. Ичидаги пулларнинг ҳаммаси янги бўлиб, икки юз туманча чиқарди. Қоғозга эса чиройли қилиб, бир текисда хат ёзилган, ҳали сиёҳи ялтираб турарди. Қоғоз саҳифаси ёзувга тўла бўлиб, остига эрининг муҳри кўйилган эди. Оху уни дарҳол бирор кишига бериб ўқитиб кўришга аҳд қилди. Унда, албатта, унинг ҳаётини остин-устин қилиб юборган бу ўғриларнинг нияти ва мақсади ошқора ёзилган бўлиши керак. Шошилгани, кўркувга тушганидан қоғоз пуллар орасидаги кичкина хатчани кўрмади. Шунга қарамай, пошнаси хунук пойабзалини ечиб, сандиқдан баланд пошнали туфлисини олиб кийишни унутмади. Бошига қизига деб сотиб олган ҳарир ипак рўмолни ўради ва қўшниларига юзланиб мунгли оҳангда деди:

– Мен автобекатга кетяпман, ичингиздан бирортангиз боролсангиз, мен билан юринг!

Хуршид хоним ҳовли ўртасидаги катта тошлар устида ўтирар ва кўкрагида сути бўлмаса-да, боласини эмизарди. Синглиси Биби ҳам ёнида турарди.

Кутиш, билан ўйнашишнинг пайти эмас. Оху гузар бошига етгач, йўлини йўқотиб кўйган ёки бир тўсиққа дуч келган чумолидек бир лаҳза каловланиб қолди. Ўша атрофдаги дўконлар, уларнинг эгалари, турфа одамларни назардан ўтказди. Илгари пахта сотиладиган, яқиндан бери сигарета билан савдо қилинаётган мўъжазгина дўкон олдида тўхтади. Дўкон эгаси хўмрайган, искирт бир киши бўлиб, ҳеч қачон биров билан гаплашмасди. Айтишларича, ёруғ дунёда шу дўкондан бошқа ҳеч вақоси йўқ эмиш, ҳатто тунлари ҳам ўша дўконда ётаркан. Унинг хат-саводли эканини эшитганди-ю, лекин у бу ерга келганидан бери бирор нарса ёзгани ёки ўқиганини ҳеч ким кўрмаганди. Таваккал, дея Оху хатни унга узатди. Кўз таниш бўлганидан дўкончи хатни олиб, аввал боши ва охирига қараб кўрди-да, кейин икки-уч марта кўзларини очиб-юмиб, қоғозни ёруққа тутиб ўқий бошлади:

“Мени бу шаҳардан олиб кетаётган нарсам ё бахт, ё қабр тупроғи. Ҳозирча тақдир сизларни ёлғиз қолдиришимни тақозо этаяпти. Бу айрилик болаларни қаттиқ ташвишга соладими ёки уни бепарволик билан қарши оладиларми, бу сен – уларнинг онаси, ўзингни қандай тутишингга ва буни қандай тушунишингга боғлиқ. Қисқа бир муддатга сени ташлаб кетар эканман, сенга зулмдан бошқа нарса қилмаганимга иқрорман. Шунга қарамай, қасам ичаманки, сенга ҳеч қачон ёмонлик қилиш мақсадида бўлмаганман. Яна шу шаҳарда қолишим ва яшаб юраверишим мумкин эди. Аммо сенинг юзингга қарашдан ор қилардим, сенинг пок ва самимий муҳаббатинг ва ғамхўрликларингга яраша бирор нарса қилолмаслигимдан юзим шувут, бу мен учун шунчалик аччиқ азобга айлангандики, ундан фақат ўлиб қутулишим мумкин, холос. Ахир эллик йилдан ортиқ машаққатли умрини бир ерда ўтказган эркак учун пулсиз ва таянчсиз ўз

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ватанини ташлаб кетиш ўзини ўлдиришдан бошқа нарса эмас. Шунга қарамай, ҳаётга бўлган муҳаббат мени ғурбатдаги ўлим сари ундаяпти. Одамларнинг маломати шамол янглиғ, аммо шунга ҳам чидашга қудратим етмайди. Менинг бу шаҳарда қолишим ёки қолмаслигим сенга барибир бўлса-да, лекин умид қиламанки, кўп кутишга тўғри келмайди. Жуда яқин кунларда қўйним тўла пул, юрагимда қайноқ муҳаббат билан сени ва болаларимни олиб кетгани келаман. Кўп ташвиш қилманглар, Худованди карим ҳар доим мушкilotларни ўзи осон қилгувчидир. Қолдирган пулларимдан тўқсон беш туманини Мирзонабига бер, бу менинг бўйнимдаги қарз. Қолганини ўзларинг уч ойлик харажатларингиз учун сарфланглар. У ёғини яна кўрармиз. Пул орасидаги тилхат Фағфурнинг ўғли Висега – ўша менинг ишларимга халақит бериб, номардлик билан новвойхонани Розиядан ижарага олган нокасага тегишли. Ўзи келиб, йигирма беш туман беради ва тилхатни олиб кетади. Шу бугун тамом бўлган новвойхонани топширишдан бошқа сизларга яна қайси ғалабам ҳақида хабар етказишим мумкин: уйни сотишми? Аммо буни қарзларим кўплиги туфайли анча илгаридан сезиб юрардинглар ва бинобарин, бу сизлар учун кутилмаган ёки ташвишга солувчи масала эмас. Уни сотиб олган одам шу ой тугамагунча келмайди. Ундан кейин ҳам қачонгача истасангиз, ҳозир яшаб турган хонангиз ва ертўлалардан бирини озгина ижара ҳақи билан ихтиёрингизда қолдиришга рози бўлди. Илтимос қиламан, агар Ширинжон хонимни кўрсанг, менинг номимдан унга айт, ҳақиқатан ҳам у ўстириб катта қилган ўғли ҳақ экан ва мен шунча вақт ундан ноўрин хафа бўлиб юрган эканман. Биласанми, икки ой олдин новвойхонамиз ёпиқлигида ишчиларига унларни олиб келиб яширинча қазноғимизга тўктирган олийжаноб одам Мирзонаби эмас, балки Ризохон экан. Мен ўзимга душман деб билган одам шундай қилиб ўз эҳсон юки билан белимни оғритадиган бўлди. Унинг бу яхшилигини қайтариш учун етарли умрим қолганмикин? Ҳатто у дунёда ҳам унинг юзига қандай қарайман, деб хижолатдаман. Мендан ёмонлик кўрган одам яхшилик билан жавоб қайтарди. Ҳар ҳолда тегирмончилар, ишчилар ва бошқа одамлардан ҳеч қандай қарзим йўқ, мажбурият, тилхат ёки ҳужжат бермаганман. Қолган жиҳоз ва анжомлардан фақат қоғозларим ва ҳужжатларим солинган қутини сизларга топшираман. Қолган нарсаларни нима қилсанглар, ўзларинг биласизлар. Агар мақсадим ҳақида ҳеч нима ёзмаганимга келсак, сабаби шуки, йўлга тушаётган пайтимда ҳам қаерга бораман, қаерда қоламан, ҳали ўзим билмасдим. Бирор ерда қўним топишим биланоқ Мирзонабининг мазилгоҳига сизларга хат юбораман. Яна бир бор кўзларимда ёш ва ғамдан титраётган овоз билан такрорлайманки, ҳеч қандай кўрқув ёки ваҳимага тушманглар, болаларни кўрқитма, қалби қанчалик чирик ва қорайган бўлишига қарамай, эринг ҳеч қачон номаълум ерларга кетиб қолмайди. Қолдирган пулларим тугамасдан олдин, юз бор ишонтириб айтаманки, сизларни олиб кетгани албатта келаман. Менинг режам ва ниятим ҳозирча шу. Худо нима хоҳлайди ва тақдиримизга нимани битган, кўрармиз!

*Гуноҳкор ва юзи қаро эринг
Сайид Мирон Суробий”
Мухр*

Оху ҳаяжондан ўзини қайнаб турган қозонга тушиб кетгандек ҳис қилаётганига қарамай, хатни бошидан охиригача вужуди қулоққа айланиб тинглади. Нигоҳини хатдан олмади, гўё бу сўзларни кўзлари билан ҳам

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

эштаётгандек. Ҳар бир ўқилган жумла унинг юрагидан бир порани қийиб олаётган қайчидек эди. Шу ерга етганда йиғлаб юбормаслик учун аччиқ табассум қилди ва хатни дўкончининг қўлидан олди. Бир лаҳза эримнинг изидан тушсаммикин ёки уйга қайтиб бориб ўтирсаммикин, деб нима қилишини билмай туриб қолди. Сўнг югуриб кўча томонга ўтди. Унинг лоқайд ва бепарво эри хатда айтган гаплардан шу нарса маълум эдики, у қўшниси Ҳожия хонимнинг эридан ҳам тубанроқ йўлни танлабди. Бу ишларнинг охирини ўйласа, Оху хонимнинг ваҳимадан юраги увишиб кетарди. Туфлисининг пошнаси тошларга урилиб, ахлатлар кечиб югуришда давом этаркан, у ўзича шундай ўйларди:

– Энди бунисига чидай олмайман. Қаерга борма, мен ҳам сен билан бирга кетаман, Сайид Мирон. Менинг болаларимга ота керак. Мен уларни тириклайин гўрга тиколмайман!

Кўлини чодраси устидан кўйлагининг чўнтагига солган пулларга кўйиб, кўнгли таскин топди. Бу пуллар дунёнинг у чеккасига бориб келишга ҳам бемалол етиб ортарди. Йўлнинг ярмини извошда босиб ўтган бўлишига қарамай, автобекатга етганида аллақачон куёш ботган эди. Оху Кермоншоҳ – Техрон йўлида қатнайдиған машиналар сероб бўлган, шаҳардаги машҳур Тус автобекатига келган эди. Жафокаш аёлнининг қалбини жунбишга келтирган мана шу шошилиничда извошчи ҳам йўлдан адашиб, ярим километрча йўлдан орқага қайтишга мажбур бўлди. Фақат шундагина Оху Хуршид ҳам у билан бирга извошда келаётганини пайқади. Аёл бечора доя хотинни олиб кетгани келган ва айни пайтда извошнинг бир бурчагида ўз уй бекасининг аҳволи ва унинг эрининг ишлари ҳақидаги мавҳум ўй-хаёлларга ботиб ўтирарди. Ҳақиқатан ҳам бу одамнинг хонавайрон бўлгани ва обрўсининг тўкилгани шаҳарда шу даражага етганмидики, бошқа ўлкаларга кетишга мажбур бўлса? Ё ақлини йўқотиб қўйганми? Ўз навбатида Охунинг ҳам хаёлидан турли ўйлар кечмоқда: агар Сайид Миронни кўриб қолса, эрининг кўзига қандай қарайди? Ўша куни эрталаб хайратомуз қўли очиклик билан бир тўпдан ортиқ кийим-кечак, асбоб-анжомларни унга берган Ҳумога нима дейди? Ўша Зарига бериб кетган марварид-маржони ранги ўчиб сарғайиб кетган бўлса-да, бозорда ўн тумандан ортиқ турарди. Зарининг никоҳ маросими кечаси эрининг ўзи ўн беш туман қарз берганди ва қайтариб беришини кутмаётган ҳам эди. Шунча яхшиликлар эвазига унинг бу қилган иши кўрнамаклик ва тузлукқа тупуриш эмасми?

Извош умуман Охунинг руҳиятига мос келмайдиган суслик билан автобекат кўчаси томон бурилди. У кўчага, катта-катта эшиклар тепасига аланг-жалаңг қараб бораркан, тўсатдан қулоғига:

– Ҳамадонга борувчи борми? Ҳамадонга, Ҳамадонга! Мана, жўнаяпмиз! – деган овоз чалинди.

Оху кўп ўйлаб ўтирмади, извош зинасига оёғини қўйди, бироқ шу паллада кўзи кўчанинг у томонидаги “қафасдан қочган қушлар”га тушди ва уларни дарҳол таниди. Ошиқ-маъшуклар бамайлихотир устига юк ортилган бир қора енгил машина ёнида туришарди. Ҳумо нимчада, белига ихчам камар тақиб олган, эгнига бурмали, калта юбка кийган ва бошига оппоқ шол рўмол ташлаб олганди. Шу туришида у нози эрига хуш ёқадиган ҳомиладор аёлга ўхшарди. Уларнинг илгариги ҳаётидан хабардор одамга ҳар икковининг ширакайф эканлиги узоқдан ҳам яхшигина кўриниб турарди. Шу пайт қўллари калта, чакноқ кўк кўзлари юрагида ўти борлигидан дарак бериб турган гавдали бир одам автобекат идорасидан чиқиб келди. Ҳаракатларидан машина эгаси эканлиги кўриниб турарди.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Ҳумо эрмакталабларга ўзини кўз-кўз қилиш учун ўзгача таманно билан машинанинг очиқ қолган эшигидан ичкарига қадам қўйди ва эри ҳам чиқиши учун унинг кўлидан жомадонни олди. Оху шу қадар ҳаяжонга тушган ва безовта эдики, ҳатто извошчига пул беришни ҳам унутди, вақтни бой берса, машина кетиб қолишидан кўрқди. Шунинг учун катта-катта қадам ташлаб, аламзада қалби тортган азоб-укубатларни чехрасида тўла намоён этиб, машинани айланиб ўтди-да, эридан икки қадам нарида тўхтади. Чодрасининг барини кўли билан белида тутиб олган, вужуди жўшқин ирода ва қатъият билан тўлиб-тошганди. У энг оғир қарғиш ва сўқишлар тиғидан ҳам ўткирроқ таъсир қиладиган бир неча лаҳзалик сукут сақлаб турди-да, сўнг эрининг кўзларига тик қараганча кўчадаги энг бепарво йўловчини ҳам гангитиб қўядиган даражада баланд ва исёнкор овозда қичкириб унга ташланди:

– Ҳой беор, беномус! Мени ва болаларингни дўзах азобига ташлаб, қочиб кетишдан уялмайсанми?! Менинг умримни, хонумонимни хазон қилиб, қаерга қочиб кетаяпсан?! Тилла ромларга солинган барча орзу-армонларинг, чеккан жабру жафоларинг, жондан азиз жигарбандларинг аллақандай ювуқсиз, иштонсиз фоҳишага арзимаё қолдимми?! Суф сендай одамга! Суф бундай виждонга! Ҳа, оталик бурчингни жуда зўр бажардинг! Менинг йигирма йиллик жонимни жабборга бериб қилган меҳнатимни яхши қадрладинг! Аммо шуни билиб қўйки, ҳозир шунча одам олдида гирибонингдан тутиб олган эканман, бу аёл жодугарлик қилиб қуёш ва ойдан нурни тортиб олса олар, аммо сени ва сенинг муҳаббатингни мендан ва болаларингдан тортиб ололмайди. Қочмоқчи бўлган мана бу машина икковингни олиб бошқа шаҳарга жўнаб кетар, аммо фақат менинг ўлигим устидан юриб ўтади! Мен ҳамма нарсага розиман, аммо болаларимнинг хўрланишига асло йўл қўймайман!

Шундай деб Оху дарғазаб мода шер каби эрига отилди. Обрўси бир пул бўлганидан хангу манг бўлиб қолган Сайид Мирон беихтиёр хотинига илтижоли боқди. Оху уни гуноҳ иш қилган боладай извош томон судраркан, эри қаршилиқ кўрсатишни хаёлига ҳам келтирмади. Бундан ташқари, хотинининг гаплари ҳақиқатлиги, вазиятнинг ноқулайлиги унинг нафасини ичига тушириб қўйганди. Сафар режаси барбод бўлганини ичидан тан олди. Ҳозир фақат бир нарсани ўйларди – агар кўлидан келса, жанжал чуқурлашмаслиги учун Охуни бир амаллаб юпатиш керак. Чунки, буларнинг “ўйин”ини томоша қилишга ишқибозлар тобора кўпайиб бормоқда. Сайид Мирон оёғини извош зинапоясига қўяётиб, бир нима демоқчи бўлиб юзини бурди, бироқ Оху тўпори, кайсар фаррошлардек уни извош ичкарисига итариб киргизди-да, ўзи унинг ёнига ўтириб олди. Бу ўша ювош Охуми ё бошқа хотин? Сайид Мироннинг қулоғига оломон орасидан йўғон-ингичка овозларда: “маст экан”, “ўзига келди, рўмолча беринглар, терини артиб олсин”, – деган гаплар чалиниб, ерга киргудек эди. “Тезроқ извошда бу ердан гумдон бўлсак эди”, – деган фикр кечди унинг кўнглидан. Кўз қири билан ҳалиги машина томонга қаради: кўк кўз ҳайдовчи ва Ҳумодан бошқа барча йўловчилар “томоша” кўргани машинадан тушиб олишганди. Хуршид хоним ҳам Охуга далда бўлиш учун ўша ерда, “форд” енгил машинаси ёнида турарди.

Йўлда извош Алихонлур кўчаси бошида тўхтамагунча Охунинг кўнгли ҳамон нотинч эди. Қон тўлган кўзларидан оқаётган қайноқ ёшлар юрагидаги алангани ўчиришга ожизлик қилаётганди. Жафокаш эрнинг шу топда жим туришдан бошқа иложи йўқ эди. Кўча юзидаги дўконларнинг баъзилари беркитилган, баъзилари қия очиқ. Одамларнинг чехралари ва

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

харакатларидан шундай ҳолат кўзга ташланардики, на байрамдан дарак, на мотамдан. Одамлар бир-бирларига икки оғиз бир нималар дер, атрофга тушунарсиз аланглаб кетишарди. Гўё ана-мана зилзила бўладиган-у, ҳамма пана жой қидираётгандек ёки, тўғрироғи, пана жойлардан қочмоқда эди. Туман каби бутун кўча ва ундаги ҳаракатларни чулғаб олган қоронғулик ҳамда сукунатга қарамай ўзининг новвойхонаси олдида шунчалик кўп одам тўпланиб турардики, нина ташласанг ерга тушмасди. Кўзлари панд бермаяптими? Ҳақиқатан ҳам бу ўша – ўзининг нурсиз ва хароб бўлган новвойхонасими? Бошқа қўлга ўтиши билан дарҳол қайтадан жонланиб, шунчалик иши юришиб кетибдими? Сайид Мирон ҳеч нимани ўйлашни истамасди. Уйнинг йўлагига Оху ичкаридан ҳовли эшигини ёпиб, зулфинни илди. Юзининг қони қочган, ётсираганча лабини тишлади ва кичик хона томон юрди. Хонага киришдан олдин бурилиб, айвон олдидаги иссиқ харсанг тошга бориб ўтирди. Сайид Мирон ғамгин ва истехзоли, айни пайтда гинали табассум билан деди:

– Сен бунчалик лўли ва сурбет эмасдинг!

Оху ҳамон жаҳл отидан тушмаган эди, чунончи ҳаяжон билан жавоб берди:

– Лўли эмасдим, аммо энди бўламан. Сурбет эмасдим, танам ўша фоҳишанинг танасига тегди. Агар ҳозир ёки бирор дақиқадан кейин унинг шум қадами мана шу даргоҳга етиб келса, бошимга солган мусибатлари учун қандай ўч олишни ўзим биламан. Менинг болаларимни нима қилмоқчи эдингиз, қўлингиз дард кўрмагур Сайид Мирон?

– Агар мана шу тилинг ҳам бўлмаганида сени аллақачон қарға олиб кетган бўларди.

Оху унга ғазабли қараш қилди. Худо ёр бўлибми ёки тасодиф туфайлими, икковининг қочиб кетишига тўсқинлик қилиб қолган ва шу тариқа ғалаба қозонган – шунинг ўзи етарли эди, энди эри билан ади-бадига боришнинг ҳеч ҳожати йўқ эди. Ҳовли эшиги тақиллади, Оху оловдек ўрнидан сапчиб турди ва боя айтганидек, унга энг мудҳиш мусибатларни раво кўрган, энди эса Хуршид хоним ҳамроҳлигида ҳар доимгидек мағрур ҳолда қайтиб келаётган эр ўғрисининг жазосини бергани йўлак томон учди. Афсуски, бу жирканч хулқли аёлнинг бадбўй мурдасини ҳовли эшиги тепасига осиб қўйиш учун болаларидан бирортаси уйда эмасди. Оху эшикни очиб, зулфин билан кундошининг қоқ миясига тушириш учун шай бўлди. Аммо, аксига олиб, у ерда ўзининг жондек болаларига дуч келди. Улар нохуш хабарни эшитгач, Суробдан пиёда етиб келишган, Мирзонабининг қўшниси ҳеч қандай йўл билан уларни тўхтатиб қолмаган эди. Ҳовли эшиги қайта ёпилмасидан олдин супа ёнидаги мебель дўкон эгасининг шогирди, бошига кепка кийиб олган киши қари бир ҳаммол ёрдамида локланган, ғоят хушбичим, тахтасининг ранги қаҳрабодан ҳам ёқимли, ойнаси ва тепа томони нақшини кўрган одамда шоҳона тўй хавасини уйғотувчи бир сим каравотни кўтариб, кўчадан кириб келиб, новвойбошини сўрашди. Болалар ва улардан ҳам кўпроқ Оху бундан ҳайратга тушди. Ҳалиги кишилар эртақнамо каравотни авайлаб ҳовли ўртасига келтириб қўйишди. Сайид Мирон у билан ҳисоб-китоб қилди. Қолган пулни ўзи эртага дўконга борганида беришини айтган эди, устанинг кепка кийган шогирди шундай жавоб қилди:

– Эртага дўкон ишламайди. Шунинг учун кеч бўлса ҳам, каравотни олиб келишга шошилдик. Парда осиладиган ёғочларини олишни унутибмиз. Бундан ташқари, бизда сақлашга жой йўқ. Бош уста ҳамма пулни ёки лоақал ўн туман бериб юборишингизни илтимос қилди, баъзи нарсалар сотиб олмоқчийдик.

Хуршид хоним хонага кириб баланд овозда Оху билан суҳбатлаша бошлагунга қадар у ўзига келмади. Унинг наздида давлат иши пуч, асоссиз экани, иккинчи томондан эса душман кудратига ишонишига қарамай, бунчалик тез, деярли қаршилик кўрсатмасдан мағлуб бўлиш ақлга сизмайдиган ҳолат эди. Хуршид хоним чодрасининг чеккаси билан юзидаги терни артди ва хансираганча Охуга (аслида Сайид Миронга) қарата деди:

– Хумо хоним келмади. Худо унинг жазосини берсин, бу сочи калта сатанг аслида бошқа бир эркак билан тил бириктириб, бирйўла жуфтакни ростлаш учун шундай қулай фурсатни пойлаб юрган экан. Мен қаердан билай, худо билади. Балки олдиндан миясида шундай ўй бўлгандир. Менга айтган гапи шу бўлдики: “Оху тўртта норасида боласи билан сарсон бўлгандан кўра мен ўзим ёлғиз балого гирифтор бўла қолай. Мен бир пулга қиммат одам эдим. Ўтган етти йил ичида у мени бутунлай йўққа чиқарди. Шунга қарамай, ишқ камдан-кам одамга толе бағишлашини англаб етдим. Ҳа, хоним”. Хумо шу гапларни айтиб, лабини артди, ҳеч кимдан ибo қилмай, орқадаги жойини олдинга алмаштириб, кўккўз ҳайдовчининг ёнига ўтириб олди. Қўли билан менга бўса юбориб хайрлашдию ҳайдовчи машинани учуриб кетди.

Бу гаплардан биронтаси Сайид Мироннинг қулоғига киргани йўқ. Бир кишилик камерадаги маҳбуснинг ҳолатида эди у. Охириги бир неча йиллик ҳаёти хирмонга тушган ўтдай унинг умр бўйи топган обрўсини куйдириб кул қилган эди. Ҳа, одам бир одамгарчиликдан чиқмасин экан, шаҳват ва худбинлик қурбонига айланса, ҳатто фарзандлари ҳам кўзига кўринмай қоларкан. Ниҳоят у хаёл суришдан тўхтади. Ҳали ҳам жавоб кутиб турган устанинг шогирдига кўз қири билан қараб деди:

– Итдан бўлган қурбонликка ярамас. Кетса кетаверсин, Худога топширдим!

Кўлини Оху томон силкитиб, буйруқ оҳангида деди:

– Сенга қолдирган пулимдан бу одамга ўн туман бер, кетсин. Бу фоҳиша қўлидаги жомадонда қолган пулларим ва бисотларимни ҳам олиб кетди. Садқаи сар. Шаҳардан бутунлай қорасини ўчиргани тузук. Нима иш қилса, ўзи билади. Манови сим каравотни унга буюртирган эдим, олдимда узатадиган қизим турибди, шунга насиб қилган экан. Ҳалол мол ҳалолга буюрсин. У кетиб, бошимдан катта бало ариди қайтанга.

Оху пулни санаб, устанинг шогирдига бериш билан овора бўлиб турганида кичик хонага кетаётган Сайид Мирон сўз қотди:

– Болалардан бирига айт, ҳозироқ у билан бирга бориб, парда осадиган ёғочларини олиб келсин. Келиб, чирокни ҳам ёқ.

Оху хоним кулишини ҳам, йиғлашини ҳам билмасди. Шубҳасиз, қулоқлари нотўғри эшитмаётганди. Эрининг овозида гарчи чин муҳаббат бўлмаса-да, аввалги меҳр ва яқинлик туйғуси мавж урарди.

*Форс тилидан
Миродил ОБИДОВ,
таржимаси*

(ТАМОМ)

ОЛИЙ ОДАМ РЎЁМИ, РЎЁБ?

(КОНФУЦИЙ)

Чин мамлакати деганда, барчанинг кўз ўнгида энг аввало, пастаккина одамчалару узун чўпчалар, Буюк Хитой деворию Пекин операси... ва Конфуций гавдаланса ажаб эмас. Юнон фалсафасида

Сукротнинг ўрни қай даражада бўлса, Хитой фалсафаси ҳам Конфуций билан барҳаёт. Орадан қанча вақт ўтмасин, олтин йиллар оша сайқал топгани сингари унинг пурмаъно ҳикматлари ҳам асрлар оша янги-янги қирралари билан жилоланмоқда. Конфуций (хитойча 孔子 Кун Сзи, мил. авв. 551 – 479 й.й.) – Хитой фалсафасига тамал тоши қўйган, конфуцийлик таълимоти асосчиси ва сиёсий арбоб бўлиб, у илгари сурган ғоялар нафақат Хитой, айни вақтда Япония, Корея, Вьетнам халқларининг ўй-фикри ва ҳаётига чуқур таъсир кўрсатган. Конфуций таълимоти марказида “олий одам” (тушунчаси, ғояси, мақсади?) туради. У ҳукмрон табақанинг идеал вакили бўлиб, Конфуций таълимоти ёрдамида ўзида олийжаноб фазилатларни шакллантирган. Файласуфнинг “Ҳикматлар”и “олий одам”нинг шундай юксак инсоний фазилатларини акс эттиради. Аниқроқ айтганда, бу зот олий ҳукмдорга нисбатан чуқур эҳтиромли, халққа мурувватли бўлиб, бутун куч ва қобилиятини жамият олдидаги бурчини оқлашга, миллий урф-одат ва анъаналарнинг тўла-тўқис бажарилишини таъминлашга сарф этувчи кишидир. Шунинг учун ҳам унинг ўғитлари, панд-насихатлари Хитойда ҳанузгача эъзозланиб, қадрланиб келинади. Конфуций давридан бизгача “Тўрт асос” ва “Беш асос” деган улкан ёзма ёдгорликлар етиб қолган. “Беш асос” Конфуцийга қадар яратилган “Кўшиқлар китоби”, “Таомиллар китоби” (“Маросимлар китоби”), “Ривоятлар китоби” ва “Фолбинлик китоби” (“Ўзгаришлар китоби”) сингари қисмлардан иборат бўлган. Лекин бу китобларнинг барчаси Конфуций таълимоти асосида қайта ишланган ва таълимотнинг моҳиятини очишга хизмат қилиб келган. “Тўрт асос” эса Конфуций “Ҳикматлар”идан ташқари, “Менсзи” (“Устоз Мэн”), “Буюк таълимот” ва “Оралик ҳақидаги таълимот” сингари Конфуций шогирдларининг ҳикматли сўзларидан иборат тўпламлардан (жамланмаларидан) ташкил топган. Қуйида файласуфнинг “Ҳикматлар”идан парчалар эътиборингизга ҳавола этилади.

ҲИКМАТЛАР

Устоз айтади:

☞ Мен билимдон бўлиб яралган эмасман, шу боис билимни ўтмишдан олишга жидду жаҳд қилдим.

☞ Ҳақиқий билим – кимнингдир билимсизлигидан сақланмақдир.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

115

✍ Фикрламай илм олмоқ – беҳудалик; билим билан суғорилмаган тафаккур эса хатардир.

✍ Ҳақиқатни кўрмоқ ва унга интилоқ – ёки жасорат, ёки тарбия маҳсули.

✍ Кимки нокамтарлик билан ёлғон сўзлар экан, унинг жимжимадор сўзлари фақат ва фақат мусибат келтиради.

✍ Садоқат ва самимиятни сақлаб қолмоқ – чўққининг қорни ушлаб қолишидек чиройлидир.

✍ Эзгулик учун яралган ёхуд эзгуликдан мутлақо мосуво инсонни кўрмадим. Кимки эзгуликка интилар экан, ҳамиша хурматда бўлур.

✍ Жароҳат учун адолатни, эзгулик учун фақатгина эзгуликни қалқон билинг.

✍ Эҳтиёткор инсон ҳам баъзан адашади.

✍ Ширин сўзлар ва шаъма кўнгилдан чиққан самимият белгиси эмас.

✍ Ҳеч бир дўст ўзинг каби бўлолмайди.

✍ Олий одам уч ҳолатда ўзини сақлай олади: ёшлиқда ҳирсдан, кучга тўлганда жанжалдан, кексалиқда очкўзликдан.

✍ Қаерга бормагин, эътиқодинг сен билан бўлсин.

✍ Келажак учун курашмоқчи бўлсанг, ўтмишни ўрган.

✍ Жаҳл чиққанда, ақл таслим бўлур.

✍ Олийжаноб одамнинг излагани – ўзи, пасткашнинг кидиргани эса ўзгалар.

✍ Агар ўз қалбингга назар ташласанг-у, бирор қора доғ кўрмасанг, унда безовталиқ нега, ҳадик нимага?

✍ Олийжаноб одам хавфсизликда ҳам хатарни, тўқликда ҳам йўқликни унутмайди. Тартиб ҳукм сурган пайтда тартибсизликлар бўлишини назардан қочирмайди. Бундай одам зинҳор хавф остида қолмайди, демакки, унинг ватани ҳам, халқи ҳам беҳатар.

✍ Моддиётнинг ортида эзгулик ниш урмоғи учун беш нарса кифоя: кўнгил кенглиги, самимият, шиддат, яхшилик ва жиддийлик.

✍ Ўз хатоларингни тан олишдан уялма, акс ҳолда улар жиноятга айланғуси.

✍ Интиқомга тараддудланишдан аввал икки қабрни ҳозирлаб қўй.

✍ Ҳар бир ҳилқатнинг ўз гўзаллиги бор, бироқ ҳар ким ҳам уни кўра олмайди.

- ✍ Жароҳатларни унут, лек зинҳор яхшилиқни ёдингдан чиқарма.
- ✍ Кимки исрофни билмаса, азобни билур.
- ✍ Эшитдим – унутдим. Кўрдим – эслаб қолдим. Бажардим – тушундим.
- ✍ Билимсизлик – инсоният учун энг қоронғу тундир.
- ✍ Ҳаракатдаман-ку дея эмакламоқ – бу ҳаракат эмас.
- ✍ Эркақлар табиати ўхшаш, уларни фақатгина одатлари ажратиб турур.
- ✍ Биз учун энг қатта хузур – уйқуда эмас, ҳар тонг уйғонишдадур.
- ✍ Олий одамнинг нутқи сокин, ҳаракати жўшқин бўлур.
- ✍ Агар инсон йўлга мақсадсиз чиқса, қадам босар-босмасданок фалокатга йўлиқур.
- ✍ Ҳақиқатпарвар инсоннинг биринчи қадами – нўноқ, аммо манзили – порлоқ бўлғуси.
- ✍ Олий одам майда ишлар билан кўзга кўринмас, аксинча буюк ишларга бел боғлайди. Майда одам эса буюк ишларга ишонмас, уни сафсата деб билур, шу боис унинг тақдири ҳам ўзи каби майда.
- ✍ Олий одам ўзидан ва ўзгалардан ҳамиша мамнун, ҳар қачон, ҳар қаерда сокин; пасткаш одам эса ҳамиша тушкун, ён-атрофи мусибат билан тўла.
- ✍ Агар йўқотишларга дуч келсангиз, уларни йўқотиб қўйишдан ваҳимага тушманг. Йўқотиш ортидан, албатта, топилмалар ҳам келғусидур.
- ✍ Биз табиатимизга зид инсонларга рўпара келганимизда, уларни ўзимизга мослаштирмаққа эмас, ўз-ўзимизга холис баҳо бермоққа ўрганмоғимиз лозим.
- ✍ Ортда қолган ишлар тўғрисида баҳслашиб, уни қоралашдан наф йўқ. Чунки энди улар – ўтмишга айланиб бўлган.
- ✍ Эзгулик ҳеч вақт ёлғиз қолмаган. Уни синаб кўрган инсон ўзини яхшиликка қўшни, деб ҳисоблайверсин.
- ✍ Олий одам Ҳақиқатга дўст, манфаатга эмас.
- ✍ Иш қуроли соз, ўткир бўлган одамнинг ишида унум, даромадида барака бўлур.
- ✍ Эзгулик узоқ-узоқларда, олисдами? Мен оқкўнгил, яхшилик улашгувчи инсон бўлмоқчиман. Бас, яхшилик ўз қўлингда!

*Хитой тилидан
Севара АЛИЖОНОВА
таржимаси*

КЕЧИККАН КОРТАСАР

Афсуски, ўзбек китобхони Кортасар ижоди билан, айтайлик, Бальзак, Стендаль, Мопассан ёки Карел Чапек, Тагор, Хемингуэй ва ҳоказо ёзувчилар даражасида таниш эмас – унинг бор-йўғи еттита ҳикояси ўзбек тилига таржима қилинган, холос. Адиб ҳаёти, жаҳон адабиётида тутган ўрни, деярли барча асарлари – роман, ҳикоя, бадиҳа ва шеърларида акс этган ғаройиботлар дунёси, ёзувчининг дунёқараши ҳақида, айниқса, ҳажман чекланган сўзбоши ёки мухтасар мақола ёзиб етарли маълумот бериш вазифасини қийинлаштиради. Беихтиёр Жумавойга борлиқ-оламдан оддий нарсаларни ном-баном, ҳижжалаб

тушунтирмоқчи бўлган Робинзон Крузо аҳволига тушиб қолганини ўзингиз ҳам сезмай қоласан. Пировардида қисқа, оммабоп-ҳаммабоп қилиб ёзишдан ўзга чора тополмайсан. Ҳамма бало бунақа йўсинда, яъни ҳаммабоп қилиб ёзиш қўлингдан келмаса-чи, эпполмасанг-чи... бундай пайтда “Қисқалиқ – истеъдоднинг дояси” ёки “Ёзувчининг мақсади – нима ҳақда ёзмоқчилиги аниқ бўлса, илҳом билан ёзади” ва ҳоказо каби сабоқлар ҳеч бир ёрдам беролмас экан. Таажжуб, ўқигансан, тушунасан, биласан, лекин тушунтириб беролмай эсинг кетади. Ана шунда, сен фикр юритмоқчи бўлган асар аввалдан ўзбек тилига ўғирилганда эди, ўз вақтида ўқувчи озми-кўпми тасаввурга эга бўлар ва сен бемалол мушоҳадангни бир чеккадан ёзиб кетаверардинг, деган фикр келади ҳаёлга.

Хуллас, Кортасар ижоди XX аср жаҳон адабиётида воқе бўлган ноёб ҳодиса, у Маркес, Льюс, Фузнтес, Роа Бастослардан илгарироқ Лотин Америкаси адабиётини европаликларга яқиндан таништирган ёки таъбир жоиз бўлса, европаликлар учун Лотин Америкаси адабиётини кашф этиб берган адиб; унинг “Роузла”, “Ютуқ”, “62”, “Тўплам учун андоза”, “Мануэлнинг китоби” сингари романлари, “Кун теварагида айланаётган 80 минг олам” – роман-коллажи, “Эпомалар ва Меопалар” шеърят тўплами, “Сўнги раунд” каби коллаж китоблари, бадиҳалари дунёдаги деярли барча тилларга таржима қилинган ва улар жаҳон адабиётининг мумтоз намуналари сифатида эътироф этилади. Ҳали тириклигидаёқ уни “Адабиёт оламидаги Колумб”, “Буюк кашфиётчи”, “Анъаналар қушандаси” деб аташганлиги ҳам бежиз эмас.

Кортасар ҳикояларининг ўзи бир олам, уларнинг ҳаммасида мўъжиза рўй беради, қандайдир қутулмаган, ақлга сиғмайдиган ҳодисалар, ташқи кучлар таъсирида одамларнинг ҳаётида катта ўзгаришлар содир бўлади. Бир маромда давом этиб келаётган турмушлари алғов-далғов бўлиб кетади.

Шу вазданми, бу ҳикояларни илк бор қўлига олган ўқувчи фантастик асар сифатида қабул қилиши, табиий. Ака-сингил данғиллама ҳовлида яшайди – егани олдида емагани ортида – дунё билан ишлари йўқ, бироқ кунларнинг бирида хонадоннинг тинч-осойишта ҳаётига пугур етади: қандайдир номаълум кучлар улар яшаётган хонадонни ишғол қилишади-ю пировардида ака-сингил кўчада қолади, (“Ишғол қилинган уй”); бир-биридан тамом кўнгли совиган эрхотин ўртасидаги руҳий зиддият, можаро, келишмовчиликни бартараф этадиган куч дунёда йўқ, улар фақат ахлоқ меъёрларидан чиқмаслик учун базўр бирга яшаб юрганларида ҳовлида саман от пайдо бўлди, ҳар кеча келади ва у, бу фавқулодда ҳодиса уларнинг ички дунёсини тамомла ўзгартириб юборган, оқибатда, улар ортиқча кибру ҳаводан воз кечадилар (“Саратон”), Ҳайвонот боғидаги аксолоталарни томоша қилатуриб, бир зиёли йигит жониворлар ҳаётига қизиқиб қоладию, ҳар турли китоблардан улар ҳақидаги маълумотлар-

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

ни йиғади, ўқийди, ўрганади, пировардида бу берилиш шу даражада кучаядики, йигит уларнинг ўтмиш ҳаётини билгиси келади ва кунларнинг бирида ўзи ҳам аксолотага айланиб қолади (“Аксолота”); бир ҳафтада метрога қанча одам кириб-чиқишини ҳисоб-китоб қилишга бел боғлаган ташкилот ходимларидан бири, метрода қандайдир ўзга бир ҳаёт мавжудлиги ва у ерда алоҳида, юқоридаги ҳаётдан узилган жамоа яшашини сезиб қолади-ю, бунинг тағига етиш учун ўзига хос тарзда “тадқиқод” олиб боради (“Ён дафтардаги ёзувлар”) ёки эълон бўйича ишга кириш учун корхона идорасига борган аёл, ногаҳон ичкарига кириб кетганларнинг қайтиб чиқмаётганлигини билиб қоладию ўз атрофидаги одамларнинг ҳаётдан ташвишга тушади (“Келгуси сафар”); мамлакат фуқаросининг томирига чивиндек келадиган тилла балиқчаларни юбориш орқали халқнинг бахтли яшашига замин ҳозирлаган раҳбарлар ҳақидаги ҳикояларни ўқиган китобхон нима деб ўйлайди?!

Эртатка ўхшайди, дейди-да!

“Туташ боғлар” ҳикояси эса биз кўнникан адабий тушунчалар ва тасаввурни бутунлай бузиб юборади. Ҳикоя ниҳоят даражада қисқа. Шапалоқдек, китобда бир варақ ҳам келмайди. Бир сармоядор китоб ўқишга берилади, ҳатто сафарга чиққанди, йўлда ҳам кўлидан қўймай ўқийди, уйга қайтиб келгач, ўша китоб қахрамонларидан бири унинг данғиллама уйига кириб орқасидан ханжар уриб ўлдиради. Нима бу, фантастиками? Ҳа, лекин ёзувчи фантастикадан воқеликни фалсафий таҳлил қилувчи восита сифатида фойдаланади. Мўъжизавий унсурлар, инсон ақли қамраб ололмайдиган ғайир кучлар, мудҳиш, ваҳимали нарсалар мавжуд воқеликни бузиб кўрсатишга эмас, балки ана шу воқеликни янгича, бадиий акс эттириш учун хизмат қилади. Ана шулардан келиб чиққан ҳолда бемалол айтиш мумкинки, Кортасар фантастикаси ҳавойи маъносизликдан йироқ, у – кам мажоздир.

Кортасар мулоҳазакор, фикр юритиш, таҳлил қилишга мойил ўқувчини яхши кўради, унинг ҳаммаслақ дўсти испаниялик мунаққид олим Гонсалес Бармьехонинг таъбири билан айтганда, адиб аслида ана шундай китобхонлар учун ёзади – ижод қилади, ўқувчини ҳам бирга ижод қилишга чорлайди, қайсидир маънода унинг қарийб барча ҳикоялари фикрдош, ҳамкор, серқатлам рамзиятлар маъносини англаб, тушуниб ва тушунтириб бера оладиган тасаввури бой китобхонни мўлжаллаб ёзилгандек тасаввури уйғотади.

“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинаётган ҳикояларни ўқиган ўқувчи, ишончим комилки, шу фикрга қўшилади. “Биз Глендани шунақа яхши кўрамиз” ҳикоясида кундалик ҳаётда (бизнинг ҳаётимизда ҳам!) фақат бошқа шакл, ўзгача тарзда юз берадиган оддий воқеа қаламга олинади. Бир қанча киносеварларнинг Гленда Гарсон исмли кино юлдузини беҳад, оддий мухлис ва муҳибларидан ортиқроқ яхши кўришлари маълум бўладию, улар бир гуруҳ тузишади, бора-бора бундай кишилар кўпайиб кичик гуруҳ катта уюшмага айланади, унга Гленда ижоди билан нафақат қизиқадиган, балки унинг учун жонини беришга тайёр кишиларгина аъзоликка қабул қилинади. Кучли эҳтирос билан севиш, кўр-кўрона муҳаббат ҳар қандай кишини қуюшқондан чиқариб юбориши табиий. Шунинг учунмикин, ҳар нарсанинг меъёри бўлиши шарт, қаттиқ берилиш охир-оқибат сиғинишга олиб келади. Пировардида, гуруҳ ва гуруҳ фаоллари Гленда Гарсон қатнашган фильмларининг нусхаларини ўғирлаб келиб, сеvimли актрисанинг шаънига нолайиқ эпизодларни кесиб ташлайдилар ва йўлини топиб ўзгартирадилар. Зеро, севган инсонининг ҳар жиҳатдан бенуқсон, мукамал бўлишини ҳамма ҳам истайди-да. Бироқ кино оламини тарк этган Гленда яна фильмларда суратга туша бошлайди, натижада, бундан буён Гленда камолот чўққисига чиқди, бизни уятга қўймайди, енгил-елпи роллар ижро этмайди, дея қаттиқ ишониб қолган мухлислар уни қатл қилишади. Қаттиқ севиш, мубталолик фожиаларнинг деб-бачаси бўлиб чиқади.

Зеро, Кортасар асарларида яратган ҳаёлий воқелик реал воқеликни англаш учун хизмат қилади.

Мен Кортасар ижодини бир хушманзара боғга ўхшатаман, боғга кирган одам кўнгли тусанган мевалардан баҳраманд бўлади. Лекин шу баҳрамандлик даражаси боққа таширф буюрган кишининг хоҳиш-истағи, интилишига қараб ҳосил бўлади. Биров гул узади, биров томоша қилади, бошқа биров оддийгина боғ-да, деб чиқиб кетишга шошилади. Бинобарин, китобхон диди, фаросати, билими, маърифатининг кўламига қараб Кортасарни танийди, қабул қилади.

Таржимон

Хулио КОРТАСАР

Ҳикоялар

ЎЙИНИНГ ТУГАШИ

Куёш тандирдек қиздираётган паллада, жазирамага ҳам қарамай, мен, Летисия, Оландо учовимиз темирйўл ёқасига ўйнагани борардик. Ойим билан Руфь холам тушликдан сўнг дам олгани хона-хоналарига кириб кетишлари биланок, хайҳотдек ҳовлимиз этагида кесақисиз, тўғридан-тўғри деворга ўрнатилган оқ эшикчадан лип этиб чиқардигу, қанот боғлаб учардик. Икковлари ҳар куни идиш-товоқ ювавериб безиб кетишган, бирпасда чарчаб ҳам қолишарди, шу сабабли Оландо иккимиз уларга жонимиз ачир, идиш-товоқларни ювиб-артишга қарашиб юборардик. Аммо минг афсус, доим аксига олар, ёрдам берамиз деб, уларга иш орттирар, бу ҳам етмагандек, асабларини бузар эдик. Негаки қиздирилган ёғ ҳиди билан Хосе деган мушугимизнинг бағ-буғи, Оландо икковимизнинг кўнгилга урадиган бақир-чақиримиз, талашиб тортишишларимиз ҳамда қошиқ-санчқиларнинг шарақа-шуруқлари тутиб кетган нимқоронғи ошхона чидаб бўлмас бир аҳволга келар, пировардида, бизнинг дастёрчилигимиз жанжал-тўполоқ, гина-араз билан тугар эди.

Ҳаммасини Оландо бошларди. Очигини айтганда, у жанжал чиқаришга жуда уста эди, хоҳласа ҳаммани уруштириб қўя оларди. Гоҳ ҳозиргина ювиб-тозаланган стаканни ювинди тўла челақка билмагандек тушириб юборар ёки қутилмаганда: “кўшнимиз Лосалар бунақа қора ишлар учун уйларига иккита хизматкор аёл олишибдими?” – дея сўраб қоларди. Мен эса бошқача йўл тутардим: Руфь холамга: “ойим агар ювишни хуш кўрадиган рюмкалар билан ликопчалар қолиб, қорайиб кетган тунука кастрюлкаларни кириб қиртишларидан нарига ўтмас экансиз, қўлларингизнинг оташкурақдан фарқи қолмайди” – дея шама қилар ва шу тариқа икковларини осонгина бир-бирларига қайраб қўярдим. Мабодо таъна-дашном, безорижон панд-насихат, ота-боболаримизнинг ибратомуз ҳаёти, одоб-ахлоқи ҳақидаги “маърузалар” бошланиб қолса, сўнгги чорани ишга солардик – мушугимиз Хосега қайнаб турган сувдан бир чўмич сепиб юборардик. “Қайноқ сувда куйган мушук совуқ сувдан қочади”, дейишади. Бекор гап! Бизнинг Хосе худди “қани, юз даража қайноғидан бўлсин, илиқроқ бўлса ҳам зарари йўқ, яна бир сепинлар-чи” – дегандек атай ўчоқ ёнидан кетмай, ўша орада айланишиб юарди. Бунақа ҳодиса тез-тез такрорланиб турганига қарамай, мушукка ҳали хануз зиён-заҳмат етмаган, соппа-соғ юрибди, аммо ўша дамларда уйимиз ғалванинг инига айланарди, бу қий-чув, жанжал, одатда, Руфь холамнинг авж пардаларда бақириси билан ниҳоясига етарди. Алоҳа, ойим то бизга қадрдон бўлиб қолган таёқни излаб топгунларича Оланда иккимиз жуфтакни ростлаб қолардик, узун йўлакдан ўтиб, ҳовлининг нариги бошида Летисия бизни кутиб ўтирган хонага кириб яширинардик; ўша кезлар Летисия Понгсонг дю Террайлнинг Рокамбола ҳақидаги китобини қўймай ўқиб ўтирган бўларди. Нимаси ёқиб қолган унга бу китобнинг – сира ақлимиз етмасди. Шундан шунга келган ойим Летисиянинг хонасига етиб келган ҳамон бирдан бошимизда ёнғоқ чақиш ниятидан қайтиб қоларди. Ичкаридан эшикни тамбалаб олиб, ялиниб-ёлборишга тушар, дийдиёмиз бирпасда ойимнинг жонига тегар, Оланда иккимиз пушаймонлигимизни йиғламсираб, саҳна актёрларидек таъсирли тарзда ижро этардикки, ҳам кўнгли юмшаб, ҳам тоқати битган ойим барчасига қўл силтаб изига қайтарди. Кетаётганида: “Ҳаҳ расво қизлар-а, бир куни кўчага ҳайдаб юбораман, ана ўшанда таъзирингизни ейсиз!” – дея пўписа қилиб қўйишни қанда қилмасди.

Ҳайронман, бизга ёпишган кўнглисизликларнинг бари ойим жазо тариқасида айтаётган ана ўша кўчада, аниқроғи, биз вужуд-вужудимиз би-

лан ошиқаётган темир йўл ёқасида барҳам топарди. Уйда жанжал-тўполон тинчиб, ҳатто Хосе ҳам хушбўй ис таратаётган лимон бутасининг соясида асалариларнинг виз-виз “куйидан” завқланиб ётганида биз секингина оқ эшикдан чиқиб, уни яна худди шундай – ғижирлатмай ёпган заҳотимиз дилимиз озодликнинг ғайрат, завқ-шавқига тўлиб, учовимиз ҳам севимли масканимиз сари елдек учардик. Темир йўл ёқасидаги тепаликка етиб келгач, ўша ердан туриб ястаниб ётган салтанатимизни ички бир ифтихор ва меҳр билан томоша қилардик.

Бу ер, чинданам, биз учун бир салтанат эди. У темир йўл кескин бурилган нуқтадан бошланиб ҳовлимизнинг орқа тарафидаги деворларга довр тақалиб ўтган ерларни ўз ичига оларди. Бу замин шағал, темир излар, майда тошлар орасидан ниш уриб чиққан номсиз гиёҳлар ҳамда тоғ жинсларидан иборат эди, холос. Мана шу тоғ жинсларининг таркибидаги кварц, дала шпати ва шаффоф зарралар офтоб нурида хақиқий гавҳар каби жилоланарди.

Биз ҳадик, хавотир ичида (поезд келиб қолишидан эмас, балки уйдагилардан: улар бизни ҳар дақиқада кўриб қолишлари мумкин эди-да) чўк тушиб темир изларни ушлаб кўрардик, чўғдек қизиган тошлардан таралаётган қайноқ ҳовур юз-кўзимизга урилар; сўнг қаддимизни ростлаб дарё томон юзланардик, дарёдан эсаётган намхуш, лекин ўта иссиқ ҳовур юз-кўзларимизу, қулоқларимизга урилиб куйдиргудек бўларди, оқибат терлаб кетар ва пастга югуриб тушардик, зум ўтмай яна тепаликка кўтарилардик; шу тарика бир неча марта чиқиб-тушар ва ҳар сафар дам куруқ жазирадан сернам оташкадага, дам сернам оташкададан куруқ жазирага тушиб-чиққандек бўлардик. Лов-лов ёнаётган кафтларимизни аъзойи-баданимизга босиб, тер қуйилишини ҳис қилишдан ҳузурланар эдик. Кўз ўнгимизда қизғиш тусда товланаётган темир йўл шпаллари, қумушдек товланиб оқаётган дарё манзараси завқимизга завқ кўшарди.

Алоха, тепаликдан тушиб, ўша қайроқи тошлардан териб кўтарилган оқ эшикли девор ёқасидаги мажнунтолларнинг салкин соясига бориб ўтирардик. Салтанатимизнинг маркази, биз учун афсонавий маскан – табаррук ўйингоҳ шу мажнунтоллар остида эди. Биз севган ўйинларнинг ҳаммасини зукко ва эркатой Летисия ўйлаб топганди. Бундай дейишмининг сабаби, унинг ҳаёти ҳавас қиларли даражада маъмур – ҳамма унинг кўнглига қарар эди. Бизга ўхшаб идиш-товок ювмас, ўрин-кўрпа солмас, супур-сидирдан дархон эди, кўнгли нимани тусаса, ўшани муҳайё қилишарди, хоҳласа уззукун расм чизиб, ҳайкалчалар ясаб ўтирар ёки китоб ўқир ва ҳатто, хоҳласа катталар билан алламаҳалгача бемалол гаплашиб ўтирарди. Бу ҳали ҳолва экан! Алоҳида хона ажратиб беришганичи?! Хонтахтасидан аримайдиган ширинликлар-чи?! Иззат-икром, аяб эркалаларни айтинг! Бундай марҳамат ва мавқедан Летисия қолиб, мен фойдаланайми? У нафақат ўйинларимизга бош бўлар, балки бутун салтанатимизга ҳоким эди. Унинг чизган чизиғидан чиқишни хаёлимизга ҳам келтирмасдик, аксинча, жон-жон деб итоат этардик. Эҳтимол, ҳаммасига ойимнинг панд-насиҳатлари сабаб бўлгандир: у Летисияга қандай муомала қилиш, қандай муомала қилмаслик ҳақида эртаю кеч эслатиб турарди. Балки синглимизни астойдил яхши кўрганимиз учун барча эркалик ва инжикликларини кўтарар ва буйруқбозлик қилишига аҳамият бермасдик?! Аммо эсизгина, Летисиянинг турқи-таровати раҳбар бўлишга пором келмасди. Бўйи паст, бунинг устига ўта озғин. Оландо ҳам нозиккина, бундай қаралса, менинг ҳам вазним эллик килога етмас – кўркмасдан айтишим мумкин – ориқкина эдим. Бироқ Летисияга ўхшаган қизларни учратиш амри-маҳол; эти суягига ёпишган, бўйни, қулоқлари ҳам этсиз, рангпар эди. Эҳтимол, хасталик уни шу қўйга солгандир?! Унинг умуртқаси лат еган, шу сабабдан бошини тутолмас, қўшнимизнинг ошхонасида деворга суяб қўйилган дазмол тахтасини эс-

лагарди. Тавба қилдим, чинданам дазмол тахтасининг ўзгинаси-я! Шунга қарамай, бизни истаган кўйга солишини айтинг!

Бир кунмас бир кун ойим билан Руфь холам бизнинг ўйинларимиз ҳақида билиб қолишганда уйда нималар бўлишини тасаввур қилсам юрагим орқага тортиб кетади. Аниқ, кимдир ҳушидан кетган, кимдир сув келтириб сепган, Руфь холамнинг “си-бемоль” пардасига чиқиб чинқириши... кетидан дод-вой бошланиши; елга совурилган умр, бекордан-бекор йўқотилган саломатлик, “кўрган куним курсин, шуларни деб яшасаму, эвазига шуми раҳмат?!” пировардида, биз “осий бандалар” – кулоқсиз болаларга кўриладиган жазо рўйхати овоза қилинади. Энг охирида эса эшитавериб кўникаиб кетганимиз ўша иддао: “Ярамас касофатлар, бир кунни кўчага ...” Нега кўча бунчалик ёмон, нимаси қўрқинчли – тушунолмайман.

Ўйин бошланишидан олдин Летисия куръа ташларди. Баъзан эса майда тошчани олиб кафтига беркитар, тошча қайси қўлида эканини топиш керак бўларди, баъзан эса йигирма биргача санаш орқали аниқланарди, гоҳида бошқа бир нима ўйлаб топарди... Йигирма биргача санаш чоғида азбаройи қулайлик учун бундай қилардик: гўё бизлар уч киши эмас – бешта ёки олтитамиз, башарти хаёлимиздаги қизлардан биронтасининг чекига йигирма биринчи бўлиш тушиб қолса, яна бошидан санашга тушардик, то мен, Летисия ва Оландодан биттамыз йигирма биринчи бўлиб чиқиб кетмагунча санок давом этаверарди. Шу ҳал бўлгач, Оландо иккимиз катга харсанг тошни суриб, унинг остидаги махсус қазилган ўрадан тақинчоқлар тўла қутини олардик. Чек ташлаганда Оландо ютиб чиқди дейлик, Летисия билан мен ўзимизга манзур тақинчоқларни танлаб берардик. Ўйинимиз асосан икки хил эди, биттаси “хайкал”, иккинчиси эса “ҳолат” деган ўйин. Иккинчи ўйин учун либос ёки тақинчоқлар шарт эмасди, асосийси, юз-кўз орқали ҳолатни ифодалаш, содда, тушунарли ишоралар билан акс эттиришдан иборат эди. Мана масалан, ҳасадни олинг, бу ҳолатда муштлар тугилади, азбаройи қаттиқ сиқилгани учун бармоқлар оқариб кетади, кўзлар чакнайди. Шафқатми? Марҳамат – илтижо билан осмонга термулган кўзлар, фариштадек маъсум чеҳра, узатилган кўлларда бир парча матоми, тол новдасими, копточками, қисқаси, тасаввурдаги биронта етимчага ният қилинган хайр-эҳсон... Ҳаммасидан ҳам номуз ёки кўркувни акс эттириш осон эди. Лекин ғазаб ёки рашкни ифодалашда қийналардик. Либослар билан безаклар “хайкал” ўйинида асқотарди. Хоҳлаган нарсангни, хаёлингга келганини акс эттириш чексиз имконият. Биз қойилмақом ифода яратиш учун узоқ тортишардик. Қоида бўйича хайкал бўлувчининг ўзи учун бир тутам тасма ёки тугмачадек нарса танлашга ҳам ҳаққи йўқ. Унга нима раво кўрилади – шерикларига боғлиқ эди, шериклари нимани танлаб беришса, ўшанга қараб тўн бичарди, яъни қандай хайкал бўлиб туришни ўзи учун ҳал қиларди. Ушбу ўйиннинг ўзига яраша қийинчилиги бор эди, чунки баъзан безакларни танлаб бераётган икки киши қасддан, атайин “хайкал”ни қийнаш учун, энг кўримсиз ва кераксиз нарсаларни танлаб берарди. Аксар ҳолларда эса хайкал расвойи жаҳон бўларди. “Ҳолат” ўйини чоғида бўлса ҳаммаси тинчгина, бежанжал ва гина-қудуратсиз ўтарди.

Мен айтиб бераётган бу воқеалар Худо билади, қачон бошланган, бироқ, аниқ эсимда – вагон ойнасидан биринчи мактуб учиб тушган кундан эътиборан ҳамма нарса остин-устун бўлиб кетди. Ростини айтсам, агар ўйинимизни томоша қилувчи бўлмаса, хайкалга ўхшаб қотиб туришлару ҳар турли ҳолатларни ифодалаб беришлар жуда тез жонимизга тегарди. Ўйинимизнинг бутун моҳияти шундан иборат эдики, чекига тушган қиз соат роппа-роса иккию саккизда Тигре шаҳарчасидан чиқувчи поездни темир йўл ёқасидаги тепаликка чиқиб кутиб олиши ва йўловчиларга ўзини кўз-кўз қилиб туриши лозим эди. Одатда поездлар бу ердан катта тезлик-

да ўтар, шу боис биз ўз санъатимизни вагон деразалари орқали кўришга улгурувчи йўловчиларга намоёниш этишдан уялиб ўтирмасдик. Бошида ола-чалпоқ қилиб ҳеч нарсани кўролмасдик, лекин секин-аста поезднинг кўз очиб юмгунча лип этиб ўтиб кетишига кўзимиз ўрганди ва ҳатто айрим йўловчиларнинг биз билан саломлашиш истагида кўл силкишлари, жилмайиб қарашларини аниқ-ганиқ кўрадиган бўлиб қолдик. Мугуздан ишланган кўзойнакли мўйсафид, сочлари кордек оппоқ жаноб ҳар сафар ойнадан бошини чиқариб, рўмолчасини силкитганча тепаликда қотиб турган “хайкал”ни олқишлар эдилар. Вагон зинапоясида ўтириб олганча мактабдан қайтаётган ўқувчи болаларни айтмайсизми! Баъзилар бир нималар деб қийқирган бошқалари бизлардан жиддий нигоҳини узмаган. Афсуски, хайкал бўлиб турган ёки ҳолат ифодалаётган қиз буни кўрмасди. Бунинг иложи ҳам йўқ эди. Чунки унинг бутун диққат-эътибори поезд ўтиб кетгунча қилт этмай туриш ва чайқалиб кетмасликка қаратиларди, бир сўз билан айтганда ўзидан ортмасди. Биз эса, ўйинимизнинг асосий иштирокчиси йўловчиларга қандай таъсир қилганини мажнунтол соясидан кузатиб турардик. Март ойининг бошларида, янглишмасам, сешанба куни иккинчи вагон ойнасидан ўша машъум мактубча учиб тушди. Мактуб “ғийбатчи” ҳолатини ифода этаётган Оландонинг олдидаги тошга урилиб коптокдек сапчиб тўппа-тўғри менинг оёқларим остига келиб тушди.

Тўрт букланган нома темир гайкага боғланган эди. Уни эркак киши ёзганлиги сезилиб турарди – қинғир-қийшиқ ҳарфлар билан қуйидагилар ёзилганди: “Мен иккинчи вагоннинг учинчи ойнаси олдида ўтирибман. Ариэль Б.” Шундан-шунга залворли гайкага боғлаб улоқтирилганидан номанинг қўлимизга тегишини жуда-жуда истаган одам ёзгани аниқ. Бирок, ажабо, у шунча ташвиш чекишга арзимайдиган даражада қисқа ва ҳиссиз ёзилган эди. Лекин минг қилганда ҳам бошимиз осмонга етди ва ўша заҳоти куръа ташладик. Куръа менга чиқди. Эртасига биронтамизнинг тепаликка чиқиб санъатимизни намоёниш этгимиз келмасди, тавба. Ҳамманинг фикру хаёли – Ариэль Б. ни яхшилаб кўриб қолиш. Кейин мулоҳаза қилиб, ўйинни бир марта ҳам тўхтатмаслик керак, (Ариэль буни нотўғри тушуниши мумкин) деган қарорга келдик-да, ким топса ўша ютади, дея Летисия майда тошчани кафтлари орасига яширди. Летисиянинг ўзи ютиб чиқувди, Оландо икковимиз қувонганимиздан бир-биримизни кучоқлаб олдик. Сабаби, боякиш синглимиз хайкал бўлишни жуда бопплар эди. Қимир этмай қотиб турганида унинг ногирон эканини ҳеч ким пайқамасди. Гап бунда ҳам эмас, энг муҳими – унинг бутун қиёфасидан, ҳар битта ҳаракатидан алоҳида поклик ва масъумлик ёғилиб турарди. Агар “ҳолат” ўйини бўлса, у одатда Шафқат, Итоат, Фидойи, Ҳимматни ифодалашга уринарди. Бордию хайкал бўлишга тўғри келса, қай жихати биландир катта ўйимиз деворига осилган, Руфь холам қачон қараманг “Милослик Венера” – деб тилга оладиган сувратдаги соҳибжамолга ўхшашга ҳаракат қиларди. Нимасини айтасиз... ўша куни Летисия нима кийгани маъқул, қайси тақинчоқлар унга кўпроқ ярашиши борасида узоқ ўйладик. Узи ниятимиз бита – Ариэлни лолу-хайрон қолдириш. Летисия енгсиз калта қўйлақда эди, биз яшил бахмалдан тунукасифат ёпинчиқ бичдик, бошига эса мажнунтол новдаларидан ясалган чамбарак кийдирдик, Летисия хайрон қоларли даражада қадим-юнон маъбудасига ўхшаб қолди. У қандай ҳолатда турмоқчи эканини тушунтирганда ҳаяжонланиб кетганимиздан Ариэлни муносиб кутиб олиш учун тепаликка учовимиз ҳам чиқиб турмоқчи бўлдик.

Летисия ҳаддан зиёд очилиб кетганди, унга қараган одам кўзини узолмасди, у то поезд ўтиб кетгунча қилт этмади. Ёнга бурилолмагани учун бошини орқага ташлади ва иккала қўлини тушуриб қотиб қолди, – яшил ёпинчиғини қўверинг, – қойил! Милослик Венеранинг худди ўзи!

Иккинчи вагоннинг учинчи ойнаси олдида ўтирган малласоч ўспиринни

бир қарашда танидик – саломлашиб қўл силкиганимизда қувончдан оғзи қулоғига етди Уни атиги бир сония кўришга кўрдик, лекин уч соатдан кейин ҳам у ҳақдаги баҳс-мунозарамиз тўхтаб демасди: костюмининг ранги қанақа – кулранг эдими, кўкиш эдими, қизил галстуги қанақа тусда товланарди, умуман, Ариэлнинг ўзи-чи – хушрўйми, сухтаси совуқми ва ҳоказо мавзуларда баҳсимиз давом этаверди. Пайшанба кунни мен изтироб ҳолатини акс эттираётганимда, “Учовингиз ҳам бир-бирингиздан ажойиб экансиз. Ариэль Б.” деган мазмунда яна бир нома олдик. Шундан сўнг ҳар сафар поезд ўтганида Ариэль вагон ойнасидан бошини чиқариб, бизга қўл силкитадиган бўлди. Биз уни ўн саккиз ёшда (ҳолбуки, унинг ўн олтига ҳам кирмаганига учовимизнинг ишончимиз комил эди), ҳар кунни ўқишдан инглиз коллежидан қайтаётган бўлса керак, дея тахмин қилардик. Коллежда ўқишига шак-шубҳа йўқ чунки бизнинг Ариэль оддий билим юртида ўқиши мумкин эмас эди, назаримизда! Қанақа хонадоннинг фарзанди экани шундай кўришиб турибди-ю!

Оландонинг омади келиб, қаторасига уч кун қуръа ташланганда ютиб чиқди. Биринчи кун умидсизлик ҳолатини бошлади, эртасига Ғаразни бетакрор бир қиёфада ўринлатиб қўйди; учинчи кун акс эттирган Раққосаси ҳақида-ку гапирмаса ҳам бўлади. Шунақа ҳам қойиллатдики, асти қўяверинг, кўрган одам тасаннолар айтмасдан иложи йўқ. Поезд муюлишда кўринганидан то салтанатимиз ёнидан ўтиб кетгунича, яна тагин оёқ учида қилт этмай туришининг ўзи бўладими?

Нихоят, менга ҳам навбат келди, ўша кунни мен ваҳимага тушган одам ҳолатини ифода этиб турганимда биров улоқтирган гугурт қутисидек гайкага боғланган нома вагон ойнасидан учиб тушди. Уни ўқиб, дабдурустдан тушунолмадик: “Орангиздаги энг ёқимтойроқдир”. Летисия Ариэль кимни назарда тутаётганини сал кечикиброқ фаҳмлади, фаҳмлагач – қизариб кетди ва бир чеккага ўтиб олди. Тўғриси айтганда, Оландо иккимизнинг ҳазилакам аччиғимиз чиқмади. Бу Ариэль деганлари қипқизил аҳмоқ экан-у! Летисияга айтиб бўлмайди-да бу гапни, ҳам нозик, ҳам кўнгли яримта. Лекин, ҳар қалай, номани олиб кассасига солиб қўйгани нимаси, кимга аталганини сезган-да! Уйга қайтаётганимизда йўлда учовимиз чурқ этмай кетдик, кечқурун эса ҳар ким ўзидан ортмай, бир-биримизни деярли кўрмадик ҳам. Кечки овқат пайтида Летисияни кўрсангиз эди, у бир гапириб ўн кулар, кўзлари пор-пор ёнарди. Ойим Руфь холамга бир-икки марта маъноли қараб қўйдик, бунинг тагида ана кўрдингми, бошланиши чакки эмас, ўзгариб қолганини қара, икки кунда-я, – деган маъно англашилди. Гап шундаки, ўша кунлари Летисияга янги дори-дармон бера бошлаган эди.

Кечаси Оландо иккимиз бу ёғига нима қилиш кераклиги ҳақида алламаҳалгача гаплашиб ётдик. Минг қилганда ҳам Ариэлдан хафа бўлишнинг кераги йўқ эди. Нима қипти, вагон ойнасидан қараса қарабди, нимадир, кимдир унга кўпроқ ёқибти, шунгаям ота гўри қозихонами?! Лекин Летисия-чи, уни нима жин урди, нега бунақа қиляпти, уйда ҳеч ким мушугини пишт демаслигини, қаттиқ-қурум гапириб дилини оғритмаслигини, айбини кўриб кўрмасликка олишларига ишончи комил бўлгани учун шундай қиляптими? Ёки ҳаммасини билишса ҳам, билмагандек чурқ этишмайди, дея ўйляптими?! Одамзод ҳаддидан ошмасин экан. – Летисиянинг дастурхон тепасидаги қилиқлари, ўша зорманда номани фақатгина ўзига тегишлидек кассасига солиб қўйишлари шундан далолат бермайдими?! Буниси энди ортиқча! Ўша кунни мен яна алағ-чалағ туш кўриб чиқдим. Тушимда сахар пайти эмишу, мен сон-саноксиз темир излар кесишган ҳайҳотдек майдонда турган эмишман. Ҳали чап томонимдан, ҳали ўнг томонимдан поездлар шитоб билан ўтиб қолармиш, мана ҳозир орқамдан келаётган поезд мени янчиб босиб кетади, дея кўрқармишман... Эрталаб уйқудан турганимда кечаси кўрган тушимни эслаб ўтиришга им-

кон ҳам бўлмади, ҳожати ҳам қолмади, чунки Летисиянинг ахволи чаток эди, у ҳатто бировнинг кўмагисиз кийинолмасди ҳам. Уйкудан турганда шу ахволда экан... Афтидан кечаги қилмишидан қаттиқ пушаймон еб, ўз ёғига ўзи қоврилиб ухлолмай чиққан бўлса керак-да. Бизлар биримиз олиб, биримиз кўйиб унинг кўнглини олишга тушиб кетдик: ўзингни ҳадеб уринтираверма, толикқансан, ҳеч қаерга чиқмай бир-икки кун дам ол, китобингни ўқиб ёт, дея маслаҳатлар бердик. У эътироз билдирмади-ю, лекин биз билан нонушта қилгани чиқди ва ҳатто ойим билан Руфь холам хол-ахвол сўрашганда, “анча яхшиман, ўтиб кетди”, – деди. Шу алфозда ҳам Летисия дам Оландога, дам менга тикилиб қарар эди.

Ўша куни чек ташлаганимизда мен ютиб чиқдим, лекин нима учундир – негалигини ўзим ҳам тушунолмаيمان – навбатимни Летисияга бағишладим. Нега, нима сабабдан, фарқи нима – бағишладимми бағишладим, гапни айлантиришнинг ҳожати йўқ. Модомики, Ариэль уни ёқтирар экан, хусни жамолига тўйсин... Летисия, асосан, “хайкал” ўйинини яхши кўрарди, бошқасига унча қизиқмас эди, шу сабабли унга осонроқ деб бирон-бир одмироқ нарса танладик, бечорани қийнаб нима ҳам қилардик? У хитой маликасига ўхшаб туришни лозим топди. Бу жудаям осон эди: хитой маликаларига монанд кафтларини кўксиди қовуштириб, бир ибод билан ерга боқиб турса бас – худди ўзи-да! Узокдан биз кутаётган поезднинг қораси кўринган захоти Оландо атай ўгирилиб олди, мен эса Ариэлни фақат Летисияга термулиб қараганларини, поезд ўтиб кетгунча ва муюлишга бориб кўздан ғойиб бўлгунча ундан кўз узмаганини кўриб турдим! Аниқки, хитой маликаси тимсолига айланган Летисия Ариэлни интизор термулганларини кўролмади. Аммо қайтиб мажнунтол остига келганимизда унинг авзойидан шу нарсани фахмладимки, Летисия ҳамма гапдан бохабар ва у либосларини эрталабгача ечмай хитой маликасининг киёфасида юришга тайёр эди!

Чоршанба куни Летисиянинг талабига биноан фақат Оландо иккимизнинг ўртамизда қуръа ташланди (инсоф юзасидан олганда бу одилона талаб эди!). Яна Оланда ютди – жуда омадли қиз-да! Аммо-лекин Ариэль улоқтирган нома менинг оёқларим тагига келиб тушди. Аввалига уни Летисияга бермоқчи бўлдим, кейин фикримдан қайтдим, нега ҳадеб унинг кўнглига қарайверишимиз керак!! Нега? Тўрт букланган қоғозни очдим, унда Ариэль бизлар билан учрашиш ниятида экани, шунинг учун эртага нариги станцияда тушиб қолиб бизнинг олдимизга келмоқчилигини маълум қилган эди. Унинг дастхати ўта хунук эди, шунга қарамай охириги жумласи бизга мойдек ёқиб тушди: “Учала хайкалга алангали саломлар. Ариэль Б.” Имзосини кўрсангиз – ажи-бужи, лекин шу билан бирга қандайдир ўзига хос ғайриоддий эди.

Мен ушбу номани баланд овозда ўқиб бердим, тавба, сингилларим талмовсираб оғиз очишмади! Уларнинг бу туришларидан аччиғим чиқди, Ариэль “Эртага сизларни кўргани келаман, – деб турсаю, оғзингизга талқон солиб олганингизни-чи”, – дея жеркиб бердим ўзимча. Нима қиламиз, нима деймиз, гаплашиб олиш лозим. Агар Ариэлни келиши ҳақида уйдагилар билиб қолишса ёки Лосалардан биттаси кўриб, айтиб беришса борми, ана унда кўринг! Улардан эҳтиёт бўлиш керак, бу қўқилчалар жудаям расво, ғаразғўй, ғайирликларини айтмайсизми – вой-вой! Летисиянинг тақинчоқларини жимгина ечиб олдик, индамай саватга солдик ва худди бир-биримиздан аразлагандек, чурқ этмай, оқ эшик ёнигача бордик.

Руфь холам Оланда икковимизга “Хосени чўмилтиринглар” – деб топширик берди-да, Летисияни ичкарига олиб кириб кетди, Летисиянинг дори-дармон ичадиган вақти бўлган эди. Оланда билан ёлғиз қолгач, ниҳоят гаплашиб олишимиз учун имкон туғилди. Одамнинг ишонгиси келмайди – Ариэль бизни кўргани келаркан! Ниҳоят биринчи марта ўғил

боладан дўст орттиряпмиз-а, Холаваччамиз Тито ўғил бола бўлгани билан бир латта, овсаргина эди, ҳалигача бурни оқиб юради. Эртанги учрашув ҳақида ўйлаб шунақаям тўлқинланиб кетдикки, азбаройи Хосе бунинг жатига қолди. Бошлаб Летисия ҳақида Оланда (менга йўл бўлсин) гап очди. Менинг бошим қотарди: Ариэлга бор гапни айтсак, ҳаммаси тамом – бу бир, иккинчи томондан яширишдан нима фойда, барибир бир кунмас бир кун ҳаммаси ошкор бўлади, ўз бахтиен учун бировнинг бахтини барбод қилмаслик керак, ахир. Лекин қандоқ қилсак, Летисиянинг дили оғримайди – мана асосий масала! Бечора, шундоқ ҳам унга оғир, боз устига янги муолажа бошланган, буни эшитса борми...

Кечкурун бизнинг деярли сўзлашмаётганимизни кўрган ойим хайратдан ёқасини ушлади: “Нима бало, тилингиз танглайингизга ёпишиб қолдими ҳаммангизнинг?! У Руфь холамга маъноли қараб қўйди, икковлари ҳам қизлар бир ишқал қилиб қўйишгану, шу боис ораларига совуқчилик тушган, юзлари чидамаяпти, деб ўйлашди, шекилли. Летисия эса овқат сузишганда қўл ҳам урмай, “тобим бўлмаяпти, хонамга бориб ёта қолай”, деганча чиқиб кетди. Оланда кузатиб қўйиш учун ўрнидан дик этиб турувди, зўрға розилик билдирди, мен ўша заҳоти тўқишга тутиндим – жудаям ҳаяжонлансам шунақа, чалғиш учун шу машғулотга тутинаман. Оланда негадир узоқ қолиб кетди – сабрим чидамай қараб келмоқчи бўлдим лекин андиша қилиб бормадим. Ниҳоят Оланда қайтиб чиқди, келиб ёнимга ўтирди, маънодор қилиб томоғини қириб қўйди, лекин индамади. Ойим билан Руфь холам идишларни йиғиб-териб чиқиб кетишларини очикдан-очик кутиб ўтиравердик. “Эртага Летисия ҳеч қаёққа чиқмас экан, – деди Оланда ниҳоят ёлғиз қолганимизда, – мени сўраса, манови хатни бериб қўйинглар, дея илтимос қилди”. У гапининг исботи учун блузкасининг чўнтагини кенгроқ очиб бинафша ранг конвертни кўрсатди. Кўп ўтмай тақсимча ювиш учун чақириб қолишди-ю, гапимиз чала қолди. Сўнгра хонамизга кириб бир оғиз ҳам гаплаша олмадик, чунки Оландаям, мен ҳам кун бўйи асабийлашиб, жудаям толиққан эканмиз, ўринга кирган заҳоти донг қотиб ухлаб қолибмиз.

Эртасига эрталаб мени бозорга юборишди-ю, Летисияни кўролмадим. Тушликка яқин ҳол-аҳвол сўраб қўйай, деган ниятда бирровгина олдига кирганим, у дераза ёнидаги кроватда беҳолгина ёстикқа ястаниб ўтирар – тиззасида сеvimли китоби “Рокамбала”нинг тўққизинчи жилди ётарди. Унинг ранг-рўйи бир ҳол эди, шунга қарамай мени хушхандон қарши олди ва ойнага тинимсиз келиб урилаётган бетайин ари тушига кирганини кулакула айтиб берди. Мен, “Мажнунтоллар остига сенсиз боргимиз келмаяпти”, – дедим. Тўғриси, шу гапни айтишга айтдим лекин овозим зўрға чиқди... “Агар хўп десанг, Ариэлга “Тоби қочиб қолди”, деймиз...” Бирок Летисия бунга кўнмади. Шунда мен сал ўзимни босиб, уни кўндиришга ҳаракат қилиб кўрдим; икки оёғимни бир этикка тикиб олганим йўғу, лекин, ҳарқалай, кўнгил учун “биз билан боргин”, дея илтимос қилдим. Сўнг “ҳеч нарсадан чўчима, ҳақиқий туйғу одамнинг юрагида, кўнглида бўлиши керак”, дейишга ҳам ботиндим. Ҳатто “Ҳикматлар хазинаси” деган китобда ўқиган гўзал ва пурмаъно ўғитлардан бир-иккитасини эслатиб ҳам ўтдим. Бирок Летисия чурқ этмади. Мен, очиғи, ўқиндим, у деразадан кўз узмас, ҳозир йиғлаб юборадигандек ўпкаси тўлиб ўтирарди. Охири “ойимнинг ишлари бор эди”, деган баҳонада югура чиқиб кетдим.

Тушлик қандоқ ўтди, билмайман, Оланда дастурхонга теккан доғ учун Руфь холамдан эшитадиганини эшитди. Тақсимчаларни ювганимизни ҳам, оқ эшикча ёнига қанақа қилиб борганимизни ҳам яхши эслолмайман. Қадрдон мажнунтол остига боргач, бошимиз кўкка етиб қувонганимиздан бир-биримизни кучоқлаб, йиғлаб юборишимизга оз қолгани аниқ эсимда. Оланда башарти сўраб қолса, ўзимиз ҳақимизда нима деймиз, Ариэлнинг ҳафсаласини пир қилиб қўймасмикинмиз, дея ташвишланарди. Юқори

синфда ўқийдиган болаларни биласизу, эндигина бошлангич синфни тугатган, кўйлак бичиш билан сутни кувлаб мойини олишдан бошқасини билмайдиган қизчаларни мазах қилишдан нарига ўтмайдилар. Роппа-роса иккидан саккиз минут ўтганда аввал поезднинг, кейин ҳадеб кўл силтаётган Ариэлнинг қораси кўринди, бунга жавобан биз “Хуш келибсиз!” деб ёзилган рўмолчалардан тикилган шиоримизни баланд кўтардик. Ярим соатлардан сўнг, Ариэль тепаликдан тушиб келди, – эғнида кўкиш костюм, у биз ўйлагандан кўра тикроқ эди. Танишув маросими қандай бошланди, ким аввал гапирди – яхши эслолмайман. Ариэль жудаям тортинчоқ экан, оғзидан гапи тушиб кетарди, шундай ажойиб номалар ёзиб, кўргани келган одам шунақа бўладими?! У даставвал бизнинг ҳайкал ва сурат бўлиб туришларимизни кўриб қойил қолгани ҳақида тўлқинланиб гапирди, сўнг исмимизни, нега уч эмас икки киши эканимизни сўради, Оланда “Летисия келолмади”, деганди, у “Афсус, минг афсус”, деди ва ортидан “Летисия... жудаям чиройли экан исми!”, дея кўшиб қўйди. Алоҳа, Саноат билим юрти, у ердаги машғулотлар, ўртоқлари ҳақида қизиқ-қизиқ нарсаларни гапириб берди (ана сизга инглиз коллежи!). Охири тақинчоқларимизни кўрсатишни илтимос қилди. Оланда харсангтошни суриб, бор бисотимизни олди-да, унинг олдига ёйиб қўйди. Ариэль катта бир қизиқиш билан тақинчоқ ва безакларни томоша қила бошлади, ора-чора бирон бир буюмни синчиклаб кўздан кечираркан, ўзига-ўзи гапиргандек: “Бир сафар Летисия мана шунга ўраниб олганди”, ёки “Буни Шарқ маликаси бўлганда кийганди”, деб кўярди.

Бизлар мажнунтол остида ўтирардик, Ариэлнинг афти-ангорида мамнуният ифодалари зухур этиб турган бўлса ҳам, гапларимизни фармушхотирлик билан тинглар, одоб юзасидангина шартта туриб кетвормаётгани сезиларди. Сухбатимиз ҳозир тугаб қоладигандек туюлган лахзаларда Оланда менга ўғринча қараб кўяр эди. Икковимиз ҳам бир хилда қийналардик, тезроқ шу савил қолгур учрашув тугаса-ю, тезроқ уйимизга кетсак, қаердан ҳам танишгиси келибди-я биз билан! Ариэль яна Летисиянинг саломатлиги ҳақида сўраган эди, Оланда мендан кўз узмай туриб: “У келолмади тамом вассалом” деди. Мен эса ҳозир ҳаммасини очик-ойдин айтиб беради, деб кутардим... Ариэль чўп билан ерга хар хил шаклларни чизар, дамбадам ок эшик тарафга қараб кўярди. Ҳаммаси сўзсиз тушунарли эди, шу сабабданми Оланда бинафшаранг конвертни чиқариб Ариэлга узатганда қувониб кетдим. Ариэль эса авваллига ҳайрон бўлиб турди, буни Летисия бериб юборганини тушунгандан сўнг, қип-қизариб кетди ва бизнинг олдимизда очиб ўқишни истамадими, конвертни чўнтагига солди. Шундан кейин ўрнидан турди ва: “Сизлар билан танишганимдан бағоят хурсандман” деди-ю, хайрлашгани қўлини узатди – унинг кафти ўта юмшоқ, ҳатто бир қадар ирғамчиқ эди. Биз танишув маросимининг бунчалик тез тугаб қолганига заррача ачинмадик, лекин Ариэлнинг кўкиш кўзлари билан ғайриоддий туюлган табассумини анчагача эслаб юрдик. Хайрлашаётган чоғидаги “Узр ва алвидо” деган каломни ҳам бизни хайратга солди. Чунки биз бунақа сўзларни умримизда эшитмагандик. Унинг бу сўзлари бамисли шеърый мисралар каби бетакрор ва таъсирли эди. Летисия бизни боғимиздаги лимон бутаси остида кутиб олган чоғда оқизмай-томизмай ҳаммасини айтиб бердик, мен тўлқинланиб кетганимдан биздан бериб юборган хатингда нималарни ёзгандинг деб сўрашимга оз қолди, бироқ атай конвертга солиб, аzza-баzza елимлаб сўнгра Оландага топширган бўлса қанақасига сўрайман – қисқаси ботинолмадим, икки опа-сингил биримиз олиб, биримиз қўйиб Ариэлни таърифлашга ўтдик, “Сени сўрайвериб эси кетди-да ўзиям” – деб роса гелладик. Тўғрисини айтсам, шундай қилмасак ҳам бўлмасди – фаросати бор одам косанинг остида нимкоса борлигини фаҳмлайди, – бошқа иложимиз ҳам йўқ. Лекин бир томондан яхши – Летисия ўзини бахтиёр ҳис

килади, иккинчи томондан ёмон – шу сабаб Летисия йиғлаб юборишдан ўзини зўрға-зўрға тийиб турарди. Оқибат доимгидек: “Руфь холамнинг ишлари бор эди” дея баҳона қилиб аста қочишдан ўзга йўл тополмадик, Летисия эса лимон бутасининг ям-яшил, топ-тоза япроқчалари остида асалариларнинг тинимсиз гўнғиллаши ичра бир ўзи қолди.

Кечкурун, ётар олдидан Оланда: “Мени айтди дерсан, эртага ўйинимиз тамом!” – дея шипшиди. Уни янглишди ҳам деёлмайман, тўғри айтди, деб ҳам бўлмасди. Эртасига тушлик чоғида энди ширинлик келтиришганди, Летисия бизга имо-ишора қилиб қолса-чи?! Очиғи доврираб қолдик. Зум ўтмай аччиғимиз чиқди, яхшимас, шуям инсофданми! Нима бўлган тақдирда ҳам, идиш-товокни йиғиштириб, ювиб-тозалагач, оқ эшик ёнида кўришдик-да, учовимиз темир йўл томонга қанот боғлаб учдик. Мажнунтол остига етиб боргач, Летисия бепарвогина, индамай – холбуки биз кўриб саросимага тушдик – чўнтагидан ойимнинг бир шода марвариди билан тилла билагузуги ҳамда Руфь холам кўзларига суриб тақадиган ёкут кўзли узукни олди. Юрагинга балли! Худо кўрсатмасин, чакмачақар Лосалар сезиб қолса борми, ўша заҳоти ойимга оқизмай-томизмай етказишади – улардан кутса бўлади! Ана унда кўринг томошани! Ойим билан Руфь холам битта қўймай юлади-я сочимизни! Аммо Летисия пинагини бузмасди, “кўркманглар, ҳаммага ўзим жавоб бераман”, – деди-да, ердан кўзини узмай туриб хаста бир овозда илтимос қилди: “Бугун мен хайкал бўлиб турсам майлими?”. Биз жон-жон деб рози бўлдик, ҳатто ҳали кўксимиздаги гина-кудурат кўтарилиб улгурмаганлигига қарамай, Летисияга меҳримиз товланиб кетди, шу дақиқаларда унинг ҳар қандай талаб-истагини бажо келтириш, кўнглига қараш истаги жўш урарди юрагимизда. Унга энг сара зеб-зийнатлар – товус патларидан тортиб узокдан қараганда кумуш тусда товлангучи тулки мўйнаси, саллага ўхшатиб ўрасин учун пушти ранг шарфни олиб бердик. Буларнинг бари уйдан келтирилган қимматбаҳо тилла тақинчоқлар билан “йиғлаб” кўришарди. Летисия хаёл сурганча жим турар, афтидан мўлжаллаган хайкалини қандай акс эттириш ҳақида ўй сурарди. Поезднинг қораси кўринганда у тепаликка чиқиб олди, шунда дафъатан бутун зеб-зийнат, тилла тақинчоқлари қуёш нурида кўзларимизни қамаштириб юборгудек ярак-ярак товланиб кетди. Илкис у шаҳд билан иккала қўлини азот кўтарди-да, бошини бир силтаб орқага ташлади (бечора ён тарафга қимирлатолмасди, қисқаси, ўзга иложи ҳам йўқ эди!) ва новдадек чунонам эгилдики, азбаройи худо, кўриб, чин сўзим, юрагим орқамга тортиб кетди. У ижод қилган хайкал гўзал, бекиёс эди. Бу бамисли бир мўъжиза эдики, одамнинг ишонгиси келмасди. Бизлар ҳатто вагон деразасидан бошини чиқариб кўзига хайкалдан бошқа ҳеч нарса кўринмай, тикилиб қараётган ва то поезд муюлишга сингиб кетмагунча Летисиядан кўз узмаётган Ариэлни ҳам унутиб юборганимизни сезмай қолибмиз. Сабабини айтиб беролмайману, бироқ поезд ғойиб бўлган ҳаммоно Оланда иккимиз Летисиянинг ёнига югурдик. У ҳам кўзларини чирт юмганча қотиб турар, кўз ёшлари ёмғир томчилари каби ёнокларини ювиб оқарди. У кўмаклашиш ниятида узатган қўлларимизни охиста, безоргина қайтариб, тепаликдан ўзи тушди. Қимматбаҳо тақинчоқларни ечиб чўнтагига солди-да, чурқ этмай, шалвираганча уйимиз тарафга кета бошлади. Бизлар унинг ортидан лолу хайрон қараб қолдик. Сўнг охириги марта Летисия яхши кўрган зеб-зийнатларни қутига солиб жойладик. Энди бу ёғига нима бўлишини кўнглимиз сезарди, шунга қарамай эртасига биз Руфь холамнинг “Шовқин солманглар, Летисиянинг тинчи бузилади”, деганларига ортиқча аҳамият бермай, мажнунтоллар ўсган салтанатимиз сари югурдик. Бечора Летисия тоби қочиб ёстикдан бош кўтаролмай ётарди. Кизиғи, поезд ёнимиздан ўтаётган маҳал иккинчи вагоннинг деразаси ёнида ҳеч зоғ кўринмаганига қилча ҳам ажабланмадик. Бир-биримизга маънодор қараб кулимсираб қўйдик. Лекин яширишдан нима фойда бир жиҳатдан аччиғимиз чиқди, иккинчи жиҳатдан енгил ҳам тортдик. Бизнинг Ариэль эса – шундай бўлишини билардик – вагоннинг нариги тарафида, мовий кўзларини сокин оқаётган дарёдан узмай жимгина томоша қилиб борарди.

БИРИ КАМ ДУНЁ

Хар пайшанба атай қилгандек, “Радио Бельграно”да, ярим кечга до-вур қолиб кетардик. Бу ҳали холва, Лемоснинг хархашалари бундан ҳам ошиб тушарди; у қўярда қўймай мени уйига судрар – роса меҳмон қилар, баъзи-баъзида кайфияти чоғ бўлса, кулфи дили очилиб чинзано қуйиб берарди. Ёкмайдиган томони – бундай саховатга жавобан унинг адоқсиз ўй-режаларини чурқ этмай тинглашга мажбур бўлар, тоза ҳавога – кўчага чиқиб олсам шу радиотеатр деган зормандани ўла-ўлгунимча оғзимга олмайман, деб ўз-ўзимга сўз бериб ўтирардим. Чидамай каёққа бораман, Лемос бозори чакқон режиссёрлардан – гапи ҳамма ерда ўтади. Бунинг устига яратган барча радиоспектаклларига мени, албатта, таклиф этар, отасига раҳмат, каттами-кичикми ижро этган салбий ролларим учун ду-рустгина ҳақ тўларди.

– Зап овозинг бор-да, – дея мақтаб қўярди Лемос кўпинча, – тўғриси-ни айтсам хиёнат қилишинг ёки кадрдон дўстингни заҳарлаб ўтиришинг шарт эмас, товушингни эшитган заҳоти ярим Аргентина гўрингга ғишт қалай бошлайди.

Эҳтимол шундайдир, лекин ишончим комилки, Лусиана гўримга ғишт қалайдиганлар тоифасига мансуб эмас. Чунки аниқ эсимда, айнан ошиқ қахрамонлар ролининг машҳур ижрочиси Хорхе Фуэнтес “Шармисор гуллар” радиопьесасининг премьерасидан сўнг икки сават ишқий мактуби ва тандилиялик аллақандай шоиртабиат фермер ҳада сифатида юборган барра кўзичокни олган куни югурдак Мацца Лусиананинг бинафшаранг конвертга солинган илк мактубини қўлимга тутқазган эди.

Чучмалгина мактублару баландпарвоз иқрорномалар кўнглимга ургани учунми хатни очиб, ҳеч кимга кўрсатмай чўнтагимга солиб қўйдим-да, Хуарес Солман ва Оливье билан (шов-шувга сабаб бўлган “Шармисор гуллар” тугаб, “Бўронда қолган куш”ни бошлашимизга ҳали бир ҳафта бор – айтмоқчиманки, бу ёғи дам – эркин куш эдик) биргаликда қаҳвахонага йўл олдик. Иккинчи мартини очилганда бинафшаранг конверт эсимга тушди-ю, ўртоқларим олдида очиб ўқигим келмади, чунки биламан, бо-шим мазахдан чиқмайди – деярли ҳаммалари қитмир, битта баҳона бўлса бас, кулги қилиб ёнка-тинкангни куритишади. Бинафшаранг конверт-ку улар учун айни муддао! Шу сабаб хатни хаёлимдан чиқардим, уйга бор-ганда эса аввал мушукка қарадим, унга сут қуйиб бердим, бирпасгина эркалаб, силаб сийпаладим, ундан кейингина конвертни очдим ва шу тарика дунёда Лусиана деган аёл борлигидан воқиф бўлдим.

“Менга Сизнинг расмингиз керакмас, – деб ёзарди Лусиана, – “Сим-фония” ҳамда “Антенна”га ўхшаш журналлар Мигес ва Хорхе Фуэнтес суратини қайта-қайта эълон қилаверишсин – менга заррача қизиғи йўқ. Сизникини чиқармай қўя қолишсин – садкаи сар, менинг юрагимда бир нарса борки, ўша менга ҳам юпанч ҳам қувонч ато этади, биласизми унинг нималигини – у Сизнинг овозингиз! Мени ундан ҳеч ким маҳрум қилолмайди. Майли, бедаво разилона овоз дейиша қолсин, мен аҳамият ҳам бермайман. Сабаби, биламанки, Сиз ижро этаётган роллар тингловчини чалғитади. Улар асар қахрамонлари қолиб пировардида сизни ёмон кўриб юришади. Номингизни нафрат билан тилга олишдан андиша қилишмайди. Буни эшитиб, бечора дили оғриқан, деб ўйламанг яна. Аксинча, хурсанд бўламан, сабаби худди шу нарса менчалик ҳеч ким сизни тушунмайди, деб ишонч билан айтишимга изн беради. Чиндан ҳам Сизни менчалик тушунадиган тингловчи топилмаса керак. Сиз манфур ва разил кимсалар ролини ижро этаётганда, қийналасиз, изтироб чекасиз ва ҳатто маҳобат қиялпти, деманг-ку, юрагингиз конга тўлади. Мен буни ич-ичимдан ҳис қиламан. Бу ёвуз қахрамонлар аслида сизнинг маҳоратингиз ва истеъдо-дингиз маҳсулидир, зинҳор-базинҳор қалбингиз ва илҳомингиз самараси

эмас. Сиз Мигес ёки Ракелита Байли сингари қахрамонларингиз билан ҳар жиҳатдан уйғунлашиб кетолмайсиз. Бунга интилиш тугул истамайсиз ҳам. Шунинг учун яна ва яна такрорлайман, “Шармисор гуллар”даги тошбағир шахзодага заррача ҳам ўхшамайсиз. Афсуски, тингловчи дегани янглишиб чарчамайдиган тоифа, улар ҳеч нарсанинг фарқига бормайди. Акс ҳолда ўша золим ва тошбағир шахзода қолиб Сизни ёмон кўриб юришармиди. Мен буни ўтган йили, Сиз қонхўр қароқчи Вассилис ролини ижро этганингизда Поли холам билан қўшниларимизнинг гап-сўзидан фаҳмлаган эдим. Ушанда уларнинг тутуриқсиз мулоҳазаларини эшитиб ўзимни қўйгани жой тополмай қолган ва ҳеч кимга кераги йўқ одамдай юрак-бағрим эзилиб, дунё кўзимга қоронғи бўлиб кетган эди. Кўнглимдан кечган барча ўй-хаёлимни кимгадир тўкиб солгим ёки шу ҳақда ёзиб юборгим келганди. Эҳтимол, менга ўхшаб дилидагини изҳор қилишни, Сиз билан ақалли хат орқали дардлашишни истовчилар бисёрдир. Худо ҳақки, мен шундай бўлишини жуда-жуда хоҳлайман, фақат... фақат Сиз учун, чунки ёлғиз эмаслигингизни, минг-минглаб тингловчилар орасида ҳамфиқрларингиз, Сизга хайрихоҳ ва ҳамдard мухлисларингиз борлигини билишингиз лозим деб ҳисоблайман. Бироқ яна истардимки, Сизни ролларингиз, овозингиз орқали чин истеъдод дея қўпроқ биладиган ва кадрлайдиган енгил-елпи арзимас ролларни ижро этувчи актёрлардан минг карра устун кўядиган ягона мухлисанингиз ҳам мен бўлиб қолсам. Ҳақиқий санъат билан жўн, арзон-гаров ижронинг фарқига бормайдиган одамлардан нимани кутиш мумкин?! Шекспирни қўйишгани эсингиздами... Мен ҳеч кимга айтмагандим ўшанда Сиз ўйнаган Яғони Отеллодан кўра қўпроқ яхши кўриб қолганимни. Менга жавоб ёзаман, деб ўзингизни қийнаманг, манзилимни ҳар эҳтимолга қарши, бирдан жавоб ёзгингиз келиб қолса, деган андишада ёзиб қўйдим. Мабодо ёзмасангиз заррача ўкинмайман. Асосийси, дилимдагини тўкиб сочолдим ва бахтиёрман”.

Қош қорая бошлаганди, оралари очик, йирик ҳарфлар билан ёзилган, бинафшаранг конвертни ўйнаб чарчаган бароқ мушук дивандаги ёстикда тинчгина ухларди. Бруно бизни ташлаб кетгандан буён уйда қозон қайнамас, мушук иккимиз асосан турли консервалар билан қаноатланардик. “Тарки одат – амри маҳол деганларидек, деярли ҳар куни озгина коньяк ичиб, чекардим. Уч-тўрт кун бекор қолганимда (“Бўронда қолган қушлар” устида иш бошлаш арафасида) Лусиананинг мактубини қайта ўқиб чиқдим. Очиги жавоб ёзиш хаёлимда ҳам йўқ эди. Уч йилда бир марта хат олса ҳам аканг қарағайнинг санъаткор деган номи бор ахир. Лусиана хоним... қисқаси, жума куни кечкурун фильм бошланмасидан олдин қоғоз-қалам олиб хат ёзишга киришдим. Хатни “Ҳурматли Лусиана, мактубингизни ўқиб чиқдим, илиқ сўзларингиз беҳад тўлқинлантириб юборди, – дея бошладим. – Илтифот, хушомад, деб ўйламанг, илтимос”. Илтифотга бало борми, мен оч жигарранг шалола сочли, мусаффо кўзлари маъюс ва ўйчан боқувчи нозиккина аёл сифатида тасаввур қилаётган жувон гўё қаршимда ўтирибди-ю, унинг мактубидан қанчалар мутаассир бўлганимни ўзига тўлқинланиб айтиб бераётгандек ёзардим. Буёғи кўнгилдагидек чиқмади – эслашгаям арзимади, тўғриси, бор ҳис-туйғуларим шу биргина жумлага жо бўлгану бу ёғига ўхшамаётгандек, давом эттира олмагандекман – начора мухтасар қилиб қўя қолдим, яна икки-уч сатр миннатдорлик изҳори, сўнг “Меҳр билан дўстингиз Тито Балкарсел”. Хат охирига лутфу марҳамат юзасидан битта ибора қўшишга тўғри келди: “Манзилингизни берганингиз учун чексиз миннатдорман. Кўнглимдагини ёзиб юборолмаганимда тоза диққатим ошарди”.

Ҳеч кимнинг тан олгиси келмайди-ю, лекин бекор қолган одамнинг сиқилмай иложи йўқ, айниқса менга ўхшаганларнинг. Ёшлигимда бўш қолдим, дегунча қизларнинг орқасидан югурардим. Битта яримтасини қармоққа тушираман, деган ниятда деярли ҳар куни “ов”га чиқардим,

кўнглимга ёкиб қолганини илинтирмай қўймасдим. Орада Брунони учратдим. Турмуш қурдик, афсус, бор-йўғи тўрт йил бирга яшадик. Буэнос-Айресда яшаётган йигит учун эса ўттиз беш ёшда ҳаёт ўз завқини йўқота бошлайди. Хусусан, битта-ю битта мушуги билан ҳеч қаерга чикмай китоб ўкиб ётишни ҳам, оқшомлари сайрга чиқишни ҳам бирдай ҳушламайдиган менга ўхшаган сўққабослар учун. Ўзимни қариб қолгандек ҳис этаётганимдан эмас, балки аксинча, бошқалар, шу жумладан, мени қуршаган буюмлар ҳам эскириб, тароватини йўқотиб бораётганидан. Шунинг учун кечкурунлари уйга қамалиб, “Бўронда қолган қушлар” радиоспектаклининг матнини қайта-қайта ўқиб, ролимни Лемос таҳлил қилиб берганидек эмас, ўзим тушунгандек, қолаверса арзимаган роль бергани учун жўрттага персонажнинг машъум киёфасини бўрттириб, эса қоларли даражада акс эттириш мақсадида жўн, сийқа ибораларга сайқал бериб, урғулаб, шу тарика мукаммал образ яратиш ниятида такрорлаб ўтирарман. Пировард натижада, асарни магнит лентасига ёзиш жараёнига қадар нафрат ва адоват сарҳадлари аро сарсон-саргардон кезган қаҳрамоннинг (радиотингловчи ҳузурланиб тинглаши ва ҳақиқатнинг рўёбга чиқишига бўлган ишончини кучайтиришга хизмат қилувчи разил кимса эфир сўнгида асфаласофилинга қулаб тушиши билан эса қоларди) овозидаги оҳанг ва урғулар маромига етган бўлар ва табиийки, режиссёр ҳам, овоз операторлари ҳам менинг ижроимга тасаннолар айтиб ўтиришар эди. Яна битта картини қуйиш учун ўрнимдан турганимда бирдан эски журналлар орасидаги Лусиананинг мактуби эсимга тушиб қолди-ю, бекорчиликдан олиб ўқиб чикдим ва беихтиёр кўз ўнгимда яна Лусиана пайдо бўлди. Менинг қувваи тасаввурим жуда кучли, нимаики истасам, кўз олдимга келтира оламан, илк бор Лусиана нозиккина, мен тенги ва нигоҳлари сокин жувон тариқасида кўринган эди, мана ҳозир, хатни иккинчи бор ўқиётганимда ҳам у шу алфозда, ҳар битта жумла устида чуқур мулоҳаза қилиб қоғозга тушираётган киёфада намоён бўлди. Айтмоқчи, бир нарсага ишончим комилки, Лусиана етти марта ўчириб-тузатиб, сўнг хат юборадиган аёллар сирасига мансуб эмас. Тўғри, менга хат юборишдан олдин ёзайми-ёзмайми деб анча вақтгача иккиланиб юрган бўлиши мумкин, лекин “Иснод гуллари”даги ролимдан кейин ўйлаб ҳам ўтирмаган – сўзлар ўз-ўзидан қуйилиб келаверган. Хатнинг бир нафасда ёзилгани сезиларди, шу билан бирга, бинафшаранг конверт туфайлими – мактуб шиша идишда узок сақланган эски мусалласдек таъсир қиларди.

Мен унинг уйини ҳам ҳатто осонгина тасаввур қилардим. – Кўзимни юмсам бас, соябонли патио ёки ҳеч бўлмаганда, ичкари деворларини чирмовукгул бутунлай қоплаган салқингина ойнаванд айвондан иборат уй. Лусиана, у доим ойнаванд айвонда ўтирган ҳолда кўринарди. Айвон деразасининг рангдор ойналаридан ҳарир пардалар оралаб тушаётган ёруғлик кулранг тус касб этарди. Лусиана гаврондан тўкиб ишланган оромкурсида ўтирганча каминага хат ёзипти: “Сиз “Иснод гуллари”даги бағритош шахзодага мутлако ўхшамасиз, –у бир зумгина нафасини ростлайди-да, кейинги жумлани ёзишдан аввал, ручканинг орқасини тишлаб хаёлга ботади, – лекин ҳеч ким бундай деб ўйламайди. Худо сизга шундай истейдод ато этган ва сиз шунчалик маҳорат билан ўйнайсизки, одамлар беихтиёр сизни ёмон кўриб қолишади. Бир замонлар олинган фотосуратлардагига ўхшаган ёрқин оч-жигарранг сочлар, бу кулранг ва шу билан бирга мунис уйғунлик, Сиз ижро этган роллар, овозингиз замиридаги пинҳон маъноларни фақат мен тушунсам, фақат мен ҳис қилсам...”

“Бўронда қолган қушлар” премьераси арафасида Лемос ҳамда гуруҳимиздаги бошқа актёрлар билан бирга тушлик қилишга тўғри келди. “Лемос зўр, актёрлар гўр” қабалидаги эпизодлардан бирини ёзишга тайёрланаётган эдик. Асарнинг бу сахнаси характерлар тўқнашуви, севги можароларига бой эди. Рақелита Байлей эса мен ҳар доимгидек турли

разилликларни амалга ошириш учун аста-секин хийла-найранг ва маккорлик билан тузоққа туширадиган Хосефина исмли такаббур қиз ролини қойилмақом қилиб ўйнаётганди. Бунақа макр ва хийла, қабоҳат тўла сахналарни ўйлаб топишда режиссёрлар орасида Лемосдан ўтадигани йўқ эди. Бошқалар ижро этган роллар ҳам эгасини топган – ҳамма илҳом билан берилиб ўйнарди. Умуман олганда-ку, ушбу радиоспектакл билан шу пайтгача биз иштирок этган ўн саккизта асар ўртасида қилча фарқ сезилмас – икки томчи сувдек бир-бирига ўхшар эди. Биргаликдаги тушлик ҳамда репетицияни эслаб қолганимнинг сабаби, айти шу куни кичкинтой Мацца Лусиананинг иккинчи мактубини келтириб берганди, бу сафар ҳам пайсалга солмай ўқиб чиқмоқчи бўлдим-да, Анхелита билан Хорхе Фуэнтеслар “Химнасия ва Эстрима” спорт саройидаги ракс чоғида “Ула-ўлгунча севаман”, дея бир-бирига сўз берадиган лавҳани ёзишаётганидан фойдаланиб, ташқарига чиқиб кетдим. Бунақа сахналар аксар томошабинларга жуда ёқар ва қаттиқ таъсир қиларди. Қолаверса, асар қахрамонларини ўзларига менгзаш, ўхшашлик топса беҳад қувониб, бу ҳақда таниш-билишлари билан ўртоқлашиб чарчамайдиган томошабинларга асардан қутилмаган хулосалар чиқаришлари учун имкон яратарди. Ҳеч курса, Лемос ёки Фрейд назарияси бўйича шундай эди.

Мен Лусиананинг “Алмагро кўчасидаги қандолат дўкони ёнида кўришсак”, деган содда ва беғараз таклифига жон-жон деб рози бўлдим. Лекин кетидан ўзининг атай қизил кийиб олиши менга эса “тўрт букланган газета кўтариб олинг, бир-биримизни топиб олиш осон бўлади”, деб ақл ўргатиши ёқмади. Ёш боламанми, бунақа хижжаламаса! Бошқа йўлини тополмагандир-да. Бу ёғига эса ўша мен билган Лусиана – у яна ўша ойнаванд айвонда ўтириб менга мактуб ёзаяпти. Хиёл нарида, ким бўлдиёкан, онасидир-да, эҳтимол отасидир, ўзи бошиданок ёнида кекса одам ўтиргандек кўринарди, бир замонлар қатта оила яшаган, бугунга келиб бўм-бўш хувилаган хоналарда бир ғусса – ё умри бевақт хазон бўлган, ё уйдан бутунлай бош олиб кетган қатта қизининг доғида куйган онанинг унсиз фарёди кезиб юради. Ҳа, ҳа, бу оила чиндан ҳам азадор бўлса керак. “Мабодо боргингиз келмаса ёки боролмасангиз ҳечкиси йўқ, хафа бўлмайман. Аёл бошим билан таклиф мендан чиқмаслиги керак эди, лекин битта нарсани биламанки, – деб ёзарди у комил ишонч билан, Сиз оккўнгил одамсиз, ҳар хил ёмон хаёлларга бормайсиз”. Сўнг сира қутилмаганда мени ҳаяжонлантириб юборувчи мисралар битарди: “Сиз мени бор-йўғи шу иккита мактубим орқали биласиз, мен эса уч йилдирки сизнинг хаёлингиз билан яшайман, ўйнаган ҳар бир ролингизни тинглаб, оппоқ тонларни оттираман, шу ролларингиз орқали сизнинг қандай инсон эканингизни тасаввур қиламан. Мен сизни ижро этган қахрамонларингиз билан ҳеч қачон аралаштириб юбормайман. Зеро, мен учун ҳамиша бирдай – ўзим тасаввур қилган ва қалбимдан жой олган инсон сифатида қоласиз” (бу иккинчи хатни қаерга қўйганим эсимда йўқ. Лекин маъноси ҳам, сўзлари ҳам шундай эди. Биринчи хатни эса, янглишмасам, ўша кезлари ўқиётган китобим Альберто Моравианинг романи ичига солиб қўйгандим, хат ҳалиям жавонда чанг босиб ётган ўша китоб саҳифалари ичида бўлса керак).

Шуларни Лемосга айтиб берсам борми, унинг кўнглида ўша захоти айрилиқ ва ҳижронлардан кейин ошиқ-маъшуқларнинг топишуви билан яқунланадиган сюжет туғилар, бинобарин, Лусиана йигит тасаввур қилгандек бўлиб чиқар ва бу чин севги муҳаббат тантанаси инсон боласини эртанги кун – келажакни олдиндан кўра билгувчи қилиб қўяди, деган ғояни илгари суришга хизмат қилар – бундай ибратли асарларнинг эса “Радио Белграно” да бозори чаққон эди.

Бироқ Лусиана ўттиздан ошган ва мен тасаввур қилган ойнаванд айвонда ўтириб мактуб битаётган нозик аёлга (нима бўлган тақдирда ҳам у

ўта латофатли эди) ўхшамасди. Ёйилган тим қора сочлари хуснига хусн қўшар, айниқса, бехосдан бошини силкитган чоғда шалола сочлари хиёлгагина тўзғиб мавжланар, кўзи тушган одамнинг юраги орзиқиб кетарди. Негадир Лусиананинг афти-ангорини аниқроқ тасаввур қилмаган эканман: мусаффо кўзлари ғамгин бўлса керак, деб ўйлагандим, холос. Қолбуки, ғам-ғуссадан асар ҳам йўқ эди бу кўзларда, соч тутамлари остидан юлдуздек чарақлаган кўзлар кулиб боқарди кишига. Унинг виски ичишга майл билдириши мени ҳайрон қолдирди. Чунки Лемос асарларининг қарийб ҳаммасида севишганлар илк учрашув чоғида фақат чой ичишарди (Бруно билан мен поездда сутли қаҳва ичган эдик) Лусиана аёл боши билан учрашувга таклиф этганидан ҳижолат чекиш тугул, йўлига бўлсин узр сўраб кўйишни лозим топмади. Шунақа вақтларда мен, ҳамиша ўзимни билмаганга олиб, азбаройи мазах қилиб ўтиришни хуш кўрадиган мендек одам бу сафар негадир ўта самимий, эски танишини учратиб қолган кишидек ўзимни хушхол ва эркин сезардим. Боз устига қулинг ўргилсин виски ҳам кайфиятимни чоғ қилиб юборганди. Қисқаси, бундан ортиғини орзу қилиш ношукурликдан бошқа нарса эмас! Одатда, илиқ муносабатлар мана шунақа учрашувлардан бошланади: ҳеч нарсани яширмайсан, бирор нимадан умидвор бўлиб ўтирмайсан, ўз-ўзидан суҳбат мавзуси мен ҳақимда, ўйнаган ролларим, ижрога тайёрланишим ва ҳоказолар ҳақида борди. Ҳар ҳолда актёр деган номим бор. Лусиана ким бўпти, атиги иккита мактуби ва исми Лусиана эканини биламан, холос. Шу боис мактанчоқ экан, деб ўйлаши мумкинлигидан чўчимай турли радиоспектакллардаги ролларим, душманлар тирнокларимни омбур билан суғуриб олишётганларида ғик этмай чидаганларим, тириклай кўмилган шахтёрлар сахнасини яратишдаги сабр-тоқат, куч, илҳом ва маҳоратим буларсиз жонли, таъсирчан, ҳаққоний асарга эришиб бўлмаслиги ҳақида тўлқинланиб ҳикоя қилаётганида ҳам гапларини бўлмай, тинглаб ўтиравердим. Пировард натижада, қийналиб бўлса ҳам, бинафшаранг конвертларга солинган мактублар, ойнаванд айвон ва пишиқ новдалардан тўқилган оромкурсилар таъқибидан қутилиб, аста-секин унинг қиёфаси ҳамда овозига кўникиб борардим. Учрашувимиз ниҳоясида Лусиананинг бир замонлар – ўттизинчи йилларда фортепьяно чалиб юрган ва ҳатто машҳур Пергаминодаги концертларда қатнашган Поли холаси билан биринчи қаватдаги торгина квартирада яшаши маълум бўлди. Буёғига келсак, Лусиана ҳам ўзича тўқиб чиқарган одамнинг хаёлий сиймосини ҳаётдагиси билан таққослаб ўтирган экан. Пировардида, мени баланд бўйли, сочлари жингалак, қўй кўзли деб тасаввур қилганини бўйнига олди. Жингалак соч, деганини эшитиб мен ёқамни ушладим. Чунки биронта спектаклда бунақа кўринишли йигит родини ижро этмагандим. Қаердан олди буни ҳайронман, яна ким билади, Лемос пьесаларни тўлдириб ташлаган бир хил қиёфалар, ҳар қандай пасткашлик ва разилликдан қайтмайдиган одамларининг умумлашма тимсоли сифатида хаёлида вужудга келгандир. Ҳазил тариқасида шу фикримни унга айтган эдим, Лусиана барча персонажларни режиссёр сифатида Лемос қандай қиёфада тақдим этган бўлса, худди шундай тасаввур қилганман, дея эътироз билдирди. Лекин айна чоғда кўп персонажларнинг ҳаммасини бир четга суриб қўйиб, мен билан, овозим билан қолар экан, фақат номаълум сабабларга кўра, мен баланд бўйли ва сочлари жингалак йигит бўлиб туюлганман.

Бруно мени ташлаб кетмаганида Лусианага кўнгил қўймаслигим аниқ эди. Орадан шунча вақт ўтганига қарамай уни ҳануз унута олмасдим. На бирон бир дўстим бор, на маҳрамим – ҳеч кимим йўқ эди. Ҳаётимда пайдо бўлган ана шу бўшлиқни Лусиана ўзи билмаган, эҳтимол, хоҳламаган ҳолда тўлдира бошлаган эди. Мендан фарқли ўларок, у ҳаётида юз берган барча ўзларишларга жуда тез кўникар экан, шу вайдан менинг овозим туфайли, тасаввурида пайдо бўлган новча жингалак соч йигит ўрнига ҳаётда

рўпара келган сочлари силлиқ, Лемоснинг девқомат қахрамонларига қараганда унчалик кўзга ташланмайдиган Тито Балкарселга дарров ўргана қолди. Бир ой кифоя қилди, холос, бу эврилишга. Атиги икки марта қаҳвахонада учрашдик, бир марта меникида. Лусиананинг таровати ҳамда атир ҳидидан мушук жонивор ётсирамади, аксинча, унинг тиззаларига чиқиб ётишни одат қилди. Алоҳа ўзининг “ортикча” эканини сезган лаҳзалардан эътиборан биз бирга ўтирган пайтимизда яқинлашмайдиган бўлди. Поли хола Пергаминодаги синглисиникига кўчиб кетди, энди унинг бу ерда қиладиган иши қолмаганди. Уша ҳафта ичида Лусиана кўч-кўрони билан меникига кўчиб келди, мен унинг жиҳозларини жойлаштиришга кўмаклашар эканман, ойнаванд айвон билан кулранг кўкимтир ёғду етишмаётганини кўриб, юрагимда оғрик турди. Зеро, энди бундай нарсаларни кўриш насиб этмаслигига ақлим етарди. Шунга қарамай ноумид бўлгим келмас эдию, бироқ бир нарсасини йўқотган одамдай ичимга чироқ ёкса ёришмасди. Кўчиб кетаётган куни Поли хола ғамгузорлик билан Лусиананинг ёшлиги, Чикагодаги музлатгичхонага ишга киритиб кўяман, дея уни лақиллатиб, бирдан ғойиб бўлган қаллиғи – Примера Хунтадаги меҳмонхонанинг хўжайинига турмушга чиқиб, бахти очилмагани, беш йил яшаб ажрашиб кетганлари ҳақида ҳикоя қилиб берди. Буларнинг барини Лусианадан эшитган эдим, лекин у бошқачароқ – менинг оғушларим, ликопчада мушукка сут беришлар, ҳар кун кино кўришлар ва эришилган истақлардан иборат янги ҳаётга қадам қўйган Лусиана ҳақида эмас, балки аллақандай ўзга бир аёлнинг ҳаёти ҳақида сўзлаб бергандек бўлувди.

Менимча, “Қонли бошоқлар” радиоспектаклини лентага тушириш ишлари бошланган эди, мен Лусианадан сочини очроқ рангга бўяб олишни илтимос қилдим. Буни у аввал актёрларнинг инжиқлигига йўйди. Агар хоҳласанг ясама соч сотиб оламан, деди у кулиб, сўнг гап қистириб ўтди: дарвоқе, сенга ҳам жингалак соч ярашарди-да. Бир неча кун ўтгач шу хусусида яна гап очган эдим, сенга ёқадими шунақаси, бўпти, менга қора бўладими жигаррангми фарқи йўқ, дея розилик билдирди. Лекин, тўғриси айтганда, Лусиана менинг бу илтимосим актёрларнинг инжиқлиги билан эмас, балки бутунлай бошқа сабаблар: ойнаванд айвон, новдалардан тўкилган оромкурси билан боғлиқ эканини ахийри фаҳмлаган эди... Бу хусусда бошқа сўрамадим, гапимни ерда қолдирмаганидан кўксим тоғдек кўтарилди ва буни ёлғиз қолганларимизда бағримга босиб, сочларидан тўйиб-тўйиб хидлаётган, сийналарини силаб, кўзларидан, юзидан, дудокларидан тўхтовсиз ўпаётган дамларда бот-бот унга эслатдим. Янглишмасам эртасигаёқ – ё эрталаб, ё у бозар-ўчар қилгани отланаётганда мен унинг сочларини иккала кўлим билан йиғиштириб бир тутам қилиб турмақладим-да, сенга мана бунақаси кўпроқ ярашади, дедим чиройли юзига йигитлик ҳаваси билан тикилиб. У ўзини кўзгуга солиб қаради-да индамади, авзойидан гапимга қўшилмагани яққол сезилиб турарди. Буни тушунса бўларди: Лусиана бу русумдаги соч ярашадиган аёллар тоифасига турмасди. Унга ёйилган қора соч кўпроқ ярашарди, лекин бу фикримни очик айтмадим, чунки уни бошқача – илк бор қандалатхона остонасига қадам қўйган кундагидан кўра гўзалроқ кўришни хоҳлардим.

Мен ёзиб олинган спектакллардаги овозимни эшитиб кўриб ҳеч қаноат ҳосил қилмаганман, ижро этдим – иш битдим тамом – нуқта. Узларини салкам актёрларнинг пири, деб ҳисоблайдиган ҳамкасбларим ҳайрон бўлишади, кўйиб берсанг бир замонлар ўйнаган ролларини ҳар куни эшитса! Бу одатимни жуда яхши билишгани учун Лемосдан “Шармисорлик гуллари”ни архивдан олиб бер, деб сўраганимда кўзларини чакчайтириб қаради. У нима учун керак бўлиб қолганини билгиси келиб сўради. Мен талаффузимдаги камчиликларни тузатмоқчиман, деганга ўхшаш бир баҳона айтдим. Бир даста пластинка кўтариб уйга келсам Лусиана ҳам ҳайрон, сабаби у билан ишим тўғрисида бир марта ҳам гаплашмаганман.

Ҳар куни кош қорайди, дегунча тиззасида мушук, менинг овозимни эшитиб ўтиради, бунинг устига ҳар дақиқа олган таассуротларини айтиб чарчамайди. Лемосга нима деган бўлсам, унга ҳам шундай жавоб қилдим, бироқ келтирилган пластинкаларни эшитиш учун патефонни катта хонага олиб чиқдим-да, Лусианага: “Сен ҳам ўтир шу ерда бирга эшитамиз”, деб илтимос қилдим, сўнг чой дамлаб келдим ва қулайроқ бўлсин, деб торшернинг жойини ўзгартирдим. Нима кераги бор, ажабланиб сўради Лусиана, турган жойи яхши эди. Яхши эди, лекин чиरोқ ёруғи Лусиана ўтирган диванга кўпроқ тушар, кўзни қамаштирар даражада ўткир ва ортиқ даражада равшан эди. Ҳолбуки, айтилган лаҳзаларда дераза ойналаридан унинг сочларига, чой қуяётган қўлларига тўғридан-тўғри тушаётган кулранг-кўкимтир окшом ёғдусига нима етсин?! Мени жудаям талтайтириб юборяпсан-да, деди ҳижолат чеккан бўлиб Лусиана, шуям ишми, мени оромкурсига ўтқазиб, ўзинг бир бурчакка бориб олганингни қара.

Мен “Шармисор гуллар”нинг айрим лавҳаларини қўйиб бердим холос, бошидан охиригача эшитадиган бекорчи борми?! Ҳар хил саргузаштлар, можаролар ва фитналарни зўр диққат билан тинглаётган Лусианани зимдан кузатиб ўтириш ҳузур бағишларди. Менинг овозим янграб қолганда у бошини кўтариб жилмаяр, бу билан Прадолар хонадонига тегишли мол-дунёни эгаллаб олиш ниятида ҳар қандай ифлосликдан қайтмаётган Карменситанинг аблаҳ қайноғаси тубанликлари заррача ҳам жаҳлимни чиқармайди, демоқчи бўларди. Ҳолбуки, бутун асар Лемоснинг ғояси билан суғорилган, яъни соф муҳаббат ва адолат тантана қиларди. Мен ўтирган жой ўзимга маъқул эди. (Лусиананинг ёнида бир пиёла чой ичгач, ўша ердан яхши эшитилади, деган важ билан яна жойимга бориб олгандим); шу дақиқаларда мен анчадан бери йўқотган ҳаловатимни қайта топгандек бўлардим. Бу дамлар ҳеч қачон тугамаслигини, ойнаванд айвонни эслатаётган қуёш ботар олдидаги ёғду бир умр деразадан ёғилиб туришини орзу қилар эдим. Табиийки, бунинг иложи йўқ; мен патефонни ўчирдим ва биз пешайвонга чиқдик, лекин аввал Лусиана торшерни ўз жойига кўтариб элиб қўйди, чунки бу ер чиндан ҳам унинг жойи эмасди. Озгина бўлса ҳам, фойдаси тегдими, деб сўради Лусиана қафтимни қўллари орасига олиб беозоргина сиқаркан. Ҳа, албатта, дедим ва нафасим қайтиб кетмаслиги учун ундош ҳарфларни талаффуз этиш, сўздаги нозикликлар ва яна бир балолар ҳақида тушунтирдим. У гапларимни диққат билан тинглади. Фақат битта нарсани – мана шундай ажойиб дақиқаларда бахтимнинг тўла-тўқис бўлмоғи учун менга тўқима оромкурси-ю, хат ёзаётган одамнинг чехрасида, навбатдаги жумлани ёзишдан олдин хаёлга чўмган пайтда зуҳр этувчи ўйчан-ғамусор ифода етишмаётганини очик айтмадим, холос.

“Қонли бошоқлар” спектакли тугашига оз қолди, 2-3 ҳафталардан сўнг мен таътилга чиқардим. Радиодан ҳориб-чарчаб келганимда Лусиана ё китоб ўқиётган ёки мушукни ўйнатаётган бўларди. У доим туғилган кунида совға қилганим гаврондан тўқилган курсида ўтирган бўларди. Бизнинг шарт-шароитимизга булар мос тушмайди, деган эди ўшанда Лусиана фаромушхотирлик билан. “Сенга ёқибдими бас, менга ёққани шу, жуда чиройли муҳими қулай экан. Сен бу оромкурсида ўтирсанг мазза қилсан, айниқса битта яримтага хат ёзаман десанг – роҳатижон”, қўшимча қилдим суюниб. “Ростданам, – гапимни маъқуллаб бош ирғади Лусиана, – Поли холамга хол, аҳвол сўраб, хат ёзаман дейман, бироқ ҳеч ҳафсала қилолмаймаман”.

Кош қорая бошлагани сабабли Лусиана курси билан столни дераза ёнига қўйиб (торшер лампочкасининг ўзгариб қолганини пайқамаслиги аниқ) ўша ерда иш тўқиб ё журнал варақлаб ўтирарди.

Чамаси худди мана шундай ку ҳеч қачон шу лаҳзалардагидек яхши кўрмаганман, доим мана шундай кўришни истардим, дедим. У индамай

менга караб турди-да, бирдан сочларимни тўзғитиб ташлади. Кейин бошини елкамга қўйдию, хаёлчан кулимсиради ва жим бўлиб қолди, шу лаҳзаларда у менинг ёнимда эмас, узоқ-узоқларга кетиб қолгандек эди гўё. Мана шундай сокин оқшом палласида нимани ҳам кутиш мумкин эди Лусианадан?! Зотан ўзи ҳам бинафша конвертларга солинган мактублардаги оддий ва беғубор сўзларга монанд эди ҳозир. Мен билан илк бора қандолат дўкони ёнида учрашган ва бир қадар ўнғайсизланган каби кўзларини олиб қочиб саломлашган чоғда қора сочларининг ўрами диккайган Лусиана-ни кўз олдимга келтиролмай қолдим. Шундан сўнг, ҳарчанд уринмай, ўшандаги, ўша ҳолатдаги бир тутам тикрайган, тўзғиб-мавжланиб кетган қоп-қора сочларини кўз олдимга келтиролмадим. Хотирамда эрталаблари у ёқдан бу ёққа юришдан хузур қиладиган ёки мушук билан боладек ўйнашиб чарчамайдиган, кечки пайт эса мен илоҳийлаштирадиган Лусианага нисбатан юрагимда ишқ ўтини алангалатган баланд бўйли, соғлом ва бахтиёр аёлга ўхшамайдиган тўқима курсида ўтирган аёл тимсоли нақшланиб қолганди.

Эҳтимол мана шулар ҳақида унга айтиб беришим лозим эди. Бирок сира бир қарорга келолмай, иккиланиб юравердим. Назаримда, ёпиғлик қозон ёпиғлиғича қолгани яхши эди. Балким мен ўзимни шунчалар масрур ва некбин ҳис қилаётганим учунми, илгари заррача пайқаманган сирли равишда ҳол сўраб қолишлар, фаромушхотир юришлар, баъзан бир нима ахтаргандек юз-кўзимга узоқ тикилиб қолишлардек янги одатларига аҳамият ҳам бермасдим. Чунки, бу ўша, ойнаванд айвоннинг ғамгин руҳи ва бинафшаранг хушбўй конвертлар исининг тажассуми эди, холос. Иттифоқо ярим кечаси уйғониб кетдим-да ёнимда беозоргина ухлаб ётган Лусианага караб туриб, унга эришмоқ, унинг муҳаббатини қозонмоқ учун нечоғлик қийналганларим, не-не ҳийла ва тасодифларни ўйлаб топганларим ҳақида бошдан-оёқ айтиб бериш вақти келганини ҳис қилдим. Мен бундай қилолмадим: чунки Лусиана ухлаётганди, сўнг уйғониб кетди, сешанба кuni кинога боришимиз керак эди. Таътил даврида эса сафарга чиқиш ниятида саёхатбоп машина кидиришимиз керак бўлди, кунлар жуда тез, ҳеч қандай из қолдирмас, ёлғиз кўкимтир кулранг ёғду, новдалардан тўкилган оромкурсида ўтирган Лусиананинг зебо қадди-қоматини рўйи-равшан кўрсатаётган бир тутамгина оқшом чоғи кино кадрларидек секин ўтаётган дамлардагина бунга имкон туғиларди. Энди у мен билан камдан-кам гаплашар, ўшанда ҳам бир нимани излаётгандек қайта-қайта юз-кўзимга тикилиб қолар, мана шу қилиғи тўғриси айтиш, мен учун жигарранг сочлар ва ойнаванд айвонда тўкилиб ётган кулранг ёғду нимани билдиражагини тушунтириш хоҳишини сўндирар эди. Хуллас, айтолмадим. Иттифоқо, иш тартиби ўзгариб қолди-ю, шу баҳонада чошгоҳга яқин шаҳар марказига боришимга тўғри келди. Тасодифни қарангки, мен Лусианани кўриб қолдим. У меҳмонхона эшигидан ёнида бир йигит билан чиқиб келарди. Ростини танимабман, ёнидаги норғул йигитни кўлтиклаб олгани, йигит эса унинг синчалоғидан эркалаб ўпиб қўйиши учун энгашганида жингалак сочлари Лусиананинг жигарранг сочларига чирмашиб кетаётганини кўриб, ҳеч нарсани тушунмасамда, гап нимада эканлигини фаҳмладим.

*Рус тилидан
Олим ОТАХОН таржималари*

Рауф ПАРФИ
(1943 – 2005)

ЖАҲОН АДАБИЁТИ
137

ТУТАШ ТУЙҒУЛАР

“Устоз таржимонлар” рукнида биз бу гал мурожаат қилаётган адиб аввало дилбар ва нуктадон шоир, шу баробарда ажойиб ва мохир таржимон сифатида адабиётимизда ўчмас из қолдирди. Ўзбекистон халқ шоири Рауф Парфи ўзининг ўтли, теран фалсафий шеърляти билан халқимиз маънавиятини юксалтиришга бекиёс хисса қўшган бўлса, турли халқлар шеърлятидан қилган таржималари билан эса ўзбек ўқувчиларини жаҳон халқлари маданияти, адабиёти ва шеърлят дурдоналаридан баҳраманд қилди, адабиётлар ўртасидаги алоқаларни янада мустаҳкамлади. У дунё адабиётининг дурдона асарларидан Байроннинг “Манфред” драмасини, Нозим Ҳикматнинг “Инсон манзаралари” асарини, Карло Каладзенинг “Денгиз хаёллари” тўпламини, А.Т. Твардовскийнинг “Хотира хукуки” достони Энвер Селеметнинг “Олтин болта” китоби ва бошқа кўплаб асарларни таржима қилган.

Бу гал эса сеvimли адибимиз кутилмаган қиёфада – драматургик жанрда ёзилган ҳикоя таржимони сифатида кўз олдимизда гавдаланмоқда. Албатта, яхши асар – у қайси тилда, қайси жанрда ёзилмасин – ўзининг инсонпарварлик хусусиятлари, ёзувчининг қандай муаммоларни қозоғга мухрлаганлиги билан кадрланади, ўқувчининг диққатини тортади, ўқилади. Қуйида эътиборингизга ҳавола этилаётган америкалик машҳур адиб Уильям Сарояннинг “Ҳой, ким бор?” деб номланган драматик ҳикояси ҳам ана шундай хусусиятлари ила шоиримизда таржима қилиш иштиёқини, туйғудошликни уйғотган бўлса, ажаб эмас.

Уильям Сароян (1908 – 1981) – Америкага кўчиб келган арман муҳожирини оиласида туғилган. “Учаётган трапециядаги шоввоз йигит” (1934), “Ёш болалар” (1937), “Менинг исмим Арам” (1940), “Бутун дунё” (1956) каби новеллалар тўпламларининг, “Инсоний комедия” (1943), “Весла Жексоннинг саргузаштлари” (1946), “Онажоним, сизни севаман” (1956), “Ҳаддингиздан ошманг, дадажон” (1957) романларининг, кўплаб пьеса, автобиографик асарларнинг муаллифи.

Уильям САРОЯН

ҲЕЙ, КИМ БОР?

Ҳекка бир қасабанинг кичик турмаси. Камерадаги йигит қошиқ билан полни оҳиста тақиллатади. Бир муддат гўё телеграфда ненидир уза-таётгандек овоз беради, ўрнидан туриб, камера бўйлаб юра бошлайди. Камера ўртасида дафъатан тўхтаб, жим қотади. Афтидан ярадор бошини авайлаб ушлаб кўради. Атрофга аланглайди, кейин бақиради.

Й и г и т. Ҳей ким бор? Ким бор?!

Сукут.

Ҳей, жавоб бер, кимдир борми?

Узоқ сукут.

Ҳей, ким бор?!

Бир қизнинг гоят оҳангдор ва нозик овози эшитилади.

О в о з. Ҳе-ей!

Й и г и т. Кейти, бу сенмисан?

О в о з. Йўқ. Мен Эмилиман.

Й и г и т. Ким дейсан? (*Сабрсиз оҳангда*) Ҳей, эшитяпсанми?

О в о з. Эмили!

Й и г и т. Қанақа Эмили? Мен ҳеч қандай Эмилини танимайман. Бундан уч йил бурун Салинасда Сэмнинг қаҳвахонасида учратганим... ўша қиз эмасмисан?

О в о з. Йўқ, мен бу ерда ошпаз ўрниданман. Ошпазман. Салинасда ҳеч қачон бўлмаганман. Мен унинг қаерда эканини ҳам билмайман, ҳатто.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Й и г и т. Ошпазман, дегин.
 О в о з. Ҳа.
 Й и г и т. Сен нима тайёрлайсан ўзи... бирор егуликми?
 О в о з. Нимани буюришса, шунга тайёрлайман. *(Сукут)* Зерикдингми у ерда?
 Й и г и т. Бўридай увилласам дейман. Бўкиришимни эшитяпсанми? Ҳей, ким бор?!

О в о з. Кимни чақиряпсан?
 Й и г и т. Кимни ҳам чақирардим, умуман. Ҳаммани эшлашга ҳаракат қилдим, кимга хат ёзсам экан, деб, йўқ, ҳеч кимни эслай олмадим.
 О в о з. Кейти-чи?
 Й и г и т. Ҳеч қандай Кейтини билмайман.
 О в о з. “Сен Кейти эмасмисан?” деб ўзинг сўрадинг-ку.
 Й и г и т. Чиройли исм-да Кейти. Бу исм менга жуда-жуда ёқади. Аммо бундай исмли қизни ҳеч қачон учратмадим.
 О в о з. Мен биламан бундай исмли қизни.
 Й и г и т. Нахотки?! Ўзи қандай у қиз? Баланд бўйлими, кичкинами?
 О в о з. Кичкина.
 Й и г и т. Ҳей, эшитяпсанми? Ўзинг қанақа қизсан?
 О в о з. Қайдан билай мен?
 Й и г и т. Ҳеч ким сенга айтмаганими? Бирор кимса гапирмаганми бу хусусда?
 О в о з. Нима хусусида?
 Й и г и т. Ўзинг биласан-ку? Гапирмаганми?
 О в о з. Йўқ, гапирмаган.
 Й и г и т. Воҳ, галварслар-э, нахот шунчалик бўлсалар-а? Овозингдан билиб турибман – сен кетворган қизсан.
 О в о з. Балки шундайдир, балки унчалик эмасдир.
 Й и г и т. Мен ҳам ҳеч қачон янглишмаганман.
 О в о з. Жа, кўриниб турибди. Шунинг учун ҳам турмада ўтирибсан.
 Й и г и т. Энди, бу – янглишмовчилик.
 О в о з. Айтишларича, бировни зўрлаганмишсан.
 Й и г и т. Бўлмағур гап, уйдирма бу!
 О в о з. Бўлмағур гап, аммо худди бўлгандек.
 Й и г и т. Тентаклар.
 О в о з. Ҳа, омадинг келибди... Кўрқяпсанми?
 Й и г и т. Худо ҳақки, жудаям *(Дафъатан)* Ҳей, ким бор?!...
 О в о з. Нега ҳадеб бақираверасан?
 Й и г и т. Сиқилиб кетдим. Бўридай улагим келяпти. *(Чўзиб)* Ҳе-ей, жавоб бер, ким бор?..

Ён атрофдаги панжара эшик олдида қиз пайдо бўлади. Одми кўйлақда, соддагина бир қиз.

Қ и з. Мен ҳам жуда зерикдим, жуда.
 Й и г и т. *(Айланиб унга боқаркан)* Нахотки? Алдамаяпсанми? Зерикарлими сенга ҳам бу ғаддор муҳит?
 Қ и з. Менинг ҳам бўридай улагим келяпти.
 Й и г и т. Кимни соғиниб зерикапсан?
 Қ и з. Билмайман.
 Й и г и т. Мен ҳам билмайман. Мана бундай кавакка тиқиб қўйганларидан кейин таниш қизларингни ҳамда танишга улгурмаган қизларингни эсласанг, янада зерикарли бўларкан.
 Қ и з. Тушунарли, нимасини айтасан.
 Й и г и т. Оҳ, нақадар аянчли! *(Сукут)* Сен гўзал қизсан, билсанми ўзинг?
 Қ и з. Валдирама!
 Й и г и т. Йўқ, валдираётганим йўқ. Гўзалсан, ҳатто аҳмоққа ҳам кўриниб турибди. Сен, эҳтимол, бу ёруғ дунёда энг гўзал қизсан.
 Қ и з. Мен мутлақо унақа эмасман, сен бунга яхши билиб турибсан.
 Й и г и т. Йўқ, сен шундайсан. Мен сендан чиройлироғини ҳали шунча дунё кезиб кўрганам йўқ. Техасда омадим юришиб кетишини билардим.

Қ и з. Омад? Сен ахир турмадасан. Бу ерда сенга тишларини қайраб турганларнинг ҳисоби йўқ.

Й и г и т. Бўлмаган гап. Чиқиб кетаман!

Қ и з. Ким билади, дейсан.

Й и г и т. Йўқ, ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Бугундан бошлаб.

Қ и з. Нега энди бугундан бошлаб?

Й и г и т. Яъни, сени кўргандан бошлаб. Энди мен ниманинг кадрига етишим кераклигини биламан. Шу пайтгача ҳаммасига тупурардим, унақасига ҳам, бунақасига ҳам. Чарчадим. *(Сукут)* Бирор ишнинг калавасини тополмасдан чарчадим, сира қўлга киритолмадим. Ҳозир эса чарчоқни ҳам унутиб қўйдим. *(Кутилмаганда)* Ҳей, кимдир борми, эшитмаяпсанми?

Қ и з. Э-э, яна кимни чақиряпсан?

Й и г и т. Сени.

Қ и з. Мен шу ерданман-ку.

Й и г и т. Биламан. *(Бақирди)* Ҳей, эшитяпсанми?

Қ и з. Ҳей, эшитяпман!

Й и г и т. А-ҳа, сенмисан, малагим! *(Сукут)* Мен сенга уйлансам дейман. Мен сен билан кетишни хоҳлайман. Мен сени Сан-Францискога ўзим билан олиб кетаман. Мен энди тирилдим. Шундай пул ишлай-ки! Уларни эҳтиёт қилиб сарфлашни ўрганаман. Пулимиз гарам-гарам бўлади.

Қ и з. Йўғ-э?

Й и г и т. Ҳа-да. Исминг нима эди?

Қ и з. Эмили.

Й и г и т. Буни биламан. Давоми?

Қ и з. Худо ҳаққи рост. Мени шундай аташади. Эмили Смит.

Й и г и т. Сен бу дунёдаги энг ғаройиб қизсан, биласанми?

Қ и з. Нима учун?

Й и г и т. Нима учунлигини билмайману, лекин шундайсан, вассалом. Қаерда туғилгансан?

Қ и з. Матодорда, Техасда.

Й и г и т. Матодоринг қаерда?

Қ и з. Шу ернинг ўзида.

Й и г и т. Ие, бу ер Матодорми?

Қ и з. Ҳа, бу ер Матодор. Сени Вилингдан олиб келишди.

Й и г и т. Қизик, мен Вилингда эдимми?

Қ и з. Нима, сен қайси шаҳардалигингни билмаганмидинг?

Й и г и т. Ҳамма шаҳарлар бир гўр. Ҳеч фарқи йўқ бир-биридан. Вилинг бу ердан узокми?

Қ и з. Ўн олтими, ўн етими миль нарида. Қаерга олиб кетаётганларини билмасмидинг?

Й и г и т. Ҳушдан кетиб, тахта бўлиб қолсам, қандай қилиб билайин. Кимдир бошимга кўрғошин қувур биланми ёки шунга ўхшаш нарса биланми туширганини илғайман. Нима учун шундай қилдийкин-а?

Қ и з. Зўрлаганинг учун. Улар шунақа дейишди.

Й и г и т. Қип-қизил бўхтон! *(Саросималаниб, ўзига-ўзи)* У мендан пул талаб қилди.

Қ и з. Пул?

Й и г и т. Ҳа-да. Омадсизлигимни синдираман, деб бир шалақ қасабадан бошқасига сарсон-саргардон югурсанг-елсанг, бирор меҳрибон учрармикан деб қакшасанг-у, мана сенга. У аёл пул талаб қилса. Мен унга ҳам ҳаёт зерикарли экан, деб ўйлабман.

Қ и з. Эҳтимол, чиндан ҳам шундайдир?

Й и г и т. У шунчаки, у аёл анақалардан...

Қ и з. Шу воқеа бўлмасайди, мен сен билан учрашмас эдим.

Й и г и т. Ким билади дейсан, балки, бу тарафларга йўлим тушарди, балки, шаҳарнинг қаеридадир сени учратардим. Мен сени дарров таниб олардим!

Қ и з. Йўғ-э!

Й и г и т. Гап тамом, вассалом, бир қарашда таниб олардим.

Қ и з. Хўп, кейин-чи?

Й и г и т. Кейин нима бўларди, сен меники бўлардинг.

Қ и з. Ростанми?

Й и г и т. Худо ҳаққи, ҳа, меники бўлардинг!

Қ и з. Сен бу гапларни турмада ўтирганинг учунгина гапиряпсан.

Й и г и т. Мутлақо ундаймас. Бас, нарсаларингни йиғиштириб, мени кут. Биз бу ердан тўппа-тўғри Сан-Францискога қочамиз.

Қ и з. Сен шунчаки ёлғизсан, шундан бари нарса зерикарли туюляпти сенга.

Й и г и т. Мен учун ҳаёт доим зерикарли, бутун умрим зерикарли ўтди, бу дардга дармон йўқ. Лекин биз бирга бўлсак, сен ва мен шундай яшаймизки, ортиғи ортиқ. Сен менга омад келтирасан. Мен биламан.

Қ и з. Нима учун сен ҳамиша омадни кувиб яшашинг керак?

Й и г и т. Мен болалиқдан қиморбозман. Меҳнат-пеҳнат деганини билмайман. Мен ё омадни кутишим керак ёки... умуман ҳеч нарсага ярамайман. Охирги йилларда омад менга кулиб боқмади. Икки йил у девордан бу деворга бошимни урдим. Бўлмади. Омадсизликни кўр, шу разил Вилингга тушиб қолибман. Омадсизлик ўзимнинг кўланкамдек доим таъқиб қилади мени. Шунинг учун ҳам бу ердан, шунинг учун ҳам калламни ёришларига оз қолди. Аниқ, бу ўша даюс чолнинг қўли.

Қ и з. Ўша хотиннинг отасими?

Й и г и т. Йўқ, эри. Агар шунақа қичима аёл менинг хотиним бўлганда, аллақачон жарга ирғитворган бўлардим.

Қ и з. Агар мен сен билан бирга бўлсам, ишларинг юришиб кетади, деб ўйлайсанми?

Й и г и т. Бўлмасам-чи, албатта! Кўча-кўйларда итдай санкиб, бировларга анқайишнинг нимаси яхши? Доим ёнингда кимингдир бўлса, киш совуғида, ҳаммаёқ гуллаб-яшнаган баҳорда, иссиқ ёзда, бемалол чўмилишинг мумкин, қандай яхши: йилнинг тўрт фаслида, ёмғирда, ҳамма вақт, то ўлгунча одамнинг ёнида юрадиган кимидир бўлиши керак. Узок йиллар қадрлай оладиган одаминг бўлса, ёмонлигингни билиб турса-да, сени, барибир, севадиган одаминг бўлса. Биламан, мен яхши одам эмасман, лекин нима қилай, иложим қанча, қўлимдан нимаям келарди. Агар сен мен билан бирга кетсанг, мен яхши одам бўлардим. Тентакликни йиғиштирардим. Биласан-ку, ёнингда пулинг борми, энди сен тентак бўлолмайсан, энди сен сипо бир одамсан, чунки энди сенинг номингдан пулинг гапирди. Менда жарақ-жарақ пул, сен эса дунёда энг гўзал, энг доно қиз бўласан. Биз иккимиз Сан-Франциско бўйлаб қўлтиқлашиб, мағрур сайр қилиб юрамиз. Ҳамма бизга анграйиб қарайди.

Қ и з. Нахотки анграйиб қарашса?

Й и г и т. Бўлмасам-чи! Мен кийиниб олишга улгурсам бўлди, қўлтиғингдан оламан-да, Кейти, кўрасан ўзинг уларнинг анграйишларини. Чиндан-да қараса карагудек.

Қ и з. Кейти?!

Й и г и т. Ҳа, энди бу исм сеники. Сен Кейти деб атайдиганим биринчи қиз бўлдинг. Бу исмни сен учун асраб келдим. Ёкадими?

Қ и з. Ёкади.

Й и г и т. Мен қачондан буён бу ердан?

Қ и з. Ўтган кечадан бери. Эрталабгача ўрнингдан қимирламадинг.

Й и г и т. Соат неча? Тўққиз бўлгандир?

Қ и з. Ўн.

Й и г и т. Бу сассиқ камеранинг калити сенда борми?

Қ и з. Йўқ. Калитни менга ишонишмайди.

Й и г и т. Лекин сен топиб келишинг мумкинми уни?

Қ и з. Йўқ.

Й и г и т. Ҳаракат қилиб кўрсанг-чи!?

Қ и з. Мени калитга яқин йўлатишмайди. Агар турмага аристонлар келса, фақат пишириқ тайёрлайман, супураман, шунга ўхшаш юмушлар.

Й и г и т. Гап бундай, мен бу ердан чиқиб кетишим керак. Бу дўконнинг эгасини танийсанми?

Қ и з. Танийман, лекин сени қўйиб юбормайди. Айтишларича, сени бошқа шаҳарга ўтказишар экан.

Й и г и т. Нега энди?

Қ и з. Қўркишади.

Й и г и т. Нега қўрқадилар, нимадан?

Қ и з. Тунда бу ерга Вилингдан одамлар келиб, турмага бостириб киришларидан қўркишади.

Й и г и т. Ана холос! Нима керак ўзи уларга?

Қ и з. Нима кераклигини гўё билмайсан-а?

Й и г и т. Ҳа-а, биламан.

Қ и з. Қўрқяпсанми?

Й и г и т. Албатта, қўрқяпман... Энг даҳшатлиси – нимадан қўрқаётганингни билмаслик! Агар одамлар тентак бўлмаса, баҳслашишинг мумкин. Тентаклар билан баҳслашиб бўлмайди, улар фақат ўзлариникини ушлаб оладилар. Бу ердан кетишимга ёрдам бер!

Қ и з. Қандай килиб?

Й и г и т. Калит кимда бўлса, ўшани топ, у билан суҳбатлашишни хоҳлаётганимни айт.

Қ и з. У уйга кетган. Ҳаммалари кетган.

Й и г и т. Бундан чикди, бу ерда бир ўзим эканман-да.

Қ и з. Шундай... агар мени ҳисобга олмаса.

Й и г и т. Нега бундай? Нима учун? Наҳотки бу ерда ҳеч ким қолмаса?

Қ и з. Кечаси ҳамма уйига кетади. Мен ҳам у ёқ-бу ёқни йиғиштириб, кетишим керак эди. Бугун тутилиб қолдим.

Й и г и т. Нега?

Қ и з. Сен билан гаплашай дедим.

Й и г и т. Нима ҳақда?

Қ и з. Билмадим... Оқшом сенга қараб турдим. Сен тушингда гапирдинг. Мен сенга ёқиб қолганимни англадим. Сен ўзингга келганингдан кейин ҳам мени ёқтириб қолишингни сира ўйламаган эдим.

Й и г и т. Наҳотки? Нега?

Қ и з. Билмадим.

Й и г и т. Сен чиндан-да малаксан.

Қ и з. Ҳеч ким мен билан гаплашмаган. Бари шаҳар йигитлари... улар... *(Жим бўлади)*

Й и г и т. Нима улар? *(Сукут)* Улар нима, ахир? Гапир, гапир.

Қ и з. Устимдан кулишади.

Й и г и т. Сенинг устингдан-а?! Галварслар! Эҳ, нимани тушунарди улар! Бор, йиғиштириб ортингга қайт. Мен сени Сан-Францискога олиб кетаман. Ёшинг нечада?

Қ и з. Ў, мен аллақачон катта қизман.

Й и г и т. Ёшинг нечада, фақат алдама.

Қ и з. Ўн еттида.

Й и г и т. Майли, ота-онангни олиб кел. Кетиш олдидан никоҳдан ўтамиз.

Қ и з. Улар мени қўйиб юбормайдилар.

Й и г и т. Нима учун?

Қ и з. Билмайман. Лекин қўйиб юборишмайди, аниқ қўйиб юборишмайди.

Й и г и т. Отангга айт, ўжарлик қилмасин. Тушундингми? У фермер эмасми?

Қ и з. Йўқ, ҳеч киммас. Уни қаердадир майиб қилганлари учун нафақа тўлайдилар. Унинг ёнбоши оғрийди. Билмадим, у ерда нима жойлашган.

Й и г и т. Муғомбир у, билдингми? Аммо сени бу ердан барибир олиб кетаман.

Қ и з. Ишлаган пулимни ҳам юлиб олади.

Й и г и т. Ҳаққи йўқ!

Қ и з. Биламан, лекин у тортиб-юлиб олади.

Й и г и т. *(Ўзича)* Шундайин қасабада туғилганингни қара, яна устига устак гўрсўхта отангдан ўргилдим!

Қ и з. Баъзида унга раҳмим келади.

Й и г и т. Раҳминг келмай қўяқолсин. *(Бармогини маънодор қўтаради)* Отанг билан бир нарса қилиб келишиб оларман. Икки-учта илмилик сўз топаман унинг учун.

Қ и з. Кўриниб турибди.
 Й и г и т. (*Дафъатан*) Хей, кимдир борми?! Эҳ, агар сен анави калитли меровни олиб келиб, мени бу ердан чиқариб юборганингда эди...
 Қ и з. Ахир кўлимдан келмайди-ку!
 Й и г и т. Нима учун?
 Қ и з. Мен билан бу ерда ҳисоблашишмайди. Ҳаммаси бўлиб оладиганим – кунига эллик цент, баъзи кунлар ўн икки соатлаб ишлайман. Мен билан ҳисоблашишмайди
 Й и г и т. Қанча тўлашади дединг?
 Қ и з. Эллик цент.
 Й и г и т. (*Атрофга олазarak қараб*) Эшитяпсизми?! Сенга бир боқишлари учун ҳақ тўлашлари керак. Сен нафас олаётган ҳаводан нафас олаётганлари учун тўлашлари керак. Тушунмайман! Тушунмайман, наҳотки бунинг охири бўлмаса!
 Бу ердан кутқар мени, Кейти. Мен кўрқяпман.
 Қ и з. Нима қилишимни билмайман. Дарвозани синдира оларман, балки.
 Й и г и т. Кучинг етмайди. Тўкмоқ йўқми бу ерда? Ёки шунга ўхшаган бирор нарса борми?
 Қ и з. Фақат супурги бор. Супургини ҳам қулфлаб қўйишгандир.
 Й и г и т. Бориб кара-чи, бирор нарса топилмасмикин?
 Қ и з. Хўп. (*Кетади*)
 Й и г и т. Хей, кимдир борми?! Хей, ким бор?! (*Сукут*) Хей, эшитяпсанми? (*Сукут*) Турмага ўтказдингми мени?! (*Нафрат билан*) А-а? Одамни зўрлашми?! Дунёда нимаики эзгулик бўлса, борини зўрлаётганлар, эзиб-топтаётганлар – улар! (*Дафъатан*) Хей, кимдир борми! Ким бор!..
 Қ и з. (*Қайтаркан*) Ҳеч ерда ҳеч нарса йўқ. Ҳаммасини қулфлаб кетишган.
 Й и г и т. Эҳтимол, сигарет бордир?
 Қ и з. Ҳамма ғаладонларни, ҳамма жовонларни қулфлаб кетишган. Ҳаммасини.
 Й и г и т. Жуда чекким келяпти!
 Қ и з. Бирор жойдан бирор қути топсам бўлар. Менимча, дорихона ҳали очик бўлса керак. Бу ердан бир миль нарида.
 Й и г и т. Бир миль?.. Бунча узоқ қолишни истамайман.
 Қ и з. Югуриб бориб, югуриб қайтишим мумкин.
 Й и г и т. Ер юзида энг ажойиб қизсан сен!
 Қ и з. Қанақасидан олайн?
 Й и г и т. Қанақаси бўлса ҳам майли – “Честердоилд”, “Кэмел” ёки “Лакки Страйк”, ҳар қанақасиям бўлаверади!
 Қ и з. Ҳозир. (*Югуришига шайланади*)
 Й и г и т. Пул-чи, пул?
 Қ и з. Менда бироз бор. Чорак доллар яшириб қўйгандим. Бутун йўл бўйлаб югураман. (*Кетиши учун қайрилади*)
 Й и г и т. Тўхта!
 Қ и з. (*Унга яқинлашади*) Нима гап?
 Й и г и т. Кўлингни бер. (*Қизнинг қўлларини ушлаб, унга қулиб қарайди. Кейин лабларига босади.*) Ўлгудек кўрқаман.
 Қ и з. Мен ҳам.
 Й и г и т. Бу Худо урган қасабага ортиқ ҳеч ким келмайди ва сени тополмайди, деб кўрқаман. Атрофингдаги ҳамма нарсага кўникасан, ҳаммаси билан келишиб кетасан, деб кўрқаман. Ҳеч қачон сен Сан-Францискога боролмайсан, сенга анграйиб қарашларини кўролмайсан, деб кўрқаман.
 Қ и з. Ҳа, тўппончани отамдан оламан. Қаерда сақлашини биламан.
 Й и г и т. Ол! Сигаретга тупур!.. Бор кучинг билан югур!

Қиз қочиб кетади. Йигит камера ўртасида узоқ муддат жим қолади.

Қ и з. (*Ортига қайтиб, йиғламсираб.*) Кўрқяпман. Ортиқ сени кўролмайман, деб кўрқяпман. Қайтиб келганимда сен бу ерда бўлмасанг, мен...
 Й и г и т. Хей, эшитяпсанми!
 Қ и з. Шахар бўм-бўш. Бир тирик жон йўқ, фақат шамол ҳасратли увуллайди. Мен шу ерда қоламан. Сени олиб кетишларига йўл қўймайман.

Й и г и т. Эшит, Кейти. Менинг айтганимни қил. Тўппончани ол-да, орқага қайт. Эҳтимол, бу тун улар келмаслар. Эҳтимол, умуман келмаслар. Мен тўппончани яшираман, мени чиқариб юборишгач, қаердан олган бўлсанг, яна жойига қўясан. Кейин биз кетамиз, бўл энди, шошил.

Қ и з. Хўп. *(Сукут)* Мен сенга бир нарса демокчи эдим...

Й и г и т. Қани, айт...

Қ и з. *(Нозли)* Агар келганимда сен бу ерда бўлмасанг, тўппонча бор, уларни нима қилишни ўзим биламан!

Й и г и т. Отишни биласанми?

Қ и з. Биламан.

Й и г и т. Довдирама. *(Бошмоғини ечади, унинг ичидан пул олади.)* Тентак бўлма, эшитяпсанми? Мана бу пул. Саксон доллар. Уни олгин-да, Сан-Францискога жўна. Теваракка қараб, бироз одамбашара бирортасини топ, эшитяпсанми? Келганимда мен бу ерда бўлмасам, тўппончани ташла, тўғри Сан-Францискога бор, менга ваъда бер. Бирорта инсон топилиб қолар.

Қ и з. Мен ҳеч кимни ахтармайман.

Й и г и т. *(Тез, изтироб билан)* Менинг айтганимни қил! Мен сени Сан-Францискода кутаман. Бошмоғимнинг у пойида ҳам нимадир бор. Мен сени Сан-Францискода топиб оламан.

Қ и з. *(Иккиланиб)* Сан-Францискода?

Й и г и т. Ҳа, Сан-Францискода. Бу шаҳар жуда бизбоп-да.

Қ и з. Мен доим катта шаҳарга кетишни хоҳлардим. Лекин қандай қилиб бир ўзим ёлғиз бора оламан?

Й и г и т. Лекин энди сен ёлғиз эмассан, эшитяпсанми?

Қ и з. У қандай шаҳар ўзи, бироз гапириб бер.

Й и г и т. *(Тез, аввал, ҳатто сабрсизлик билан, сўнгра оҳиста-оҳиста, қулим-сираб эслай бошлайди. У сокин ҳикоя қиларкан, қиз йигит томон яқинлашиб боради.)* Аввало, у Тинч океани соҳилида, қаёққа қарама – океан. Намхуш туман ва чағалайлар. Ингичка йўлаклар гоҳ баландга, гоҳ пастга шўнғиётгандек кўринади. Ҳар кеча туманлар ичидан сиреналарнинг увлаши таралади. Лекин биз уларнинг ингроғини эшитмаймиз.

Қ и з. У ерда, Сан-Францискода одамлар бошқачами?

Й и г и т. Ҳамма ерда одамлар бир хил. Қачондир, кимнидир севиб қолсалар, ўзгача бўлиб қоладилар. Фақат севги инсонларни ўзгартира олади. Сан-Францискода эса севишганлар кўп. Бори шу.

Қ и з. Ҳеч қаерда сени ҳеч ким менчалик сева олмайди.

Й и г и т. *(Атрофга шивирлаб.)* Бу сўзларни эшитаркан, инсон ўлимга ҳам тайёр бўлади. Ўлаётиб, барибир, ўзини бахтиёр ҳисоблай олади. Энди шошилишинг керак. Унутма, агар сен қайтиб келганимда, мени бу ерда тополмасанг, билгинки, мен сени Сан-Францискода излаб юрган бўламан.

Қиз йигитга термулади, сўнг тараддудланади, кейин қайрилиб чиқиб кетади. Йигит унинг ортидан таҳликали табассум билан қараб қолади. Дафъатан ўтиради ва қўллари билан юзларини тўсади. Йироқдан автомобилларнинг шовқини эшитилади. Йигит сергакланиб тинглайди, машина эшиклари тарақлаб ёпилади. Ёғоч дарвозага қалит солингани эшитилади. Йўлакда қадам товушлари. Вазмин, эҳтиёткор ва бир вақтнинг ўзида гоят сурбет эркак қиради.

Э р к а к. Мен турма бошлиғи эмасман.

Й и г и т. Хўш, хўш? У ҳолда кимсиз?

Э р к а к. Мен эрман.

Й и г и т. Кимнинг эрисиз?

Э р к а к. Кимнинг эри эканимни ўзинг биласан.

Й и г и т. Буни қаранг-а! *(Эркакка синчковлик билан тикилади.)* Ўтган кеча менинг бошимга урган сиз эмасмисиз?

Э р к а к. Худди ўзиман.

Й и г и т. *(Росмана алам билан)* Одамларнинг бошига уришга қайси шайтон сизга изн берди?

Э р к а к. Хўш, сенга-чи? Қайси шайтоннинг ишини қилдинг, ит!
Й и г и т. *(Бошини ушларкан.)* Сиз бошимни яраладингиз. Одамларнинг бошига уришга ҳаққингиз йўқ.

Э р к а к. *(Қаттиқ ғазаб билан)* Жавоб бер. Қайси шайтоннинг ишини қилдинг?
Й и г и т. Хей, кулоқ солинг, панжара ортида бўлганим учунгина бақираверасизми менга? Эрман, дейсиз, кимнинг эри эканингизни биласизми?

Э р к а к. *(Тўптончасини олади)* Қани, ўчир овозингни!..
Й и г и т. Хай, майли отаверинг... *(Хотиржам)* Бутун бир маросимни бузасиз... Ошноларингиз нима дейди? Уларнинг феълига унча ҳам тўғри келмас, дейман. Ўлган одамни тепгандан не роҳат? *(Эркак тўптончасини яширади.)* Нима қилишингизни менга айтгани келгансиз. Мен гапирмасам ҳам бўлади. Нима қилмоқчилигингизни биламан. Газеталарни ўқиб тураман. Бунақа фитнали ишлар қандай уюштирилишидан хабардорман. Бутун бир оломон бир кишига ташланади ва ур-сур қилади. Ёки шундай эмасми? Кийимларини йиртиб-юлқиб, сўнг тепа бошлайдилар. Ёки шундай эмасми? Аёллар ва болалар атрофда тўпланиб, мўлтираб томоша қиладилар. Хўш, ундай эмасми? Менга қаранг, сиз бу маросимни бошлашдан аввал ичимдаги баъзи гапларни бир тўкиб солай. Сиз даҳшатли равишда ҳақоратлангансиз. Қандайдир бир бегона сизнинг покиза, бегуноҳ, оқила хотинингизни масхара қилиш учун шаҳрингизга келибди. Сиз унинг адабини бериб қўйишингиз керак, албатта. Сиз оиланинг муқаддас ўчоғини муҳофаза қиласиз, ахир. *(Дафъатан)* Хей, сиз, эшитинг! Мен уни сизнинг хотинингиз эканини мутлақо билмаганман, мен у аёл кимнингдир хотини эканини билмаганман...

Э р к а к. Ёлғон!
Й и г и т. Ёлғон гапирган пайтларим бўлган, лекин ҳозир эмас. Эшитасизми, нима иш ўтганини айтиб берсам?

(Эркак жавоб бермайди.)
Майли, бутун ҳақиқатни сизга айтиб бераман, менга Худонинг ўзи гувоҳ. Мен у билан барда танишдим. У менинг ёнимга келиб ўтирди. Бўш жойлар оғзини очиб ётса-да, у барибир, менинг ёнимга келиб ўтирди. Кимдир радиолога танга ташлади. “Нью-Сан-Антонио” – бир эркакнинг товушини тинглаяпман. Аёл бу қўшиқ ҳақида ҳикоя қиларди, мен бўлсам буфетчи билан гаплашяпти, деб ўйлабман. Йўқ, қарасам, буфетчи унга жавоб бермаяпти. Шундай қилиб мен жавоб бердим, мана шундай танишдик. Мутлақо унақа нарса ҳаёлимга ҳам келгани йўқ. Бирга очик ҳавога чиқдик. Эшитган биринчи сўзим “Мен шу ерда яшайман”, дегани бўлди.

Э р к а к. Ёлғон гапиряпсан, ит.
Й и г и т. Ахир ҳақиқатни билишни истайсиз-ку.
(Эркак жавоб бермайди.)

Хай майли. Шундай, у мени уйга таклиф қилди. Балки, унинг ҳаёли бошқа бўлган. Балки, бўлмаган. Менга нима! Менга барибир. Балки, унинг кўнгли бир нарса тусар, балки, бошқа нарсадир. Кирсам кирибман-да, деб ўйладим.

Э р к а к. Ёлғон! Итнинг ёлғон гапиришини қара!
Й и г и т. Мен ҳақиқатни айтяпман. Эҳтимол, хотинингиз дўстлари билан шу ердадир? Чақиринг. Менинг унга ҳам, сизга ҳам адоватим йўқ. Чақиринг, ўзингиз сўроқланг. *(Сукут)* Сиз уни севасизми?

(Эркак жавоб бермайди.)
Ҳа-а, ишлар чаток...

Э р к а к. Нима деяпсан?
Й и г и т. Фаҳмимча, бу ҳолат биринчи марта бўлганга ўхшамайди.

Э р к а к. *(Шошилиб.)* Э-э, ўчир овозингни!
Й и г и т. Хей, сиз номусли эр, ўзингиз ҳам биласиз. Доим билгансиз, фақат ошноларингиздан кўрқасиз. Бўлган гап шу. У мендан пул талаб қилди. Мана унга нима керак эди. Агар унга пул берганимда, бу ерда ўтирмаган бўлардим.

Э р к а к. *(Оғир)* Қанча талаб қилди?
Й и г и т. Қанча, деб сўрамадим ҳам. Мен, шунчаки бу аёл билан танишиб янглишганимни билдирмадим. У, агар пул бермасам, жанжал кўтаришини айтди. Пачақилашиб ўтиришни ёмон кўраман, унинг устига дўқ-пўписаниям ёқтирмайман. Чаппараста қилиб сўқдим. Бир вақт қарасам, худди сўйилган чўчкадай бўкириб,

уйдан ташқарига отилди. (Сукут) Энди бориб айтинг, бошқа турмага ўтказсинлар, сиз эса уйингизга бориб керакли нарсаларингизни олинг-да, ташланг бу хотинни. Сиз яхши одамсиз. Фақат ошноларингиздан кўрқасиз, холос.

Эркак яна тўппончасини олади. Даҳшат талвасасида. Йигит томон бир қадам ташлайди ва уч бора ўқ узиб, ташқарига отилади.

Й и г и т. Ҳей, ким бор? (Чўккалаб қолади.)

Қ и з. Кўча томон тўла оломон – эркаклар, аёллар болалари билан. Айланиб ўтишга тўғри келди, деразадан тушдим. Тўппончани тополмадим. Ҳамма ёқни титиб чикдим, барибир топилмади. Сенга нима бўлди?!

Й и г и т. Ҳеч нарса... ҳеч нарса... ҳаммаси жойида... менга қара, Кейти! Бу ердан тез кет. Қандай келган бўлсанг, шундай тез кет – югур! Бор кучинг билан югур, бутун кеча югур. Бошқа шаҳарга коч, у ердан поездга ўтир. Эшитяпсанми?

Қ и з. Нима бўлди сенга?

Й и г и т. Кет, бу ердан кет! Қайси поезд бўлса-да, ўтириб кет. Сан-Францискога кейин борасан!

Қ и з. (Фарёдини ютиб) Мен сенсиз ҳеч қаерга бормайман.

Й и г и т. Менинг иложим йўқ. Бу ерда нимадир бўлди... (Қизга қарайди.) Мен сени Сан-Францискода топиб оламан, Кейти, чунки мен сени севаман. Бошмоғимнинг наригисида сен учун пул бор. Агар пулинг бўлса, ҳар нарсага кодир бўласан. (Юзтубан йиқилади.)

Қиз унинг ёнида туриб унсиз йиғлайди, кейин чеккага ўтади. Дафъатан йиғидан тўхтабди. Тинглай бошлайди. Оломон шовқини. Икки ўртоғи билан эркак кириб келади. Улар қизни пайқамайдилар.

Э р к а к. Мана у, итнинг боласи!

И к к и н ч и с и. (Кескин) Бас! Эшикни оч, Гарри!

Учинчи эркак камеранинг панжара эшигини ланг очиб юборади.

А ё л. (Шошиб киради.) Қани у? Мен кўрмоқчиман. У ўлдими? (Жасадга қарайди, шу вақт эркаклар майитни ағдарадилар.) Бу ўша. (Сукут) Ҳа, бу худди ўша.

Э р к а к. (Аёлга нафрат билан қарайди, кейин секин жасадга назар ташлайди.) Бас энди. Тугатиш керак.

У ч и н ч и с и. Тўғри айтасан, Жорж. Ёрдам бервор, Гарри.

Жасадни кўтарадилар.

Қ и з. (Шиддатли ҳайқариқ билан.) Шу ерда қолдиринг уни!

Э р к а к. Буниси нима бало?

И к к и н ч и с и. Сен нима қияпсан бу ерда? Нега ҳамма билан кўчада эмассан?

Қ и з. Уни шу ерда қолдиринг! Йўқол! (Уларга ташланади.)

А ё л. Қаранг-а!.. Сен ўзи нима бало қилмоқчисан?

Қ и з. Қўйворинг! Уни олиб кетишга ҳаққингиз йўқ.

А ё л. Тавба! Нима деяпти бу шарманда?! (Қизнинг юзларига уради, ерга отади.) Бу шаллақини қаранг-а.

Жасадни олиб чиқадилар.

Қ и з. (Энди йиғламасдан, секин ўрнидан туради, атрофга аланглайди ва тўғрига қараб шивирлайди.) Ҳей, ким бор?! Ким бор???

Рус тилидан
Рауф ПАРФИ таржимаси

Пауло КОЭЛО

Мактуб¹

(Битик)

Не Чик² хотирасига

“Мактуб” – бу “ёзилган” демакдир. Араблар безовталаниб, “Бу унчалик тўғри таржима эмас», дейдилар, холбуки, ҳақиқатдан ҳам барча нарса аллақачон ёзиб бўлинган, Худо меҳрибончилик билан бизга ёрдам бериш учунгина уларни ёзган.

Дарҳақиқат, “Мактуб”га лугатларда “ёзилган”, “буюрилган”, “тақдирда белгиланган”, “хат” маънолари берилади. Бу маъноларнинг барчасини муаллиф тақдир битиги экани билан изоҳламоқда. Тақдир битиги эса ҳар бир фалсафий дунёқараш, айниқса, диний тасаввурларда ўзига хос тарзда акс этади. Тақдир диний фалсафанинг нозик ва сирли, айни чоғда, жозибали жиҳати экани барчага маълум. Бу масалани англаш жуда мураккаб, шу сабабдан айни мана шу масалада баҳс ва мунозаралар чексиз. Лекин икки нарса аниқ. Биринчиси – Аллоҳ таоло барча нарсани олдиндан билувчи Зот бўлгани учун ҳам тақдирни битиб қўйган. Иккинчиси – Инсон ўз ихтиёри билан қилган амаллари юзасидан жавоб беради, яъни тақдир уни бу ихтиёрда мажбур этмаган, балки унинг аввалдан шу ишни қилишини билган Зот тарафидан тақдир китобида (лавҳул-маҳфуз) қайд қилинган, холос. Замон ва макон чегаралари маҳлуқотлар учун. Зеро, Аллоҳ азал ва абад бўлиб, замонни ҳам, маконни ҳам Ўзи яратган. У ҳамма замон ва маконларни бирдай кўради. Тақдир битиги айни унинг Яратувчилик қудратидандир.

Муаллиф тақдир битиги инсонга Яратганнинг марҳамати эканини ёзар экан, бу масалага турли жиҳатдан ёндашиш мумкинлигини кўрсатади. Аввало, инсон бошига келган мусибат, синовларга бардош бериши, ноумид бўлмай олга интилиши учун тақдирга тан бера олиши муҳимдир. Кимки маглубиятини тақдирдан билиб, сабру матонат ва умид билан ўз йўлида давом этса, унга дунёда омад, охиратда мукофот берилиши тайин. Бинобарин, омадларни ҳам тақдирнинг мукофоти деб билиши ва шуқр қилиши камтарликни ошириб, мол-дунёга бўлган хирсени сўндиради. Бундан ташқари, инсон ҳаётида учраётган ҳолатларда унинг учун белгиланган аломатларга эътиборли бўлиб боради. Аломат борасида бўлса муаллиф кейинги қиссада қисман тўхталиб ўтган.

¹Журнал варианты.

² Бапендида яшовчи яқиндагина авлиёлик рутбасини олган аёл. Яшаш учун бирон нарсаси бўлмаган ҳолда, 30 йил давомида черков қурган ва қашшоқларга ёрдам берган. Пауло Коэлога ўзининг ёзувчилик иқтидорига ишониши учун ёрдам берган.

* * *

Сайёҳ Нью-Йоркда эди. Учрашув тонгида ухлаб қолди, меҳмонхонадан чиқаётганида, машинасини полиция томонидан ортиб кетилаётганини кўрди. Оқибати – жуда кеч етиб келди. Тушлик одатий вақтдан анча чўзилди. Бу муддатда у (машинани тақиқланган ерда қолдиргани учун) тўлайдиган жаримаси ҳақида ўйларди. Яхшиликка бўлсин. Лоп этиб хотирасига кеча кўчадан бир доллар топиб олгани келди. Ана шу доллар ҳамда бугун эрталабдан буён содир бўлаётган воқеликлар ўртасидаги ажабланарли боғлиқликни ҳис қилди.

“Ким билсин, балки бу пулни топиб олиши тақдир этилган одамдан аввал мен олгандирман? Эҳтимол, бунга муҳтож одамнинг йўлидан олиб кўйгандирман? Балки, айна одам ўз насибасини олишида халал бергандирман?” У тезроқ ўша пулдан қутилиш зарурлигини англаб етганида, йўлкада ўтирган тиланчига кўзи тушди. Пулни дарҳол унга тутқазди, ўзини елкасидан тоғ ағдарилгандек сизди.

“Бир дақиқа, – дейди тиланчи. – Мен садақа тиланмайман. Мен шоирман, сизга қайтиш ҳақида шеър ўқиб бермоқчиман”. “Яхши, фақат биронта қискароғини, илтимос, шошиб тургандим”, – деди сайёҳ. Тиланчи: “Ҳамонки яшаётган экансан, демак етиб келишинг лозим бўлган ерга ҳали етмагансан”.

Муаллиф сайёҳнинг ўй ва ҳаракатлари воситасида инсон амаллари билан тақдири ўртасидаги боғлиқликни кўрсатмоқчидек. Одатда, инсон омадсизлиги учун ўзидан ўтган қусурларни ҳаминша ҳам таҳлил этавермайди. Аксинча, омадсизликнинг сабабини ўзидан ташқаридагиларга боғлай бошлайди. Лекин шу билан биргалликда бу қадар чуқур таҳлил одамни асосий йўлдан чалғитиб қўяди. Йўлимизда аломатлар бор – бу аниқ, аммо ҳаммаси ҳам биз учун эмас.

* * *

Калтакесак ҳақида ўйлаб кўргина. У умрининг катта қисмини кушларга ҳавас қилиб ерда ўтказди ва ўз турқидан, тақдиридан надомат чекади. “Мен ерда судралишга маҳкум этилган, бесўнақай, хунук, энг бадбахт махлуқман”, деб ўйлайди у. Ахийри, бир куни Она Табиат унга пилла қўйишни буюради. Калтакесак ажабланади (шу топгача у ҳеч қачон пилла қўймаган эди). У ўзига қабр қуриб ўлимга тайёр туриши лозим экан, деб тушунади. Ҳамон бахтсиз бўлса-да, Худога ёлворади: “Эндигина нарсаларнинг шу ҳолатига қўниккан эдим. Парвардигорим, сен мендан ўша арзимас нарсани ҳам олиб кўймоқчимисан?” Ноилож у пиллага ўралиб, охирини кута бошлайди.

Бир неча кун ўтиб, калтакесак гўзал бир капалакка айланади. У осмонда парвоз қилар ва бундан завқланар эди. У ҳаёт ажойиботлари ва Худонинг ҳикматларига лол қоларди.

Баъзан тақдир зарбаларидан зада бўлиб, надомат чекувчилар ҳам учрайди. Уларнинг баъзилари бир кун келиб, боридан-да аянчлироқ ҳолатга тушадилар, аммо бунинг ҳикмати янглиг катта бир омадга учрашлари мумкин. Бундай бўлмаслиги ҳам мумкин, албатта. Ана ўша надомат ва армонлари билан дунёни тарқ этиши ҳам мумкин. Бу ўринда ҳақиқий бахт нима эканини англаш жуда муҳим. Агар киши бахтни фақат дунё лаззатларида деб билса, унда армонсиз одамнинг ўзи қолмайди. Чунки, лаззатлар шундай нарсаки, улар ўз номи билан лаззат, уларга тўйиб бўлмайди. Бахтни иймон бутунлигида деб, эътиқод қилган киши ҳеч қачон надоматлар денгизига гарқ бўлмайди, аксинча, буюк саодат – Яратган Жамолига етишув ишқи билан хотиржам яшайди.

* * *

Бу одам Пиреней¹ водийларида кезар чоғда кекса чўпонни учратди. Чўпон у билан ўз таомини баҳам кўрди, улар узок вақт ҳаёт ҳақида суҳбат курдилар. Агар одам Худога ишонса, ўзининг эркин эмаслигини тан олиши лозим. Ҳолбуки, Худо унинг ҳар бир қадамини кузатиб туради, деди у. Бунга жавобан, чўпон уни бир ғорга олиб борди. У ерда ҳар бир овоз соф ҳолда садо берар эди. “Ҳаёт мана шу деворлар, тақдир эса, биздан чиқаётган овозлардир”, деди чўпон. “Биз нима қилмайлик барчаси унинг қалбида акс этади ва бизга худди шундай бўлиб қайтади. Худо биз қилаётган амалларимизнинг акс садосидир”.

Бирон бир эътиқод менинг ҳаёт йўлимдаги эркинликларимни чегаралаб қўяди, деган хулоса билан эътиқодсиз яшайдиганлар жуда оз бўлса-да, топилади. Аммо иймон-эътиқодсиз яшаши кишини субутсиз, масъулиятларга эътиборсиз бўлиб қолишига асос яратиши мумкин. Айни чоғда тақдирни Худо ёзиб бўлган, биз ҳеч нима қила олмаймиз, деган хулоса ҳам беҳуда бўлиб, бизнинг ўз ихтиёримиз билан қилаётган амалларимиз тақдир битигига айланганини англаши муҳим.

* * *

Франция ва Испания оралиғида тоғ тизмалари бор. Шу тоғларнинг бирида Аржелес кишлоғи жойлашган. Қишлоқдан водийга кетаверишда эса бир тепалик бор. Ҳар куни чошгоҳда бир қария тепаликка чиқади, қайтиб тушади. Сайёҳ илк бора Аржелесга келганида бундан беҳабар эди. Иккинчи бор келганида ўша одам билан йўлда учрашиб қолиб, унга эътибор қилди. Ҳар гал қишлоққа келганида қариянинг кийими, қалпоғи, ҳассаси, кўзойнагига узок разм солди. Қачон ўша қишлоқни эсласа, ўша қарияни ҳам хотирлайди. У фақат бир мартагина қария билан гаплашганди. Ушанда қарияга бир оз ҳазил аралаш деган: “Сиз Худони ана у бизни ўраб турган азим тоғларда яшайди деб ўйлайсизми?” “Худо – деди қария. – Унга изн берилган жойлардагина яшайди”.

Қария, Худога ишонган одамнинг қалбида Худо яшайди, демоқчи.

* * *

Устоз бир кечани шогирдлари билан ўтказди, суҳбатлашиб ўтиришлари учун гулхан ёкишни буюрди. “Рухий камолот йўли гулханга ўхшайди. Олов ёқмоқчи бўлган одам, албатта, оловнинг диққинафас тутунига, кўзларининг ачишиб, ёшланишига тайёр туриши лозим. Шу қўйи унинг иймони уйғонади. Эртами кечми олов тамом ёнгач, тутун йўқолади, аланга иссиқлик ва фароғат беради, атрофдаги барча нарсаларни ёритади”. “Оловни кимдир ёкиб бериб, бизни тутундан холи қилса-чи?” – деб сўради шогирдлардан бири. – “Кимдир шундай қилса, у сохта устоздир. Устоз қаерда истамасин ўша ерда олов топа билади ва истаган вақтида уни ўчира олади. Олов ёкишга ўргатмаган бўлса, барча нарсаларни қоронғуликда қолдирган бўлади”.

* * *

Устоз деди: “Кўзингни юм. Кўзинг очик ҳолатда бўлса ҳам, шамолдаги қушлар галасини тасаввур қил. Энди, айтгин-чи, нечта қуш кўрдинг: Бештами? Ўн биттами? Ўн олтиттами? Жавоб қандай бўлишидан қатъи назар,

¹ Пиреней – Испания, Франция, Андора бўйлаб ўтган Биқай кўлтиғи ва Ўрта ер денгизи оралиғидаги тоғ тизмаси. Узунлиги 450 км, баландлиги 3404 метргача (Ането чўққиси). Муътадил ва субтропик иқлим оралиғида.

барча учун ҳам нечта куш кўрганини айтиб бера олиш осон эмас – бу кичик синовнинг хулосаси бор. Кушлар галасини тасаввур қила оласан, лекин қанча куш борлиги тасаввурингга сиғмайди. Тасаввурингдаги нарса ҳамон кўз ўнгингда, шунинг ўзи саволнинг жавобидир. Сен тасаввур этаётган кушлар галасида нечта куш борлигини сендан бошқа яна ким айтиб бера олади?!”

Инсоннинг ҳаётини мақсадини айна шу инсоннинг ўзидан бошқа ҳеч ким аниқроқ айтиб беролмайди. Устозлардан сабоқ олинади, аммо мақсадни ҳар ким ўзи учун ўзи белгилайди.

* * *

Бир одам Сцета ибодатхонаси яқинида яшовчи зоҳидни зиёрат қилмоқчи бўлди. Сахро бўйлаб кезиб, ахийри ўша тақводорни топди. “Рухий камолот йўлидаги биринчи қадам нимадан иборат эканлигини билмоқчи эдим”, – деди у. Зоҳид уни кичкина бир қудуқ олдига олиб келди ва қудуқ сувидаги ўз аксига қарашни буюрди. У энди қарайман деганида, зоҳид сувга тош ташлаб юборди ва сув бети ҳаракатланиб кетди. “Сен тош ташлайверар экансан, мен сувда ўз аксимни кўра олмайман”, – деди у. “Худди шу каби инсон онги Худони излайвериб толиққан бўлса, Уни топиши маҳолдир”, – деди тақводор. “Мана шу – биринчи қадам!”

* * *

Сивилла¹ номи билан бир гуруҳ машхур башоратчи аёллар Рим империяси келажаги ҳақида тўққизта китоб ёзадилар. Китобларни Тиберийга олиб келадилар. “Қанча туради?”, – деб сўради Рим императори. – “Юз бўнак олтин”, – дея жавоб берди Сивиллалар. Тиберий² дарғазаб ҳолда уларни ҳайдайди.

Сивиллалар учта китобни ёқиб юборадилар ва яна унинг олдига қайтадилар. “Улар ҳамон юз бўнак олтинга тенг”, дейишади Тиберийга. У кулди ва рад этди: “Нега энди мен олти китобга тўққиз китоб нархини беришим керак экан?” Сивиллалар яна уч китобни ёқиб, қолган учтаси билан келдилар. “Қиймати – ҳамон юз олтин бўлаги”. Тиберий кизиқиб, сотиб олишга қарор қилди. Аммо у ўз империяси тақдирининг фақат учдан бир қисминигина ўқишга муваффақ бўлганди. Устоз деди: “Ҳаётда имкон бор экан, асло савдолашмаслик лозим”.

* * *

Оқ танли тадқиқотчи Африка марказидаги манзилига тезроқ етиш ташвишида ҳаммолларга тезроқ юриши эвазига қўшимча ҳақ тўлашни ваъда қилди. Бир неча кун давомида ҳаммоллар анча сезиларли даражада тезлашдилар. Лекин барибир, бир куни чошгоҳда ҳаммоллар юкларни ерга отиб, ўтириб олдилар. Ваъда қилинаётган пулнинг қийматидан қатъи назар, олға юришдан бош тортдилар. Тадқиқотчи улардан нима сабабдан бундай қилаётганларини сўраганида, дедилар: “Биз шу қадар тез ҳаракат қилдикки, эндиликда нима қилаётганимизни ўзимиз англамай қолдик. Энди биз руҳларимиз ортимиздан етиб келишини кутишимиз лозим”.

* * *

Ҳамиша ҳам мантиқий иш кўришга интилаверма. Шундан сўнг авлиё

¹ Сивиллалар (Сибиллалар) – антик давр муаллифлари томонидан зикр этилган афсонавий башоратгўйлар; 12 тагача Сивилла бўлган. Машхуроғи Кум Сивилласи бўлиб, қадимги Римда расмий башоратчилик билан шуғулланувчилар фойдаланадиган, мақол ва башоратлардан иборат “Сивиллалар китоби” унга нисбат берилади.

² Тиберий (Tiberius) (милоддан аввалги 42 ва милодий 37 йй.) – Рим императори. Августнинг 14-авлоди. Империянинг молиявий ҳолатини яхшилашга эришган.

Павел¹ деди: “Оламнинг донишмандлиги Худо наздида телбалиқдир”. Мантиқийлик – кунда битта пайпоқ кийгандек гап. Бир хил ҳаракат. Аммо сайёралар ҳаракати-чи? Бу қаёққа кетади? Токи бошқаларга зарар келтирмас экансан, ўз фикрларингни оз миқдорда ўзгартирасан. Ўзингга ўзинг тап тортмай қарши гапир. Бу сенинг ҳаққинг. Бошқалар нима деб ўйласалар ўйлайверсинлар, улар барибир нимадир ўйлайдилар-ку. Шундай экан, чиранма. Олам сени ўраб олишига қўйиб бер. Ўз таажжубингдан шодлан. “Худо донишмандларни ҳайратга солиш учун ерда номақбул нарсаларни ихтиёр қилган”.

* * *

Олим Роджер Пенроуз дўстлари билан баралла суҳбатлашиб борар эди. У фақат кўчани кесиб ўтаётгандагина жим бўларди. “Кўчани кесиб ўтаётганимда бошимга ажойиб фикр келганди”, – деди Пенроуз. – “Лекин йўлдан ўтганимизда, бизлар суҳбатимизни тўхтаб қолган жойидан давом эттира бошладик, бир неча лаҳза олдин миямга келган фикрни бўлса унутиб қўйдим”. Кун тиккага келганида Пенроуз сабабини ўзи ҳам билмаган ҳолда жуда хушвақт эди (эйфория): “Мен бир нарсани кашф қилганимни сезардим”. У ўз кунини дақиқама-дақиқа ортга айлантира бошлади, кўчани кесиб ўтаётган чоғда бошига келган фикрини эслади. Бу гал ёзиб олди. Замоनावий физикада инқилобий вазиятни юзага келтирган қора туйнуқлар назарияси ғояси Пенроузга йўлни кесиб ўтаётганимиздаги сукунатни тиклай билиш қобилияти билан қайтди.

* * *

Саҳрода яшовчи авлиё Антоний² ҳузурига ёш бир йигит келди. “Авлиё ота, бор-будимни сотиб, кашшоқларга тарқатдим. Шу ерда яшаш учун зарур бўлган айрим нарсаларнигина қолдирдим. Нажот йўлини кўрсатишингизни тилайман”. Авлиё Антоний сақлаб қолган нарсаларни сотиб, пулига шаҳардан озгина гўшт сотиб олишни, қайтишда гўштни танасига боғлаб келишини тайинлади. Ёш йигит айтилганидек қилди.

Йўлда гўшт илинжидаги итлар ва бургутлар унга хужум қилишди. “Мен келдим”, – дея хабар берди авлиё отага йигит жароҳатланган танаси ва увода кийимларини кўрсатиб. “Қимдир янги йўлга қирар чоғида эскисидан бирон нима олиб қолса, уни ўзининг ўтмиши қиймалаб ташлайди”, – деди авлиё.

Устоз деди: “Сенга бугун берилган барча марҳаматдан баҳраманд бўл. Худонинг марҳаматини сақлаб қўйиб бўлмайди. Илоҳ марҳамати сақланадиган ва керак бўлганда фойдаланиладиган идиш йўқ. Фойдаланмасанг, тез ғойиб бўлади. Худо ҳаётимизга кириб келгандаёқ, бизнинг ижодкор шахс эканимизни билган. Бизга ҳайкал йўниш учун бир кун тупроқ, бошқа куни мўйқалам билан мато ёки қалам билан қоғоз беради. Лекин ҳеч қачон тупроқни матода, қаламни эса ҳайкалтарошлиқда ишлата билмаймиз. Ҳар куннинг ўз мўъжизаси бор. Худонинг марҳаматини қабул этинг, меҳнат қилинг, арзимас бўлса-да, ўз санъат дурдонангизни бутуноқ яратинг. Эртага бошқасини оласиз”.

* * *

Гўзал ўсимликлар билан ўралган ибодатхона – Испаниянинг Рио Педра соҳили учун асл воҳадир. У ерда унча катта бўлмаган дарё қудратли оқимга

¹ Павел – насроний афсоналаридаги ҳаворийлардан бири. Черков Янги аҳддаги 14 та мактубни унга мансуб деб қарайди.

² Буюк Антоний (тах. 250 – 356 йй.), насроний монахлиги асосчиси, зоҳид. Унинг фаолияти қонуний бўлган.

айланади, ўнлаб шаршараларга ажралиб тушади. Сайёҳ сувнинг оҳангини тинглаб, шу ердан ўтиб борарди. Қоя ортидаги бир ғор унинг диққатини тортди. Замонлар нурагану табиатнинг магонатли қўли билан бунёд бўлган шаклу шамойилга тасанно ўқиди. Р.Тахурнинг пластинкага ёзилган шеърини эслади: “Бу қояларни болға эмас, сув ўзининг тоғи, рақси ва қўшиғи ила гўзал айлаган”. Қаерда куч бўлса, фақат бузиши, нафосат эса йўниши мумкин.

* * *

Тонгда Будда¹ шогирдлари билан ўтирар экан, бир одам келди. “Худо борми?” – дея сўради. “Ҳа, Худо бор” – дея жавоб қилди Будда. Нонуштадан сўнг бошқа бир одам келди: “Худо борми?” “Йўк, Худо йўк”, – жавоб қилди Будда. Кун заволида учинчи одам ҳам худди шу саволни берди, жавобан: “Буни ўзинг учун ўзинг ҳал қилишинг лозим” – деди Будда.

“Устоз, бу қандай гап?” – деди шогирдлардан бири. – “Бир саволга уч хил жавоб?” “Улар ҳар хил одамлар эди”, – жавоб берди Будда. – “Ҳар бир одам ўзигагина хос йўлда Худони топажак: айримлар қатъият, бошқалар инкор, яна баъзилар шубҳа билан”.

* * *

Устоз илоҳий сўзларни тарғиб қилиб юрган чоғида, шогирдларининг эътиборсизлиги туфайли уйи ёниб кетади. “Ишониб топширилган уйга етарли эътибор бермадик”, – деди шогирдлардан бири. Зудлик билан ёнғин ўрнида янги уй тиклаш ҳаракатини бошлайдилар. Лекин кутилганидан барвақтроқ қайтган устоз уларнинг ишларига гувоҳ бўлади. “Демак, нарсаларимиз янги уйни қидираётган экан-да”, – деди у қувониб. Ҳижолатдаги шогирд бўлган воқеани сўзлаб беради. “Мен бир нарсани тушунмайман”, – дейди устоз. “Мен ҳаётга ишонадиган ва унда янги саҳифа очаётган кишиларнигина кўриб турибман. Ким ўзида бор нарсани йўқотган бўлса, у бошқалардан кўра, яхшироқ ҳолатдадир, чунки шу дамдан ҳамма нарса яхшиланади (янгиланади)”.

* * *

Ёш Наполеон² Тулон³ даги тўпга тутиш вақтида шамолдаги арқон каби қалтирар эди. Сипоҳ уни дўстига кўрсатди: “Қара, у ўлимдан кўрқмоқда”. “Ҳа, мен кўрқаман”, – жавоб қилди Наполеон. – “Аммо барибир кураш-ни давом эттираман. Сизлар кўрқинчимнинг ярмини туйганларингда ҳам дарҳол қочиб қолар эдинглар”. Устоз деди: “Кўрқинч кўнгилчанглик белгиси эмас. Кўрқинч бизни кадрга, бардошга олиб чиқади. Кимки кўрқинчни ҳис қилса-ю, чўчитишга йўл қўймай ҳаракатида қатъий давом этса, жасоратини исботлаган ҳисобдир. Лекин мушкул вазиятларда хавф-хатарни эътиборга олмаса, ўз масъулиятсизлигини исботлайди, холос”.

* * *

Тонгда устоз шогирди билан далалар бўйлаб ўтиб борарди. Шогирд, Худога етишиш учун қандай парҳез лозим, дея сўрайди. Устоз доим барча **таом муқаддас** деб айтса-да, шогирд тўла ишонмасди. “Бизни Худога яқин

¹ Будда (санскр., сўзма-сўз. - нурланган) - буддавийлик асосчиси бўлган бу шахснинг исми Сидхартха Гаутама (милоддан аввалги 623-544), Шимолий Ҳиндистондаги шақя қабиласи шохининг ўғли.

² Наполеон I (Наполеон Бонапарт) (1769 - 1821 йй.) – француз императори. Хизматни 1785 йилда артиллерия кичик лейтенанти рутбасидан бошлаган; Буюк Франция инқилоби ва Директория чоғида кўтарилган. 1799 йил ноябрида давлат тўнтариши қилиб, биринчи консул вазифасини олган. Секин асталик билан бутун ҳокимиятни ўз қўлга олган ва 1804 йилда император деб эълон қилинган.

³ Тулон – Франциянинг Ўрта ер денгизи соҳилидаги порт шаҳар.

килувчи қандайдир бир таом бўлиши лозим”, – дерди у. “Яхши, балки сен ҳақдирсан. Масалан, хув анави кўзиқоринлар”, – дейди устоз. Шогирд поклик ва маърифат берувчи кўзиқоринларни ўйлаб ҳаяжонланди. Лекин кўзиқоринлардан бирини энгашиб олаётган чоғида “Улар заҳарли! Агар улардан бирини есам, тил тортмай ўламан-ку!”, – деди ва кўрқиб кетди. “Унда мен сени тезликда Худога етказувчи бошқа бир емишни билмайман”, – деди устоз.

* * *

Сайёҳ 1981 йилнинг кишида аёли билан Прага¹ кўчаларини кезар экан, ён-атрофдаги бинолар суратини чизаётган бир болани кўриб қолади. Ажнабий суратлардан бирини сотиб олишга қарор қилди. Пулни узатаётганида боланинг қўлида кўлқоп йўқлигини пайқади, ҳаво -20 дан совуқ. “Нега кўлқоп киймайсан?” сўради у. “Қалам билан чиза олишим учун”. Улар Прага ҳақида бир оз суҳбатлашишди. Бола сайёҳнинг рафикаси портретини бепул ишлаб бермоқчи бўлди. Ёш rassom ҳали ишини яқунламай туриб, ажнабий бир ғаройиб ҳодиса рўй берганини англаб қолди – у бола билан беш дақиқача суҳбатлашди, иккаласи ҳам ўз тилларида гаплашишди. Улар ўзаро суҳбатлашиш истагида хатти-ҳаракат, табассум, имо-ишораларнинг сўзсиз тил оламига кириб қолган эдилар.

* * *

Ҳасан дўстини бир кўзи ожиз хайру садақа сўраб ўтирган масжид эшиги олдига олиб келди. “Бу мамлакатдаги энг донишмад инсондир”, – деди дўсти. “Қачондан буён кўзингиз ожиз?” сўради Ҳасан у одамдан. “Туғилганимдан бери”, – деб жавоб берди у. “Қандай қилиб донишманд бўлдингиз?” “Кўзим ожизлигига эътибор қилмай, мунажжим бўлишга интилдим. Осмонни кўролмаганим сабаб юлдузлар, Куёш, сайёраларни тасаввур қилишим лозим эди. Худо яратган нарсаларга кириб борганим сари, Унинг ҳикматидан баҳраманд бўла бошладим”.

* * *

Журналист Волтер Карелли аргентиналик ёзувчи Хорхе Луис Борхесдан интервью олади. Суҳбат якунида улар сўзлардан холи тил ва инсониятнинг бошқаларни англаш иқтидори ҳақида суҳбатлаша бошлайдилар. “Мен сизга бир мисол келтираман”, – дейди Борхес. Ва у ғаройиб бир тилда гапира бошлайди. Кейин тўхтаб, журналистдан нима деганини сўрайди. Карелли жавоб бермасидан аввал, унинг ёнидаги фотограф: “Бу бизнинг ифтихоримиз”, – дейди. “Тўппа-тўғри”, – тасдиқди Борхес. “Мен бунни фин тилида айтдим”.

* * *

Циркдаги хайвон ўргатувчи жуда оддий хийла билан филларга таъсир қилади – хайвонлар ҳали ёш бўлган вақтида бир оёғини дарахт танасига боғлайди. Ёш филча қанчалик уринмасин, ўзини ундан кутқара олмайди. Бора-бора у дарахт танасини ўзидан кучли деб тушуна бошлайди. Улғайиб кучга тўлганида, дарахт танасига боғлаб қўйилса, қутилиш учун ҳаракат ҳам қилмайди. Худди филлар каби кўпинча бизнинг ҳам оёқларимиз жуда мўрт иплар билан боғланган бўлади. Лекин болалигимиздан дарахт танасининг кучли эканига кўникиб қолганмиз, қаршилиқ кўрсатишга журъатимиз етмайди. Эркинликни қўлга киритиш учун оддий бир жасорат етарли эканини англамай юраверамиз.

¹ Прага – Чехия пойтахти. Валтва дарёсининг Элбага қуйилиш бўйида жойлашган.

* * *

Аббат Жузеппа шу қадар кўп ибодат қилар эдики, ҳеч нарсадан хавотирланмай ҳам қолган, унинг эҳтирослари тамом енгилганди, дейди руҳоний. Бу сўзлар Сцетадаги ибодатхона донишмандларидан бирининг қулоғига етди. У кечки дастурхондан сўнг шогирдларини йиғиб, “Эшитдингизми, аббат Жузеппада васваса қолмабди, курашсиз қалб ожизлашади. Келинглар, Худодан аббат Жузеппага оғир синов сўрайлик. Агар у бу синовга бардош бера олса, биз яна бошқасини, тагин яна бошқасини сўрайверамиз. Шу тарзда у яна синовларга қарши кураша бошлагач, биз: “Парвардигоро, бу иблисни йўкот”, – дея дуо қиламиз. Унинг Худога “Парвардигоро, зулматни енгитиш учун менга куч ато эт”, – деб дуо қилишини сўраймиз.

* * *

Кун ичида бир вақт борки, кўриш қийинлашади – бу завоқ вақтидир. Нур ва зулмат аралашиб, ҳар бир нарса на тўла ёруғ ва на тўла қоронғу. Аксар диний қарашларда бу фурсат муқаддас саналади. Католик мазҳаби кеч соат олтида “Салом Марям” дейиш лозимлигини уқтиради. Инклар (Кечуа) одатига кўра, икки дўст кечгача бирга бўлсалар, кеч кирганда яна бир бор қайта “Хайрли кеч” тилаб саломлашади. Ғира-шира вақтида инсон ва сайёра ўртасидаги мувозанат текширилади. Худо Ернинг айланишида давом этишга қуввати етадими-йўқми билиш учун сояни нур билан аралаштиради. Агар Ер қўрқувни енгса, зулмат тушади ва тонгдан янги кун бошланади.

Завоқ вақтининг ўзига хослиги борасида турли тушунтиришлар бор. Жумладан, Шарқ таъбаотида бу вақтда ухлаган одамнинг руҳий касалликка йўлиқиши, китоб ўқиса кўзи хиралашиши, Пайғамбаримиз Мухаммад (с.а.в.) ҳадисларида эса бу вақтда “кироман котибайн” – ҳар бир инсон елкаларидаги котиб фаришталар алмашинуви ҳақида гап боради. Аммо рамзий маъно борлигини ҳам унутмаслик керак. Инсон ҳаётида айрим ҳолларда ҳақиқатни англаб етиш қийин бўлган муҳим ва муҳим вақтлар кечади. Кишининг иймон-иродаси синалади.

* * *

Ҳикмат излаб юрган одам, “Худо ҳар икки йилда бир марта шу тоғда кўринади” деганлари учун бу ерга келди. Йил давомида ўсган барча нарсани еб тугатади. Озиқ-овқат қолмайди, шаҳарга қайтишга мажбур бўлади. “Худо адолатсиз экан!” нидо қилади у. “Наҳотки, билмаган бўлса, унинг овозини эшитиш учун бир йил кутдим. Ахир очман, шаҳарга қайтишга мажбурман”. Шу вақт фаришта пайдо бўлади. “Худо сен билан сўзлашишни кўп истади. Бир йил сени синади. Ўз озиқ-овқатингни етиштиришингни кутди. Аммо сен нима хоҳладинг? Киши ўз яшаётган ерида ҳосил етиштирмаса, у Худо билан сўзлашишга лойиқ эмас”.

* * *

“Йўлни кесиб ўтаётган мана бу камтар авлиёга қарагин-а”, – деди бир шайтон бошқасига. – “Бориб унинг қалбини забт этиш лозим”. “У сени эшитмайди, у фақат раҳмоний нарсалар билан банд”, эътироз билдирди шериги. Лекин шайтон ўзининг доимий шошқалоклиги билан фаришта Жаброил кийимини кийди ва ўша одам қаршисида пайдо бўлди: “Сенга ёрдам бериш учун келдим”. “Сиз ким биландир янглиштирган бўлсангиз керак, мен ҳаётим давомида фаришта ёрдамига лойиқ бирон амал қилган эмасман”, – дея нимани рад этганини ўзи ҳам билмаган ҳолда йўлида давом этди авлиё.

* * *

Ҳавво Одамнинг боғида сайр қилар экан, унга илон йўлиқди: “Мана бу олмани е”. Ҳавво Худо ўргатилганидек рад қилди. “Бу олмани ейсан”, қатъий деди илон. “Шу йўсин сен эринг учун янада гўзалроқ бўласан”. “Ҳожати йўқ, унда мендан бошқа ҳеч ким йўқ”, – жавоб берди Ҳавво. Илон кулди: “Албатта, бор”. Ҳавво ишонмагач, уни тепалик ўртасидаги қудуққа олиб борди: “У пастда. Одам уни худди шу ерга беркитган”. Ҳавво пастга қараб, сувда гўзал аёл аксини кўрди. Кейин эса, илон тавсия қилга олмани еди.

* * *

Устоз деди: “Ҳар куни дуо қилинг. Ҳатто дуоларингиз сўзсиз ва ҳеч нарса сўрамаган ҳолда, шунингдек, тушуниш қийин бўлса ҳам. Дуони ўзингизга одат қилиб олинг. Агар олдиниға бундай қилиш қийин кечса, ўзингиз учун: “Мен шу ҳафта ҳар куни дуо қиламан”, – денг. Ва бу аҳдингизни ҳар куни янгиланг. Шунини ёдда тутинг, бу билан нафақат сизнинг руҳий олам билан алоқангиз кучаяди, балки шу билан бирга, сиз ўз иродангизни ҳам чиниқтирасиз. Муайян услублар билан биз яшаш учун зарур бўлган тартибга ўрганамиз. Бир кун дуо қилишни унутиб қўйиб, кейинги кун икки ҳисса кўп дуо қилиш дуруст эмас. Ёки бир кун етти марта дуо қилиб, қолган кунлар бутун ҳафта давомида ўз вазифасини адо этиб бўлгандек ҳис қилиш ҳам ярамайди. Баъзи бир нарсалар, лозим даражадаги суръат ва давомийликда кечиши керак”.

* * *

Устоз деди: “Чорраҳа муқаддас ҳисобланади. Унда зиёратчи қарор қабул қилиши лозим. Мана нима учун ҳам маъбудлар чорраҳада ухлашади ва тамадди қилишади. Йўллар кесишадиган жойда иккита катта куч туташади: танланадиган ва воз кечиладиган йўл. Иккаласи қисқа ораликда ягона йўлга айланади. Зиёратчи дам олиши, озгина ухлаши ва бу ерга ўрнашган маъбудлардан маслаҳат олиши мумкин. Лекин ҳеч ким у ерда абадий қолиши мумкин эмас: танлаб бўлгач, ўзи воз кечган йўл ҳақида ўйламай, кетиши керак. Акс ҳолда, чорраҳа лаънатга қолади”.

* * *

Сайёҳнинг дўсти бир неча ҳафтани Непал¹ ибодатхонасида ўтказмоқчи бўлди. Чошгоҳда ибодатхонадаги беҳисоб эҳромларнинг бирига кирди ва меҳробда табассум қилиб ўтирган монахни кўрди. “Нега куляпсан?”, – сўради у. “Мен бананлар моҳиятини англадим”, деди монах қопчасини очиб ундан бузилган бананни чиқарар экан. “Бу ўз йўлини босиб бўлган ва фойдаланилмаган ҳаёт, унинг учун энди жуда кеч”. Сўнг қопчасидан ҳали кўм-кўк бананни чиқарди. Бананни кўрсатиб, қайтиб қопчасига солди. “Бу ҳали ўз йўлини бошламаган, ўз мавридини кутмоқда”. Ниҳоят, қопчасидан ғарқ пишган бананни олди, уни артиб, савол берувчи билан бўлишди: “Бу – ҳақиқий вақт. Сен уни беҳавотир босиб ўтишни англа”.

* * *

Африкалик донишманд шогирдини чангалзордан олиб ўтар эди. У жуда кекса бўлса-да, тез юрар, ёш шогирд бўлса кўп қоқиларди. Қоқилади, сўкинади, сотқин ерга туфлайди ва яна устози ортидан эргашади. Узоқ юргач муқаддас ерга етадилар. Донишманд тўхтамасдан ортга бурилди ва саёҳатини бошлаган тарафга қараб қайта бошлайди. “Сиз бугун менга ҳеч

¹ Непал (Непал Қироллиги) – Жанубий Осиёдаги мамлакат. Ҳимолайнинг марказий қисмлари орқали Ҳитой ва Ҳиндистон билан чегарадош.

нима ўргатмадингиз”, – дейди ғўр шогирд яна бир қоқилиб тушгач. “Бир нарса ўргатдим, лекин сен бун билмадинг ҳам”, – дейди донишманд. “Мен сенга ҳаётдаги ҳағолар устида ишлашни ўргатдим”. “Хўш, мен уларга қандай муомалада бўлай?” “Худди шу йиқилишларинг каби”, – жавоб берди донишманд. “Йиқилган жойингни лаънатлагандан кўра, нима йиқилишингга мажбур этгани ҳақида фикрлашинг лозим”.

* * *

Бир куни Сцетадаги ибодатхона бош руҳонийси олдига бир зоҳид келади. “Маънавий устозим мени қандай йўналтиришни билмайди. Мен уни тарк этишим лозимми?”, – сўрайди у. Руҳоний ҳеч нима демайди ва зоҳид саҳрога қайтади. Ҳафта ўтгач такрор руҳоний зиёратига келади. “Маънавий йўлга бошловчим қандай йўналтиришни билмайди. Уни тарк этмоқчиман”. “Бу оқиллик”, – деди руҳоний. “Киши қалби қаноатланмаётганини ҳис қилса, у насихат сўрай олмайди. Мустақил қарор қабул қилиш эса, сенинг бундан буён ҳаётда олға силжишинг учун зарурдир”.

* * *

Устоз деди: “Сўз қудратдир. Сўз олам ва одамни ўзгартиради. Ҳаммамиз эшитганмиз: Одамларга ўзимиз ҳақимиздаги яхши нарсаларни гапирмаслигимиз керак, гўёки уларнинг ҳасади туфайли бахтимиз тўзиди. Бўлмаган гап. Ғолиблар ўз ҳаётларидаги мўжизалар ҳақида фахр билан сўзлашади. Агар ўзингиздан ижобий қувват таратсангиз, сизга хайрихоҳлардан янада кўпроқ ана шундай ижобий қувват оласиз. Ҳасад ва бузилиш масаласига келсак, фақат ана шундай қувват таратсангизгина юзага келиши мумкин. Чўчиманг. Ҳаётингиздаги яхши нарсалар ҳақида сизни эшитаётган ҳар бир одамга сўйлайверинг. Олам Руҳи сизнинг бахтли бўлишингизни ортиқ истайди”.

* * *

“Ким зўр қиличбоз?” – устозидан сўради жангчи. “Ибодатхона майдони-га бор”, – деди устоз. “У ерда бир қоя бор. Қояга ҳақорат ёғдир”. “Бу нега ахир, қоя жавоб бермайди-ку”. “Яхши, у ҳолда қиличинг билан унга бир тушир”, – деди устоз. “Имкони йўқ, қиличим синади. Қўлим билан ҳужум қилсам, бармоқларимга захм етади, қояга эса ҳеч нима бўлмайди. Бу менинг саволимга жавоб эмас”. “Энг зўри шу қояга ўхшашидир”, – деди устози. “У қиличини қинидан суғирмасданок, ҳеч ким унга бас келолмаслигини намоийш этиб турибди”.

* * *

Сайёҳ Испаниянинг Наварра¹ вилоятидаги Сан Мартин де Юнкс қишлоғига келди, черков калитини сақлайдиган аёлни топди. Аёл камоли эҳтиром билан тор зиналардан кўтарилиб, эшикни очди. Ўрта аср эҳромидаги қоронғулик, жим-житлик сайёҳни ҳаяжонга солди. Сухбат асносида пешин чоғида ҳам гўзал санъат асарларини кўриш мумкинлигини билиб олади. “Муайян қисмларини фақат тонгда кўриш мумкин”, изоҳ беради аёл. “Афсонада айтилишича, черков қурувчилари бу билан одамларга, Худо ўз қудратини аниқ бир вақтдагина намоийш этади, демоқчи бўлганлар”.

* * *

Ҳайкалтарош Микеланжелодан бетакрор асарларни қандай яратганлигини сўрашди. “Жуда оддий”, – жавоб берди у. “Мен мрамор бўлагига

¹ Наварра – Испания шимолидаги тарихий вилоят. Бош шаҳри - Памплона.

караганимда, унда ҳайкални кўраман. Ишим ундан ортиқча жойларини олиб ташлаш бўлади, холос”. Устоз деди: “Ҳар биримиз яратишимиз тақдир этилган санъат асари бор. Бу ҳаётимизнинг марказий нуқтасидир, ўзимизни алдашга қанчалик ҳаракат қилмайлик – бу бахтимиз учун жуда зарур эканини биламиз. Одатда, бу санъат асари йиллар кўрқинчи, айбдорлик ва бекарорлик чангига беланган бўлади. Агар барча ортиқча нарсаларни олиб ташлашга қарор қилсак, агар ўз салоҳиятимизга шубҳа қилмасак, узоққа борамиз. Бу шарафли яшашнинг ягона йўлидир”.

* * *

Ўлим тўшагидаги қария ёш йигитни чорлаб, унга қахрамонлик ҳақидаги воқеани айтиб беради: у урушда бир одамнинг омон қолишига ёрдам беради. Яна бошпана, озиқ-овқат ва ҳимоя билан таъминлайди. Кутқарилган одам эса бежавотир жойга етиб олгач, кутқарувчисини сотиб, уни душманлар кўлига топшироқчи бўлган. “Қандай қутилиб қолдингиз?” – сўрайди йигит. “Мен қочмадим. Ўша сотқин мен эдим”, – деди чол. “Лекин, ўзимни қахрамон ўрнига қўйиб сўзлашим, у менга қанчалик яхшилик қилганини ҳис қилиш имконини бермоқда”.

* * *

Испан даъватчиси уч ацтек¹ авлиёси яшайдиган оролга боради. “Сизлар қандай ибодат қиласизлар?” сўрайди авлиё ота. “Бизда фақат биргина дуо бор”, – жавоб берди ацтекларнинг бири. Биз, “Парвардигоро, сен уч ягонасан ва биз ҳам учтамыз. Бизга раҳминг келсин”, – деймиз. “Мен сизларга Худо эшитадиган бир дуони ўргатмоқчи эдим”, – деди даъватчи. Шундан сўнг дуони ўргатиб йўлида давом этди. Испанияга қайтар вақтда яна шу оролда бўлди. Кема қирғоққа яқин келганида унга қараб соҳилдан уч авлиёнинг сув юзасида юриб келаётганини кўрди. “Ота, ота”, – деди улардан бири. “Илтимос, бизга ўша Худо эшитадиган дуони яна бир бор ўргатиб қўй. Биз унутиб қўйибмиз”. “Ҳожати йўқ”, – деди авлиё ота, мўжизани кузата туриб. Шу тариқа у Худодан истиффор ўтинди, холбуки, Худо ҳамма тилларни тушинади.

* * *

Кекса хитой донишманди қорли майдондан ўтиб бораётиб йиғлаётган аёлни кўриб қолади. “Нега йиғидасиз?” сўрайди у. “Сабаби – ҳаётим, кўзгудаги ёшлигим, гўзаллигим ва севган инсоним ҳақида ўйлаяпман. Хотирлаш имконини бериши Худонинг шафқатсизлигидандир². У ҳаётимнинг баҳорини эслаб, йиғлашимни билган-ку, ахир”. Донишманд қорли майдонда бир нуқтага тикилиб турди-да ўйлади. Аёл йиғидан тинди: “Сиз нимани кўриб қолдингиз?”. “Атиргуллар боғини”, – жавоб берди донишманд. “Хотирлаш имконини берган Худо менга ғамхўр. Қишда доим баҳорни хотирлашимни ва табассум қилишимни У билган, ахир”.

* * *

Устознинг юзлаб шогирдлари бор. Барчаси вақтида ибодатни адо этади.

¹ Ацтеклар – Мексикадаги энг катта ҳинду халқларидан бири.

² Худо барча диний таълимотларга кўра меҳрибондир. Унда шафқатсизлик эмас, балки “қаҳр” сифати борки, Унинг қаҳру-ғазаби фақат Ўз иродаси биландир. Бинобарин, худо аслида биз яхши кўрган бирон нарсдан бизни мосуво этган бўлса, бунинг ўзига хос ҳикмати мажуд. Фақат уни ҳамма ҳам билавермайди. “Эҳтимол, сизлар ёқтирмаган нарса (аслида) ўзларингиз учун яхши, ёқтирган нарсаларингиз эса (аслида) ёмондир. Аллоҳ билур сизлар эса билмасизлар” (“Бақара” сураси 216-оят). – тарж.).

Фақат битгаси – майхўри бундан мустасно. Устоз оламдан ўтар кунда шу шогирдини чақиради ва ўз сирларининг махфий жиҳатларини унга ўргатади. Бошқа шогирдлар норизо бўлишди: “Қанчалар номус! Биз устоз учун боримизни аямагандик”. Устоз жавоб берди: “Бу сирларни ўзим яхши билган одамгагина айтишим лозим эди. Яхши кўринадиганлар, одатда, ўз манманлиги, кибр ва чидамсизликларини яширишга уринадилар. Шу боис ман сармастлик нуқсони аён кўриниб турган ягона шогирдни танладим”.

* * *

Падари бузруг Абрам Сцета ибодатхонаси яқинида кекса бир донишманд яшашидан хабардор эди. Ўша одамни топиб сўради: “Агар ёнингизда аёлни кўрсангиз, у аёл эмаслигига ўзингизни ишонтира оласизми?” “Йўқ”, – деди донишманд. “Лекин ўзимни бошқара оламан”. Падари бузруг давом қилди: “Агар саҳрода тилла тангаларни кўриб қолсангиз, уларни тош ҳисоблаб кетаверасизми?” “Йўқ”, – деди донишманд. “Лекин ўзимни бошқара оламан, уларни ўша ерда қолдираман”. Падари бузруг яна сўради: “Икки оға-ини билан кўришдингиз, уларнинг бири сизни ёмон кўради, бошқаси эса хуш кўради, у иккисини ҳам тенг кўрармидингиз?” Зоҳид айтди: “Ичимдан зил кетсам-да, хурмат қилганга ва ёмон кўрганга бир хил муомалада бўлардим”. “Сизга ким донишманд саналишини айтаман”, – деди падари бузруг шогирдларига: “Донишманд шуки, ўз ҳиссиётларини ўлдирмаган ҳолда, уларни бошқара биладиган кишидир”.

* * *

“Сиз нега Сантьяго йўли ҳақидаги ҳикояни сўзламадингиз”, деди зиёратчи сайёҳга икковлон анжумандан чиққан чоғларида. “Эътибор берсам, кўпчилик зиёратчилар Сантьяго йўлида бўладими ёки ҳаёт йўлларидами, бундан қатъи назар ҳамма қатори қадам босишга ҳаракат қиладилар. Ўз зиёратим аввалида мен ҳам гуруҳимдагилардек юришга ҳаракат қилдим. Толдим, жисмимдан имконида ортиғини талаб қилдим. Дикқатим ошди, чап оёғим эти шилиниб кетди. Икки кун юра олмадим ва тушундимки, фақат ўз суръатимда юрсамгина Сантьягога етиб боришим мумкин экан. Бу мени бошқалардан анча узоқда қолдирди, олис йўлни ёлғиз босиб ўтдим. Аммо шу воқеа туфайли бутун йўлни босиб ўтишга муваффақ бўлган суръатимни хурматлай бошладим. Ҳаётимда мана шу услубни қўллайдиган бўлдим”.

* * *

Лидия¹ кироли Крез², Форсга ҳужум қилиш учун қарор қилиб, юнон коҳини билан маслаҳатлашади. “Тақдирингизга улкан бир империяни йўқ қилиш битилган”, – дейди коҳин. Бахтиёр Крез уруш очади. Икки кунлик жангдан сўнг Лидия Форс томонидан эгалланади, пойтахт таланади, Крез асир тушади. Ҳазабланган ҳолда ўзининг Юнонистондаги элчисига коҳинни топишини, нақадар янглишганини айтишини тайинлайди. “Хато сизларда”, – дейди коҳин элчига. “Сиз улкан империя – Лидияни барбод қилдингиз”.

* * *

¹Лидия – қадимда аҳолиси лидия қабилаларидан иборат бўлган Кичик Осиёдаги мамлакат. Мелоддан аввалги 7-6 асрлардаги мустақил давлат. Мелодан аввалги 6-4 асрларда форслар ҳукмида бўлган, кейин Александра Македонский давлатига, Селевкидлар, Пергамлар ва Римга қарам бўлган (Осиё вилоятининг бир қисмини ташкил этган).

²Крез (мелоддан аввалги 595-546 йй.) – Лидиянинг сўнги подшоҳи (мелоддан аввалги 560 йилдан бошлаб ҳукм сурган).

Олмон файласуфи Ф.Ницше айтганди: “Оламда бўлаётган нарсаларни доимий муҳокама қилиш билан вақтни ўтказиш шарт эмас; вақти-вақтида хато қилиб туриш инсон табиатининг ажралмас қисмидир”. Устоз деди: “Шундай одамлар борки, ҳатто майда чуйда нарсаларда ҳам ўзларини ҳақ деб ҳисоблайдилар. Улар тез-тез ўзларига хато қилиш учун изн бермайдилар. Нагижада, олға ҳаракат қилишдан кўрқиш ҳиссинигина кўлга киритадилар. Хато қилишдан кўрқиш қаршимизда турган эшикни кулфлаш демақдир. Кўркувни бартараф эта олсак, ўз озодлигимиз йўлида дадил қадам ташлаган бўламиз”.

* * *

Счета ибодатхонаси бош руҳонийсидан сўрашди: “Худо розилиги учун қандай ишлар қилиш керак?” Нистерос Ота жавоб берди: “Иброҳим муҳожирларга жой берди ва Худо ундан қувонди. Илёс бегоналарни хушламасди ва Худо ундан ҳам рози эди. Довуд ўз ишларидан фахрланар ва Худо бундан ҳам рози эди. Римлик сокий меҳроб олдида қилган ишларидан уялди, Худо рози бўлди. Жон Баптист саҳрога кетди ва Худо рози. Юҳанно буюк шаҳар Ниневияга¹ кетди ва Худо ундан ҳам рози. Қалбингдан сўра, у нимани истайди. Агар қалбингиз ўз орзуларингиз билан бир йўлда бўлса, Худо розилиги шундан”.

* * *

Буддавий устоз шогирдлари билан борар экан, уларнинг ўзаро ким яхшироқ экани борасида баҳслашаётганларини эшитиб қолади. “Ўн беш йилдан бери медитация билан шуғулланаман”, – дейди улардан бири. “Ота-онам уйдан чиқиб кетганимдан буён меҳр улашиб келмоқдаман”, – дейди бошқаси. “Ҳамиша Будда насиҳатларига амал қилиб келмоқдаман”, – дейди учинчиси. Қоқ пешин чоғи улар дам олиш учун бир олма тагида тўхтайдилар. Дарахт мевалари кўплигидан ерга тегай-тегай деб қолган эди. “Дарахт мева билан тўлиб тошганида шохлари ерга эгилади. Ҳақиқий до-нишманд – камтарин инсондир. Дарахт мевасиз бўлса, шохлари юкоридан серрайиб қарайди. Нодон ўзини ҳаммадан ақлли билади”.

* * *

Растада бир одам кўза сотарди. Аёл келиб, уларни кўздан кечира бошлади. Айримларига жуда чиройли безак берилган, баъзилари умуман безаксиз. Аёл кўзаларнинг нархини сўрайди. Уларнинг бари бир нархда. “Безакли кўза безаксизи билан бир нархдами, ахир?” ҳайратланди у. “Нега кўпроқ куч ва вақт сарфланган маҳсулотнинг нархи камроқ сарфлангани билан бир хилда?” “Мен – рассомман”, – деди сотувчи. – “Мен ўзим ясаган кўзага нарх кўяман, унинг гўзаллигига эмас. Гўзаллик бу эркинликдир”.

* * *

Шаҳзодани чўқинтириш маросимига уч пари таклиф этилди. Биринчиси шаҳзодага ўз муҳаббатини топиш неъматини берди. Иккинчиси хоҳлаган ишларини қила олиши учун маблағ берди. Учунчиси гўзаллик. Бироқ барча эртақларда бўлганидек ялмоғиз пайдо бўлди. Таклиф этилмаганидан аламзада ялмоғиз шаҳзодани дуои бад қилди: “Сенда ҳамма нарса бор экан, аммо яна бир арзимас тухфани ҳам олақол. Сен неки ишга кўл урсанг, барчасига қобил, иқтидорли бўласан”. Шаҳзода гўзал, бадавлат ва муҳаббатли бўлиб ўса бошлади. Лекин у Ер юзидаги бирон вазифани охиригача адо этолмасди. У жуда истеъдодли рассом, ҳайкалтарош, мусиқачи, математик эди, аммо

¹ Ниневия – Оссуриянинг қадимги шаҳри.

ҳеч қачон ўз ишини яқунлай олмасди. Сабаби тезда бошқа ишни қўлига олишга мажбур бўлар эди. Устоз деди: “Барча йўллар бир жойга олиб боради. Аммо йўлни ўзингиз танлайсиз ва охиригача борасиз. Барча йўллар билан боришга интилманг”.

* * *

Устоз деди: “Ёз! Нима бўлишидан қатъи назар, хатми, кундаликми ёки ўзинг бажармайдиган оддий эслатмаларми, телефонда гаплашган гапингми – ёзавер! Ёзув воситасида биз Худога ва атрофдагиларга яқинлашамиз. Агар сен Оламдаги ўз вазифангни яхши билиб олмоқчи бўлсанг, ёз. Ўз қалбингни сатрларга сиғдиришга интил, ҳатто уни ҳеч ким ўқимаса-да ёки бирон кишининг ўқимаслигини истасанг-да ёзавер. Оддий ёзув бизга ўз фикрларимизни уюштиришга ва атрофимиздаги нарсаларни янада тиниқроқ англашга ёрдам беради. Қоғоз ва қалам мўъжиза содир этади – оғрикни қолдиради, орзуларни амалга оширади, йўқотилган умидни олиб келади. Сўз кучга эгадир”.

* * *

Милтон Эрикссон Қўшма штатларда минглаб одамлар устида амалиёт ўтказган янги психологик тренинг асосчиси. У 12 ёшлигида полиомиелит билан касалланган. Ўн ой ўтгач, врач унинг ота-онасига: “Эрталабгача бормайди”, – деганини эслайди. Эрикссон онасининг йиғисини эшитади. “Тонггача ўлмасликка ҳаракат қилсам, онам бу қадар ғуссага ботмас”, – ўйлайди у. Тонг отгунича ухламасликка ҳаракат қилади. Куёш чиққанида қичкириб онасини чорлайди: “Хой, онажон, мен ҳамон яшаяпман!”. Уйдаги қувонч шу қадар улкан эдики, шу қўйи у бир умр ўз уйидан қайғуни ҳайдагани учун кечалари ухламасликка ҳаракат қилди. 1990 йилда инсониятнинг ўз қобикларидан ташқари чиқишига имкон берувчи ноёб китобларни қолдириб, 75 ёшида вафот этди.

* * *

Ёш диндор бош руҳонийга: “Менинг юрагим олам муҳаббати билан тўлиб-тошган, иблис васвасасидан озод. Эндиги қадамим қандай кечади?” Падари бузруг шогирдини тавбага муҳтож бўлган бетоб одам зиёратига олиб борди. Оила аъзоларига хотиржамлик бергач, Падари бузруг уй бурчагидаги бир сандиққа эътибор қилди: “Сандиқда нима бор?” “Тоғамнинг ҳеч қачон кийилмаган кийимлари”, – деди унинг жияни. “У буларни кийиш учун алоҳида сабаб бўлиши керак дея ҳисоблар эди, оқибатда, улар сандиқда чирий бошлади”. Руҳоний қайта туриб шогирдига: “Сандиқни унутма”, – деди. “Агарки қалбингда руҳий хазина бор экан, ҳозирок тасарруф эт, акс ҳолда у йўқолиб битиши мумкин”.

* * *

Сайёҳ икки дўсти билан Нью-Йорк кўчаларини айланар эди. Бирдан ниманингдир муҳокамаси баҳсга айланиб, икки ҳамроҳи бир-бирларини ҳақоратлай бошлашди. Ўзларини тутиб олгач, қаҳвахонага киришди. Бири иккинчисидан узр сўради. “Ўзинг билган одамга зарар етказиш жуда оддий иш эканини англадим”, – деди у. “Агар ажнабий бўлганимда ўзимни бир оз назорат қилган бўлардим. Лекин биз дўст бўлганимиз учун ва сен менинг қандай эканимни яхши билганинг учун ҳам қаттиқ итоб қилдим. Одамнинг табиати шундай”. Балки бу инсоннинг асл табиатидир. Лекин биз бу билан қурашмоғимиз лозим.

* * *

Бир гуруҳ яҳудий донишмандлари ер юзидаги энг мухтасар Конституция тузиш учун тўпланадилар. Йиғилишда, уларнинг ҳар бири навбатма-навбат бир оёқда мувозанатини йўқотгунча турган ҳолда Конституция лойиҳасини шакллантиришга келишиб олдилар. Инсониятни бошқара олувчи қонунни шакллантира олган уларнинг орасида энг донишманди дея тан олинадиган бўлди. “Худо жинойткорларни жазолайди”, – деди бири. Бошқалар бу қонун эмас – таҳдид, дейишди. Бу ибора қабул қилинмади. Шу чоғда, раввин Хиллел йиғилишга қўшилди. У бир оёқда туриб деди: “Бошқалар сизнинг устингиздан юритишини хоҳламаган ишларни бошқалар устидан юритманг. Бу – Қонун. Бошқа ҳаммаси изоҳлардир”. Шу тарзда раввин Хиллел энг зўр донишманд деб тан олинди.

* * *

Ёзувчи Жорж Бернард Шоу ҳайкалтарош дўсти Ж.Эпстайн¹нинг меҳмонхонасидаги улкан тош бўлагига эътибор қилди. “Бу тош нега керак?” – сўради Шоу. “Ҳозирча билмайман. Бу ҳақда ўйлаяпман”, – жавоб берди Эпстайн. Шоу ҳайрон: “Сен ўз илҳомингни режалаштирмоқчимисан? Ахир рассомсан, эркинлигинг, фикрларингни ўзинг хоҳлаган вақтда ўзгартириш истагинг ҳақида ўйламайсанми?” “Бу (ўз фикрингни ўзгартириш) – бор-йўғи 5 грамм келадиган қоғозни буклаётганингдагина иш берадиган ҳолатдир. Агар 4 тонналик нарса устида ишлаётган бўлсанг, сен бошқача ўйлашингга тўғри келади”, – деди Эпстайн. Устоз деди: “Ҳар биримиз ўз ишимизни яхшироқ бажариш йўлини биламиз. Аммо инсон қийинчиликлар кутаётганини ҳис қилса ҳам ўз олдига чигал вазифалар қўяверади”.

* * *

Саҳро афсоналаридан бирида яқин бир воҳага қўчиш мақсадида юкларини туясига ортаётган киши ҳақида ҳикоя қилинади. Туя устига гиламлар, идиш-товоқ, кийим-кечак – бор нарсани ортади, жонивор ҳам буни кўтаради. Улар йўлга тушган чоғида отаси унга совға қилган чиройли мовий патни эслаб қолади. Патни топиб чиқиб, туя устига қўяди. Шу чоғда жонивор йиқилиб, жон беради. “Туям биргина шу патни кўтаролмади-я”, – деб ўйлайди у. Баъзан бизнинг кичкинагина ҳазилимиз сўнги томчи сифатида ғам-андух қосасини тошириб юборади.

* * *

“Баъзан одамлар кинога шу қадар берилиб кетадиларки, натижада, ҳақиқатни унутиб қўядилар”, – деди ноганиш киши сайёҳга. “Сиз “Ўн Васият” фильмини эслайсизми? “Албатта. Мусо² – Чарлтон Хестон – ўз асосини уриб, денгизни очади ва Бани Исроил Қизил денгиздан ўтиб кетади”. “Библияга кўра бундай эмас, у ерда Худо Мусога кўрсатма беради: Бани Исроилга олға юришни буюр. Улар юра бошлагачгина Мусо асосини кўтаради ва денгиз очилади”, – дейди у киши. Зотан фақат журъатгина йўлларни очишга сабаб бўлади”.

* * *

Қуйидаги сўзлар виолонче созандаси Пабло Касальсом³ томонидан

¹ Эпстайн (Epstein) Жакоб (Ёкуб) (1880-1959) - америка ва инглиз ҳайкалтароши.

² Мусо – Библияга кўра, яҳудийларни Фиръавн зулмидан қутқариб Мисрдан олиб чиқиб кетиш учун Худо томонидан танланган пайғамбар. У яҳудийларни Қизил денгиздан олиб ўтади. Сино тоғида Худо томонидан унга 10 насиҳатдан иборат ваҳий нозил бўлади.

³ Касальс (Casals) Пабло (1876-1973) - испан виолончелисти, дирижер ва бастакор. 75 йил атрофида чиқишлар қилган. Бах ва бошқаларнинг асарлари интерпретатори. Кўплаб мусиқа жамоалари ва ташкилотлари асосчиси.

ёзилган: “Мен доим қайта туғиламан. Ҳар тонг – ҳаётни янгитдан бошлаш демақдир. Саксон йил аввал умримни худди шу тарзда бошлаган эдим – лекин бу бир механик дастур дегани эмас. Бахтим учун ўта муҳим. Уйғонаман ва фортопианода иккита куй ва Бахнинг фугасини ижро этмаман. Куйлар уйимга барака олиб кираётгандек бўлади. Бу ҳаёт асрори ва инсон яратилишидаги мўъжиза билан боғланишни тиклаш йўлидир. Саксон йиллик куй мен учун ҳеч қачон бир хил туюлган эмас – у ҳар гал менга қандайдир янги, ғаройиб ҳаёлотни ўргатади”.

* * *

Пабло Пикассодан иқтибос: “Худо – рассомдир. У жирафа, фил ва чумолини яратди. Ҳолбуки, У ҳеч қачон ўз услубини изламади, балки, нени истаса шуни қилди”. Устоз деди: “Биз ўз йўлимизни бошлаган вақтда кучли кўрқинч юзага келади. Ҳамма ишни тўғри бажаришга мажбурлигимизни ҳис қиламиз. Алал-оқибат ҳаёт бир маротаба берилажагини англаган ҳолда, “Ҳаммаси мана бундай бўлса тўғри бўлади”, деган қоидани ким ўйлаб топган, деб қоламиз. Худо филни, жирафа, чумолини яратди – нима учун биз қандайдир қоидалар изидан боришимиз лозим? Булар бошқалар ўз шахсиятларини қандай намоён қилаётганларини аниқлаш учунгина мавжуд. Кўпинча, биз бошқалар хатти-ҳаракатига қойил қолишимиз, бошқалар хатосидан сақланишимиз мумкин. Албатта, яшаш яхши – лекин биз буни фақат ўзимиз учунгина қиламиз”.

* * *

Бир нечта яҳудий художўйлари сенагогада ибодат қилар эдилар. Улар бир гўдакнинг: “А, В, С, D”, деган овозини эшитадилар. Муқаддас ёзувга диққатларини қаратишга ҳаракат қиладилар, лекин овоз яна такрорланади: “А, В, С, D”. Ибодатни тўхтатиб ортларига қараганларида бола ҳамон алифбо ҳарфларини куйлар эди. Раввин боладан сўради: “Нима учун бундай қилмоқдасан?” “Чунки мен муқаддас сатрларни билмайман”. Агар ҳарфларни ифодаласам, Худо улардан сўзлар тузади ва сўзлардан лозим бўлган сатрларни шакллантиради, дея умид қилдим”. “Сабоғинг учун сендан миннатдорман”, – деди раввин. “Балки мен ҳам сен Худога ҳарфларни бағишлаганинг каби Ер юзидаги кунларимни бағишларман”. Устоз деди: “Фараз қилинг, биздаги мавжуд Илоҳий рух, гўёки кинотеатр экранида намоийш этилаётган фильмга ўхшаш. Экранда турли вазиятлар содир бўлади – одамлар севадилар, ажраладилар, хазина топадилар, номаълум ўлкаларни кашф этадилар. Қандай фильмлиги муҳим эмас. Экран ҳамиша ўша-ўша. Одамлар кўзидан ёш оқадими, қон томадими бари бир – экран оқ рангига доғ туширмайди. Киноэкран каби Худо ҳар бир ҳаётгий қайғу ёки қувонч ортидадир. Буни биз ўз фильмимиз тугаганда биламиз”.

* * *

Қирол тинчлик шартномасини имзолаши лозим бўлган элчисини узоқ юртга юборади. Элчи фурсатдан саёҳат мақсадида фойдаланиш учун дўстларига хабар беради. Дўстлари ундан ташрифни қолдиришини сўрайдилар. Элчи сафарга чиққанида эса битим тузишга кеч бўлгани, уруш бошлангани, қиролнинг режалари, элчини ушлаб қолган одамларнинг ҳам ишлари бузилгани маълум бўлади. Устоз: “Ҳаётимизда фақат битта муҳим нарса бор: ўз тақдиримиз билан яшамок –шу биз учун вазифа қилиб белги-ланган. Бироқ ҳамиша орзуларимизни йўққа чиқарувчи нокерак ташвишлар билан ўзимизни овора қилиб қўямиз”.

* * *

Сайёх Сидней бандаргоҳидаги шаҳарнинг икки қисмини боғловчи кўприкда турар экан, бир австралиялик келиб газетадаги эълонни ўқиб беришини сўрайди. “Ҳарфлари жуда кичкина”, – дейди у. “Кўзойнагимни уйда қолдирибман, усиз ўқий олмайман”. Сайёх ҳам кўзойнақсиз эканини айтиб, узр сўрайди. “Ҳа, менимча, бу эълонни унутганим яхши”, – дейди у одам. Австралиялик суҳбатни давом эттириш ниятида унга: “Фақат иккимиздаги ҳолат эмас, илоҳий назар ҳам хира тортган. Бу унинг қарилigidан эмас, шуни истаганидан. Унга яқин бўлганлар хато қилсалар аниқ-тиниқ кўрмайди. Адолатсиз бўлишни истамай ўша одамни кечиради”, – деди. “Яхши ишлар борасида-чи?”, – дея сўради сайёх. “Худо ҳеч қачон кўзойнагини уйда қолдирмайди”, – дея кулди у ва нари кетди.

* * *

“Ибодатдан ҳам муҳимроқ бирон нарса борми?” – сўради шогирд устозидан. У ён атрофдаги бутадан шох қирқиб келишга буюрди. Шогирд итоат этди. “Бута омонми?” – сўради устоз. “У ҳозирга қадар қандай омонликда бўлса ўшандай”, – жавоб беради шогирд. “Энди унинг илдизини қирқиб кел”, – дейди устоз. “Бу иш билан бута қурийдми”, – инжилади шогирд. “Ибодат дарахтнинг шохлари, иймон унинг илдизларидир”, тушунтиради устоз. “Ибодатсиз иймон бўлиши мумкин, аммо иймонсиз ҳеч қандай ибодат бўлмайди”.

* * *

Муқаддас Тереза д’Авилья айтади: “Ёдда сақланг: Худо барчамизни таклиф қилган – У соф Ҳақиқат экан, биз унинг таклифига шубҳа қилмаслигимиз лозим”. У айтади: “Барчангиз ҳузуримга келинг, ичишни истаганларга сув бераман”. Агар таклиф барчамиз учун бўлмаганида эди, Худо айтарди: “Чанқаганлар ҳузуримга келинг, ҳолбуки, сиз ҳеч нима йўқотмайсиз. Лекин мен фақат тайёргарлик кўрганларгагина сув бераман”. У ҳеч қандай шартлар кўймайди. Унинг муҳаббати бўлган ҳаёт сувини олиш учун келиб сўрашнинг ўзи кифоядир.

* * *

Дзен монахлари, медитация чоғида тош қаршисига ўтирадилар ва дейдилар: “То шу тош бир оз ўсмагунича шу ерда кутаман”. Устоз деди: “Атрофимиздаги барча нарсалар доимий ўзгаришда. Куёш ҳар куни янги олам устида порлайди. Биз ўзгармас деб атайдиган нарсалар янги таклиф ва имкониятлар билан тўлиқдир. Аммо биз ҳар бир кун бошқасидан қандай фарқланишини билмаймиз.

* * *

Бугун қаердадир сизни хазина кутиб тургандир. Бу балки лаҳзалик табассум, балки жуда катта ғалаба, ҳар нечук, аҳамиятсиз. Ҳаёт катта ва кичик мўжизалардан иборат. Ҳеч нима зерикарли эмас, чунки ҳамма нарса ҳамиша ўзгариб турибди. Зерикиш олам моҳиятига зиддир. Шоир Т.С.Элиот ёзганидек: “Кўп йўллари босиб, ўз уйингга қайт, бор нарсага илк маротаба кўраётгандек боқ”.

*Таржима ва изоҳлар муаллифи
Сарвар СОБИТ*

МИХАИЛ БАХТИН

РОМАНДА ЗАМОН ВА ХРОНОТОП ШАКЛЛАРИ¹

Тарихий поэтикага доир очерклар

IV. ТАРИХИЙ ИНВЕРСИЯ² ВА ФОЛЬКЛОР ХРОНОТОПИ МУАММОСИ

Романнинг антик шакли ҳақидаги обзоримиз сўнггида улардаги замоннинг ўзига хос тарзда ўзлаштирилишини кайд этиб ўтамиз.

Хўш, антик романдаги замон тўқислиги қайси даражада?

Айтиб ўтдикки, ҳар қандай замон образи учун қандайдир минимум даражадаги замон тўқислиги зарур (зотан, бадий образ – замоний образдир). Қолаверса, замон ҳаракатсиз давр ҳаракати, унинг ўтмиш ва келажак билан боғлиқлиги, хусусан, замон тўқислиги хусусида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Қаердаки замон ҳаракати бўлмас экан, у жойда замон ҳолати бўлмайди, шунда замон сўзи ҳам ўз мазмун-моҳиятини йўқотади. Утмиш ва келажакка боғланмаган замонавийлик бутун ҳисобланмайди, майда-чуйда нарсаларга парчаланиб кетади ва уларнинг қурмаси (конгломерати)га айланиб қолади.

Замоннинг бизга маълум минимум даражада мавҳум тўқислиги антик романда ҳам мавжуд. Айтиш мумкинки, у юнон романида минимал даражада бўлса, маиший романда бир қадар чуқурроқ маъно касб этади. Антик романда бундай замон тўқислиги икки ёқлама табиатга эга. Аввало, унинг туб илдизлари халқона-мифологик замон тўқислигига бориб тақалади. Аммо ушбу махсус замон шакллари ҳали илк парчаланиш босқичларидаёқ, шундай замон шароитида эдиларки, у пайтда ҳали кескин ижтимоий табақалашув юз бермаган эди. Шунинг учун уни сақлаб қолиш ва янги мундарижани шакллантириш имкони бўлмади. Шунга қарамасдан, антик романда фольклорга хос замон тўқислиги ҳаракатда бўлди.

Бошқа томондан, антик романда ижтимоий зиддиятлар билан алоқадор бўлган мурғак замон қуртаклари мавжуд эди. Ижтимоий зиддият қайси шаклда фош этилмасин, бу муқаррар тарзда замон йўналишини келажакка томон буради. У қанчалик чуқур очилса, замон тўқислиги шу қадар изчил, мукамал, кенг ва жиддий тарзда санъаткор образида акс этади. Реал замон тўқислигининг бундай қуртакларини биз авантюр-маиший романда кўрган эдик. Шунга қарамасдан, бу қуртаклар катта эпоснинг новелласимон парчаланишини бартараф этишга ожизлик қилган эди.

Шу ўринда замонни ҳис қилишнинг муҳим бир жиҳатига – бадий шакл ва образ тараққиётига ҳал қилувчи таъсир кўрсатган омилга – тўхталиб ўтиш жоиз.

Бундай ўзига хослик, биринчи навбатда, “тарихий инверсия” аталмиш ҳодисада намоён бўлади. Айни инверсия моҳиятан шунга олиб келадикки, бунда мифологик ва бадий тафаккур ўтмиш доирасидаги мақсад,

¹ Давоми. Боши ўтган сонларда.

² Инверсия – ўрин алмашинув (– У.Ж.).

идеал, адолат, баркамоллик, инсоннинг уйғунлашган ҳолати, жамият ва ҳ.к. сингари категорияларда чекланиб қолади. Жаннат, Олтин аср, қаҳрамонлик асри, илк ҳақиқат тўғрисидаги мифлар – табиий ҳолатлар, асл ҳуқуқлар ва бошқалар хусусидаги бир қадар қадим тасаввурлар – айнан тарихий инверсия ифодаси ҳисобланади. Унинг бир оз юзакироқ таърифини келтириб айтиш мумкинки, бу ўринда нимаики ўтмишда бўлиб ўтган дея тасвирланса, аслида, келажакда рўй бериши мумкин ёки келажакда рўй беради. Моҳиятан, у ўтмиш воқелиги эмас, келажакнинг максади, бурчи ўлароқ намоён бўлади.

Замоннинг бу тарзда “инверсиялашуви”, “ўрин алмашинуви” инсоният тараққиётининг турли даврларига хос мифологик ва бадий тафаккур учун характерлидир. У замон ҳақидаги, айниқса, келажак ҳақидаги тасаввурларни белгилайди. Шу тариқа келажак ҳисобидан бугун, хусусан, ўтмиш бойиб боради. Реаллик қуввати, ишончлилиги ва ҳаққонийлиги фақат ҳозирги “бор” ҳамда ўтган (“бўлган”) замонга тегишли бўлади. Келажакка тегишлиси эса реалликнинг бошқачароқ турларидир. Дейлик, у бир қадар ўткинчироқ (эфемерный¹) – “бўлади”, “бор” ва “бўлган” даги ўзига хос реал вазндорлик, моддийлик ва пишиқлик хусусиятидан маҳрум. Келажак ҳозир ва ўтмиш билан бир жинсга мансуб эмас. У қанчалик узун бўлиб туюлмасин, мазмун аниқлигидан холи, сийрак ва бўм-бўш. Шу тариқа барча ижобий, идеал, керакли, қутилган нарсалар инверсия йўли билан ўтмишга, баъзи ҳолларда ҳозирга тегишли ҳисобланади. Ёки шу йўл билан буларнинг ҳаммаси бир қадар вазндор, реал ва асосли бўлади. У ёки бошқа идеални реалликка бағишламоқ учун уни гўё қачонлардир Олтин асрда “табиий вазиятда” бўлиб ўтган нарса ўлароқ фикр қиладилар. Ёки бўлмаса, уни ҳозирги замонда ер шарининг қайсидир бир пучмоқларида – океан ортида, ерда, ерда бўлмаган тақдирда ер остида, унда ҳам бўлмаса осмонда мавжуд дея тасаввур қилишади. Улар воқелик (бугун, ҳозир) ни тўғрига, замоннинг горизонтли бўйлаб эмас, кўпроқ вертикалига – юқори-қуйи тарзида қуришга мойилдирлар. Майли, бундай вертикал қурилиш охиратдаги идеал, боқийликнинг ўзи, лозамон бўлиб кўринсин. Шунга қарамасдан, бундай лозамонлик ва абадият айна лаҳза билан ягона замон ўлароқ тушунилади. Бу эса гўё аллақачон мавжуд замонавийлик бўлиб, ҳали мавжуд бўлмаган келажакдан кўра яхшироқ демакдир. Том маънодаги тарихий инверсия шундай келажакни афзал кўрадики, у реаллик нуктаи назаридан бир қадар вазндор ва пишиқ бўлсин. Нариги дунё қурилиши эса шундай замонсиз ва абадий ўтмишни афзал кўрадики, у аллақачон муҳим ва аллақачон замонавий бўлиб улгурган бўлсин. Ушбу шаклларнинг ҳар бири ўз-ўзича келажакни ёлғизликка маҳкум этади, қашшоқлаштиради ва заифлаштиради. Тарихий инверсиянинг мувофиқ фалсафий тузилишларига соф ҳолатдаги “ибтидо”нинг тантанали суратда эълон қилиниши мос келади. Бу соф ҳаётнинг маншаъи ва идеал-лозамон ҳаёт шаклидир.

Келажакка дахлдор шакллардан яна бири – бу, эсхатологизм² ҳисобланади. Бунда келажак ўзга тарзда сўнади. Бунда келажак (ўзининг барча ўтган ва ҳозирги шаклларида) худди барча мавжудотнинг, бугун борлиқнинг интиҳоси деб тушунилади. Бу ўринда қиёматнинг ҳалокат, вайронагарчилик, янги хаос, маъбудлар тонги ёки суд куни дея тушунилишининг у қадар аҳамияти йўқ. Муҳими, борлиқ мавжудотнинг охирати экани ва унинг нисбатан яқинлигидир. Эсхатологизм бу интиҳони доимо шундай англайди. Яъни ҳозирни интиҳодан ажратиб турадиган келажакнинг ўша парчаси ўз қиммати ва қизиғини йўқотади: бу ҳозирнинг ноаниқлик томон кераксиз чўзилишидир.

¹ Эфемерный [юнон. ephemeras – бир кунлик] – лаҳзалик, ўткинчи; хаёлий, нореал (– У.Ж.).

² Эсхатология [юнон. eschatos сўнги + ...логия] – “қиёмат”га доир диний таълимот, барча динларнинг муҳим бўлимларидан бири (– У.Ж.).

Келажакка нисбатан мифологик ва бадий шакл спецификасининг алоқадорлиги шундай. Ушбу шаклларнинг барчасида реал келажак вайрон қилинади ва уларнинг қаноти қирқилади. Бироқ уларнинг ҳар бири муайян нуқталарда аниқ вариацияларига кўра фарқ қилиши мумкин.

Аммо алоҳида вариацияларга дахл қилишдан олдин уларнинг реал келажакка муносабатини белгилаш лозим бўлади. Зотан, ушбу шакллар учун барча ҳаракатлар реал келажакка бориб тақалади. Яъниким, айнан нима йўғ-у яна нима бўлиши керак. Моҳиятан улар нимаики керак, нима ҳақиқий бўлса, шуни барпо қилишга шижоат кўрсатади. Айни пайтда бор бўлган, аммо ёқимсиз, шунингдек, ҳаққоний бўлмаган воқеликни ҳам барпо этади.

Ушбу келажак образлари муқаррар тарзда ўтмишга бориб чегараланади ёки океан, денгизлар оша ернинг киндигидаги подшоҳликка ўтиб қолади. Уларнинг шафқатбилмас, золим замонавийликка ўхшамаслиги эса уларга хос замон ва макон ҳиссаси билан ўлчанади. Аммо ушбу образлар шундай замондан ташқарига чиқмайди, реалликдан, бу жойдаги моддийликдан узилмайди. Аксинча, айтиш мумкинки, орзуланган келажакнинг бор қуввати бу ердаги моддий воқелик суръатини, ҳаммасидан кўпроқ тирик одам образини мислсиз даражада кучайтиради. Яъни келажак ҳисобидан улғайган одам замонавий одамга нисбатан баҳодирга айланади (“сиз баҳодир эмассиз”). Унинг мислсиз жисмоний кучга эврилиши, меҳнатқашлиги, табиат билан кураши, хушёр, реал тафаккури қахрамонлик саналади. Ҳатто унинг соғлом иштаҳаси ва бемисл чанқоғига ҳам қахрамонлик нисбати берилади. Бу ўринда ўта баҳайбатлик, енгилмас куч ва инсоннинг идеал моҳияти ҳеч қачон макон кенгликларидан, замон узвийлигидан айро тушмаган. Улкан одам жисмонан ҳам улкан бўлган. Қадамлари кенг, ва шу боис ҳам, бу одам макон кенгликларини талаб этувчи, моддий дунёнинг замон кенгликларида ўз улканлиги қадар узок умр кўрувчи. Тўғри, баъзан ушбу улкан одам (фольклорнинг баъзи шаклларида) метаморфозани яшаб ўтади. Баъзан у майда одамга айланиб қолади ва ўз-ўзини макон-замон ичра у қадар намоён қила олмайди (у гўё қуёш янглиғ ботади, ўз мақомидан ерга, жаҳаннамга тушади). Аммо барибир, у бир кун келиб, ўзини макон-замонда тўла намоён қилади. Улканлик ва узок умрга эришади. Бу ўринда биз асл фольклорга хос ушбу чизгига бир қадар кўпроқ урғу беряпмиз. Чунки, биз учун муҳими, фольклорнинг бундай адоватга тўла макон ва идеаллаштирилган замонга бегоналигини укдиришдир. Алал-оқибат нимаики муҳим бўлса, уларнинг барчаси макон ва замонда ҳам муҳим бўлиши шарт. Фольклор одами ўз-ўзини намоён қилиши учун макон-замон талаб қилади. У бу ерда ўзини батамом яхши ҳис қилади. Атайин қаршилантирилган идеал жисмоний улканлик, идеал улканлик либоси кийдирилган бир бутун макон-замонни бўйсундириш мақсадида атайин уюштирилган зиғирдек хронотоп шакли фольклор учун (кенг маънода) тамомила бегона. Шунга алоқадор равишда асл фольклорга хос яна бир жиҳатни қайд этиш зарур: унда инсон бирор-бир бегона қуч ҳисобидан эмас, балки ўз-ўзича баҳайбат ва кучли. Якка ўзи (худди улад ларни қишки уйқуда босган Кухулин каби) душманнинг бутун қўшини устидан зафар қозониши мумкин. Бу жимитдеккина подшоҳнинг аслан улкан халққа тўғридан-тўғри қарама-қарши қўйилишидир. У табиатни ўзига тобе қилади, унга эса фақат ҳайвонот дунёси хизмат қилади (аммо улар ҳам унинг учун қул мақомида эмас).

Инсоннинг фольклорга хос моддий реаллик шаклидаги макон-замон аро бундай юксалиши, биз қайд этган, баҳайбатлик ва кучлиликдагина эмас, балки яна кўплаб серқирра, нозик шаклларда ҳам намоён бўлади. Аммо унинг мантиқи ҳамма ерда ўша-ўша: инсоннинг моддий дунёда ҳеч қандай иккиюзламачиликларсиз, ҳолсизлик ва муҳтожлик эвазига идеалликдан

¹ Европадаги кельт халқларига доир туркум. Бу “Улад туркуми” деб номланади (– У.Ж.)

олинган музд¹ ларсиз, ўз ҳисобидан тўғри ва ҳалол юксалишидир. Бу тарздаги инсоний юксалишнинг бошқа мукамал шакллари ҳақида биз кейинроқ, Рабленинг доҳиёна романи таҳлили жараёнида сўз юритамиз.

Шунинг учун ҳам фольклор фантастикаси реалистик фантастикадир. У ҳеч жиҳатдан реалликдан, моддий дунёдан узилиб қолмайди. У сира ҳам ўз йиртиғини бирор-бир идеал-ғайриоддий ҳолатлар билан ямашга уринмайди. У макон-замон кенгликларида фаолият кўрсатади. Ушбу кенгликларни бутун теранлиги билан ҳис қилиш ва фойдаланишни билади. Бундай фантастика яқин амалий фаолият режаси ёки инсон табиатига ҳос реал талабларга ҳам эмас, балки инсоний камолотнинг муҳаққак имкониятларига таянади. Инсон мавжуд экан, бундай талабларнинг бўлиши, табиий. Уларни маҳв этишга уриниш беҳуда. Шунинг учун ҳам қачондир улар мутлоқ мавжудият учун ўзига йўл топмаслиги мумкин эмас.

Шунга кўра, фольклор реализми реализмнинг, бутун бошли ёзма адабиётнинг, шунингдек, романнинг ҳам қуриб битмас чашмаси ҳисобланади. Ўрта асрларда, айниқса, Уйғониш даврида ушбу чашма муҳим аҳамият касб этган. Ушбу масалага Рабле романи таҳлили муносабати билан, албатта, яна қайтамиз.

V. РИЦАР РОМАНИ

Энди қисқача рицар романларида замон ва шунга боғлиқ равишда хронотопнинг ўзига ҳослигига тўхталамиз (алоҳида асарлар таҳлилидан эса воз кечишга мажбурмиз).

Рицар романи, асосан, юнон типигади авантюр замон билан иш кўради, шунингдек, баъзи романларда апулейча авантюр-маиший замон типига яқинлашув кўзга ташланади (айниқса, Вольфрам фон Эшенбахнинг “Парцифал”ида). Замон таркиби абстракт-техник тарзда шакллантирилган қатор авантюр бўлақларга парчаланади. Унинг макон билан боғлиқлиги ҳам худди шундай – техникавий. Бу ўринда айтиб ўтилган ўша тасодифий айнизамонлилик ва тасодифий айризамонлилик кўринишларини, айнан ўшандай узоқ-яқин ўйинини, ўша-ўша ретардация² ни учратамиз. Рицарлик романи хронотопи ҳам юнон романига яқин – ўхшашсиз, бегона ва бир қадар мавхум дунё. Бундаги қахрамонлар ўзлиги (ва нарсалар) синови ҳам, худди юнон романларидагидек, ташкилловчилик ролини ўйнайди (асосан, севгига ва рицарлик ақидаларига садоқат). Бунда ўз-ўзидан айният ғояси билан боғлиқ ҳолатлар ҳам келиб чиқади: ёлғондакам ўлим, таниш-танимаслик, исм ўзгариши ва ҳ.к. (Энг мураккаб айният ўйинларидан бири, масалан, “Тристан ва Изольда”даги суюмли ва суйилмаган икки Изольданинг мавжудлигидир). Бунда айният билан боғлиқ шарқона характердаги – инсонни воқеликдан вақтинчалик узиб қўйиб, ўзга дунёга олиб кетадиган турли мафтункор мотивлар пайдо бўлади.

Бундай авантюр замонлар билан бир қаторда рицар романчилигида қандайдир туб янгилик ҳам бор (шунга алоқадор тарзда уларнинг барча хронотопларида ҳам).

Ҳар қандай авантюр замонда тасодиф, тақдир, маъбудлар ва ҳ.к.ларнинг ўрни бор. Ахир айнан шу замон, портловчи нуқталарда пайдо бўлади. Шундоққина одатдаги, реал, қонуний замон қаторларида, айнан шу қонун устувор жойларда (у қандай қонун бўлишидан қатъи назар) б и р д а н даҳл қилинади ва воқелик қутилмаган, олдиндан кўрилмаган томонга бурилиб кетади. Рицар романларида ушбу “бирдан” гўёки нормаллашади ва қандайдир маълум, деярли одатдагига айланади. Дунё мўъжизага дўнса, мўъжиза (мўъжизалигини йўқотмаган ҳолда) одатий нарсага айланади.

¹ Музд – эваз.

² Ретардация – лот. retardatio – ҳаракатнинг секинлашуви, суслашган вақт. (– У.Ж.)

Шубҳасиз, абадий бўлган тасодифийлик ўз тасодифлигини йўқотади. Фақат тасодиф ва яна фақат тасодифни кутади. Бутун дунё мўъжизавий ва кутилмаган, тасодифий “бирдан” категорияси остидан олиб ўтилади. Юнон романлари қахрамонлари қонунийликни тиклашга шижоат кўрсатишарди. Ҳаётнинг одатий окимидан узилган ипларни улашга, тасодиф ўйинларидан узилиб, нормал ҳаёт йўлига (тўғрироғи, роман воқелигидан ташқарига) қайтишга уринишарди. Юнон романи қахрамони дуч келмиш саргузаштларини ўзига юқоридан йўлланган мусибат ўлароқ яшаб ўтар, аммо саргузаштга бошини суқмас, негаки у авантюрист эмас (бу борада ҳам ташаббус унинг қўлида бўлмаган) эди. Рицар романи қахрамони эса ҳалокатли саргузаштларга худди ўз туғишганига интилгандек интилади. Унинг учун дунё фақат мўъжизавийлик қонунияти бўлган “бирдан” доирасидагина мавжуд. Бу қахрамон учун дунёнинг нормал ҳолати шу. У – авантюрист. Авантюрист бўлганда ҳам беғараз авантюристдир (бу ўринда “авнтюрист” сўзининг маъноси кейинги даврларда қўлланган маъноси билан айнан мос эмас. Чунки бундаги инсонлар образи кейинги даврларда пайдо бўлган авантюристлар сингари ўзларининг тор ҳаётини манфаатларига кул бўлиб қолмаганлар). У, ўз моҳиятига кўра, фақат мана шундай мўъжизавий тасодифлар дунёсида яшаши, шундагина ўзини англаши мумкин. Унинг ўзлиги баҳоланадиган “акидалар” (кодекслар) фақат шу – мўъжизавий тасодифлар дунёси учун мўлжалланган.

Рицар романларидаги тасодифий айнизамонлилик ва тасодифий айризамонлилик, яъни унинг ўзига хос бўёғи юнон романлариникидан тамомила фарқ қилади. Юнон романида жаҳоний тафовуту ўхшашликларнинг яланғоч механикаси абстракт маконнинг турли наводиротлари ва хангомалари билан тўлдирилади. Рицар романида эса тасодиф том маънода мўъжизавийлик ва сирлилик касб этароқ ўзига тортади, раҳмдил ва ёвуз парилар, сеҳргарлар образида гавдаланади, чакалакзорлар, қалъаларда пойлаб ётади ва ҳ.к. Рицар романи қахрамонлари, асосан “ҳалокатлар” ичида эмас, балки унинг ўзи учун ҳам, ўқувчи учун ҳам қизиқ бўлган “мўъжизавий саргузаштлар” ичида яшайди. Шу тарзда авантюра воқеалар кечадиган мўъжизавий олам ичра янгича оҳанг касб этади.

Шунингдек, ушбу мўъжиза дунёсида қахрамонни ва у туфайли бошқалар (ўз хомийси, маъшуқаси каби)ни ҳам ш а р а ф л а й д и г а н қахрамонликлар рўй беради. Рицар авантюрасига хос қахрамонлик ҳолати уни юнон романидан тамомила фарқлантиради ва э п и к а в а н т ю р а г а яқинлаштиради. Ш о н-ш у х р а т, ш а р а ф л а н и ш дамлари ҳам юнон романига тамомила бегона ва худди шу жиҳат рицар романини эпосга яқинлаштиради.

Юнон романи қахрамонларидан фарқли равишда рицар романи қахрамонлари м у с т а қ и л, ва айни пайтда, в а к о л а т г а эгалар. Хилма-хил юнон романлари қахрамонлари, гарчи бошқа-бошқа исмлар билан аталсалар-да, ўзаро жуда ўхшашлар. Уларнинг ҳар бири ҳақида фақат битта роман ёзиш мумкин. Уларнинг атрофида туркумлар, вариантлар, турли муаллифлик романларини ёза олмайсан. Уларнинг ҳар бири қайсидир муаллифнинг томорқаси, нарсасидек гап. Кўрдикки, уларнинг бирортаси ҳеч ким, ҳатто ҳеч нарсани билдирмайди. Улар “ўз-ўзича” мавжуд. Рицар романидаги турли-туман қахрамонлар эса ҳеч томондан, на тақдири, на келбати жиҳатидан бир-бирига ўхшайди. Ланселот Парцифалга, Парцифал эса Тристанга сира ўхшамайдилар. Зотан, уларнинг ҳар бири ҳақида нечталаб романлар ёзилган. Қатъий айтганда, булар алоҳида романларнинг эмас (умуман, рицар романлари ичида юнон романлари сингари маҳдуд, индивидуаллари йўқ), туркум романлар қахрамонларидир. Шунингдек, албатта, улар муайян романнависнинг шахсий томорқаси ҳам эмаслар

(бунда муаллифлик ҳукуқи озор чекмайди, албатта). Улар худди эпос қаҳрамонлари каби умумий образлар хазинасига дахлдорлар. Шу билан бирга, улар эпос қаҳрамонлари сингари миллий эмас, барча халқларга оиддирлар.

Нихоят, рицар романи қаҳрамонлари ва улар яшайдиган мўъжизавий олам зуваласи бир жойдан олинган. Уларни сира ажратиб бўлмайди. Тўғри, бу олам хусусий ватан эмас. У қаҳрамон учун ҳар томонлама бегона (аммо қаҳрамон ундан бегонасирамайди). Қаҳрамон турли ҳукмдорлар қўли остидаги салтанатлардан-салтанатларга ўтиб юради. Денгизларда сузади. Аммо ҳамма жой унинг олами. Ҳамма жойда шон-шавкат, қаҳрамонликлар, мағлубият ва шармандаликларнинг таъми-ю ранги ўша-ўша. Ҳамма жойда шарафга бурканган ўша номлар.

Бу оламда қаҳрамон “ўз уйида” (аммо ватанида эмас). У ўз олами каби мўъжизакор. Унинг насаби ҳам, туғилиши ҳам, болалиги-ю ўсмирлиги ҳам, жисмоний тузилиши ҳам бирдек мўъжиза. У жисму жони билан ушбу мўъжиза оламга тегишли. У – ушбу оламнинг олий вакили.

Рицар романига хос бундай хусусиятлар уни тубдан юнон романидан фарқлайди ва эпосга яқинлаштиради. Илк рицар шеърӣ романлари моҳиятан роман ва эпос чегарасида туради. Унинг роман тарихидаги ўзига хослиги ҳам шу билан белгиланади. Кўриб ўтилган жиҳатлар, шунигдек, ушбу романга хос хронотоп табиатини ҳам тайин этади. Бу роман хронотопи – а в а н т ю р з а м о н д а г и м ў ъ ж и з а в и й о л а м .

Бу хронотоп ўз-ўзича изчил ва чегараланган. У нодир ҳангомаларга эмас, балки мўъжизаларга тўла. Унда учрайдиган ҳамма нарсалар – куроллар, либослар, булоқлар, кўприклар – қайсидир даражада ўзига хосликка эга ёки сеҳрланган. Бу оламда рамзийлик ҳам тўлиб-тошиб ётибди. Аммо улар сохта жумбоқдан иборат эмас, балки шарқ эртаклари табиатига яқин туради.

Шунга алоқадор ҳолатда ўта мукамал авантюра замон ҳам рицар романи таркибига киради. Юнон романидаги замон алоҳида саргузаштлар чегарасида техник ҳақиқатсимон, яъни бунда кун – кунга, соат – соатга тенг бўлади. Рицар романида эса замоннинг ўзи ҳам маълум даражада мўъжизавийлик касб этади. Замоннинг эртакнамо муболагалашуви рўй беради. Соатлар кун қадар узайса, кунлар лаҳза қадар қисқаради. Бунда ҳатто вақтнинг ўзини ҳам сеҳрлаш мумкин. Баъзан тушлар замонга ҳукм ўтказилади. Яъни бу ўринда тушда бўлганидек, вақт истиқболи атайин янглиш кўрсатилади. Эндиликда тушлар наинки мазмун унсури, балки тушнинг ўхшаши (ўрта аср адабиётидаги энг муҳим ташкил этувчи шакл) бўлган “рўё (видение)” сингари шаклантирувчилик вазифасини ҳам бажара бошлайди. Умуман, рицар романида замон билан субъектив ўйин майдонга келади. Вақтнинг (юқорида кўрсатилган эртакнамо туш босқичларидан ташқари) ҳиссий-лирик узайиши ва сиқилиши, бутун бошли воқеаларнинг кумга тушган игнадек ғойиб бўлиши (“Парцифал” да худди шундай. Мансальватда, қаҳрамон қиролни танимаганида, юз берган воқеа бўлмаганга эврилади) ва ҳ.к. Бундай замон билан субъектив ўйин антик давр учун мутлоқ бегона. Юнон романидаги алоҳида саргузаштлар чегарасида вақт ўзининг қуруқлиги, расолиги билан ажралиб турган. Антиклик замонга нисбатан чуқур ҳурматда бўлган (чунки вақт мифларда муқаддаслаштирилган эди), ва шу боис ҳам, замон билан ўйнашдан тийилган.

Замон билан бу каби субъектив ўйин, вақтнинг элементар ички муносабатлари ва истиқболи, шунингдек, макон билан боғлиқ элементар ички муносабатлар ва истиқбол мўъжизавий олам учун айнан мос келади.

¹ Тушнинг зоҳирий қурилиш шаклини туш ўлароқ бериш антик даврда ҳам бор эди, албатта. Бу ўринда Лукианнинг (туш – инсон таржимаи ҳолининг тескари йўналишда айланишидан иборат) “Тушлар” асарини келтиришнинг ўзи кифоя. Аммо тушнинг махсус ички мантиқи бунда йўқ.

Шунга ёндош кўплаб ҳолатларда халқнинг ижобий эртақларидагидек, инсоннинг макон ичра эркинлиги эмас, балки макон ичидаги ҳиссий-субъектив, маълум даражада, рамзий уйдирмалари намоён бўлади.

Рицар романи шундай. Мўъжизавий оламнинг деярли эпик яхлитлиги ва хронотопик бутунлиги кейинги даврларда бўлиниб кетади (кейинги давр рицар насрий романларида юнон романи унсурлари кўпаяди) ва қайтиб сира ҳам тикланмайди. Аммо ушбу хронотопнинг алоҳида унсурлари, маълум маънода, макон-замон истиқболи билан субъектив ўйин, кейинги давр романларида (баъзи функционал фарқлар билан), дейлик, романтикларда (масалан, Новалиснинг “Генрих фон Офтердинген”ида), символистларда, экспрессионистларда (масалан, Мейринкнинг ўта нозик замон ўйини олиб борилган “Толем”ида), қисман сюрреалистларда қайта-қайта туғилаверади.

Ўрта аср интихосига келиб, “рўё”нинг ўз қурилиш ва мазмунига эга шакллари, хос энциклопедик (синтетик) асарлар майдонга келади. Бу ўринда биз “Атиргул ҳақида роман” (Гильом де Лоррис) ва унинг давоми (Жан де Мен), “Кўшчи Петр ҳақида рўё” (Ленгленд) ва ниҳоят, “Илоҳий комедия”ни назарда тутамиз.

Замон муаммолари кесишган нуқтада ушбу асарлар катта қизиқиш уйғотади. Аммо биз улардаги энг умумий ва хусусий томонларга тўхтала оламиз, холос.

Бу ўринда ўрта аср ўзга дунё кенгликлари ўта кучли таъсир қилади. Бундаги барча макон-замон дунёлари айна пайтда рамзий идроклашга дучор бўлади. Айтиш мумкинки, бундаги замонасарнинг маҳсус ҳаракатидан тўла маънода узилиб қолади. Зотан, реал замонда ҳаракатланувчи “рўё” ўта қисқа, кўрилганнинг маъноси эса (гарчи замонга алоқадор бўлса-да) замондан ташқари. Дантеда рўё реал замони ва унинг биографик (инсон ҳаёти) ва тарихий замондаги муайян ҳолатга тўғриланиши соф рамзий характерга эга. Ҳар қандай макон-замон худди одамлар, нарсалар ва ҳаракатлар образлари каби ё аллегорик (асосан, “Атиргул ҳақида роман”да) ёки (кўпроқ Ленглендда ва маълум маънода Дантеда) рамзий моҳият касб этади.

Ушбу асрларда (айниқса, уларнинг сўнгги иккитасида) даврлар аро ўткир зиддиятнинг этилгани, моҳиятан, эски даврнинг инкирози сезилади. Худди шу нарса танкидий синтезга олиб келади. Бундай синтез эса асарда давр табиати ўзининг барча маълуму машҳур томонлари, каттаю кичик зиддиятлари, хилма-хилликлари билан берилишини талаб этади. Энг муҳими, ушбу зиддиятлар муайян лаҳзалар кесишган нуқтада солиштириб кўрсатилиши лозим. Ленгленд (ўлат пайтида) яйловда, шунингдек, кўшчи Петр атрофида феодал жамиятидаги шоҳдан гадогача бўлган барча касб эгалари, ғоявий оқимлар, барча табақа ва қатлам вакиллари тўплайди. Уларнинг барчаси рамзлар ҳаракатида иштирок этадилар (кўшчи Петрни зиёрат қиладилар, унинг деҳқончилигига кўмаклашадилар ва ҳ.к.). Ленгленд ва Дантедаги ушбу зиддиятлар хилма-хиллиги моҳиятига кўра тарихийдир. Аммо Ленгленд, айниса, Данте зиддиятларни юқори-қуйи – вертикал ҳаракатлантиради. Данте айнан дохиёна тадрижийлик ва куч билан дунёнинг вертикал бўйлаб ҳаракатини амалга оширади. У танг қолдирадиган даражада нозик манзараларни, яъни вертикал бўйлаб сўнгсиз азоб ичида яшаётган, ҳаракатланаётган ўзга дунёни: ердан тўққиз доира қуйидаги жаҳаннам, унинг устида етти доира аъроф, тепасида эса ўнта осмонни барпо этади. Одам ва нарсалардан иборат дағал моддият дунёси қуйида, нур ва овоз юқорида. Ушбу вертикал оламнинг жаҳоний мантиғи – барча нарсаларнинг мутлоқ айнизамонлиги (ёки “бақо айнияти”) ҳисобланади. Ерда нимаики замон билан ажратилган бўлса, абадиятда улар бақо айниятида уйғунлашади. Ўзга дунёни англамоқ учун “аввал” ва “кейин”дан иборат вақт орқали жонлантирилган

бўлинишлардан тамомила воз кечиш, ҳаммасини бир қозонга солиш, а й н и з а м о н д а кўриш, яъни лаҳзага бутун оламни жойлаш лозим. Фақат соф айнизамонда ёки лозамондагина нима бўлган, нима бор, нима бўлиши ҳамда уларни нима ажратиб туриши ҳақидаги асл маъно очиладики, бу чинакам реаллик ва идрокдан ташқари замондир. Дантенинг вертикал бўйлаб образ шакллантирувчи мақсади айризамонликни айнизамонликка дўндириш, барча замоний-тарихийликдаги бўлинишлару боғланишларни асл идрокланадиган замоний-иерархик бўлинишлар ва боғланишларга алмаштиришдир.

Аммо, айти пайтда ушбу вертикал оламни тўлдириб турувчи одамлар образлари чуқур тарихийликка эга. Уларнинг ҳар бирида давр излари нақшланган. Шу билан бирга ушбу вертикал иерархияга Дантенинг тарихий ва сиёсий концепцияси, унинг тарихий тараққиётда прогрессив ҳамда реакцион кучлар аҳамияти борасидаги тушунчалари (ўта чуқур тушунчалари) ҳам тортилган. Айти сабабдан вертикал оламни тўлдирувчи образлар ва ғоялар бу оламни ёриб чиқиб кетиш қуввати билан тўйинтирилган. Уни ёриб чиқишга ва моддий, тарихий горизонтларга тушиш, шу тариқа осмонга томон эмас, олға қараб юришга йўналтирилган. Ҳар бир образ тарихий потенция билан тўла. Шунинг учун, ўзининг бутун моҳияти билан, тарихий воқеликка, тарихий замон хронотопига томон чорлайди. Аммо санъаткорнинг бемисл хоҳиши уни лозамон вертикал дунёнинг абадий ва ҳаракатсиз маконига ҳукм қилади. Баъзан бундай замон потенцияси алоҳида-алоҳида новелласимон интиҳога эга ҳикояларга сочилиб кетади. Франческо, Паоло, граф Уголино, архиепископ Руджиерилар тарихи акс этган бундай ҳикоялар гўё горизонтал бўйлаб ҳаракатланади, у гўё Данте – лозамон вертикал оламининг танасидан ўсиб чиққан, вақтга тўлғин новдадир.

Данте оламининг ҳаддан ташқари таранглиги шундан. Бу олам жонли тарихий замоннинг ўзга лозамон идеаллик билан курашидан туғилган. Гўё вертикал олам катта куч билан олға кетаётган горизонтални бағрига тортади. Бутуннинг шакллантирувчи тамойиллари ва алоҳида образларнинг тарихий замон шакли аро бундай зиддиятли курашда омон қолган шакли ғолиб чиқади. Лекин айнан шу кураш ва уни бадий ҳал этишдаги ҳаддан ташқари таранг вазият, Данте асарининг ўз даври, аниқроғи, икки давр ораллигини, юксак даражада ифодалашига олиб келди.

Дантенинг вертикал хронотопи адабиётнинг кейинги даврларида бундай изчил ва собит шаклда сира ҳам қайта туғилмади. Аммо лозамон вертикал бўйлаб тарихий зиддиятларни, замонсиз фикрларни, “олдин” ва “кейин” дан иборат мавжуд фикрловчи кучларни, яъни замонга хос айрилиқлар ҳамда айнанликларни (барча мавжудликлар бу нуқтаи назарга кўра айнизамонда бўлиши мумкин), дунёни соф айнизамонлик ва жамлик (қабул қилинмаган тарихий “сиртқилик” англами) кесимида беришни кўрсатишга ҳаракатлар бўлган. Бўлганда ҳам бир марта эмас. Гап шундаки, Дантедан кейин бу йўлдаги бир қадар чуқурроқ уриниш фақат Достоевский томонидан амалга оширилган холос.

VI. РОМАНДА ФИРИБГАР, МАСХАРА ВА ТЕЛБА ФУНКЦИЯСИ

Ўрта асрларда катта адабиёт шакллари билан бир қаторда кичик-кичик сатирик-пародик фольклор ва ярим фольклор шакллари ҳам ривожлана бошлади. Ушбу шакллар маълум даражада туркумлашади, натижада пародик-сатиравий эпослар майдонга келади. Ушбу ўрта аср қуйи табақа вакиллари адабиётида европа романининг кейинги тараққиётида катта аҳамият касб этган уч сиймо (фигура) олдинги сафга чиқади. Албатта,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

бу сиймолар том маънода янги бўлмай, Қадим Шарқ ва антик адабиётда ҳам мавжуд эди. Агар бу тарихий образлар уммонига чуқур шўнғилса, унинг тубига етиш мушкул. Бу уммон шу қадар теран. Унинг антик ниқоб культига боғлиқлиги, тарихий теранлик дунёси билан қиёсланганда, ҳақиқатга яқин. Унинг бир учи синфийлашувга қадар бўлган фольклорга бориб тақалади. Аммо, тадқиқотимиз мақсадига кўра, унинг генезиси муаммоси бизни қизиқтирмайди. Биз учун уларнинг адабиётга, хусусан, ўрта аср охирлари ва ундан кейинги давр европа романига нима бергани, бажарадиган функциялари муҳим ҳолос.

Фирибгар, масҳара ва телба ўз доирасида ўзига хос дунёчалар, хронотоплар ҳосил қилади. Биз шу пайтга қадар ўрганган хронотоп ва замонларда (қисман авантюра-маиший хронотопни айтмаганда) улар учун тангадек ҳам ўрин бўлмаган. Ушбу фигуралар адабиётга қуйидагиларни олиб кирди: биринчидан, улар майдон театри сахнаси, томоша ниқоби, халқ ўйинлари майдони билан ўта муҳим боғланишга эга; иккинчидан, биринчисига боғлиқ равишда, бу сиймоларнинг муҳим хусусияти ҳеч қачон тўғридан-тўғри эмас, к ў ч м а маъно касб этишидир. Уларнинг зоҳири – қилган ишлари ва сўзлаган гаплари, аслига нисбатан тамомила тескари моҳиятга эга; ниҳоят, учинчидан (бу ҳам уларнинг ўтмиши билан боғлиқ), уларнинг мавжудлиги ўзининг эмас, қандайдир ўзга оламнинг хирароқ акси ҳисобланади. Улар турмуш фирибгарларидир. Уларнинг ҳаётлари эса ролларидир. Ушбу ролларисиз эса, улар мавжуд ҳам эмаслар.

Уларнинг асл хоссаси ва ҳукуки – бу дунёга б е г о н а л и г и д и р. Ҳаётда мавжуд ҳолатларнинг бирортаси билан улар келиша олмайдилар. Турмушдаги ҳеч нарса уларни қониқтирмайди. Улар ҳар қандай турмуш нишонининг тескари томонини, ёлғонини кўриб, англаб турадилар. Шу боис, улар ҳаётдаги ҳар қандай вазиятдан ниқоб ўлароқ фойдаланишлари мумкин. Фирибгарни-ку ҳар ҳолда ҳаёт билан боғлаб турувчи ришта мавжуд. Масҳара ва телба эса “бу дунёдан эмас”. Шу сабабдан уларнинг бундаги ҳуқуқ ва имтиёзлари ҳам ўзига хос. Ушбу зотлар ўзгаларнинг устидан кулганларидек, ўзлари ҳам мудом кулгига нишонлар. Уларнинг кулгилари расмий, халқона-майдон табиатига эга. Улар расмий одам образини қайта тирилтирадилар. Зотан, ушбу сиймоларнинг мазмун-моҳияти, туб-тубига қадар, ошкор этишга йўналган. Улар ҳамма нарсани майдонга олиб чиқадиладар. Барча ҳаракатлари ошкор этишга қаратилган (тўғри ўзларининг эмас, балки бегоналар турмушини. Илло, уларда бошқа ҳеч вақо йўқ). Худди шу йўл билан инсонни пародиявий кулги воситасида ёритиш усули (модуси) майдонга келади.

Қаердаки ушбу сиймолар реал сахнада қолар экан, уларнинг бу ердалиги таниш ҳолат ва ҳеч қандай шубҳа уйғотмайди. Шу даражада таниш ва асослики, бирор мураккаблик туғдирмайди. Аммо улар сахнада қолиб кетмадилар. Биз қайд этган ўзига хосликларини том маънода сақлаган ҳолда бадиий адабиётга кириб келдилар. Романчиликда эса улар қатор шакл ўзгаришларига учраганларидек, романнинг ҳам баъзи муҳим ҳолатларини ўзгартирдилар.

Бу ўринда биз ушбу жиддий муаммонинг баъзи жиҳатларини, хусусан, романнинг кейинги шакллари, қисман, Рабле (маълум маънода Гёте) романи таҳлили асносида очишимиз мумкин.

Биз ўрганаётган образларнинг шакл ўзгартирувчи таъсири икки йўналишда давом этди. Улар, энг аввал, муаллифнинг ўзига (агар романда муаллиф образи қайсидир даражада ёритилган бўлса), унинг нуқтаи назарига таъсир ўтказдилар.

Зотан, роман муаллифи образи тасвир этилган ҳаётга алоқадорлиги жиҳатидан эпос (достон), драма ва лирикага қиёсан олинганда ўта мураккаб ва муаммолидир. Муаллифлик масаласи (умуман, бу ёш ва ўзига хос, шунга кўра “соф муаллифлик” адабиёти – соф муаллифлик

адабиётидан эмас, халқ адабиёти денгизидан томчидир) бу ўринда муаллифнинг тасвир этилаётган воқеликка муносабатини, позициясини белгиловчи, қандайдир жиддий ўйлаб топилган ниқобга эга бўлиш зарурати туфайли мураккаблашади. Бу ноёб одам қ а н д а й йўл билан, қ а е р д а н к е л г а н, маиший турмушни қандай кўрган ва ёритган бўлса (турмуш қинғирликларини “фош этишда” у судьями, терговчими, “баённомачи-котиб”ми, сиёсатчими, ваъзхон-руҳонийми, масхарами – ким бўлиб кўринмасин), унинг ўқувчига, томошабинга бўлган позицияси, муносабати ҳам худди шундай. Албатта, муаллифликка доир бундай масалалар бадиий асарнинг барча шаклларида мавжуд. Колаверса, бу масала сира ҳам “профессионал-адабиётчи” сўзларида ечим топмайди. Аммо (эпос, лирика, драма сингари) бошқа адабий жанрлар кесимида бу масала фалсафий, маданий, ижтимоий-сиёсий планда қўйилади. Муаллифнинг материални шакллантиришдаги позицияси, нуқтаи назари – драма, лирика ва унинг бошқа турларида – айнан жанрнинг ўзидан келиб чиқади. Бу ижодий позициянинг жанрда акс этган ботиний ҳолатидир. Роман жанри эса бундай ботиний позицияга эга эмас. Умуман, шахсий кундалик дафтари, бир уюм иш хужжатларини, шахсий мактубларни (роман-мактублар), шунингдек, “ким томонидан ва нима учун ёзилгани, ким-у қаердан топгани номаълум” қўлёзмани нашр этириш ҳамда уни “роман” деб номлаш мумкин. Шунинг учун ҳам романда муаллифлик масаласи, бошқа жанрларда бўлганидек, фақат умумий планда эмас, балки шаклий-жанрий планда вужудга келади. Юқорида хусусий турмушга мўралаш ва қулоқ тутиш шакллари муносабати билан биз бунга қисман тўхталган эдик.

Романнавис, ҳаёт воқелигини бадиий идроклашдаги этишдаги позициясида бўлгани каби, бу ҳаётни тасвир этишдаги позициясини белгилашда ҳам қандайдир жиддий шаклий-жанрий ниқобга муҳтожлик сезади.

Худди шу жойда, албатта, маълум шакл ўзгаришларига учраган ҳолда, масхара ва телба ниқоби романнависга ёрдамга келади. Ушбу ниқоблар ўйлаб топилмаган. Уларнинг илдизлари халқ ижодиёти теранликларига бориб такалади. Бу масхара ҳаётининг майдон театри ва сахнаси хронотопига оид халқона илоҳий д а х л с и з л и к имтиёзи, масхара сўзларига т е г и б бў л м а с л и г и билан боғлиқ. Буларнинг ҳаммаси роман жанри учун ўта муҳим. Шу тариқа турмуш одами – турмушнинг иштироксиз иштирокчиси, абадий жосус ва унинг муқаллиди, шунингдек, уни тасвир ва ифода этиш шакли топилган. (Шу билан бирга, ўзига хос норасмий турмуш муҳити, масалан, хизматкор (ошхона хизматкори) тасвир этилганки, бу худди Гётедаги карнавал тасвирига ўхшаб, масхаранинг қадимий функцияси ҳисобланади.)

Бу ерда, энг муҳими, инсон образининг тўғридан-тўғри эмас, кўчма моҳият, том маънода киноядан иборат эканидир. Албатта, бу ҳолат метаморфоза билан боғлиқ. Масхара ва телба – шох ва маъбудларнинг метаморфозасидир (қиёсан: қулда шох ва маъбудлар, жиноятчи ва масхаранинг рим ҳосил байрамида Худога бўлган христианча эҳтирос метаморфозасининг ўхшаш ҳолати). Бу ўринда инсон киноя вазиятида бўлади. Ушбу киноя вазияти роман учун улкан шакл ҳосил қилувчи аҳамият касб этади.

Буларнинг ҳаммаси муҳим аҳамият касб этади. Романнинг энг муҳим вазифаси ҳар қандай битимларни, одамлар орасидаги телбавор, ёлғон муносабатларни фош этишга айланади.

Бу инсон ҳаёти билан озикланувчи ярамас таомил, биринчи навбатда, бутун макон-замон доирасида қимматсиз феодал тузуми ва феодал мафқурасидир. У даврда риёкорлик ва ёлғон барча инсоний муносабатларга сингиб кетган эди. Инсон табиатига хос соғлом “табиий”

ҳаракатлар, айтиш мумкинки, ёввойи ёки контрабанда йўли билан амалга ошириларди. Чунки уларни мафкура кўзга илмас эди. Худди шу нарса бутун инсон ҳаётига сохталик ва мунофиқликни олиб кирди. Барча мафкура шакллари – институтлар сохта ва ёлғонга айланди. Мафкуравий идрокдан узилган реал ҳаёт эса шафқатсиз ҳайвонот дунёси тусини олди.

Фаблюо, шванк, фарс сингари пародиявий-сатирик туркумларда феодал муҳит ва ундаги ярамас таомиллар, бутун инсоний муносабатларни ўзига сингдираётган мунофиқликлар билан кураш олиб борилади. Уларни фош этувчи куч сифатида фирибгарнинг (қишлоқи, шаҳарлик этикдўз шогирди, ёш бутхона роҳиби, умуман, турли тоифадаги дайдилар образидаги) хушёрлиги, қувноқлиги, фаҳм-фаросати, масхаранинг мукаллидона мазохлари телбанинг содда-анқовликларга қарши кўйилади. Ғарзли ёлғонларга фирибгарнинг қувноқ ёлғонлари, риёларга телбанинг беғараз соддалиги, анқовлиги, барча ижтимоий мажбуриятларга бўлса масхаранинг фош этувчи ҳаракатлари терс туради.

Мана шундай барча битимлар билан бир қадар теран ва принципиал асосдаги курашни роман давом эттиради. Бундаги бош йўл – муаллиф трансформациясида – (нохуш вазиятни англамайдиган) масхара ва телба образларидан фойдаланади. Чин инсонга нисбатан барча нохушликлар ва тенгсизликларга қарши курашда, уларнинг турмушдаги хусусий кийёфаларида ушбу никоблар муҳим аҳамият касб этади. Никоблар улар учун ангровсираш, чувалаштириш, жиғига тегиш, ҳаётни муболағалаштириш ҳуқуқини беради. Шунингдек, мукаллидона сўзлаш, қолипда яшамаслик, ўзига ўхшамаслик ҳуқуқига мушарраф қилади. Умрни театр сахнаси оралиғида ўтказиш, ҳаётни комедия, одамларни эса актёрлар деб тасаввур қилиш ҳуқуқини тақдим этади. Ўзгалар никобини йиртиш, ҳақоратларга жиддий (деярли культлашган) ҳақоратлар билан қарши туриш, ниҳоят, хусусий турмуш расмиятчилигини бутун ғайрирасмий пучмоқлари билан етказиш ҳуқуқини беради.

Фирибгар, масхара, телба трансформациясига доир иккинчи йўналиш уларнинг муҳим қаҳрамон сифатида роман мундарижасига (тўғридан-тўғри ёки ўзгартирилган шаклда) киритилишидир.

Кўп ҳолларда кўрсатилган образлардан фойдаланувчи икки йўналиш бирикиб кетади. Қолаверса, асосий қаҳрамон деярли ҳар доим муаллиф нуктаи назарини ташувчи сифатида намоён бўлади.

Биз ўрганган кўплаб жиҳатлар қайсидир шакл ва даражада “фирибгарлик романларида”, “Дон Кихот”да, Кевидода, Рабледа, немис гуманистик сатирасида (Эразм, Брант, Мунер, Мошерош, Викрам), Гриммельсхаузенда, Сорелда (“Ғалати чўпон бола”, қисман “Франсионда”), Скарронда, Лесажда, Маривода; кейинчалик маърифатчилик даврида: Вольтерда (айниқса, “Дўлавор”да аниқ-тиник), Филдингда (“Йозеф Эндрус”, “Буюк Жонатан Уайльд”, қисман “Том Жонс”да ҳам), қисман Смоллетда, асосан, Свифтда кўзга ташланади.

Шуниси характерлики, б о т и н о д а м и, яъни соф “табiiй” субъективлик фақат масхара ва телба образлари ёрдамидагина очилган. Унинг ўхшашини (истиорали эмас, ҳаётiiй тажрибанинг ўзи билан) тўғридан-тўғри ҳаётдан топа олишмаган. Шу тариқа, Стерн, Голдсмит, Гиппел, Жан-Пол, Диккенс ва бошқаларнинг асарларида, роман тарихида ўта муҳим роль ўйнаган а н қ о в (чудак) образи пайдо бўлади. Ўзига хос анқоввойчилик, “шендеизм” (Стерн термини) – “ботин одами”, “озод, ботин эҳтиёжларини қондирадиган”, “пантагрюэлизм”га маънодош муҳим шаклга айланди ва Уйғониш даврида бирбутун зоҳир одами дунёсини ёритишга хизмат қилди.

Муаллифга хос жўрттага “ангровсираш”, қаҳрамонга хос содда-дўлавор шакллар деярли ҳамма вақт, ярамас таомилларни фош этиш ҳақида гап кетганда, ташкилловчи жиҳат сифатида намоён бўлади.

Бундай фош этилишга мансуб маиший, маънавий ҳаёт, сиёсат, санъат ва бошқа соҳалардаги расм-русмлар, одатда, уларга алоқадор бўлмаган, уларни англаб-англамайдиган одам нуқтаи назаридан ифодаланади. “Андровсираш” шакли XVIII асрда “феодалча фаросатсизлик”ни фош этиш учун кенг қўлланилди (унинг ҳаммага маълум намунаси Вольтерда, шу билан бир қаторда, бирбутун экзотик мактублар жанрида ижод этилган, француз тузуми уни англаб-англамайдиган мусофир нуқтаи назаридан талқин қилинган Монтеस्कьенинг “Форс мактублари”ни, ушбу шаклни турли-туман ҳолатларда қўллаган Свифтнинг “Гулливер”ини тилга олиш мумкин). Ушбу шаклдан Толстой ҳам анча кенг фойдаланади. Мисол сифатида, уруш нима эканини тушунмайдиган Пьер нуқтаи назаридан (Стендал таъсири) Бородино жангининг тасвирланиши, Левин тилидан унинг ақли бовар қилмайдиган, Москва думасидаги дворянлар сайлови (ёки мажлиси)нинг баён қилиниши, шунингдек, махсус томошалар, суд, машхур ибодат маросимлари тасвири (“Тирилиш”) ва ҳ.к.ни кўрсатиш мумкин.

Фирибгарлик романи, асосан, туғилиб-ўсган ватан олами – маиший роман хронотопи билан иш кўради. Фирибгар образи табиати ҳам, юқорида тўхталганимиз, Люций-эшакнинг худди ўзи¹. Бундаги янгилик ярамас муҳитнинг кескин фош этилиши ва унинг бор бўйича бутун мавжуд тузумга қаратилишида кўринади (айниқса, “Алфарачлик Гусман” ва “Жиль Блаз”да).

“Дон Кихот” учун рицар романларидаги “беғона мўъжизалар дунёси” хронотопини фирибгарлик романларидаги “туғилган оламнинг катта йўли бўйлаб” кесиби ўтилиши характерлидир.

Тарихий замонни ўзлаштириш жараёнида Сервантес романи улкан аҳамиятга эга. Бу фақат бизга маълум хронотоплар кесишувидангина иборат эмас. Қолаверса, бундай чорраҳаларда уларнинг табиати тубдан ўзгаради. Уларнинг ҳар иккиси (ҳар икки йўл – У.Ж.) реал дунёга нисбатан маълум, тўғридан-тўғри муносабатни эмас, тамомила янги муносабатни ифодалаб келади. Аммо бу ўринда Сервантес романи таҳлилига тўхтала олмаймиз.

Реализм тарихидаги, ҳали асл моҳияти у қадар англаб етилмаган, фирибгар, масхара, телба трансформацияси билан боғлиқ барча роман шакллари ўта муҳим аҳамият касб этади. Ушбу шаклларни нисбатан чуқурроқ ўрганиш учун, биринчи навбатда, фирибгар, масхара, телбанинг ибтидоий фольклордан Уйғонишга қадар жаҳоний образлари мазмуни ва функциясининг генетик таҳлили лозим бўлади. Уларнинг халқ онгидаги (ҳеч нарса билан қиёслаб бўлмайдиган) улкан ролини, мазкур образларнинг миллий ва маҳаллий дифференциация жараёнларини (ҳолбуки, маҳаллий авлиёларга нисбатан маҳаллий масхаралар кўпроқ бўлган), халқ ва одамлар онгига таъсирини ўрганиш мақсадга мувофиқ. Қолаверса, бу образларнинг умуман адабиётга (фақат драматургияга эмас), маълум маънода романга ўтишдаги трансформацияси муаммоларини ўрганиш катта қийинчилик туғдиради. Одатда, адабиёт ва халқ ўйингоҳлари ўртасида узилиб қолган ришталар ўзига хос йўл билан боғлангани эътибордан четда қолади. Бундан ташқари, айни ўринда инсон турмушининг барча норасмий, таъқиқланган, хусусан, жинсий ва виталистик² томонлари (жинсий алоқа, озиқ-овқат, вино)ни тасвирлашга эришилган эди. Шунга мувофиқ тарзда уларнинг (маиший, маросим, расмий-диний) яширин рамзларини ечиш жараёни рўй берди. Ниҳоят, н а с р и й к и н о я муаммоси, таъбир жоиз бўлса, насрий истиора (ҳолбуки, бу адабий истиорага тамомила ўхшамайди) энг улкан қийинчиликни юзага келтиради. Адабиётга улар олиб кирган истиора (“пародия”, “ҳазил”, “юмор”, “ирония”, “гротеск”, “ҳазил

¹ Мотивлар аро улкан ўхшашлик ҳам бор, албатта.

² Витализм – ҳаётий жараёнларни илоҳий талқин қилувчи қараш (-У.Ж.)

сурат” ва б.лар унинг тор маънодаги турлари ва нозик фаркланишлари холос)га мос истилоҳнинг ўзи йўқ. Зотан, бунда гап инсоннинг тамоман бошқача, (гарчи бир оз тегишли нуқталари бўлса-да) ҳеч қандай актёрнинг ролларига сиғмайдиган, киноявий турмуш тарзи, унга хос бутун бошли дунёқараш ҳақида кетяпти. “Масхарабозлик”, “қинғирлик”, “девоналик”, “ғалатилик” сингари сўзлар махсус, тор маиший маъно ташийди. Шу боис ушбу киноявий насрнинг буюк вакиллари унга (ўз қахрамонлари исмидан келиб чиқиб) ўзларининг “пантагрюлизм”, “шендизм” сингари хос истилоҳларини берганлар. Шулар билан бирга, роман таркибига мураккаблик ва кўппланлилиқ кириб келган, натижада театр хронотопи каби оралиқ хронотоплар пайдо бўлган. Кўплаб мисоллар орасидаги бир мисол ўлароқ унинг ошқора кириши – Теккереининг “Кибр бозори”ни кўрсатиш мумкин. Қўғирчоқ театрининг оралиқ хронотопи яширин шаклда “Тристам Шенди” (Л.Стерн асари – У.Ж.)нинг асосини ташкил этади. Стернчилик, аслида муаллиф шарҳлари билан бошқариладиган қишлоқ қурчоқбозлиги услубидир (худди Гоголнинг “Бурун”, “Петрушка” асарларидаги яширин хронотоп сингари).

Уйғониш даврида қайд этилган роман шакли, қайсики, макон-замон олами шакллари бир ипга тизган, уни сифатли тириклик манбалари билан тўлдирган ўзга олам вертикалини барбод қилди. Бу шакллар моддий олам макон-замон бутунлигини янги, теран ва мураккаб юксалиш даражасига тайёрладилар. Улар роман воситасида шундай оламни ўзлаштиришни таъминладиларки, айни пайтда, янги табиатшунослик ва математика илми учун кўрилмаган уфқлар барпо этган Америка кашф қилинди, Ҳиндистон томон денгиз йўли очилди. Улар романда замонни том маънода янгича идрок этиш ва тасвирлашга замин ҳозирладилар.

*Рус тилидан
Узоқ ЖҰРАҚУЛОВ
таржимаси*

ИЖОД ВА ЭЪТИҚОД

Дунё адабиёти сарҳадлари тобора бир-бирига яқинлашмоқда. Жорий йил май ойида америкалик адиблар – Кристофер Меррилл, Энн Худ, Стивен Куусисто ва Чинело Окпаранта юртимизда меҳмон бўлди. Океан ортидан келган ижодкорлар иштирокида Тошкент ва Самарқандда учрашув ҳамда мушоиралар ўтказилди. Ёзувчи-элчилар етакчиси Кристофер Меррилл ўтган йили ҳам юртимизга келганди. “Бир кўрган – таниш, икки кўрган – билиш”, деган гап бор. Бу гап вақтни ғанимат билиб, жаҳонгашта шоир билан бафуржа суҳбатлашдик.

Суҳбатдош ҳақида

Кристофер Меррилл – америкалик атоқли шоир, ёзувчи, таржимон ва жамоат арбоби. 1957 йилда туғилган. 1983 йили Вашингтон штати университетини тамомлаган. Узоқ йиллар Америка олий ўқув юртлирида дарс берган. 2000 йилдан Айова университети профессори ва Халқаро бадиий ижод дастурининг раҳбари. Қатор шеърӣ ва публицистик тўпламлари, таржималари чоп этилган. Ундан ортиқ миллий ва халқаро мукофотларга сазовор бўлган. Асарлари йигирмадан ортиқ тилга, жумладан, ўзбекчага ҳам ўғирилган. Шеърлари юртимиздаги газета-журналларда ва тўпламларда босилган.

– Америка адабиётини мўъжаз парчалардан ҳосил бўлган яхлит мозаикага ўхшатиш мумкин. Ушбу қудратли адабий мактабнинг шаклланишига турли миллат вакиллари ўз ҳиссасини қўшган. Дунёнинг бошқа бирор давлатида мамлакатингиздаги каби кўпмиллатли ижодкорлар “армия”сини топши қийин. Америкадаги бугунги ижодий жараёндан қўнглингиз тўладими?

– Америкада турли китъа вакиллари бир ҳаводан нафас олиб яшайди, демак, мамлакатнинг ўзини ҳам мозаикага менгзаш ўринли бўлур эди. Адабиётимизда ҳам ранг-баранг қарашлар, хилма-хил эътиқодлар,

этник жамоалар анъаналари ва фалсафий таълимотлар мужассам. Америкада ҳар йили уч юз мингдан зиёд китоб чоп этилади, шеърӣят, наср ва публицистика намуналари ўқувчи қўлига етиб боради. Бунга яна матбуотда эълон қилинаётган турли савиядаги саноксиз материалларни қўшинг. Асарлар шу қадар кўп, қамров шу қадар кенги, ижодий жараён ҳақида умумий хулоса қилишга беихтиёр тараддудланиб қоласиз. Қалам аҳлига мўлжалланган юзлаб дастурлар, адабий нашрлар, анжуман-мушоираларни кузатиб, – ҳарқалай, уларнинг ҳисобига етиш мумкин – биз адабиёт боғи чаппар уриб гуллаган даврда

яшайпмиз, бемалол айта оламан. Бугунги адабиётга ҳакамликни эса кўпни кўрган тарих ҳукмига ҳавола этган маъкул, шекилли.

– Яқинда америкалик киноижодкорлар суратга олган “Сўзлар” (The Words) бадиий фильмини томоша қилдим. Картинада плагиаторлик муаммоси кўтарилган. Фильм қаҳрамони – ёш ёзувчи Рори Женсен бошқа бир адабнинг романининг қўлзмасини топиб олади. Навқирон қаламкаш виждонига қарши бориб, бели озримасдан шухратга эришиш йўлини танлайди: қўлзмани ўз номидан эълон қилади... Сўз, фикр, гоё ўғрилиги бугунги кунда сиёсатдан тортиб адабиётгача кенг муҳокамаларга сабаб бўлмоқда. Бу ўринда сўнги йилларда Венгрия Президенти Палл Шмидт, Германия Мудофаа вазирини Карл-Теодор цу Гуттенберг айнан шундай айбловдан кейин истеъфога чиққанини эслаб ўтиш кифоя. Плагиаторлик бугун адабиётда қай даражада долзарб муаммо саналади? Узингиз сўз ўғрилиги билан боғлиқ ҳолатларга гувоҳ бўлганмисиз?

– Афсуски, адабиёт ўқитувчиси сифатида бундай нохуш ҳолатларга дуч келиб тураман. Беш кўл ҳеч қачон баробар бўлмас экан-да... Талаба-лигимизда гувоҳ бўлган бир воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди. Таниқли шоир ва таржимон Марк Стрэндининг кўлида таҳсил олаётган пайтимиз. Гуруҳимиздаги ўртамиёна ижодкор киз ижодий машғулотлардан бирида Анна Ахматовага бағишланган шеърини ўқиб қолди. Шеър муаллифнинг аввалги шиғирларидан буткул фарқ қиларди. Ҳаммамиз уни табриклашга ошиқдик. Қизгина ушбу шеъри шарофатидан диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилди, давлат гранти ғолиби бўлди. Орадан бир неча ой ўтиб, унга омад эшикларини ланг очиб берган ўша шеър британиялик шоир ва таржимон Дональд Майкл Томас қаламига мансуб эканлиги маълум бўлиб қолди... Ишбилгич курсдошимнинг кейинги тақдиридан беҳабарман, аммо баъзида ундан оташин шоира чиқмаса ҳам, бинойидек

эртакчи бўлиши мумкин эди, деб ўйлаб қоламан (Каттагина адабий издиҳомни лакқа туширганини айтинг). Ўз иктидорига ишонмагани учунгина бошқа муаллиф шеърини уялмай-нетмай меники дедими, ё сўз ўғрилиги унга қўндокда теккан дардмиди? Ҳали-ҳануз шу безовта саволга жавоб тополмайман. Ўзим эса устозимиз Марк Стэндининг кизгин машғулотларда берган ўғитига амал қиламан: ижодкор қулоғига кираётган ҳар бир сўзни қайта-қайта тафтиш этиши, бу калимага аввал бошқа бирор қаламкаш соме бўлмаганига ишонч ҳосил қилиши керак. Айни пайтда, ҳаддан зиёд эҳтиёткор бўлиши, сўзларни беҳуда бой бермаслиги лозим, негаки, уларни шоирнинг қулоғига чинакам илҳом париси шивирлаб айтиб турган бўлиши мумкин-да.

– Дунё миқёсида ўқувчилар нисбатан жўн ва содда асарларга ружу қўяётир (буни “фикрий ялқовлик” десак тўғри бўлар). Тезкор ахборот асрида яшайтган авлод Уильям Фолкнер ёки Жеймс Жойснинг мураккаб сюжетли асарларига бош озритгиси келмайди, бунинг ўрнига саргузаштнамо, ҳазми энгил китобларни афзал билади. Юксак адабиёт намуналарининг “хослар” (тор ўқувчилар) доирасида ўқилиши табиийми?

– Адабиётнинг умрбоқий дурдоналари омма кўнгилхушлигига хизмат қилувчи энгил-елпи асарлар билан рақобатлаша олмайди. Ҳеч қачон. Унда Шекспир нега етти ёшдан етмиш ёшгача – кенг омма меҳрини қозонган, деб сўрашингиз мумкин. Албатта, барча қоидаларда бўлганидек, бу ўринда ҳам истисно мавжуд. Шекспир – даҳо ижодкор. Фавқулодда қобилиятли ижодкор ўз асарларини халқ оғзаки ижоди намуналари каби жамиятнинг турли қатламларига бирдек севимли қила билади. Бугунги даврнинг ёзувчи-шоири баҳайбат аждарҳо қаршисида яроқсиз қолган ялангтўш паҳлавонга ўхшайди: у тўкис дов-дастгоҳ ва улкан қудратга эга кўнгилочар саноатга қарши нотенг курашга чиққан. Лекин бу беллашувда сўз аҳлининг муқаррар мағлубияти

ҳақида гапиришга ҳали эрта. Райнер Мария Рильке 1922 йили “Дуин элегиялари” тўпламини ниҳояти 250 ададда чоп этди. Бугун эса бу элегиялар бутун дунёда шеър ихлосмандларининг кўлидан ва тилидан тушмайди.

Поляк шоираси, Нобель мукофоти совриндори Вислава Шимборская уч банддан иборат “Ким хуш кўрар ашъорни?” шеъриси поэзиянинг инсон ҳаётидаги ўрнини тадқиқ этади. Муаллифнинг айтишича, назм муҳиблари кўп ҳам эмас, оз ҳам эмас. Шоира шеърият инсон учун сув ва ҳаводек зарур, деб ҳисоблаши диққатга молик:

*Шеърият –
дарвоқе, надир шеърият?
Умр бўйи не-не валломат зотлар
изладилар унинг маъносин.
Ақли қосир одам тўла англомас,
аммо
билганим шул, сув, ҳаво каби
Удир – тирикликнинг асл маъвоси.*

Мен нажотни ана шу жонбахш маъводан иташ тарафдориман.

– *“Amazon” виртуал тизими маълумотига кўра, Америкада электрон китоблар юмшоқ муқовали китоблардан кўпроқ сотилмоқда экан. Уқувчилар асарларни Kindle, iPad ва бошқа ридер-планишетлар орқали ўқишга одатланмоқда. “Босма китоблар йўқолиб, ўз ўрнини бутунлай электрон китобларга бўшашиб беради”, деган фаразга қандай қарайсиз?*

– Босма китоб жону дилим. Ҳарфлар, саҳифалар билан тиллашгандек бўламан, китобни қўлга олиб, унинг илиқ тафтини, қоғознинг ёқимли ҳидини туяман. Айни чоғда, сафарларга чиққанда Kindle ни ҳам қўлдан қўймайман – йўл-йўлакай ўқиб кетишга роса қулай-да. Менимча, босма китоблар тарих мулкига айланмайди. Тўғри, рақамли технологиялар инқилоби муталаа кўникмаларимизни ҳам ўзгартириб юборди. Лекин барибир илғор технологиялар инсоният ҳаётидан босма китобни сиқиб чиқаролмаслигига ишонгим келади. Китобат санъати – инсониятнинг олис тарихига нис-

батан янги воқелик. Қоғоз ихтиро қилиниши, хаттотликнинг ривожланиши, босма дастгоҳнинг ўйлаб топилиши, умуман, китобхонлик пайдо бўлишидан илгари ҳам шеър ва ҳикоялар яратилган, оғиздан оғизга, элдан элга кўчиб юрган. Инсоннинг бадий сўзга эҳтиёжи мавжуд экан, шеър ва ҳикоялар яратилаверади, қай йўл билан бўлмасин, ўз ўқувчисига етиб боради.

– *Буюк адиб Оноре де Бальзак қалам аҳлини моддий қўллаб-қувватлаш ҳақида ҳам қуюнчаклик билан ёзган. Турмуш қийинчиликлари жон-жонидан ўтиб кетган адиб “Тўзал асарларнинг ҳаммаси фаровонлик меваси!” деб хитоб қилади. Дунё бир камлиги ростдирки, анча-мунча салафларга ҳам фаровон ҳаёт насиб этмаган. Ўзиш ортидан рўзгор тебратилиш профессионал ёзувчиликнинг белгиларидан бири саналади. Бугунги Америкада фақат ёзувчилик ортидан кун кўриш мумкинми?*

– Америкада жуда кам сонли ёзувчилар (шоирлар бундан мустасно!) ўз хунари ортидан тирикчилик қилади. Аксар ижодкорлар эса кун кўриш учун бошқа касб-кор билан шуғулланади, илмий даргоҳларда фаолият олиб боради. Қолаверса, адабиёт ва санъатнинг хотамтой ҳомийлари ҳам қараб турмайди.

– *Рус адиби Николай Гоголь умри охирларида кўплаб асарларини ёқиб юбориш кайфиятига тушиб қолган экан. Лотин Америкасининг атоқли ижодкори Хорхе Луис Борхес ҳам интервьюларидан бирида бармоқ билан санарли асарларини олиб қолиб, бошқаларининг бахридан ўтиш истагини билдирган. Хайриятки, бунгача ҳар икки ижодкорнинг асарлари жамоатчилик мулкига айланиб бўлганди. Яна бир таскин шуки, Михаил Булгаков лутф қилганидек, “Кўлэмалар ёнмайди”. Ўзидан қоникмаслик ҳисси барча ижодкорларга хос туйғу. Сизда ҳам шундай кайфият бўладими?*

– Шундай кайфият бўлмаган кун ҳам борми, деб сўранг! Ўзидан қоникмаслик, ёзганларидан кўнгли тўлмаслик – ижодий жараённинг аж-

ралмас қисми. Қалам аҳли бу риндона кайфиятдан қочиб қутулолмас керак.

– “Newsweek” журнали 2009 йили жаҳон адабиётининг 100 та энг яхши китобининг рўйхатини эълон қилди. Рўйхат мунозарали туюлиши мумкин. Дастлабки бешталикдан қуйидаги асарлар ўрин олган: “Уруш ва тинчлик” (Лев Толстой), “1984” (Жорж Оруэлл), “Улисс” (Жеймс Жойс), “Лолита” (Владимир Набоков), “Шовқин ва газаб” (Уильям Фолкнер). Юқори бешталикда шеърий китоб йўқлиги адолатсизлик бўлиб туюлмаётими? Сизга қолса, дастлабки бешталикка қайси асарларни киритган бўлардингиз?

– Матбуот нашрлари вақти-вақти билан энг яхши китоблар рўйхатини эълон қилиб туради. Бундай рейтинглар унутилаётган китобларга омма эътиборини жалб этиши билан аҳамиятли. Истайсизми-йўқми, ҳар бир газета-журнал адабиётни ўз қаричи билан ўлчайди-да. Аслида-ку, сиз санаб ўтган асарлар “Newsweek” (дарвоқе, мазкур журнал энди босма нашр сифатида мавжуд эмас, ҳозир фақат веб варианты қолган) мунаққидларининг мақтовига қараб қолгани йўқ, бусиз ҳам ушбу китоблар барча замонларнинг шедеври бўлиб қолаверади. Рўйхат бешлигида шеърий китоблар йўқлигига келсак, Уистен Хью Оден ёзганидек, поэзия барибир “қўнгил водийсида жон сақлаб қолажак”. Шеърият – ҳаёт деб аталган уммон тубидаги сирли оқим. Одам фарзандлари тузадиган қандайдир рўйхатларсиз ҳам асл шеърият умрбоқий бўлиб қолаверади. Аввалдан айтиб қўяй, менинг бешталигим ҳам доимий эмас, у ҳам руҳий ҳолатимга кўра ўзгариб туради. Бугун, дейлик, Ҳомернинг “Одиссея”, Прустнинг “Йўқотилган вақтни ахтариб”, Роберт Музилнинг “Одамлик сиёғидан маҳрум киши”, Сервантеснинг “Дон Кихот” асарлари ва Шекспирнинг исталган пьесасини рўйхатга киритишим мумкин. Эътибор беринг, “киритишим мумкин” деяпман. Бир соатдан кейин мутлақо бошқа асарларни санаб қолишим ҳам ҳеч гап эмас-да.

– *Интервьюларингизда шоир*

Иосиф Бродскийга шогирд бўлганингизни мамнуният билан қайд этгансиз. Рус ва инглиз тилларида баб-баравар ижод қилган мазкур зулусонайн сўз санъаткори ўз даврида кўплаб қалам соҳибларига кучли таъсир кўрсатган, шундай эмасми? Ижодий камолотингизда Бродскийнинг турган ўрни қандай деб ўйлайсиз?

– Бродскийни қанчалик ҳурмат қилсам, ундан шунчалик ҳайкиб ҳам турардим. Йигирма уч яшар пайтим – машғулотларида энг ёш талаба сифатида қатнашардим. Яхшими-ёмонми, устознинг ўғитлари ва сабоқларини бошқалардан кўра кўпроқ олдим. Шеърият Бродский учун этикод даражасидаги муқаддас тушунча эди. Мен ҳам ана шу сеҳрли оламга ошуфта бўлдим. Устознинг ақлини муғтасил пешлаш, изчил изланиш ҳамда шакл ва мазмун муштараклигига эришиш йўлидаги ҳаракатлари мени ҳамиша ҳайратга солган. Ҳар ҳафта 100 сатрдан шеър ёдлаб, синовдан ўтардик, энди ўйлаб қарасам, бу наинки қуввайи ҳофиза учун, балки шеърий дидни шакллантиришга ҳам кагга ёрдам берган экан. Устоз Кавафис, Милош, Ҳерберт, Ҳарди, Оден сингари шоирлар ҳақида ёниқ иштиёқ ва донишмандлик билан маърузалар ўқир, ўзидаги кўтаринки руҳни бизларга ҳам юқтирарди. унинг асарлари, хусусан, прозаси ўз ижод йўлимни топишимда йўлчи юлдуз вазифасини бажарган. Ҳозир ҳам қўлимга қалам олганимда, унинг ҳикматлари қулоғим остида жаранглаб тургандек бўлади.

– *“Китобни ёқишдан ҳам оғирроқ гуноҳлар бор. Улардан бири – ўқимаслик” дейди Иосиф Бродский. Атоқли ўзбек ёзувчиси Асқад Мухторда ҳам шунга ҳамоҳанг фикр бор: “Китоб – бойлик, лекин сотиб олингани эмас, ўқилгани”. Қалам аҳли учун китобхон талаби ва дидига мослашиши зарур, деб ҳисоблайсизми? Узингиз нима учун ёзасиз: қўнгил ҳаловати учунми ё ўқувчи орттириши учунми?*

– Мен турли кайфиятда қўлимга қалам оламан. Дафъатан қилинган сўз кашфиёти ёки ёмбидек қуйма

топилмалар кўнглимни ёриштириб юборади, етмиш икки томи-римда фавкуллода ҳаловат туяман. Боз устига, ижод мени китобхонга яқинлаштиради, асарлар воситасида ўқувчи билан фикр алмашаман, мулоқот қиламан. Ижод сурури дегани ҳам аслида шу.

– **“Ғойиб бўлган маъбудни излаб” (Things of the Hidden God) асарингизда этиқод масаласини кўтаргансиз. Қурраи арзда қибласини йўқотган, имондан мосуво кимсалар кўпайиб бораётгани фикр аҳлининг кучли хавотирига сабаб бўлмоқда. Сизнингча, Худони танишида шеъриятнинг ўрни қандай? Айнан шеърият ҳақида сўраётганим бежиз эмас. Зеро, Пушкин шоирни пайғамбар деб улуғлаган. Қолаверса, шеъринг имон кўнимгоҳи саналмиш қалбга кучли таъсир этиши илмий тадқиқотларда ҳам исботланган.**

– Тўғри сезибсиз, мен бу асарда шеърият ва ибодат ўртасида муштараклик бор, деган қарашни илгари сурганман. Шеърият ҳам, ибодат ҳам инсоннинг ички сезимлари билан чамбарчас боғлиқ. Бу менинг шахсий қарашим, Америка илмий ва адабий доиралари ҳам шундай фикрда деган даъводан йироқман.

– **Олимларнинг ҳисоб-китобига қараганда, инсоният тарихида 5000 йил давомида 14500 атрофида уруш бўлган, муҳорабаларда 3,5 миллиард одам қирилиб кетган. Уруш сизни ҳамиша безовта қилган оғриқли мавзулардан саналади. Довюррак қаламкаш сифатида таҳликали 1992–1996 йилларда “порох солинган бочка” – Югославияга сафар қилгансиз. Қирғинбарот туфайли Болқон халқлари бошига тушган мусибатлар ҳақида ёзгансиз. Парадоксини кўрингки, инсоният тафаккури ва ахлоқий қарашлари юксалгани сари, қирғин қуролилари ҳам тобора даҳшатли кучга эга бўлиб бормоқда. Кўздаги ёшдек қалқиб турган жаҳонда зиддиятлар олдини олишида адабиётнинг ўрни қандай бўлмоғи лозим? Умуман, бугунги адабиёт урушларга қарши туришига қодирми?**

– Инсоният тарихини урушлар

тарихи, деса ҳам бўлади. Асарларимда одамзод соғлом тафаккур қилмас экан, бир-бирига қурол ўқталиш учун сабаблар ҳар доим топилиши ҳақида ёзганман. Болқондан Афғонистонга қадар, Ливандан Ироққа қадар – қирғин майдонларида кўрган-кечирганларимни коғозга туширарканман, урушларга буткул барҳам бераман, деган хомхаёлда эмас эдим. (Кошки, асарларимни ўқиб аҳли ҳарб кўлидаги зормонда қуролини ташласа!). Шоир Збигнев Ҳерберт “Қамалдаги шахардан хабар” шеърисида шундай ёзади:

*Қирчиллама аскардек қурол
тутишига йўл бермади кексалик –
Шафқат қилиб, топишдилар
менга солнома битмоқни.
Билмам, бундан кимга не наф, лек
ёзишига киришимди қамал тарихин.
Хато қилмоқ мумкин эмас, аммо
билмасман уруш ибтидосини –
Икки аср аввал декабрь ё сентябрда
бошландими, ёхуд куни кеча,
Вовайлоким, вақт сезгисидан
мосуво бўлдик буткул, бутунлай.*

Нафсиламрини айтганда, кўзини хою ҳаваслар кўр қилган инсонларга сўзи ва сози билан вақт сезгисини қайтариш – ижодкор зиммасидаги бурч. Қилдек нозик қалам зилдек оғир замбаракдан қудратлироқ.

– **Довруқли курашчи Мартин Лютер Кинг нотиқлик санъатининг нодир намунаси деб тан олинган “Менинг шундай орзум бор” нутқида Америка жамиятини ислоҳ этиш борасидаги неқбин истакларини изҳор қилади. Сиз-чи, нималарни орзу қиласиз? Америка жамиятини қайси иллатлардан тозалашни истайсиз?**

– Мустақиллик декларацияси, Конституция, Ҳуқуқлар ҳақидаги билль, Қулликни бекор қилиш тўғрисидаги фармон – булар нафақат мамлакат қонунчилиги пойдевори, балки хурлик йўлидаги маёқ ҳам саналади. Линкольн, Кеннеди, Кинг, Обаманинг тарихий нутқлари, Эмерсон, Торо, Уитмен, Дикинсон, Мелвилл, Ҳоторн, По, Твен, Жеймс, Хемингуэй, Фицджеральд, Паунд, Элиот, Стивенс, Мур

ва бошқа замондош ёзувчи-шоирлар ижоди ҳам жамиятни тўқис кўриш истаги билан йўғрилган. Биз номукам-мал жамиятда ҳаёт кечирмоқдамиз, бу эса сиёсий жараёнларга таранглик ва қизгин кураш тусини беради. Бутун умр эътиқодига содиқ қолган Мартин Лютер Кинг “Коинотнинг меҳвари – адолат, агар у поймол бўлса, Ер ҳам ўз ўқидан чиқиб кетади” дея бонг урганди. Ижодим билан оз бўлса-да, адолатга хизмат қилиш орзусидаман.

– *Қалам аҳли ҳайратга мойил келади. Бу туйғудан махрум одам ижодкор бўломаса ҳам керак. Юртимиздаги қайси ҳолатлар сизни ҳайратга солди? Сафар асносида Сизни илҳомлантирган, кўлга қалам олиб, қозғоз қоралашга ундаган вазиятлар ҳам бўлдимиз? Ўзбек адабиёти хусусида қандай хулосаларга келдингиз?*

– Саёҳатимизнинг ҳар бир лаҳзаси ҳайратангез кечди, десам, гапимни меҳмон мулозиматига йўймасиз. Офтобнинг мўл-кўл нури, беназир табиат манзаралари, миллий таомлар ва кийимлар – ҳамма нарса менга қизиқарли ва жозибали кўринди. Ҳозирча Ўзбекистонга сафаримиз ҳақида “WhitmanWeb” ҳамда “Orion” электрон журналларига мақолалар ёздим, шеърлар қораладим. Ёндафтаримдаги қайдлар яна ул-бул қораламаларга ҳамиртуруш бўлар. Адабий анъаналарингиз билан яқиндан танишай, ўрганай, кейин хулоса айтсам ярашади.

– *Ўзбекистонга илк сафар пайти журналистлар билан учрашгандингиз. Уша мулоқотда ўзбек адабиёти – Америка ўқувчиси учун terra incognita (номаълум ҳудуд) дегандингиз. Халқларимиз ўртасидаги мулоқотни кучайтириш, икки адабиёт вакиллари бир-бирига танишиш, номаълум ҳудудни кашф этиш учун яна нималар қилиш керак, деб ўйлайсиз?*

– Аввало, Ўзбекистонда ҳам, Америкада ҳам бадиий таржимани янада

жонлантириш лозим. Ўзаро алмашув дастурларидан самарали фойдаланиш керак. Қалам аҳли бир-бирини яқиндан танимоғи учун юзма-юз учрашувларни кўпайтириш, масофавий мулоқотни кучайтириш мақсадга мувофиқ, деб биламан.

– *Сиз раҳбарлик қилаётган Халқаро бадиий ижод дастури (International Writing Program) дунё адабларига ўзаро тажриба ва фикр алмашиш имконини бермоқда. Билишимча, Нобель мукофоти соҳиблари Ўрхон Памуқ ва Мо Янь ҳам дастурингиз меҳмони бўлган. Ҳозиргача дастурга тўрт нафар ўзбекистонлик ижодкор ҳам таклиф этилди. Келгусида лойиҳада юртимиз ижодкорларининг қатнашиш имконияти қандай?*

– Халқаро бадиий ижод дастури доирасида Айова университети дунёнинг турли давлатларидан келадиган ёзувчи-шоирларни ўз бағрига олади. 1967 йилдан бери маданиятлараро робитани кучайтиришга хизмат қилаётган ушбу дастур бўйича 140 дан ортиқ мамлакатдан 1400 нафардан зиёд ёзувчи Айовада яшаб ижод қилди. АҚШ Давлат департаменти қирқ йилдан буён халқаро дастурни молиявий кўллаб-қувватлаб келмоқда. Ижодий лойиҳа учун, шу билан бирга, ҳамкор мамлакатлар маданият вазирликлари, давлат ва нодавлат ташкилотлари, хусусий жамғармалар ва донорлар томонидан маблағ ажратилади. Айни пайтда Марказий Осиё давлатларидан кўпроқ ёзувчиларни таклиф этиш мақсадида молиявий манбалар қидирмоқдамиз. Ижодий ҳамкорлик борасидаги таклифларга мунтазимимиз. Қалам аҳли ўртасида мулоқотни жонлантириш, дўстликни мустаҳкамлаш йўлидаги сай-ҳаракатларимиз янги босқичга чиқишига ишонаман.

Собиржон ЁҚУБОВ
суҳбатлашди

ЯШАБ ҚОЛИШГА ИМКОН БЕРИЛГАН АДИБ

Ўтган асрнинг биринчи ярмида яшаб, ўзининг серқирра, аммо ўта машаққатли ижоди билан рус адабиётида чуқур из қолдирган ёзувчи Андрей Платонович Платонов 1899 йил 1 сентябрда Россиянинг Воронеж шаҳрида темирйўл ишчиси оила-сида дунёга келди. Биз сўз аввалида “машаққатли” дея бежиз таъкидламадик. Бунинг сабабини билиш эса, асло машаққатли эмас, балки жуда осон. Андрей Платоновичнинг у қадар жуғрофий ёхуд адабий рангбарангликка бой бўлмаган таржимаи холига бирров кўз югуртирсангиз, ҳаммаси аён бўлади-қолади.

Оила бошлиғи бўлмиш отаси Климентов Платон Фирсович хотини Лабочихина Мария Васильевна билан оз эмас, кўп эмас, нақ ўн бир нафар фарзанд кўради. Андрей фарзандларнинг тўнғичи эди. Кейинги барча фарзандлар бир-биридан фақат бир ёшга фарқ қилар эдилар. Одатда қайси миллатга мансуб хонадон бўлишидан қатъи назар, тўнғич фарзанд (агар у ўғил бола бўлса, алалхусус!) ота-она учун дастлабки суянчик ҳисобланади. Ушбу оилада ҳам худди шундай бўлди, 8 яшар Андрей укаларига ғамхўрлик қилиш, рўзғор ишларида ота-она ёнига кириш учун ўзининг меҳнат фаолиятини одатдагидан эртароқ бошлашга мажбур эди. Шунинг учун бўлса керак, ҳаётнинг аччиқ-чучук сабоқлари, кутилган ва кутилмаган қийинчиликлар

бўлажак ёзувчи ижодининг одатдагидан сал ўзгачароқ бошланишига сабаб бўлди. Андрейнинг отаси Платон Климентов 1920 ва 1922 йилларда кетма кет икки марта Меҳнат қаҳрамони унвонига сазовор бўлган, 1928 йилда эса партия сафига қабул қилинган. Бинобарин, меҳнатга чанқоклик Андрейга кўпроқ отадан юққани кўриниб турибди, боз устига бу меҳнат соф жисмоний кучни талаб қилиб, ҳалоллик, виждон поклиги каби фазилатларнинг униб-ўсишига сабабчи бўлган.

Ёзувчининг болалик ва ўсмирлик йиллари тадрижига бир назар солайлик: 1906 йилда черковдаги бошланғич мактабда, 1909 йилда шаҳардаги тўрт йиллик таълим даргоҳида ўқийди. 1913–15 йилларда мардикорлик билан шуғулланади. 1915 йилдан заводда курувчи бўлиб ишлай бошлайди. 1918 йилдан Воронеждаги устахоналарда майда касбларни эгаллашга уринади. Ҳавас қилиб бўлмайдиган болалик ва ўсмирлик йилларидан сўнг у темирйўл техника билим юртининг электротехника бўлимига ўқишга қиради. Уруш ҳаракатлари тугагач, жануби-шарқий темирйўллар бош инкисобий кўмитасида, “Железный путь” (“Темирйўл”) журнали таҳририятида хизмат қилади. Фуқаролар уруши даврида жабҳаларда фронт муҳбири сифатида иштирок этади. 1919 йилдан эътиборан шоир, публицист ва танқидчи сифатида мақолалар ёза бошлайди. 1921 йилда унинг биринчи мустақил асари “Электрификация” китобча бўлиб чиқади. Шунингдек, “Шеърлар” жамоатчилиги тўпламида унинг шеърлари эълон қилинади. 1922 йилда Платоновнинг “Мовий теранлик” (“Голубая глубина”) номи остида шеърлар тўплами Краснодарда нашр этилади. 1923 йилда “Матбуот ва инқилоб” (“Печать и революция”) журналида унинг шеърлар китоби атоқли шоир Брюсов ижобий баҳо беради. Губернияда гидрофикация райси бўлиб ишлаганида у учта

электростанция курдиради, шулардан Рогачевкадаги бирини кулонлар ёқиб юборади.

1924 йил баҳорида Биринчи Бутунроссия гидрологлар съездида у курғоқчилик пайтида ҳосилни кутқаришнинг омилкор режаларини таклиф этади. 1925 йилда у Воронежга ташриф буюрган В. Б. Шиловский билан ижодкор сифатида суҳбатда бўлади. 1926 йилда у ўзининг “Епифан шлюзлари”, “Ифор йўли”, “Шаҳарлар шаҳри” машҳур шеърларини ёзади. 1931 йилда Андрей Платонов қаламига мансуб “Шубҳаланган Макар” қиссасини “Қизил янгилик” (“Красная новь”) журналида ўқиган Сталин ёзувчига “Талантли ёзувчи, аммо аблах” (“Талантливый писатель, но сволочь”) деб баҳо беради. Шу йили эълон қилинган “Ниф” (“Вирок”) асарини эса Фадеев ва Сталин қаттиқ танқид остига олади. 1934 йили Ўрта Осиё бўйлаб саёҳатдан қайтиб келган ёзувчи “Тақдир” номли асарини ёзади. Ёзувчини “Правда” газетасининг 1935 йил 18 январь сониди аёвсиз танқид қилиб чиқишади. Шундан кейин барча газета ва журналлар Платоновнинг ҳар қандай асарини қабул қилишдан бош тортадиган бўлиб қолади, илгари қабул қилинганлари ҳам эгасига қайтарилади. Орадан бироз вақт ўтиб, вазият юмшагач, 1936 йилда “Фро”, “Мангулик”, “Уезд боғидаги гувалак уй”, “Учинчи ўғил”, “Семён” ҳикоялари, 1937 йилда эса “Потудань дарёси” номли қиссаси олам юзини кўради.

1938 йилда ёзувчининг Платон исмли ўғли ҳибсга олинади ва 1940 йилда отасининг дўстлари ёрдамида озод қилинади. Аммо қамқондан сил касаллигини орттириб келган ўғли 1943 йилда вафот этади. Бемор ўғилга қарайман, деб ота ҳам бу касалликни ўзига юктириб олади. 1946 йилда Андрей Платоновнинг “Қайтиш” (“Иванов оиласи”) ҳикояси эълон қилинади. Бу ҳикояси учун ёзувчи 1947 йилда таъқиб остига олинади, тухмат қилишда айбланади. 1940-йиллар охирида ёзувчилик билан пул топиш имкониятидан маҳрум бўлган Платонов рус ва бошқирд эртакларини қайта ишлаш ва болалар журналларида чоп

этириш билан машғул бўлади. Платоновнинг дунёқаршида социализмнинг қайта қуришга бўлган ишончдан кўра келажакка шубҳа билан қараш ғояси устун кела бошлайди.

Шуниси қизикки, айнан Сталиннинг “темир интизом” сиёсати қурбонига айланган ёзувчи зимдан бўлса-да “халқлар отаси” нинг “оталарча” мурувватидан бебаҳра қолмаган ҳам. Унинг оламдан кўз юмгунига қадар асарлари бир босилиб, бир босилмай келиши, аммо ёзувчининг ўзига жисман ё маънан ўта кескин чора кўрилмай, яшаб қолишга имкон берилганини замондошларидан кўпчилиги ошқора бўлмаса-да, орқаваротдан эътироф этишган.

1951 йил 5 январда Андрей Платонов Москвада айнан ўғлидан юктириб олган сил касаллиги туфайли ёруғ дунё билан видолашди. Адиб Арман қабристонига дафн этилади. Кейинчалик қизи Мария Платонова отасининг асарларини тартибга солиб, чоп эттиради. XX аср рус адабиётининг энг кўзга кўринган, фидойи ёзувчиси Андрей Платонович Платонов ўша даврларда ягона сиёсий мақсад бўлган социализмга нисбатан шубҳа билан қарай олган илк яловбардор адиб эди, десак хато бўлмас. Бу нарсани “халқлар дохийси” берган баҳодан ҳам англаб олиш мумкин.

Ҳозир Воронеж шаҳрида бир кўча, бир кутубхона, бир гимназияга ёзувчи номи берилган, унинг номидаги адабий мукофот ҳам мавжуд, Платонов номидаги халқаро санъат фестивали ўтказиб турилади. Шаҳар марказида хиёбон яқинидаги Воронеж университети биноларидан бири олдида ёзувчига ҳайкал ўрнатилган. Ҳайкал таъмалида “Машинистнинг хотини” ҳикоясидан олинган “Без меня народ неполный” (Менсиз халқ тўқис бўлолмади) иборасини ўқийсиз. 2011 йил 15 декабрда Воронеж адабий музейида ёзувчи ҳаёти ва ижодига бағишланган мунтазам фаолият кўрсатувчи кўргазма очилган. Иосиф Бродский ўзининг “Ҳибсдаги ҳалокатлар” эссесиди Андрей Платоновни Жеймс Жойс, Роберт Музиль ва Франц Кафка каби адиблар билан бир қаторда тилга олиб ўтади.

Олим Михаил Волохов ижодкор-

нинг драматургияси ҳақида гапирар экан, уни абсурд театри яратувчилари Беккет ва Ионеско билан тенг қўяди. “Ҳатто улардан ҳам кучлироқ эди, чунки у онг окими ва маромлигининг кераклиги бўйича бетакрор нуткни яратиб, аслида виртуаль фикрлаш доирасидан чиқиб кетган эди.

У воқеликнинггина эмас, балки бу воқеликни тасвирлашда одамларга қўл келадиган сўзларнинг ҳам ялпи абсурд эканлигини кўрсатиб берди”, дейди.

Ёзувчининг роман, қисса ва хикоялари асосида кўплаб спектакллар саҳналаштирилган, йигирмадан кўпроқ фильм яратилган.

Амир ФАЙЗУЛЛА
тайёрлади

УСТОЗ РЕЖИССЁР

Театр... Саҳна... Режиссура... Бир-бирини тақозо этувчи бу тушунчалар кимлар учун оддий сўзлар, яна кимларга маълум соҳа, яъни санъатга дахлдор атамалар шодаси, холос. Бирок яна бир қатлам кишилар борки, улар учун театр, саҳна, режиссура ҳаёт мазмуни, бахту армони, маскани, тақдир азал битигидир. Бундай инсонларни режиссёрлар, деймиз биз. Режиссура – қатта ва машаққатли бир йўлки, ундан кимдир от чоптириб ўтади, кимдир пойи-пиёда. Ўзбек театр санъати бу йўллардан “от чоптириб” ўтган, номи абадиятга арзирли, меҳнати дунёларга татигувчи забардаст режиссёрларни кўп кўрган ва кўриб келмоқда. Маннон Уйғурдан бошлаб то бугунги кунда театрларда ижод ғилдирагини юргизиб келадиган режиссёрларгача бўлган узок муддатда Етим Бобоҷонов, Александр Гинзбург, Жавод Обидов,

Тошхўжа Хўжаев, Эргаш Масафоев, Баҳодир Йўлдошев, Рустам Ҳамидов каби режиссёрлар фаолияти театр санъатимизнинг асрлик тадрижида ғоят муҳим босқичлар ҳисобланади. Одатда, муайян даврнинг ижодий муҳитини белгилашда ўша даврнинг илғорлари номи, улар қилган ишлар асосий мезон ҳисобланади. Худди шу маънода режиссура ва театр санъатимиз тарихида Камол I, Маннон Уйғур ижодининг ўзи бир босқични, Гинзбургу Етим Бобоҷоновларнинг ҳар бири алоҳида даврни белгиланидек театр санъатимизнинг 1950-70 йиллардаги умумий қиёфаси, шубҳасиз, Ўзбекистон халқ артисти Тошхўжа Хўжаев номи билан боғлиқликда тарих саҳифаларига муҳрланган. Санъаткор шахсияти ва ижод йўли чиндан ҳам ҳавас қилгулик, шу билан бирга муттасил тадқиқ қилишга муносиб. Йиллар ўтган бўлишига қарамай, Т.Хўжаев саҳналаштирган аксарият спектакллар томошабинлар хотираси ва қалбидан ўчган эмас. Қандай мавзуда бўлмасин, спектакллари моҳиятида ва саҳнавий талқинида доим ўзига хослик ҳамда актёрлар учун ижодий имкониятлар майдонини пайдо қила билган Тошхўжа Хўжаевнинг теран, индивидуал режиссёрлик позицияси янги авлод учун мазкур соҳанинг объектив тамойилларини топиш ва ўрнат олишда муносиб манба бўлиб қолмоқда. Режиссёр ижодининг бундай кадр топишидаги асосий омил, ҳеч шубҳасиз, унинг санъат кишиси бўлиб туғилганида ва яшаганидир.

Режиссёр, актёр, педагог Тошхўжа

Хўжаев 1922 йилнинг 1 сентябрида Тошкент шаҳрида дунёга келди. Санъаткор Островский номидаги Тошкент театр ва рассомчилик институтида таҳсил олаётган кезларидаёқ соҳа билан жиддий шуғуллана бошлади. Ундаги режиссёрларга хос тафаккур, тасаввур, туғма иқтидор ва ташкилотчилик ўз соҳибини ўзгалардан кўпроқ ҳаракат қилишга, изланишга, яхшироқ натижалар кўрсатишга чорлайди. У ўқиш асосида театрда меҳнат қилар, шу сабабдан соҳани бошқаларга нисбатан эртароқ ва чуқурроқ англаган эди. Мутахассислик дипломини олиб улгурмасданок, 1950 йил (28 ёш)дан Ҳамза номидаги Академик театрда режиссёр сифатида мустақил иш бошлайди. Илк бор Жан Мольернинг “Скапеннинг найранглари” комедиясини сахналаштириб, ўзини режиссёр сифатида намоён қилади. Шундан сўнг “Оила”, “Ҳикмат”, “Шоҳи сўзана”, “Юрак сирлари”, “Чин муҳаббат” каби спектакллари кетма-кет сахна юзини кўради. Айниқса, Ойбекнинг “Қутлуғ қон” романини ўзи инценировка қилиб, сахнавий талқинини яратгани театр ҳаётида муҳим ҳодисага айланади. Етти йил давомида шундай спектакллар қўйиб, халқ ва театр жамоаси ишончини қозонгач, 1957 йилда театрга бош режиссёр этиб тайинланади. Ўттиз беш ёшида шундай масъулиятли лавозимнинг шарафу залворини зиммасига олиш ҳар кимнинг ҳам пешонасига битилавермайдиган бахт эди. Тошхўжа Хўжаев мазкур лавозимда 1966 йилга қадар сидқидилдан хизмат қилди. Ижоди билан санъатимизни янгилашга имкон қидирди, интилди, эришди. У раҳбарлик қилган даврда ўзи сахналаштирган “Йўлчи юлдуз”(1958), “Хуррият”(1958), “Фурқат”(1959), “Макр ва муҳаббат”(1959), “Сарвиқомат дилбарим”(1964), “Ўғирланган умр”(1965), “Монсерра”(1967), “Бой ила хизматчи”(1968) каби спектаклларида ташқари, Александр Гинзбургнинг “Ҳамза”(1960), “Мирзо Улуғбек”(1961), Шариф Қаюмовнинг “Хатарли йўл”(1964), “Парвона”(1966) ва Ладигиннинг “Ҳамлет”(1964), “Қирол Лир”(1966) каби қатор спектакллари дунёга ке-

лади ва театр репертуарининг сифат даражаси ва таркиби бойиди.

Тошхўжа Хўжаев сахналаштирган асарлар орасидаги “Алишер Навоий”(1968), “Олтин девор”(1970) спектакллари ўз даврида ҳам, бугун ҳам шоҳ асарлар сифатида эътироф этилади. Эркин Воҳидов, Иззат Султон ҳамда Уйғун асарлари асосида сахналаштирилган мазкур спектакллар Тошхўжа Хўжаевнинг режиссёрлик дастхати сабаб актёрлар учун илҳомбахш ишга, томошабин учун завкли, ифтихор уйғотувчи спектаклларга айланди. Бу спектаклларда режиссёрнинг деталлар ва образларни моҳирона ишлагани, актёрларга “қанотларини баралла ёзиб” ижро қилишга имконият пайдо қилгани сезилиб туради. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш керакки, Тошхўжа Хўжаев чинакам драматурглар билан ҳамкорликда ишлаган. Абдулла Қаххор, Одил Ёкубов асарларини театрнинг бебаҳо мулкига айлантирган. У режиссёр сифатида фақат замон талабига мос, маҳаллий драматурглар ижодигагина эмас, жаҳон драматургияси классикасидаги ранг-баранг асарларга ҳам кўп бор мурожаат қилган. Трагедия, драма ва комедия жанрларидаги спектакллари киёмига етказиб сахналаштириш олианглигининг ўзи режиссёрнинг қолип билмас тафаккур ва тасаввур эгаси эканлигидан далолат беради.

Режиссёр Тошхўжа Хўжаев йиллар давомида тўплаган тажрибалари, ижодий салоҳиятини 1970 йилдан эътиборан Театр ва рассомчилик институтида, театрда шогирдлар етиштиришга сарфлайди. Унинг қўл остида юзлаб актёр, режиссёрлар тарбияланади: Тўлқин Тожиев, Турғун Азизов, Толиб Каримов, Баҳодир Йўлдошев, Мансур Равшанов, Турғун Хонтўраев, Римма Аҳмедова, Тўти Юсупова... Бу сафни яна қанча-қанча эл севган санъаткорлар номи билан давом эттириш мумкин. Дарвоқе, педагог режиссёр сифатида Жавод Обидов К.С. Станиславскийнинг “Санъатдаги ҳаётим” асарини, Тошхўжа Хўжаев эса “Актёрнинг ўз устида ишлаши” китобини таржима қилиб, чоп эттирдилар. Мазкур китоблар санъаткорлар учун

сув ва ҳаво ўрнида. Ваҳоланки, буюк рус театр ислоҳчиси яратган саккиз жилдлик асарларнинг бошқа китобларини ҳалигача бирон санъаткор, педагог ёки таржимон ўзбек тилига ўгириш масъулиятини зиммасига ололган эмас. Демак, Тошхўжа Хўжаевни бу борада ҳам ўрнак сифатида ёд этиш мумкин.

Актёр Тошхўжа Хўжаевнинг кинофильмлардаги оз ва соз роллари ҳам ижодкорнинг актёрлик фаолияти ҳақида сўз юритишга асос бера олади. Тошхўжа Хўжаев “Абу Райҳон Беруний”, “Ойгул”, “Одамлар орасида ёлғиз” ва бошқа фильмларда яратган образлари билан ўзининг киноактёр сифатида имкониятларини намойиш этиб улгурган. 1970 йилдан то умрининг сўнгги йилларига қадар “Ўзбекфильм” актёрлар студиясида раҳбарлик вазифасида ишлаб, кино

санъатимиз ривожини йўлида жонбозлик кўрсатди. Санъат учун туғилган бу инсон ярим асрдан ортиқ умрини асосан севган касбига бағишлаб, 1975 йилнинг 22 майида оламдан кўз юмди.

Буюк санъаткорнинг ижоди, меҳнати ва ноёб истеъдоди ўз қадрини топмай қолмади. У 1959 йилда “Ўзбекистон халқ артисти” фахрий унвони, 1970 йилда эса Республика Давлат мукофоти билан тақдирланди ва энг муҳими, халқнинг, келгуси авлоднинг чексиз хурмати, эътирофи сазовор бўлди. Айтиш мумкинки, бугун Тошхўжа Хўжаев сингари ёниб ижод қилиш, у эришган чўққиларга етишиш, у каби халқ юрагида, тарих зарваракларида қолиш “Режиссёрман”, – дея меҳнат қилаётган ҳар битта ижодкор ҳаёлининг бир четини доим банд қилувчи эзгу орзуларидандир.

*Мафтуна МАХМАТНАЗАР ҚИЗИ
тайёрлади*

САНЪАТКОРНИНГ МАНГУ УМРИ

Жаҳон адабиёти дарғалари – Софокл, Гоцци, Шекспир, Шиллер, Гоголь, Островский, Горький, Чехов, Тагор асарларида бетакрор образлар яратган актёр Олим Хўжаев 1910 йилнинг 24 сентябрида Бухоро шаҳрида дунёга келган. Нутқи равон, овози ширали ва жарангдор, нафаси ўткир ижодкор 1929 йили Бухоро маориф институтини тугатгач, Тошкентдаги

Ҳамза театрига актёрлик лавозимига ишга қабул қилинади. У талабалик давридаёқ институтнинг ҳаваскорлик тўғарагида иштирок этиб, машҳур режиссёр Маннон Уйғур эътиборига тушган эди. Бу эътибор кейинчалик Низомий, Навоий, Ҳамза, Обидий каби шоирлар образини яратишга ва элга манзур бўлишга замин яратди.

Рус тилида 1967 йилда нашр қилинган беш жилддан иборат “Театр санъати энциклопедияси”да ҳам Олим Хўжаевнинг улкан санъаткорлик салоҳияти эътироф қилинади: “... халқ артисти Олим Хўжаев санъати лирик оҳангдорлиги ҳамда теранлиги билан бетакрордир. Унинг ижроси зиёлиларга хос нозик, ифода воситалари нафис, нутқи мусиқий, қомати ва ҳаракатлари гўзал”, – деб яқунланади.

Санъаткор талқинидаги Ҳамлет, унча ижро этилган шахзода образлари орасидаги энг тафаккурлиси, фалсафий мушоҳадалари теранлиги ва таъсирчанлиги билан театр санъати зарваракларида қолган. Олим Хўжаев бу ютуққа қандай эришганлигини эса қуйидагича шарҳлаш

мумкин: 1935 йили Маннон Уйғур сахналаштирган “Ҳамлет” спектаклида актёр Розенкранс ролини ижро этади. 1936 йилда шу спектаклда Лаэрт ролини ўйнаганлиги ҳам қайд этилган. Режиссёр беш йил узлуксиз ижро этилган спектаклдаги Ҳамлет – Аброр Ҳидоятлов бироз зўриқиб, чарчаб қолаётганини ҳис қилгач, 29 ёшли Олим Хўжаевга бу ролни ишониб топширади. Бир спектаклда босқичма-босқич уч ролни ва бош қаҳрамонни 30 йил узлуксиз ижро этиш шекспиршунослик тарихида фақат шу буюк санъаткорга насиб қилди. Унинг талқинида Ҳамлет адолат ва ҳақиқатни тиклаш учун бел боғлаган шахс сифатида гавдаланади. Бундай талқин Ҳамлет ижроси тарихида муносиб ўрнига эга бўлди. Унга Шекспирнинг машҳур трагедияларини “Олим Хўжаевга хос услуб”да талқин этиш насиб қилди. Аброр Ҳидоятлов билан “Ҳамлет” спектаклида иштирок этиш, “Отелло”да ҳам Яғони талқин қилиш ҳам унинг актёрлик тақдирига ёзилган экан. “Юлий Цезар” да Юлий Цезар, “Қирол Лир”да Қирол Лир ижроси учун Олим Хўжаев устози Аброр Ҳидоятловдан кейинги ўзбек театр санъатининг трагик актёри сифатида тан олинди. Шекспир трагедияларини Олим Хўжаевдай кўп ва ҳўб ижро этиш театр санъати тарихида бошқа бирор актёр тақдирига битилмаган. “Ҳамлет”, “Отелло”, “Юлий Цезар” ва “Қирол Лир” трагедияларининг ўзбек актёрлари томонидан моҳирона ижро этилиши “Ўзбек театрларида Шекспир асарлари талқини” номли илмий тадқиқотни юзага келтирди.

Трагик актёр сифатида шараф қозонган Олим Хўжаев серқирра ижодкор эканлигини илк қадамларидаёқ исботлаган эди. Унинг ўзига хос ижро услуби шаклланишида Карло Гоццининг “Маликаи Турандот” спектаклидаги Калаф ва Гоголнинг “Уйланиш” комедиясидаги Анучкин каби комик образларнинг ўрни бекиёс. Шунингдек, ўзбек драмаларида турли замондошлари образини яратишда орттирилган тажрибалар ҳам актёрни келажакдаги трагик қаҳрамонлар кифасининг янги талқинига руҳан тайёрлаб борган.

1935 йили Шиллернинг “Қарок-

чилар” трагедиясида Ферденанд образини ижро қилган Олим Хўжаев 1955 йилда қайта сахналаштирилган спектаклда Карл Моор образини ҳам маромига етказиб ўйнади. Бир спектаклда икки хил образни ижро этиш ҳам омадли актёрнинг тақдирига битилган экан. Уч марта қайта сахналаштирилган “Ҳамза” номли спектаклда бош қаҳрамон образини тобора такомиллаштириб бориш ҳам фақат Олим Хўжаевнинг актёрлик фаолиятида кузатилади. Бундай ижодий жараёни 1942-1949-1960 йилларда сахналаштирилган спектаклларда ҳам кўрамыз.

“Алишер Навоий” спектакли ўзбек театр санъатида ва Олим Хўжаев ижодида алоҳида аҳамиятга эга. 1945 йилда сахналаштирилиб, то 1948 йилга қадар такрор-такрор муҳокама қилинган спектаклда Аброр Ҳидоятловга дублёр қилиб тайинланган актёр Маннон Уйғур ва Назира Алиеваларнинг “сахна нутқи” борасида қўйган талабларини бажариб, адабий тил меъёрларини янада мукамал ўзлаштирди. Навоийнинг “тилга эътибор – элга эътибор” деган ҳикматли сўзи спектаклнинг ва ўзбек театр санъатининг шиорига айланди. Актёр Навоийнинг инсоний, ижтимоий ва ижодий фазилатларини шоирлик табиати орқали очиб бера олди. Олим Хўжаев бу ролни йигирма беш йил давомида ижро этиб келди. Бундай давомийлик ҳам камдан кам актёрларга насиб қиладиган ижодий ютуқдир.

Салбий образлар яратишда Олим Хўжаев ўзига хос услубга эга эди. “Отелло” спектаклидаги Яғонинг мансабпарастлиги, “Сепсиз қиз”даги Паратовнинг такаббурлиги, “Юлий Цезар” трагедиясидаги Цезарнинг шухратпарастлиги реалликка эга салбий образларнинг хусусиятларидир. Актёр бу персонажларнинг ижтимоий моҳиятидан келиб чиқиб, уларнинг тубанликларини ёрқин ифодалай олди. Шунингдек, ўзбек драматургларининг шу руҳдаги персонажларига томошабинларда нафрат уйғотувчи қудратга эга ижодкорга айланди.

Миллий руҳдаги қаҳрамонлар орасида “Имон” спектаклидаги профессор Комилов образи алоҳида таҳсинга

сазovor. Зиёлилар оиласидаги намунали турмуш тарзи, илмда ҳалоллик масаласи спектаклнинг асосий ғояси эди. Бу ғояни Олим Хўжаев такрорланмас даражада, юкори бадий савияда ифодалай олди. Мутахассислар таъкидлаган зукколик, мутафаккирлик, актёр яратган Комилов образида аниқ намoён бўлади.

Олим Хўжаевнинг тинимсиз изланишлари, яратувчанлик салоҳияти, ўзига хос ижодий услуби, халқчил, турли образларнинг такрорланмас бадий ижроси муносиб баҳоланди. “Алишер Навоий” спектакли ижроси учун 1949 йили иттифоқ даражасидаги Давлат мукофотиға, “Қирол Лир”даги Лир образи учун 1967 йили Ўзбекистон Давлат мукофотиға, Салваторе ва Крeонт образлари учун 1977 йил иккинчи бор иттифоқ даражасидаги Давлат мукофотиға сазовор бўлди. Санъаткор бу борада ҳам бетакрор тақдир эгаси эканлигини кўрсатди.

Олим Хўжаевнинг образ яратиш ва нутқ услуби, сўз устида ишлаш жараёни профессорлар Назира Алиева ва Лола Хўжаевалар томонидан театр санъати институтининг “Актёрлик маҳорати” ва “Саҳна нутқи” фанларини ўқитишда амалиётга татбиқ қилинган. Улар академик театрда яратилган адабий тил талаффузи меъёрларини, ўзбек тилининг амалиётдаги мусиқийлиги ва гўзаллигини Олим Хўжаев ижроси тимсолида исботлаб, “саҳна нутқи” фанининг умумий талабига айлантирдилар.

Ижодкорнинг режиссёрлик фаолияти алоҳида тадқиқот мавзусидир. Театр санъати энциклопедиясида Олим Хўжаев ҳақида 1951 йилда Москва ГИТИСининг режиссёрлик курсини тугатди, деб ёзилган. Олим Хўжаев режиссёр сифатида “Май тўкилди”, “Юрак сирлари”, “Бой ила хизматчи”, “Тарих тилга кирди” каби тўрт спектаклни саҳналаштирган. Ўзбек муаллифларининг машҳур асарларини чет эл саҳналарида саҳналаштириш

камдан-кам режиссёрларга насиб қиладиган омад. Олим Хўжаев режиссурасида бунга ҳам мисол бор: у “Бой ила хизматчи” драмасини Болгариянинг Хасково шаҳри театрида саҳналаштирди. Баҳром Раҳмоннинг “Юрак сирлари” асари 1953 йили саҳналаштирилди. Бу талкин узoқ муддатлар баҳс-мунозараларга сабаб бўлади, гоҳ саҳнадан олиб ташланади, гоҳ яна қайтадан қўлга олинади. “Режиссёр саҳналаштирадиган ҳар бир спектакл баҳс ва мунозараларга сабаб бўлиши керак!” – дейди замонамизнинг забардаст театр арбоби Баҳодир Йўлдошев. Бизнингча, халққа манзур спектакл ижтимоий-сиёсий таъйиқлар туфайли саҳнадан олиб ташлангач, режиссёрнинг “юрагида бир шиддат” пайдо бўлиб, бор маҳоратини актёрлик фаолиятида намoён қилишга қаратган.

Ўзбек кинорежиссёрлари ижодкорнинг ҳавас қилгулик, ўзига хос усулидан экранда зиёлилар образини яратишда тўғри ва унумли фойдаланишган. Олим Хўжаевнинг кинодаги зиёлилар образи кўплаб тасмаларда муҳрланиб қолди.

Серкирра актёр, ўзига хос режиссёр жамоат арбоби сифатида ҳам намунали ишлар қилди. 1955-1977 йилларда Ўзбекистон театр жамятининг раиси сифатида фаолият олиб борган О. Хўжаев бор ташкилотчилик имконияти ва маҳоратини ўзбек саҳна санъатини ривожлантиришга сарф қилди. У Театр санъати институти талабалари ва педагоглари амалиётини Москва ва Петербург шаҳарларида ўташини ташкил қилди ва бу ишни доимий назорат қилиб борди. Пойтахт ва вилоят театрлари режиссёрларини марказдаги машҳур даргоҳларда малага оширишларини йўлга қўйди. Ёш ижодкорларнинг Москвадаги олий режиссёрлик курсларида ўқишларини тизимга солди. Буюк актёр 1977 йилнинг 14 феввалида олтмиш етти ёшида вафот этди.

*Мамур УМАРОВ,
Фалсафа фанлари номзоди,
ЎЗДСМИ доценти*

ЎЛМАС ОҲАНГЛАР БАСТАКОРИ

Улуғ озарбайжон бастакори Узейр Ҳожибековнинг кўп қиррали ҳаёт йўли Озарбайжон мамлакатада ҳозирги замон мусика санъатининг йўналишларини белгилаб берди, десак, хато бўлмаса керак. У Озарбайжон опера санъати асосчиси, ажойиб драматург, публицист-адиб, педагог, мусика назариётчиси сифатида етти иклимга шуҳрат таратган сиймодир. Узейр Ҳожибековнинг туғилган санаси – 18 сентябр куни ҳар йили Озарбайжонда мусика куни, санъат байрами сифатида нишонланиши ҳам бежиз эмас. У яратган “Лайли ва Мажнун” операсининг илк бор сахнага чиқиши (премьераси) куни эса бутун Шарқ мусулмонлари ҳаётида биринчи опера туғилган кун ҳисобланади (1908 йилнинг 12 январини). У ўзининг мусиқий асарларида Озарбайжон халқининг мусиқий-бадий даҳосини намоён қилиб, кўшиқ, рақс, муғом ва ошиқлик кўшиқлари йўналишларида ғаройиб тароналар ярата олди ва бутун дунёга таралган “ҳожибекона” услубга асос солди. Бошқа опералар – “Шайх Санъон”, “Рустам ва Сухроб”, “Шоҳ Аббос ва Хуршидбону”, “Асли ва Карам”, “Ҳорун ва Лайли” асарлари ўзининг беқиёс оҳанглири билан опера шинавандаларини лол қолдирган бўлса, “Тўрўғли” операси умуман бу санъат асарлари орасида шоҳ асар сифатида ажралиб туради. “Аршин мол Олон” мусикали комедияси эса Узейр Ҳожибеков

номини бутун дунёга ёйган асар бўлиб, бу комедия қаҳрамонлари шу кунгача дунёнинг 50 га яқин тилларида куйлаб, улуғ Озарбайжон бастакорини, озар халқини шон-шуҳратга кўмган комедия бўлиб қолди.

Узейр Абулхусайн ўғли Ҳожибеков 1885 йил 18 сентябрда Озарбайжоннинг Шуша шаҳрида туғилади. Узейрнинг ёшлиги асосан мана шу ҳудудда – Тоғли Қорабоғнинг сўлим гўшасида ўтади. Унинг отаси Абулхусайн қишлоқ котиби (оқсоқоли) вазифасини бажарар, у хатто маълум бир пайт машҳур шоира Хуршидбону Нотавоннинг шахсий ҳатоти бўлиб ҳам ишлаган эди. Кейинчалик Абулхусайн мана шу хонадонда ўсган қиз Ширин Аливердибекова билан турмуш куради. Бу оилада ҳамиша шеър, мусика, кўшиқ, куй, муғом муҳити ҳукмрон бўлиб, Ҳожибековнинг деярли барча фарзандлари мусика ва шеърят, китоб ва мутолаага ошно-ёр бўлиб вояга етганлар. Шунинг учун бўлса керак, фақат Узейрнинг ўзигина эмас, унинг акаси Зулфиқор ҳам бастакор, мусиқачи бўлиб етишди. Айтиб ўтиш жоизки, Узейрнинг тоғаси Оғалар Аливердибеков Озарбайжон мусикасига жуда қизиқар, ўзи Петербургда ўқиб келган инженер бўлишига қарамай, Озарбайжон халқ муғомлари, мусика тарихи ҳақида китоб ҳам ёзган эди (Унинг қўлёзмаси Озарбайжон Фанлар Академияси меъморчилик ва санъат институти архивида сақланади). Узейр 12 ёшидан тўй-маъракаларда муғомлар, халқ кўшиқларини ижро қила бошлайди. У шу қадар ширали овозда кўшиқ куйлар эдики, хатто унинг кўшиқларини мухлислар ўша пайтларда энди-энди урф бўла бошлаган фонографга ҳам ёзиб олганлар. Албатта ёш Узейрнинг мусиқий истеъдоди гуркираб ўсишига асримиз бошларидаги Шуша шаҳрида кенг тараққий қилиб улгурган театр, мусиқий марказларнинг ўрни ҳам улкан бўлган. Жуда ёшлигиданоқ Мирзо

Фатали Охундов қаламига мансуб комедиялар (“Хон Сароб”, “Мастали Шоҳ”, “Ҳожи Қора”)ни, драматург А.А.Ахвердовнинг “Тарқаган оила” драмасини, Шекспирнинг “Отелло” фожеасини мана шу хаваскорлик театри сахнасида томоша қилганлигини У. Ҳожибеков ўз эсдаликларида қайд этади.

Узейр 1899-1904 йилларда Гори шаҳридаги ўқитувчилар тайёрлайдиган семинарияга кириб, ўқишини давом эттиради. Семинарияни аъло баҳолар билан тугатган Узейр 19 ёшида Гадрут қишлоғига ўқитувчи бўлиб тайинланади. Бу пайтгача халқ орасида ёш хонанда сифатида танилган Узейр энди газеталарга хабар, танқидий мақола, мусика тарихига оид ҳар хил журналистик ижод намуналарини чоп этиш учун юбора бошлайди. Кейинчалик эса 1905 йилда Боку шаҳрига кўчиб келиб, ўқитувчилик, машшоқлик, маърифатчилик фаолиятини шу ерда давом эттиради, таржима ишлари билан шуғулланади (У Крилов масалларини, Гоголь ҳикояларини озарбайжон тилига таржима қилган), русча-озарбайжонча луғат яратади.

Бокуда ўтган ҳаётидаги энг муҳим воқеа – бу шубҳасиз, У. Ҳожибеков қаламига мансуб “Лайли ва Мажнун” операсининг дунёга келишидир. 1907 йилда яратилиб, шу йилнинг ўзидаёқ сахналаштириш ишлари олиб борилган бу операнинг воқеалари Шарқда жуда машхур бўлган Низомийнинг шу номдаги достони воқеаларига асосланган эди. Бутун йил операни сахналаштириш, сахна топиш, актёр ва ашулация ижрочиларни топиш, репетиция қилиш билан ўтиб, ниҳоят 1908 йилнинг 12 (25) январ санасида операнинг премьераси бўлиб ўтади. Опера – Шарқ кўшиқчилиги санъати соҳасида биринчи қалдирғоч сифатида эътироф этилишидан ташқари, Кавказ халқлари орасида шу қадар кенг шуҳрат қозондики, энди озарбайжонча янги томошани кўриш, ўз қулоғи билан

эшитиш иштиёкидаги одамлар қўшни Грузия, Арманистондан ва бошқа яқин шаҳар-қишлоқлардан Бокуга оқиб кела бошлайди. Бу муваффақиятдан руҳланган ёш бастакор энди алоҳида труппа тузиб, Озарбайжон, Грузия, Арманистон, Ўрта Осиё шаҳар қишлоқларига бориб ушбу операни намойиш орзусига тушади.

Ютуқлар янги-янги ютуқларга илҳомлантириши турган гап. 23 яшар бастакор ижод оламига шўнғиди, янги истеъдодларни излаб топди, труппанинг ташкилий фаолиятини мустаҳкамлади, оркестрга, хорга ижрочиларни жалб қила бошлади. 1909 йилнинг 30 ноябрида янги “Шайх Санъон” операсининг премьераси бўлиб ўтди. Шу йилнинг декабр ойида эса ўз даврининг энг илғор, ўқимишли хонадонларининг бирида ўсган Малика Ҳасаноға қизи Тўрақулова билан танишиб, турмуш курадилар. Уйда рафиқаси яратиб берган аъло ижодий шароит, ижод иштиёки, изланиш ва интилишлар туфайли Узейр янги-янги асарларни яратиб, сахналаштириб, мусикасевар халқ эътиборига ҳавола эта бошлайди. “Эр ва аёл” номли биринчи мусиқий комедияси 1910 йилнинг 24 май куни сахна юзини кўради. Газеталар янги асарнинг маъно-мазмуню опера нима, оперетта дегани нима эканлиги, маърифий мақолалар, кулгили асарнинг қачон сахнага чиқиши борасида эълонлар бериб борди. Шу йилнинг ўзида у Шарқ халқлари орасида машхур бўлган “Шоҳнома” (Фирдавсий асари) достони воқеалари асосида “Рустам ва Сухроб” операсини ёзади. Бу асарнинг премьераси шу йилнинг 12 ноябрида бўлиб ўтди.

Энди Узейр Ҳожибеков ўзининг ижодий ишларини мусиқий таҳсил билан бирга кўшиб олиб бориш ниятида Москвага йўл олишни ва консерваторияда билимини оширишни режалаштиради. 1912 йилнинг 12 март куни изланувчан бастакор яратган яна бир янги асар “Шоҳ Аббос ва Хуршид Бону” операси сахна юзини кўрди.

Сентябрь ойида Узейр Москвага бориб, Филармония жамиятига қарашли А.Ильинскийнинг мусиқий курсларида ўқиб, ўзининг шу соҳадаги билимларини ошира бошлайди. Москвада бир йилга яқин яшаб, олий ўқишга тайёрланган Ҳожибеков Петербургга бориб консерваторияга ҳужжат топширади, шу ерда ўзининг шоҳ асари – “Аршин мол Олон” комедик асарига мусиқа басталай бошлайди. Афсуски, Узейрни консерваторияга ўқишга қабул қилмайдилар – бунга ёш бастакорнинг фортепьяно асбобини чала олмаслиги “куй яратишга истеъдоди, зеҳни етишмаслиги”(!) бунга сабаб бўлди. Консерваторияда Ҳожибековга хайрихоҳ мударрислар изга қайтиб кетмасликни, шу ерда фортепьяно чалишни ўрганиб, қишда яна имтиҳон топшириб кўришни маслаҳат беришади. Ҳожибеков бўш вақтларини яна “Аршин мол Олон” комедиясига куй басталаш билан ўтказди ва бу комедиянинг премьераси Бокуда 1913 йилнинг 25 октябрида бўлиб ўтади. Ниҳоят 1914 йилнинг 2 январида имтиҳонларни муваффақиятли топширган У. Ҳожибеков консерваторияга қабул қилинади. Аммо бу билим даргоҳида ўқиб, уни тамомлаш Ҳожибековнинг пешонасига ёзилмаган экан – ёзги таътилда Бокуга келган талаба Биринчи жаҳон уруши бошлангани муносабати билан Петербургга боролмай, қолиб кетади.

Бу орада унинг “Аршин мол Олон” комедияси Шарқ ва Кавказ халқлари орасида мисли кўрилмаган муваффақият қозониб, қатор тилларга – рус, арман, грузин, татар, ўзбек, форс, турк тилларига таржима қилина бошланган, комедиянинг қувноқ мусиқаси жаҳон халқларининг мусиқий хазинасидан ўрин олмоқда эди. Комедия дунё халқларига шу қадар маъқул келиб қолган эдики, энди Ҳожибековга асарни экранлаштириш ҳақида чет эл киностудияларидан таклифлар туша бошлайди. Ҳатто бир киностудия

муаллифнинг розилигини олмасданок асарни экранлаштириб, кинотеатрларда намойиш қила бошлайди (Бу фильм Бокуда ва Ашхободда намойиш қилинган), хайриятки Ҳожибековнинг қаттиқ норозилиги туфайли фильмни намойиш қилиш тўхтатилади (бастакор ўз асарининг авваламбор хайрия йўлида саҳналаштиришини, экранлаштирилишини истарди). Аммо турли мамлакатларда ушбу асарни экранлаштиришга уринишлар давом этаверди (Франция киностудияси бу борада кўп ҳаракат қилган).

Ҳожибеков бошчилигида Боку театри гуруҳи бу пайтда Эрон ва Туркияда гастролда юриб, комедияни кенг халқ оммаси ўртасида намойиш этади. Шу йиллари “Аршин мол Олон” комедияси АҚШда ҳам саҳналаштирилганлиги ҳақида маълумотлар бор. Аммо барибир ҳам комедиянинг зафарли юришлари ҳамма жойда, ҳамма мамлакатларда ҳам гуллар билан кутиб олинавермади, асар ҳақида, унинг постановкаси, роль ижро этган актёру актрисалар, Шарқона театрнинг савияси ҳақида бўлмағур танқидий фикр билдирилган, баъзан очикдан-очик ҳасад билан ёзилган мақолалар ҳам чиқиб турди. Нима бўлмасин, бу комедия фавқулодда ҳаётийлиги, мусиқий жозибаси, томошабинларга чексиз руҳ ва хуш кайфият бағишлай олиши билан жаҳон театрларига дадил кириб борди.

Мусиқий ижод билан бир қаторда журналистик ва бадиий ижодни тенг олиб борган Узейр Ҳожибеков инқилобгача бўлган ва инқилобдан кейинги шўролар даврида ҳам ўзининг маърифий, мусиқий, назарий мақолалари билан Боку, Тифлис, Ереван, Москва ва бошқа шаҳарлар матбуотида фаол иштирок этиб турди. 1920 йил Ҳожибеков Озарбайжон маориф Комиссариати ҳузуридаги халқ санъати мусиқий шохобчасининг мудири вазифасига тайинланади. Шохобча ходимларига: озарбайжон

ва шарқ халқлари мусикаларини тўплаш, ёзиб олиш, халқ ичида мусулмон операси ва камер мусикага қобилиятли шахсларни, мусикий захира кучларини аниқлаш, юзага чиқишига кўмаклашиш; Шарқ ва Ғарбнинг мусикий ижод намуналарини кенг тарғиб қилиш; мусикий асарларни нотага олиш ва нашр этиш; концерт-митинглар ташкил этиш вазибалари юкланган эди. Ҳожибеков мана шу масалаларни ҳал этиш мақсадида: республикада мусикий-вокаль студияси очиш, концерт ва опера спектакллари ташкил қилиш, нота нашриётларини, халқ консерваторияси ва мусика мактабларини оёққа қўйиш ишларига бош-қош бўлади. У нафақат озарбайжон халқининг, балки бутун Кавказ халқларининг маданияти, мусикаси, санъатини юксак даражага кўтариш учун хормай-толмай хизмат қилди. Китоблар ёзди, халқ санъати гуллаб-яшнаши учун ўзини аямасдан, фидойиларча меҳнат қилди. 1938 йилда Озарбайжон композиторлар уюшмасига раис бўлиб сайлангач, унинг бу борадаги ишлари янада салмоқ ва аҳамият касб этди. Лекин ижод захмати уни ҳеч тарк этмади – 1932-1936 йилларда ўзининг яна бир шох асари “Кўрўғли” операсини ниҳоясига етказди. 1937 йил истеъдодли режиссёр И.Ҳидоятзода томонидан сахналаштирилган бу асар афкори оммани жаҳон санъатида улуғ ва ўлмас бир опера

пайдо бўлганидан хабардор этди. Ушбу опера ижодкорлари улкан мамлакатнинг давлат мукофотиغا сазовор бўлдилар (1941). 1939 йилдан то умрининг охиригача қарийб ўн йил Озарбайжон консерваторияси ректори вазифасида ишлаган йилларида ҳам Узейр Ҳожибеков республика санъат ва маданият ўчоқларини илмли, истеъдодли кадрлар билан тўлдириш мақсади билан яшади, курашди, жонини фидо қилиб ўтди.

У.Ҳожибеков қувноқ кулгига бой асарни юз йиллардан буён Ўзбекистонда ҳам театрларида қайта-қайта намойиш қилиб келинади. Яқиндаги Тошкентдаги Муқимий номидаги театрда улуғ бастакор “Аршин мол-олон” комедияси қайтадан сахналаштирилганлигини айтиб ўтиш ўринлидир. Комедия бу гал замонавий талқинда сахналаштирилганлиги, унда ўзбекона кўшиқлар ҳам ўрин олганлиги асарга янги рух ва жозиба бағишлаган.

1945 йил 18 сентябрда Озарбайжонда устоз Узейр Ҳожибековнинг 60 йиллик таваллуд тўйи кенг нишонланди. Ҳукумат қарори билан Озарбайжон ФА санъат институтига ўзи тирик пайтларидаёқ Узейр Ҳожибеков номи берилди. Шарқ мусикасининг даҳоси, бемисл истеъдод ва буюк бастакорнинг юраги 1948 йил 22 ноябр куни уришдан тўхтади.

*Музаффар АҲМАД
тайёрлади*

* * *

...Халқ орасида қанчадан қанча ноёб овозлар ҳеч бир фойдасиз-несиз йўқолиб кетишини бир ўйлаб кўринг-а! Ахир салгина шароит яратиб берилса эди, мана шу овозлар, истеъдодлар санъатга, халққа қанчадан қанча фойда етказган бўларди; бастакорликка, умуман мусиқа санъатига табиатан ихлоси баланд бўлган ана шундай истеъдодларнинг буткул йўқолиб кетишини айтмайсизми?

* * *

Шу кунларда оркестр учун бир қанча асарлар, сюиталар, рапсодиялар, симфониялар яратишни ўйлаб юрибман. Бу асарларимга Озарбайжон табиатини асосий мавзу қилиб оламан. Шаклига кўра бу мусикий дoston умумий қабул қилинган аввалги қонун-қоидалардан бутунлай бошқача бўлажак. Мен унда озарбайжон оҳанглариининг ифодавий бўёқларидан фойдаланмоқчиман.

(Узейр Ҳожибеков)

ОНГ ОРҚАЛИ ЮРАККА

Дунёга машхур америкалик ёзувчи, Нобель ҳамда Пулицер мукофотлари лауреати Уильям Фолкнер шахсияти кўпчиликда қизиқиш уйғотади. Ҳикоя ва қиссалари, эссею романлари, шеърят ҳамда драматургияси жаҳон китобхонлари томонидан бирваракайига илиқ кутиб олинishi ижодкор маҳоратининг юксаклигидан далолат. Унинг халқу ҳукумат кўзигаю кўнглига яқинлиги, дунё микёсида эътироф этилиши кўплаб ёзувчиларга бутун умр қўл чўзса етиб бўлмас орзулигича қолаверади.

Уильям Катберт Фолкнер 1897 йилнинг 25 сентябрида Американинг Миссисипи штатида дунёга келди. Қахрамонимизнинг ёшлиги бошқа болалар каби кўча чангитиб ўйнашдан йироқда ўтди. Отасининг касби сабаб у шаҳардан бу шаҳарга тинимсиз кўчиб юришлар бунга имкон ҳам бермасди. Нью-Олбанидан Риплейга, ундан Техасга кўчиб юрувчи сайёр оила ва ниҳоят, Оксфордда қўним топди. Бу шаҳар ёзувчи ҳаётида ўчмас из қолдириди. Оиладаги ижодий муҳит Уильямнинг дунёқарашиди, актёрлик маҳоратига ўз таъсирини ўтказар, мутолаага меҳр қўйишида бирламчи омил эди. Волидаси Мауд фарзандларига Чарльз Диккенс ва ака-ука Гримм эртақларини мунтазам ўқиб берарди. Тенгқурлари орасида зукколиги, зийрак нигоҳи ва ўткир қувваи хофизаси билан ажралиб турган Фолкнер кўпроқ вақтини катталар билан ўтказишни хуш кўрарди. Уруш

мавзуси ҳақида гап кетди, дегунча қулоғини динг қилиб, бобосининг фуқаролар уруши ҳақидаги хотираларини тингларди.

Санойи нафисанинг чинакам ихлосманди – Фолкнер ҳаётида сарбасар ўзгаришлар рўй бера бошлайди. 1918 йилда ёшлиқдан пинҳон кўнгилик қўйиб юрган севгилиси бошқа бир инсон билан турмуш куради. Шундан сўнг у кўнгиллилар қаторида фронтга кетишга қарор қилади, бироқ уни айрим жисмоний камчиликлари туфайли қабул қилишмайди. Унинг учун ҳар томондан эшиклар ёпилар, Уильям эса бошқасини очаверарди. Ёзги ҳарбий мактабни муваффақиятли тамомлаганда эса, Биринчи жаҳон уруши ҳам тугайди. Тақдирнинг унга атаб қўйган “тухфалари”дан сўнг, Фолкнер кўп ўтмай тарк этгани – Миссисипи университетига ўқишга қиради. “Янги Республика” журналида “Фавннинг тонги уйкуси” номли илк шеъри босилиб чиқади.

Қалами аввал назмда чархланган Уильям Фолкнер 1925 йилгача насрга мурожаат қилмади. Унинг 17 ёшида Филипп Стоун билан учрашуви ижодий фаолиятига жуда катта таъсир кўрсатади. Фолкнернинг дастлабки шеърий машқларига кўз ташлаб, Стоун унинг истеъдоди, актёрлик имкониятларида сакталиқ сезмайди ҳамда ёш шоирни имкон қадар қўллаб-қувватлайди. Уильям ижодидаги руҳий мададор – унинг салафи Филипп Стоун ва жонажон шахри Миссисипи эди: улардан илҳом олиб, кучга тўларди. Айниқса, ёзувчига она шаҳридаги чиркин ходисалар, ирқлар ўртасидаги нотенглик каби муаммолар тинчлик бермасди.

Бедорликлар натижаси ўлароқ, бирин-кетин “Аскар мукофоти” (1926), “Чивинлар” (1927), “Ғубор қўнган байроқлар” (1929) асарлари дунёга келади. 1929 йилда Уильям Фолкнерга оламшумул шуҳрат тухфа этган, ҳали ҳануз жаҳоннинг энг машхур асарлари рўйхатида етакчи ўринларни банд этиб келаётган, америкалик ижод аҳлининг орзуси – Пулицер мукофотини муаллифга илк бор тақдим этган “Шовқин ва ғазаб” асари ёзилади. Уильямнинг шахсий ҳаётидаги

сарафрозликни ҳам ўша йилларда кузатиш мумкин: ва ниҳоят, биринчи муҳаббати, турмушидан ажраган Эстелл Олдемга етишади. Турмуши давомида Алабама ва Жилл исмли кизалоқларни биргаликда камолга етказишади.

Уильям Фолкнер ижоди мунаққидлар томонидан чуқур мунозаларга сабаб бўлса-да, китобхонлар учун ноодатий ва мураккаб туюлар, шу сабаб кенг оммага доим ҳам маъқул келавермасди. Бу каби ҳолатларни ўзининг муваффақиятсизлигига йўйган муаллиф 1932 йилдан то 1946 йилга қадар Голливуд учун сценарийлар ёзиш билан шуғулланади. Ўн беш йиллик ижоди давомида ҳам барибир романлар тартиб беришдан чекинмади: “Август ёғдуси” (1932), “Авессалом, Авессалом!” (1936), “Бўйсунмаслар” (1938), “Ёввойи палмалар” (1939), “Қўрғонча” (1940) ва ҳоказо.

Фолкнер замондоши Эрнест Хемингуэй услубидан фарқли ўларок, “онг оқими” йўналишида ижод қилди: юксак ҳиссиётлар оқими, кўз илғамас моҳирлик, ақлий хужум, тушунишдаги мураккаблик, чигаллик ва баъзан илоҳийлик, ғайриоддийликни ўзида жамлаган асарларида турли-турфа қаҳрамонлар – собиқ куллар ёки кул авлодлари, ночор оқ танлилар, деҳқонлар ёхуд ишчи жанубликлар ва жанублик зодагонларни учратиш мумкин. Фолкнернинг ижод маҳсули ҳам Жеймс Жойс асарлари каби ўқувчини ўйлантишга, фикр юритишга, мулоҳазага чорлайди. Бирок, уларнинг мураккаб сюжетлари сабабиданми, ёхуд ҳазми оғир эканиданми кўпчилик китобхонлар бу каби асарларга тўхталиб, аниқроғи, “бош оғритиб” ўтиришни афзал билмайди. Омма китобхонининг саргузашту

кулгили воқеаларга бой асарларга талабидан фарқли равишда, унинг ижоди хос адабиётга тааллуқлидай туюлади. Юксак адабиётни тушуниш, мағзини чақиш учун ҳам теран ақл, тафаккур лозимки, “онг оқими” ўзининг оқимии билан китобхонни-да оқизиб кетади.

Унинг ижодий фаолияти давомида “Эмили учун гуллар”, “Ўша тунги куёш”, “Қизил япроқлар”, “Қақроқ сентябрь” каби ҳикояларини “Бу, ўн учлар” (1931) насрий тўпламида жамлайди, “Данғиллама ҳовли”, “Пастга туш, Моисей”, “Ўғрилар” (иккинчи бор Пулицер мукофотини келтирган асар) каби романлари босилиб чиқади. Кўплаб аҳли ижод каби Фолкнер ҳам ичкиликдан, майдан илҳом олар, танига “оппоқ оғу” югураркан, айни чоғда қалами ҳам оппоқ қоғоз узра ўйнарди. Ростлик ва мастлик аро дунёга келган ижод намуналарини босмаҳонага топширар экан: “Бир кун келиб ижод ва менинг ўртамда девор пайдо бўлишини биламан. Бироқ ҳали у девор йўқ. Мен ёза оламан”, дерди. Бу дегани – “менинг асарларимга тузатишу ўзгартиришлар киритилмасин” дегани билан баробар эди. Алалхусус, бунга ҳеч ким журъат этолмасди. Демакки, у ўзига, асарларининг комиллигига, сарнигун бўлмаслигига ишонган.

Омадли адиб 1950 йилнинг декабрида адабиёт бўйича Нобел мукофоти лауреати сифатида Стокҳолмга ташриф буюрди. Унинг ижоди, асарлари энди дунё миқёсида тан олинарди. Муваффақиятлар ёхуд мукофотлар эшиги кетма-кет очилиб, 1955 ва 1963 йилларда қўшалок Пулицер мукофотига сазовор бўлди. Ҳаётлигидаёқ ўзига ҳайкал қўйиб улгурган Уильям Фолкнер 1962 йил 6 июлда АҚШнинг Байхелия штатида дунёдан кўз юмди.

ПОРЛОҚ ЮЛДУЗ

Уйғоқ инсон шундайки, ўтмиш ва келажакни эмас, бугунини севади.

ЛУ СИН

Хикматларида энг аввало ўзини топган Чин ўлкасининг забардаст ёзувчиси Лу Син бир умр уйғоқ инсондек яшашга интилди. Тўғри, ўтмишдан сабоқ олди, ўрганди, бироқ кечаги кун учун, кечаги хатолар учун бугунини зое кетказмади. Келажакка, ёруғ кунларга умид қилди, бироқ ширин орзулар гирдобида ўралашиб қолмади. У фақатгина бугуни, бугунги кун, ҳозирги замон нафаси билан яшади. Ҳолбуки, музаффар адибнинг “бугуни” тарихга-да, келажакка-да ўз имзосини қолдирди.

1881 йил 25 сентябрь тонги Шаосиндаги Жоулар оиласи учун хушxabар ҳозирлаганди: орзиқиб кутилган ўғил, (бўлажак адиб) дунёга келди. Бобою бувисининг эркатойи, ота-онасининг овунчоғига айланган болакайга Жоу Шужен деб исм беришди. Зиёлилар оиласида туғилган чақалоқнинг адабиётга, ижодга ошно бўлишида, албатта, оилавий муҳитнинг таъсири катта бўлди. Айниқса, Жоу “Чан ойи” деб атовчи энагасини, болаликдаги севимли китоби “Денгизлар ва уммонлар тарихи”ни улғайиб, катта ижодкор бўлганида ҳам бот-бот эслайди. Гарчи у кейинчалик касб танлашда ҳарбийликни афзал кўрган бўлса-да, мутолаа Жоу Шуженнинг энг севимли машғулооти бўлиб қолаверади.

Дастлаб, Жиангнан ҳарбий ака-

демияси, сўнгра қўмондонлик билим юртида таҳсил олган Жоу илк бор Ғарб маданияти ва илми билан шу ерда танишади. Немис ва инглиз тилларини кунт билан ўрганади, бу тиллардаги адабиётларга муҳаббат қўяди. Тиришқоқ ва интилувчан Жоу Шуженга омад кулиб боқади, давлат гранти асосида Японияга ўқишга юборилади. У ердаги таҳсили давомида япон маданияти, адабиётини ҳам ўрганди, ўзининг дастлабки адабий эсселарини, “Қадимги хитойликлар” асарини ёзди, шунингдек, жужуцу (япон жанг санъати) билан ҳам мунтазам шуғулланди. Вақтини олтинга тенг билган талаба бир йилга бориб-бормай, ота-онасининг тинимсиз қистови билан ўз юртига қайтиб келади. Бу ерда энди уни ҳаётидаги энг катта “хагоси” кутиб турарди. 22 ёшли йигит оёқ тираб туриб олишига қарамай, катталарнинг амри вожиб, саводсиз бир қишлоқдоши билан умр йўлини боғлайди. Муҳаббатни мажбуран, зўравонлик билан уйғотиб бўлмайди, деганларидек, адибнинг бир умр рафикасига кўнгли илимади. Бироқ, эрлик вазифасини унутмади, оиласини моддий томондан доимий таъминлаб турди.

Ҳаёт унга турли-туман синовлар тайёрлаб қўйганди. Гарчанд шахсий ҳаётидаги кўнгилсизликларда отасини сабабчи деб билса-да, бироқ унга жуда қаттиқ боғлиқ қолган, меҳри бўлакча эди. Сурункали касалга чалинган отани етаклаб кўрсатмаган табиби, бормаган жойи қолмади. Табиблар аниқ ташхис қўёлмай, адиб ва унинг отасини сарсон-саргардон қилишди. Ўлимига санокли дамлар қолгандагина отасининг бедаво касаллик – силга чалингани аён бўлди. Шу-шу Жоу Шуженнинг Хитой халқ таботатига на ишончи қолди ва на хурмати. Нафрат уни аланга бўлиб чулғаб олган, пуф деса олов бўлиб ёниб кетадигандай эди. Мазкур мудҳиш воқеа сабаб у тақдирини ўзгартиришга жазм қилди. Ҳарбий академиядан кетиб, Ғарб тиббиётини ўрганишни, етук шифокор бўлишни кўнглига тугди. Шу тариқа Жоу 1904 йили Япониянинг Сендай тиббиёт академиясига ўқишга кирди.

Академиядаги ҳаёти бевосита устози Фужино Генкуроу билан боғлиқ: ундан ҳеч кимдан кўрмаган меҳрни топади, қатъийлик, адолатни ўрганади. Устозига

бўлган хурмати унинг хотираларида бир умрга муҳрланиб, ижодиди ҳам акс этади, устозга атаб “Жаноб Фужино” эссесини ёзади. Орадан икки йил ўтиб, 1906 йил, дарахтлар куртак ёза бошлаган паллада академияни тўсатдан, ҳеч кимга лом-мим демай тарк этади. Бу воқеага муаллиф “Ҳарбий хизматга чакирув” номли асарида алоҳида тўхталиб ўтган: рус-япон урушида (1904–1905) ҳеч қандай далилсизботсиз бир хитойликни жосус деб топилиб, ўлимга ҳукм қилинганидан япон йўриқчиси маърузаси чоғида хабардор бўлади. Бўлажак ёзувчи хитойликларнинг ўз юртдошларига нисбатан лоқайдликларидан изтироб чекади. Сўнг бу ердаги жисмоний хасталардан кўра, у ердаги руҳий касалларни даволаш муҳимроқ, деган қарорга келади ва Жоу ўз ватанига қайтади.

Ватанпарвар ўғлон шиддат билан Хитойга қайтгач, ўз она шаҳри – Шаосиндаги бир қатор илм даргоҳларида талабаларга дарс бера бошлайди. 1918 йилдан ижодга жиддий киришган адиб Лу Син “порлок юлдуз” тахаллуси остида кўплаб асарлар, ҳикоя ва эсселар ёзади. Дастлабки ҳикоясини “Телбанинг кундалиги” номи билан китобхонлар эътиборига ҳавола этади. Гоголь ҳикояларидан илҳомланиб ёзилган бу асарда Хитойнинг фойдасиз урф-одатлари ўткир танқид остига олинади ва мамлакатдаги феодализмга “маданийлашган одамхўрлик” дея таъриф берилади. Мазкур ҳикоя унга мислсиз шон-шухрат келтирди, муаллиф замонасининг энг нуфузли ёзувчилари қаторидан ўрин олди. Халқ эътирофидан руҳланган адиб “Аҳ Кьюнинг ҳақиқати”, “Тонг гулининг шомги заволи”, “Ёввойи майса”, “Хитой афсоналарининг тарихи” каби китобларини бирин-кетин чоп эттиради. 1926 йилнинг 18 мартада Сяомен, Амой ва Гуанжоуда рўй берган талабалар намоийшини бостириш учун жўнатилаётган гуруҳга аъзо бўлади. Ҳар ёмонликда ҳам бир ҳикмат зоҳир бўлганидек, намоийш баҳона гуанжоулик талаба қиз, бўлажак рафикаси Су Гуанпинг билан танишиб қолади. Неча йиллардан бери кўнглидагидай ёрни тополмаётган Лу Син талаба қизда қандайдир жилва,

ўзгача меҳр – хулласки, излаётганини топгандай бўлади. Су Гуанпинг билан умрнинг охиригача бахтли турмуш кечиради, Ҳай Йинг исмли ўғил кўришади.

Ижодиди ҳам қизгинлик, ёркинлик кўзга ташланади. “Ёшлик” ва “Ниҳол” газеталарида муҳаррир сифатида фаолият олиб боради. Жамоат ишларида ҳамisha фаол ёзувчи Шарқ ва Ғарб адабиёти орасида кўприк ўрнатишга, Осиё ва Европа халқларининг зиддиятларга бой турмуш тарзини борича ёритиш билан бирга икки минтақа маданиятига ҳурматни шакллантиришга бутун умрини бағишлади. Шундай бўлишига қарамай, у ўз асарларида Хитой миллий қаҳрамонини ярата олган ижодкорлар сирасига киради. Шу боис ҳам Лу Син эл орасида “оддий халқ қаҳрамони” номи билан ханузгача машҳур. Адиб замондошларидан серкирра ижоди, услубининг бетакрорлиги билан ажралиб туради. Ундаги маҳорат, сўзга чечанлик, топқирлик билан муштарак бўлиб, жасоратга айланган эди. Ахир, ватанида, кўз олдида содир бўлаётган чиркин иллатларни қоралаш, уларни асарларида баралла ёритиш учун ҳам, икки – умуман бошқа-бошқа қитъа маданиятини уйғунлаштириш учун ҳам жасорат керак эмасми?! Лу Син ўзида ана шундай куч, чидам ва жасоратни топа олганди. Ижодиди сатира ва юморнинг кенг ишлатилганлиги, ҳикояларининг сўзлашув тилидаги маълум оҳанглар билан бойитилганлиги боис бошқа тилларга таржима жараёни анча мураккаб кечади. Бирок, адибнинг қайсики асари бошқа тилларга таржима қилинар экан, ўқувчилар томонидан қизгин кутиб олинади. Чунки унинг асарларидан ўзгача жозибани, ҳақиқат уфуриб туради.

Хитойликларнинг сеvimли ёзувчиси Лу Син тақдирида ҳам отасининг кечмиши такрорланди, яъни, муттасил тамаки чекиш оқибатида сил касалига йўлиқди. Бедаво хасталик адибни 1936 йилнинг кузида бу ҳаётдан олиб кетди. Исми жисмига монанд хитойлик ёзувчи Лу Син жаҳон адабиётида “порлок юлдуз” бўлиб қолди.

*Севара АЛИЖОНОВА
тайёрлади*

ОҲАНГ ЯРАТУВЧИ СЕҲРГАР

Унда табиатан ато этилган бетакрор истеъдод борлигини зохиран илғаш анча қийин эди. Чунки, кадди-қомати нозик, лаби ингичка, қирғийбурун, ялтироқ ипдай ингичка металл билан эскича гардишланган кўзойнак таккан, индамас, ковоғи солиқ бу ўспириндаги мусикий қобилият унинг ботинида пинҳон яшарди. Бироқ у улкан рояль ёнига бориб, жозибали ритм билан уни чала бошлаган захоти аллақандай ғалати бир қарама-қаршилик қонунига кўра, бутунлай ўзгариб, ғоят шижоатли созандага айланарди...

Мусиканинг сеҳр ва қудратига ошифта бастакор Дмитрий Шостакович 1906 йилнинг 25 сентябрида Россиянинг Петербург шаҳрида муҳандис-кимёгар ва пианиночи Дмитрий Болеславович ҳамда Софья Васильевналар оиласида дунёга келган. Уларнинг хонадониди фан ва санъатнинг таниқли намояндалари йиғилиб турадиган балл ва адабий кечалар кўп уюштирилар ва кечалар мусикасиз ўтмас эди. Бу каби тадбирлар бўлажак бастакорнинг ҳаётида ажралмас, табиий воқелик бўлиб қолган, бора-бора ҳаёти мазмунига айланганди. Унинг онасини қобилиятли пианиночи сифатида билишган. Отаси Дмитрий Болеславович эса, ўғлининг айтишига қараганда, мусикани астойдил севган, турли романс ва халқ ашулаларини яхши ижро эта оладиган мусика шинавандаси бўлган. Дмитрий оилада уч фарзанднинг ўртанчаси бўлиб, опаси Мария ва синглиси Зояга нисбатан мусикага ихлоси анча

баланд эди. У тўққиз ёшидан бошлаб, аввал онасининг раҳбарлигида, кейин эса ўша замонда Петербургда анча машҳур бўлган И. Глассернинг мусика мактабида фортепьяно чалиш билан шуғулланади. Унинг бастакорлик маҳорати жуда эрта шаклланиб, мустақил композициялар машқ қила бошлайди. Ўн бир ёшида ёзган “Аскар” мусикий поэмаси унинг илк ижод намунасиридир. Ёш Дмитрий 1919 йилда, ўн уч ёшида Петербург консерваториясига ўқишга қабул қилинган, мусика унинг чинакам ҳаёт йўлига айланади. У йирик педагог Л. Николаев қўл остида фортепьяно чалишни, Н. Соколов, Римский-Корсаковнинг шогирди ва дўсти М. Штейнбергдан мусика асарлари яратишни ўрганади. Ундаги ёркин истеъдод ўша вақтдаги консерватория директори А.К. Глазуновнинг диққатини ўзига тортади. Айтишларига кўра, баъзан консерватория йўлақларида суҳбатлашаётган икки ғалати кишини, яъни семиз, одамови ва камгап Глазунов билан нозик ўсмир Шостаковични учратиш мумкин бўлган. Ёш мусикачининг устозлари Максимилиан Штейнберг, Леонид Николаев унда классик мусика асарларига жиддий ва яхши дид уйғотишган бўлса, унинг камол топишида Ғарб мусикасининг ҳам таъсири бекиёс эди.

1923 йилда Шостакович консерваторияни созанда, 1925 йилда бастакор сифатида тамомлайди. Биринчи симфония унинг диплом иши ўрнида қабул қилинади. Мазкур симфония унга катта муваффақият келтиради, ўзига хос ва кучли ижодкор эканлигини кўрсатади.

Ижодининг дастлабки омадли йилларидан кейин унинг фаолиятида муваффақиятсизликлар кўзга ташланади. Негаки, кейинги вақтларда яратган асарлари, жумладан, “Фортепьяно сонатаси” ва “Афоризмлар”и унчалик ютукқа эришмайди. Сабаби ғарб мусикасининг конструктивизм¹ оқими таъсирида самимийлик ва янгилик йўқолганди. Жумладан, илк операси “Бурун” (Гоголнинг қиссаси асосида), “Леда Макбет”, “Катерина Измайлова” опералари, “Олтин аср”, “Тиниқ сувли

¹ (лотинча constructio – қуриш, яшаш) XX аср бошларида юзага келган санъат ва адабий асарларнинг шаклини янгилашга қаратилган оқим.

арик” “Болт” каби балетларини ёзади. Уларнинг айримлари жамоатчилик танқидига учрайди. Аммо барибир унинг асарларида кишини сархуш қилувчи сеҳр бор эди.

1932 йилда у Мейерхольд билан танишади. Машҳур режиссёр уни ҳамкорлик қилиш учун ўз театрига таклиф қилади. Шостакович бир муддат Мейерхольд театрида мусиқа танловчи сифатида фаолият юритади. Ўттизинчи йилларнинг бошига келиб композитор ижодида муайян изланиш, ўзгаришлар содир бўлади: Шостакович кино соҳасида ҳам ўзини синаб кўради. Унинг “Янги Вавилон”, “Бир қиз”, “Олтин хазина”, “Учрашиш” фильмлари учун ёзган мусикалари эътирофларга сабаб бўлади. Кўпчилик машҳур шахсларнинг ҳаёт йўлида бўлгани каби унинг ҳам отаси бевақт оламдан ўтиб қолиши катта моддий қийинчиликларни келтириб чиқаради, у бу муаммони бартараф қилиш йўлида бошқа ишлар билан шуғулланишга ҳам мажбур бўлади. Албатта, бу Дмитрийни ҳар жиҳатдан зўриқтиради, ижодий фаолиятининг маромида кетишига халал беради. Аммо у қийинчиликларни енгиб ўтишга, ижодини тўхтатмасликка интилади. “Милтиқли одам”, “Шаҳар устида булутлар”, “Мовий шар айланади” ва бошқа фильмларга қизиқарли кўшиқлар ёзади. Бир нечта симфониялар, сонаталар басталади. Айниқса, “Бешинчи симфония” унинг ижодий фаолиятидагина эмас, рус мусикаси тарихида ҳам янги даврни очиб берди. Бу симфонияни “Умидбахш фожеа” деб аташ ҳам мумкин. Кўп ўтмай масрур композитор ўзининг “Олтинчи симфонияси”ни яратади.

Уруш бошланиши олдида Шостакович икки янги асар – “Квинтет”ни

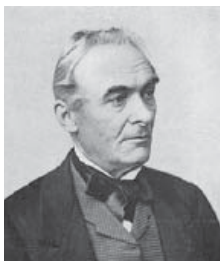
ва “Биринчи камончали квинтет”ни ёзиб тамомлади. Бу Квинтет Шостаковичнинг энг яхши, пухта, оҳангдор асарлари жумласидандир. Бу асарни урушгача яратилган рус мусикасининг ноёб ютуқларидан дейиш мумкин.

Шостаковичнинг еттинчи симфонияси “Бўронда яратилган” деб аталган. Уруш мавзусидаги ушбу асар нафақат ўз халқи, балки чет элликлар томонидан ҳам яхши кутиб олинди. Шостакович навбатдаги “Саккизинчи симфония”сини ҳам уруш мавзусига бағишлади. Мазкур симфония фалсафий ва мураккаб. Урушнинг халқ бошига келтирган чексиз азобукубатлари, кулфатлари ҳақидаги симфоник қиссадир.

Бастакор ҳаётининг сўнгги йилларини оғир касаллик билан ўтказган буюк санъаткор 1975 йилнинг 9 августидан саратон хасталиги туйғайли ҳаётдан кўз юмади. У ўз васиятига кўра, пойтахтдаги Новодевичье қабристонига дафн этилади.

Шостакович ўз ижоди билан ўз санъатини яна бир поғонага кўтариб кетган ижодкор бўлди. У “Босиб ўтилган йўл ҳақида ўйлар” автобиографик мақоласида ўзи ҳақида: “Мен ўз санъатим билан буюк халқимизга, севикли ватанимизга хизмат қилаётганим учунгина бахтиёрман...” дейди. Унинг бетакрор асарлари бугун ҳам дунё сахналаридан мустаҳкам жой олиб келмоқда. Номи эса Гайдн, Бах, Бетховен, Глинка ва бошқа машҳур бастакорлар қаторида эътироф этилади. Ўғли Максим Шостакович ҳам отасининг издоши сифатида унинг фаолиятини давом эттираётгани айни вақтда хуш ҳодисадир.

*Соҳиба ТОШҚУЛОВА
тайёрлади*

ЖЎШҚИН ҲАЁТ, ТОШҚИН ИЖОД САРВАРИ

XIX аср француз маданияти тарихида сиёсатга, санъатга, адабиётга дахлдор шахс – давлат арбоби, таржимон, олим ва катта ёзувчи сифатида ёрқин из қолдирган Проспер Мериме сарҳадлар оша қадр топган, ёзганларини халқлар севиб мутолаа қилишга муносиб ижодкорлардан. Унинг катта ёзувчи эканлигини таъкидлашимизнинг боиси шуки, ҳар бир асари билан ўз даври кишиларининг қалбига тўғридан-тўғри кириб бориш, ўткир бадиий тасвирларда ифодаланган, теран, таъсирчан фикрлари билан жамият ҳаётининг муайян нуқталарини ёрита билиш хислати фақат у сингари катта ва чинакам қобилият соҳибларига хосдир. Адабий меросининг таркиби ва кўламига эътибор қилсак, Мериме ижодида ҳажми катта романлар кам учрайди. Аксинча, у адабиётнинг драматургия ва асосан қиссанавислик йўналишларида кўпроқ қалам тебратгани маълум. Бу йўналишларда ёзилган барча асарлари – гарчи улар шаклан кичик, ҳажман оз бўлсин – муаллифга улкан шухрат, омаду иқбол келтиролган. Бугун ҳам Мериме адабий меросидаги ана шу ўлмас асарлар жаҳон адабиётида, наср ва драматургияда, айниқса кино ва театр санъатида зангламас қурол, эскирмас манба бўлиб хизмат қилаётир.

Ҳаёт йўлини фақат илму ижод дардида ғоят жўшқин ва мазмундор ўтказган бу ижодкор 1803 йилнинг 28 сентябрида Франция пойтахти Парижда кимёгар ва рессом Жан

Франсуа Леонор Мериме оиласида дунёга келди. Унинг онаси ҳам тасвирий санъат соҳасида ижод қилар, шу сабабдан уларнинг хонадониде санъатга муносабат доим жиддий ва юқори даражада эди. Ота-онаси ёш Проспернинг яхши таълим-тарбия олиши ва камол топиши учун зарур имкониятларни яратиб беришга ҳаракат қилган. Бўлажак ёзувчини 1811 йилда императорлик лицейига ўқишга берадилар. Таҳсилни тамомлагач, 1819 йилдан отасининг маслаҳати билан ўқишни Париждаги олийгоҳда юридик соҳа бўйича давом эттиради ва тўрт йилдан сўнг адвокатлик дипломига эга бўлади. Проспер ўқиш давомида бир неча хорижий тилларни, тарихни жиддий ўрганайди. Ўз уйида санъат ва фанлар тўғрагини ташкил этади. У уйида ташкил қилган илмий-адабий кечаларда нафақат французлар, балки, инглиз, немис ва рус ижодкорлари ҳам қатнашади. Ёш Мерименинг ўзи Ампер, Альбер Штапфер каби олимлар, Стендал ва Делеклюз сингари ёзувчилар билан мустаҳкам ижодий дўстлик ришталарини боғлайди. Унинг бадиий диди ва дунёқараши шаклланишида айниқса, Штапфер ва Делеклюзларнинг таъсири катта бўлди. Мериме улардан кўп сабоқлар олди.

1830 йилга келиб мамлакатда ҳокимият қирол Луи Филипп (1848 йилга қадар ҳукмронлик қилган) қўлига ўтиши билан Мерименинг сиёсий мартабаси янада юксалди. 1831 йилдан Мериме давлат ишларида қатнашиб, савдо-сотик вазири лавозимида фаолият олиб борди, 1834 йилда эса тарихий ёдгорликлар бўйича комиссиянинг бош инспектори этиб тайинланади. Мериме узоқ йиллар турли лавозимларда ишлаб, сиёсий арбоб бўлиб танилди, ношир сифатида кўплаб сиёсий-ижтимоий китоблар, тарихий солномалар нашр эттиради. Бу хизматлари учун 1844 йилда қирқ бир ёшидаёқ Франция Фанлар Академияси аъзосига айланади, 1852 йилда Фахрий легион ордени билан мукофотланади, кейинчалик сенатор бўлиб сайланади. Мамлакат бошқарувида таниқли шахсга айланган Проспер Мериме 1860 йилга қадар узлуксиз меҳнат билан шуғулланади.

Ҳаётининг сўнги йилларида астма касаллигига дучор бўлиб, мамлакатнинг жанубий худудларига бориб яшашга мажбур бўлади. Мериме 1870 йилнинг 23 сентябрида айнан шу хасталик туфайли вафот этди.

Ўзининг олтмиш етти йиллик умри давомида юрт учун ҳаловат билмай яшаган, меҳнат қилган, асарлар яратган ёзувчининг адабий фаолияти бир неча йўналишларга бўлиб ўргангулик серқирра ва сермахсул эди. Мериме бадий тафаккури бой ижодкор сифатида бир умр тўхтовсиз ижодий фаолиятда бўлди, ёзиш-яратишни бир зум тўхтатмади. У юқорида айтганимиздек, адабиёт соҳасига жуда эрта кириб келди. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, у адабиёт майдонига кириб келиши биланоқ (йигирма ёшида!) адабий давралар қаҳрамонига айланади, назарга тушиди.

Унинг илк ижод намунаси “Кромвель” тарихий драмаси эди. Бу биринчи асар дўстлари томонидан унчалик юқори баҳоланмагани учун драмани нашр қилдиришга шошилмади. Кейинчалик, 1820 йилларнинг ўрталарида испан тилидан бир қанча мумтоз драмаларни француз тилига таржима қилади ва уларни бир муқова остида чоп эттиради (унинг мазкур таржималарига испан сайёр театри актрисаларидан бири такриз ҳам ёзди). 1827 йили Мерименинг “Гусли” деб номланган халқ оғзаки ижодидаги афсоналар ва машҳур латифалардан иборат иккинчи тўплами чоп этилди. Тўплам анча-мунча шов-шувларга сабаб бўлди.

Мериме ижодида тарих мавзуси хамиша муҳим ўрин тутарди. Чунки у тарихни жуда кўп ўқиган ва тарихий воқеаларни бадий асарларда акс эттиришни хуш кўрарди. 1928-1829 йилларда дунёга келган “Жакерия”, “Қарвахаллар оиласи” каби драмалари, “Карл IX даври хроникаси” романи Франция тарихини теран акс эттирувчи ана шундай солнома-асарларидан ҳисобланади.

Мериме нашриётларда ҳам маълум йилларда фаолият юритган, “Revue de Paris”, “National” каби йирик нашриётлар билан жуда яқин алоқада бўлган. Айнан мана шу нашриётлар

унинг “Таманго”, “Перл Толедо”, “Этрусқлар вазаси”, “Кўш хато” каби қиссаларини чоп қилади. 1839 йилда у Корсика оролига саёҳат қилади. Бу саёҳат даврида унинг “Коломбо” қиссаси дунёга келди.

Унинг энг машҳур асари – “Кармен” новелласи 1845 йил ёзилади. Лўли қиз Кармен образи орқали шуҳрат қозонган мазкур асар мотивлари бўйича Людовик Галев ва Андре Мельяқлар томонидан яратилган либретто франциялик композитор Жорж Бизенинг шу номли операсига асос бўлди. Опера ва унга ёзилган мусиқа оҳанглари бугунги кунда ҳам дунёга жуда машҳурдир. “Норозилик”, “Икки ворис ёхуд Дон Кихот”, “Африка севгиси” драмалари ҳам бошқа асарлари сингари Европа ва жаҳон театрлари сахналарида муваффақият қозонади. Пьесалари жамланган “Клара Гасул театри” китоби эса дунёнинг жуда кўп тилларига таржима қилинган.

Адабиётга муҳаббат ва таржима Проспер Мериме ижодининг яна бир муҳим, ажралмас қисми бўлганлиги сабабли, унинг таржималари ҳам эътирофларга муносиб. Мериме аввало рус адабиётининг ашаддий муҳлиси эди. Қолаверса, у рус адабиётини ва рус тилини чуқур ўзлаштирганлиги билан Францияда катта обрўга эга бўлган. Пушкин, Тургенов ва Гоголнинг асарларини аслида ўқиган, уларнинг ижодига катта эҳтиром билан қараган, асарларини таржима қилиб, француз халқига етказишга интилган. 1849 йилда у Пушкиннинг “Қарға моткаси” асарини француз тилига таржима қилди, Гоголь ҳақида ўнлаб мақолалар, адабий этюдлар ёзди, 1853 йилда Гоголнинг “Ревизор” комедиясини, Тургеневнинг “Оталар ва болалар” романини француз тилига ўғирди. У рус давлати тарихига ҳам жиддий қизиқиб, шоҳ Пётр I ҳақида жуда кўп мақолалар чоп эттиради. Бундан ташқари Греция, Италия ва Рим тарихи, қироллар ҳаёти ҳақида хроник-тарихий асарлар ёзгани учун ҳам тарихчи олимлар орасида доимо ардоқда бўлади.

“Лоқис” номли қиссаси Мериме умрининг охириги йилларида чоп этил-

ган энг сўнги ижод намунаси бўлди. Унинг вафотидан кейин “Сўнги новеллалар” номи остида энг яхши ҳикоялари ва “Мовий хона” номли ҳатлар тўплами нашр қилинади. Ёзувчининг киссалари дунёнинг кўп тилларига, шу жумладан, ўзбек тилига ҳам таржима қилинган.

Унинг қаҳрамонлари ҳам ўзи каби ҳамиша жўшқин, меҳнатга ва меҳрга ташна, курашувчан образлардан иборат. Атоқли рус тадқиқотчиси Ю. М. Лотман мақолаларининг бирида ёзувчи ижодининг хос жиҳатлари ҳақида шундай ёзади: “Экзотика, фантастика, мифология Мериме ижодида ҳамиша аниқ маконда, аниқ чизиқларда тасвирланади”. Яъни, бир сўз билан айтганда, Мерименинг бадиий тафаккур йўли романтика ва реаллик ўртасидадир. Шу туфайли у ҳамиша қалбга яқин, ҳамиша замонавий ёзувчи сифатида ном қозониб

келди. Бугунги кунда ҳам у бутун дунё назарида, асарлари экранлаштирилган, театр сахналарида, ўқувчилар қўлида такрор-такрор тилга олинади. Хусусан, унинг биргина “Кармен” асарининг ўзи турли йилларда АҚШ, Франция ва Россия киноижодкорлари томонидан бир неча бор фильм қилиб экранга олиб чиқилди. 2011 йилда француз режиссёри Жак Малатъе суратга олган “Кармен” фильми Проспер Мериме фильмографиясининг энг сўнги янгиликларидандир. Дарвоқе, ёзувчининг асарлари ўзбек театр сахнасида ҳам ўз тилимизда жаранлаган. “Ялмоғиз хотин” асари Наби Абдурахмонов томонидан Ўзбек Давлат драма (аввалги Ёш гвардия) театрида, 2012 йилда Маъмур Умаров таржима қилган “Африка севгиси” номли кичик пьесаси Муқимий номидаги Давлат мусикали театрида сахналаштирилган эди.

М. МУҲАММАДАМИНОВА
тайёрлади

МУҚОВАМИЗДА...

РАНГЛАРДА КЕЧГАН
ҲАЁТ

1954 йилда Мексиканинг Наярит штати ғарбидаги Тепик шаҳарчасида таваллуд топган Альфредо Родригес бугун ўзининг ажойиб санъат асарлари билан бутун дунёни лол қолдирмоқда. Ундаги рассомлик иқтидори болалиқдан шаклланди. Тўққиз фарзандли ғала-ғовур оилада расм чизишга у ҳамиша вақт топарди.

Фарзандидаги ноёб қобилиятни кўрган онаси унга рангли акварель бўёқларини соғға қилади. Альфредо расм чизишни

ғўдак илк қадамларини ташлагандек, илк бор сўзлагандек ўрганadi. Дастлаб оила аъзоларининг суратини чизади. Бу унга уй вазифаси сифатида буюрилган эди. Бора-бора унинг суратлари атрофдагиларнинг ҳам кизиқишини уйғотадиган бўлди. Унинг илк қаҳрамонлари уйи яқинида яшовчи Уичоли хинди қабиласи одамлари эди.

Ўз устида тинимсиз ишлаган, изланган болакай ўн тўрт ёшида Мексикада танилиб улгурди. Эндиликда у рўзгорга кўмаклашиш мақсадида пул топа бошлайди.

1968 йилда уста рассом сифатида ном қозонади. Унинг ёрқин бўёқлари Американинг ғарбида яшовчи одамларни тасвирлайди: хиндулар, ковбойлар, тоғликлар, саҳройилар. Сурат ҳамиша Альфредо Родригес ҳаётининг мазмуни бўлган. Айнан ғарбий Америкаликлар тасвири Альфредони машҳурлик шохсупасига кўтарди.

У бутун жаҳонга ўз ижод намунасини танитиш учун АҚШга келиши ва бу ерда шахсий галереясини очиши кераклигини яхши биларди.

Ўтган асрнинг 60-йиллари охирида мусаввир асарларига америкалик арт-диллер эътибор қаратади ва шахсий галереясини очишга ёрдамди. 1973 Альфредо Мексикадан Американинг Лос-Анжелес штатида кўчиб келади. Яшаш жойи ўзгарса-да, суратлардаги асосий қаҳрамонлар ўзгармайди. Бу ерда ҳам унинг суратлари оммага танила бошлайди. Танқидчилар айнан шу суратлар оммада хиндиларга бўлган қизиқишни янада оширишини таъкидлайди. Болалар ва ўсмирлар учун ғарбий Америка мавзусидаги илмий-оммабоп китоблар ёзувчи таниқли адиб Бобби Калман китобига чизган иллюстрациялари ҳам унга бир олам муваффақият келтиради. “Текисликдаги халқлар”, “Жанубий ғарб аҳолиси”, “Миллий уйлар”, “Текисликдаги қишлоқлар ҳаёти” ҳамда “Навахо хиндилари ҳаёти” каби китобларига иллюстрациялар чизган.

“Ғарб тасвирий санъатининг бугуни” китобига унинг ижод намуналари ҳам киритилган.

Мусаввир 80-йилларга келиб эса Лос-Анжелес шаҳри ташқарисидаги Корона манзилда кўним топади. Ҳозирда бу ерда унинг студияси ва галереяси мавжуд. Альфредо Родригес, асосан, Мексика ва АҚШда довруғ

козонди. Энг яхши рассом номинацияси бўйича бир қанча мукофотлар соҳибига айланди.

Унинг суратлари тоғ ва саҳроларни, юксак қаҳрамонларни, умуман, бутун ғарб гўзаллигини намоён этади. У ўз йўналишида анъанавийлик, мумтоз реаллик ва қисман импрессионизм мавжуд дея ҳисоблайди.

Тасвирларида ғарбона шукуҳ етакчи. Бир қанча асарлари Техас, Орегона, Колорадо штати музейларига қўйилган. Жами икки юздан зиёд картиналари мавжуд. Кўпчилиги хусусий коллекционерларга ўн минг доллар пул эвазига сотилган. 1990 йилнинг охирида у “Альфредо Родригес: “Рангларда кечган ҳаёт” номли китобини нашр этди. Бир юз тўқсон икки бетдан иборат ушбу китобда рассомнинг туғилганидан то бугунги кунга қадар кечирган ҳаёт йўли ҳақида ҳикоя қилинади. Фожиаларга тўла ҳаёти, омадли онлари, хатолари, муҳаббати, санъати акс этади. Ҳикоя унинг ўз суратлари билан бойитилган.

Интернет тармоғидаги турли сайтларда ҳам Альфредо Родригес чизган суратлардан кенг фойдаланилмоқда. Хусусан, болалар мавзусидаги сайтларда айнан унинг мўйқаламига мансуб суратлар кенг жой олган.

Илк бор рассом чизган асарларга назар ташланганда, улар фотосуратга ўхшаш туюлади. Бироқ яхшироқ эътибор қаратилгач, у ёрқин бўёқларда моҳирона чизилгани билинади.

Альфредо Родригес 2005 йил Ғарбнинг энг яхши рассоми дея тан олинди. Бунинг бош сабаби суратларда Америка халқига эътибор қаратилиши,

ўша халқ ҳаётининг турфа талқинлари ва ғарбнинг гўзал табиати тасвиридир. Родригес ҳозирги кунда рафикаси Черил ва уч нафар қизи билан Калифорниянинг Корона шаҳрида яшайди. Рассомнинг асосий қаҳрамонлари ҳамон хиндилар ва ковбойлардир.

*Зилола ЖАЛОЛОВА
тайёрлади*

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУГИЛГАН ЭДИЛАР...

1 СЕНТЯБРЬ

1926 йил. **Фахриддин Умаров**, Миллий кўшиқчилигимизда янги даврни бошлаб берган санъаткорлардан Ўзбекистон халқ хофизи, бастакор, “Найларам”, “Ишқингда зор ўлдим”, “Сочининг савдоси тушди”, “Онам дерман”, “Ўзбегим”, “Қайдасан”, “Эй, муҳаббат”, “Умр ўтмоқда” каби ашулалари билан машҳур бўлган.

2 СЕНТЯБРЬ

1862 йил. **О’Генри**, америкалик ёзувчи. “Ёнаётган шам”, “Ғарб қалби”, “Ёқимтой ўғри”, “Қулчалар” каби юзлаб ҳикоялар, “Қироллар ва карам” романининг муаллифи. Унинг новеллалари дунё адабиёти хазинасидан мустаҳкам ўрин эгаллаган.

1930 йил. **Андрей Петров**, россиялик композитор. “Орзулар кирғоғи”, “Дунёнинг яралиши”, “Пушкин. Шоир ҳақида ўйлар”, “Уста ва Маргарита” балетлари, “Биз ракс тушамиз”, “Капитан қизи” мюзклари, шунингдек, “Сент-Экзюпери ҳаёти”, “Олчазор”, “Уч опа-сингил”, “Отелло”, “Ҳамлет”, “Ромео ва Жульетта”, “Сукрот билан суҳбат” спектаклларига ёзган мусиқалари билан шухрат қозонган.

4 СЕНТЯБРЬ

1768 йил. **Франсуа де Шатобриан**,

ТАҚВИМ

франциялик ёзувчи. “Жафокашлар” эпопеяси, “Париждан Қуддуси Шарифга саёҳат”, “Сахродаги одамовилар ишқи”, “Рене ёхуд дарбадарлик оқибати” каби қиссалар, “Инқилоблар ҳақида тажрибалар” эстетик-фалсафий китоблар муаллифи.

5 СЕНТЯБРЬ

1562 йил. **Томмазо Кампанелла**, италиялик ёзувчи, файласуф. “Қуёш шаҳри”, “Ҳаққоният фалсафаси”, “Галелей мадҳи”, “Буюмлар ҳақида мулоҳазалар” каби қатор асарлари машҳур. Арастунинг “Поэтика”, “Риторика”, “Диалектика” асарларига шарҳлар ёзган. Асарлари кўплаб хорижий тилларда чоп қилинган.

7 СЕНТЯБРЬ

1870 йил. **Александр Куприн**, россиялик ёзувчи. “Яккама-якка олишув”, “Ўра”, “Олося”, “Гамбринус”, “Офат”, “Ёқут кўзли билакузук”, “Жанетга”, “Юнкерлар” каби қиссалари жаҳон адабиёти хазинасидан ўрин олган. Асарлари асосида кўплаб кинофильмлар суратга олинган.

8 СЕНТЯБРЬ

1474 йил. **Лудовико Ариосто**, италиян шоири, драматурги. “Дарғазаб Роланд”, “Сандик ҳақида комедия”, “Афсунгар”, “Алмашганлар” каби асарлари ва кўплаб шеърлий китоблари машҳур.

1830 йил. **Фредерик Мистраль**, француз шоири. “Олтин ороллар” шеърлар тўплами, “Нерто”, “Мирейо”, “Каледо” каби шеърлий дostonлари, “Қирол Жано” драмаси билан ном таратган. Нобель мукофоти лауреати (1904).

9 СЕНТЯБРЬ

1828 йил. **Лев Толстой**, буюк рус ёзувчиси. “Казаклар”, “Крейцер сонатаси”, “Иван Ильичнинг ўлими”, “Анна Каренина”, “Уруш ва тинчлик”,

“Тирик мурда” каби насрий асарлари, “Зулмат ҳокимияти”, “Маърифат мевалари” каби пьесалари билан оламшумул шуҳрат қозонган. Асарлари дунё тилларига энг кўп таржима қилинган ва энг кўп нашр этилган адиб.

14 СЕНТЯБРЬ

1618 йил. **Питер Лели**, германиялик мусаввир. “Кимон ва Ифегения”, “Карлнинг болалари”, “Виола чалаётган санъаткор”, “Англия қироличасининг портрети”, “Вингзор гўзаллари” каби картиналари унга шуҳрат келтирган.

15 СЕНТЯБРЬ

1613 йил. **Франсуа Ларошфуко**, француз файласуфи, ахлоқшуноси ва адиби. “Фикр-мулоҳазалар”, “Афоризмлар”, “Мемуарлар” каби тўпламлари дунёга машхур. XVII асрнинг энг маърифатпарвар шахсларидан бири.

16 СЕНТЯБРЬ

1888 йил. **Франц Эмиль Силланпя**, финландиялик ёзувчи. “Қашшоқлик”, “Мархум ўспирин”, “Эркақлар йўли”, “Одамлар ва ёз тунлари” каби романлар, “Йигит ўз ҳаётини яшади”, “Сўзлайман ва тасвирлайман” каби автобиографик асарлари билан ном таратган.

17 СЕНТЯБРЬ

1907 йил. **Абдулла Қаҳҳор**, машхур ўзбек адиби, драматург. “Бемор”, “Даҳшат”, “Ўғри”, “Майиз емаган хотин” каби ҳикоялари, “Сароб” романи, “Синчалак”, “Ўтмишдан эртақлар” қиссалар, “Шоҳи сўзана”, “Оғрик тишлар”, “Тобутдан товуш”, “Аяжонларим” пьесаларини ёзган.

18 СЕНТЯБРЬ

1935 йил. **Георгий Брим**, машхур театр рассоми. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби. Давлат мукофотлари лауреати. Ўзбек Миллий академик драма театри ва Ўзбек давлат драма театрида саҳналаштирилган “Шахсий иш”, “Бой ила хизматчи”,

“Қонли сароб”, “Шоҳ Эдип”, “Афсона яратган қиз”, “Парвоз”, “Абу Райхон Беруний”, “Самандар”, “Комиссия”, “Бухоро”, “Қароқчилар”, “Қор маликаси”, “Келинлар кўзғолони”, “Қиёмат қарз”, “Майсаранинг иши”, “Қора камар”, “Искандар”, “Паранжи сирлари” ва бошқа кўплаб спектакллар учун саҳна безаклари яратган.

19 СЕНТЯБРЬ

1911 йил. **Уильям Гольдинг**, англиялик ёзувчи. “Пашшалар султони”, “Маржон ороли”, “Меросхўрлар”, “Ўғригина Мартин”, “Эркин кулаш”, “Шпиль”, “Қоғоз одамлар” романларининг муаллифи. Нобель мукофоти лауреати (1983).

23 СЕНТЯБРЬ

1901 йил. **Ярослав Сейферт**, чех шоири. “Кўзёшларга чўмилган шаҳар”, “Ер дубулғаси”, “Булбулнинг ёқимсиз хониши”, “Онажон”, “Бола ва юлдузлар”, “Асал оёи”, “Оролдаги концерт”, “Қуйма кўнғироқлар”, “Хастажон устун” каби шеърий китоблари билан шуҳрат қозонган. Нобель мукофоти лауреати (1984).

27 СЕНТЯБРЬ

1871 йил. **Грация Деледда**, италиялик ёзувчи. “Ҳалол қалблар”, “Сардения чечаги”, “Элиас Портулу”, “Каптарлар ва қузғунлар”, “Қул”, “Печак”, “Шамолда титраган камийш”, “Она”, “Тириқлар худоси”, “Ёлғиз кишининг сирлари” каби романлар ёзган. Нобель мукофоти лауреати (1927).

29 СЕНТЯБРЬ

1810 йил. **Элизабет Гаскелл**, инглиз адибаси. “Кренфорд”, “Шимол ва жануб”, “Хотинлар ва қизлар”, “Руфь”, “Мэри Бартон”, “Манчестр ҳаётидан ҳикоя”, “Сильвиянинг ошиғи” каби романлар ёзган. Жуда кўплаб қиссалар муаллифи.

М.МУҲАММАДАМИНОВА
тайёради

RESUME

 At this issue of magazine devoted considerable space literature of Latin America's literature whether Indian legends or works of art exalted to thinking.

 "Senor President" by Miguel Angel Asturias is a sadly surrealist roman. Readers can read initial sections of this roman and difficult unraveling stories by Julio Cortazar.

 Latin America's poetry presented on the example of the creation of Pablo Neruda.

 "Maktub" ("Letter", translated from Arabic) is close to "The Alchemist" style by Paulo Coelho, but it talks about deep philosophic and social observations.

 Under the heading of "World culture and art" highlights the life and career of famous figures as a P.Merime, T.KHodzhaev, O.KHodzhaev, A. Platonov, Lu Xing, U.Hadzhibekov.

РЕЗЮМЕ

 В очередном номере журнала значительное место уделено литературе стран Латинской Америки.

 Вниманию читателей предоставляются начальные главы романа "Сеньор Президент" Мигеля Анхеля Астуриаса, навеяные минорными нотами и сюрреалистическими взглядами автора. Рассказы Хулио Кортасара примечательны сложной развязкой.

 Лагиноамериканская поэзия представлена на примере творчества Пабло Неруды.

 Напоминающий "Алхимик"а по стилю "Мактуб" ("письмо" в переводе с арабского языка) Пауло Коэльо – сборник небольших притч из сокровищницы мировой мудрости с глубокой философией.

 В рубрике "Культура и искусство мира" освещены жизненный и творческий путь таких знаменитых деятелей мировой культуры, как П.Мериме, Т.Ходжаев, О.Ходжаев, А.Платонов, Лу Син, У.Хаджибеков.

Бош муҳаррир:

Шухрат РИЗАЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Амир ФАЙЗУЛЛА

Назира ЖЎРАЕВА

Музаффар АҲМАД

Дилдора АЛИЕВА

Олимжон УСМОНОВ

Алимурод ТОЖИЕВ

Шаҳноза НАЗАРОВА

Севара АЛИЖОНОВА

Жаҳон АДАБИЁТИ

2013 йил сентябрь сони

Навбатчи муҳаррир М.АҲМЕДОВ
Техник муҳаррир З.ЖАЛОЛОВА
Мусаххих Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи М.АЛИЕВА

Жаҳон адабиёти, 2013

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189

Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган кўлёзмалар қайтарилмайди.

“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинмиши шарт.

Таҳририят манзили:

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефонлар: 244-41-60; 244-41-61; 244-41-62.

Сайт: www.jahonadabiyoti.uz

E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 26.09.2013 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.

Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.

Жами 1800 нусха. _____ рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг “Ўқитувчи” НМИУда чоп этилди.

100206, Ўзбекистон, Тошкент ш. Янгишаҳар кўчаси, 1.

© **Жаҳон адабиёти, 2013 й.**

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

208